BUTLLETI EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

1908

VOLUM XVIII.È

BARCELONA

TIPOGRAFIA «L'AVENÇ», RAMBLA DE CATALUNYA, 24

1908

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY XVIII BARCELONA, JANER DE 1908 NÚM. 156

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

UNA ANADA AL PUIGMAL

SEGUINT la consuetut d'uns pocs anys establerta, també enguany, a l'arribar la diada de Sant Joan, en aquella nit tradicional en la nostra terra en que tot es vida, joventut y gatzara, varen presentar-se diferents cims de les nostres més altes montanyes lluint garbosament grans foguerades en ells enceses com a penyora de la germanor que ha de regnar entre tots els catalans y com a testimoni ben confortador d'aquest foc patriòtic que ha d'abrusar avuy dia l'esperit de tot català que estimi sa terra y vulga la seva deslliurança y el seu enaltiment.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA volgué associar-se an aquella manifestació, y escullí'l cim del Puigmal pera coronar-lo durant aquella nit ab excelsa foguerada ab que saludar als catalans de totes encontrades desde'l cim enlairat del Pireneu que ab tota altivesa domina orgullosament aquella extensa regió montanyenca. An aquest fi s'organisà una excursió pera'ls dies 23 y 24 del passat Juny, que's va realisar sense cap gran contratemps y ab assistencia d'una vintena de socis entusiasmats pera fer aquesta sortida.

L'objecte de la mateixa era dirigir-se vers el Puigmal per la via ordinaria Ripoll-Ribes-Nuria, y acampar lo més amunt possible, pera pujar fins al cim a encendre la gran foguera que haviem de trobar preparada segons les instruccions oportunament trameses, y passar la nit en nostres tendes de campanya, pera fer el retorn al sentdemà. La qüestió era fer una petita excursió circular prenent per punt de sortida y arribada'l poblet de Queralps, fent una vida merament montanyenca durant aquelles vintiquatre hores completes que haviem d'estar per aquelles encontrades.

En aquest petit treball no'm proposo sinó descriure a grans gambades aquesta petita excursió y contar les impressions sofertes durant una nit passada agradosament a racer de l'alterós Puigmal.

Era ja ben entrat el dematí del dia 23 del darrer Juny que, formant una bella y animada colla, deixavem enrera'l típic poble de Queralps, encastellat en una avançada de la serra, dominant la riallera vall del Freser, que veya-m escorre-s avall tot rondinejant per entre'l rocam que forma'l seu llit. Entre tots els companys, els traginers y les cavalleries que'ns portaven el bagatge, constituíem una bona corrua que donava goig de veure serpentejar costa amunt. La conversa dominant era sobre l'èxit de l'excursió; durant la nit havia plogut molt y en aquella hora unes fortes ratxades de vent anaven acumulant sobre nostres caps boires y més boires que no'ns deixaven pas ovirar els raigs esplendorosos del sol desitjat; els traginers asseguraven y perjuraven que'ns hauriem de quedar a Nuria si no voliem fer-hi després una retirada forçosa; y tots els companys se mostraven decidits a seguir avant y arribar fins aon fos materialment possible.

Faldejant sempre la montanya y passant per la ben situada font de la Roïra, anarem revoltant fins a l'extrem de la serra, a una mitja hora de Queralps, desde on pot admirar-se molt bé'l panorama ovirador desde aquell lloc, que permet perfectament fer-se càrrec de la topografia del país que's trepitja. A nostres peus tenim el Freser, qual vall anavem remontant y que ara deixarem pera endinzar-nos per l'abrupte engorjada del riu de Nuria, que allí mateix se li ajunta. El Freser el veyem que davalla estimbant-se de sota la carena dels Pics de l'Infern y de Bastiments, recullir les vessants de Coma de Vaca y Torreneules, que li són tributaries, y ajuntar-se ab el riu de Nuria després de deixar ben esberlada aquella montanya al formar la gorja del seu nom entre'ls espadats murallams dels Pics de Balandrau a l'esquerra y Torreneules a la dreta, que's veuen aixecar-se majestuosament com guaites eternals. D'allí en avall, cap a mitg-jorn, veyem aixamplar-se la vall, que'ns apareix limitada pel cim del Taga, ab son capell de blanca neu que encara l'envolcalla, la qual, després de recullir les aigues del Rigart, del Sagadell y de diverses torrenteres d'escassa importancia, s'ajunta a Ripoll ab el riu Ter, no sense deixar de recullir també les aigues del Mardàs, que se li ajunten a Campdevànol.

Nosaltres deixem de vista aquesta vall y, baixant sobtadament, ens endinzem per l'engorjat del riu de Nuria.

Al fons de la clotada, y com unint les parets properes d'aquell engorjat, s'ovira'l pont de Cremal, d'atrayenta rustiguesa, al qual s'arriba als cinc minuts. Altitut aproximada, 1.570 metres sobre'l nivell del mar. Atravessant el riu se comença la pujada per sa vora

esquerra y al peu d'aquell gegantesc encinglerat surmontat per grossos penyalars, entre'ls quals se destaquen les roques de Nuria, dominant aquell tètric y colossal esvoranc. A cosa d'un quart un fort murallam sembla tancar el pas completament: es el renomenat Salt del Sastre, avuy convertit en presa natural d'aigua. El

Clixé del Sr. Roig

Engorjat del riu de Nuria

camí revolta pera guanyar el desnivell del terrer, y en una recolzada's troba la Font de la Bauma, convertida ara en poc més que pobres degotalls. A l'altra part del riu se va descobrint l'hermosa Fontalba, ab ses aigues escumejantes, que venen saltironejant per entre trencat rocam y verdosa boscuria. Baixant al camí que va cap a Fontalba, y desde'l fons del riu, pot contemplar-se molt bé l'estimbat del Salt del Sastre ab tota sa feréstega grandiositat.

Guanyada ja aquella revoltada, van descobrint-se nous y bells punts de vista que a cada pas ofereix aquest bonic engorjat. El riu va rebotent ses aigues d'ací y d'allà, formant mil variats saltants,

que a cada revolt són anunciats per les propries remors que les mateixes produeixen al topar ab les roques y penyals que elles van esberlant de mica en mica. Entre aquests mereix citar-se'l Salt de l'Aigua o de la Cua de Cavall, hermosa cascata que's presenta esplendentment en un giravolt del camí, al qual arriben les destriades aigues d'aquest saltant, que com espessa boirina tornen a enlairar-se després de rebotre per entre'l rocam.

Guanyat un nou desnivell, la vall va prenent més caràcter: s'aixampla y forma una petita esplanada coberta de verdosa catifa rodejada de grosses pinedes que van enfilant-se serrats amunt. Som al pla de Sallent y tenim al davant altra pujada acabada ab una especie de portell obert, per entre'l qual se domina la serra de Finestrelles limitant l'horitzó. A la nostra dreta veyem estimbar-se'l riuet de la Font Negra, nascut al repeu del Torreneules y que va davallant ràpidament, formant vistosos saltants y altes cascates d'agradosa visió.

Deixant a l'esquerra'l Pont dels Tres Molins, pel qual passava'l camí vell, y atravessant el riu pel Pont d'en Riba, s'entra a la vall de Nuria, deixant ja enrera aquell tètric y encisador engorjat.

La vall de Nuria es ja prou coneguda pera aturar-nos a fer-ne completa y minuciosa descripció. Es un cercle acabat, envoltat d'enlairades montanyes, creuat per joguinoses corrents que s'esmunyen mandrosament per entre verdós herbey que cobreix el pla, que guarda al seu bell mitg l'hospitalari Santuari ab sa iglesia y nombroses dependencies, constituint una nota confortadora en mitg d'aquella solitut y plàcida tristesa que regna a son entorn. La vall s'obre de N. a S. y resta tancada per les darreres estrebacions de les serres de La Vaca y de la Fossa del Gegant, per l'encrespat Noucreus, la montanya d'Eyna y Noufonts, els avançats Rocs de la Malé y de la Maula, y la serra de Finestrelles, la cinglatera de Sant Gil y el turó de la Creu d'en Riba, a qual peu el riu de Nuria surt de la vall y s'endinza pel seu engorjat. Les aigues són recull de dugues riberes principals que s'ajunten al peu del Santuari: l'una, la de Finestrelles, nascuda en els propris aiguavessos del Puigmal y que segueix tota la Coma de l'Embut; l'altra, la de Les Mulleres, que recull els aiguavessos de Noucreus y se reforça ab les que davallen de les Noufonts y Coma d'Eyna. Altitut aproximada de la vall, 1.980 m.

El Santuari resta al mitg de la vall, guardant l'antiquíssima imatge de la Verge de Nuria en la petita iglesia aixecada a mitjans del segle XVII. Enguany encara està tancat; les rigoroses nevades

del darrer hivern ha retraçat la temporada; sols uns quants treballadors estan reparant els desperfectes ocasionats per les neus darreres.

La solitut de la vall queda trencada per les alegres notes de

Clixé de S. Bordas

VALL DE NURIA

nostra arribada. Després de veure un xic d'aigua en la freda font de Sant Gil, acabem d'arribar al Santuari. Arracerats sota'ls pòrtics se descansa de la pujada, reparant un xic nostres forces; es mitg-dia y un fred bastant intens deixa sentir-se en aquell lloc: es precís rependre la caminada y arribar quant més aviat millor a lloc a propòsit pera montár nostre campament.

El temps continua insegur; la nuvolada, empesa pel vent,

va acumulant-se en les altures, y una espessa boira tant prompte la tenim al davant, tapant-nos els cims enlairats de les vehines serralades, com s'arrocega calmosament per la vall, destriant-se y tornant-se a formar a cada moment; l'humitat té amarades nostres robes, y fortes ratxades deixen sentir-se a cada instant. Els tragi-

Clixé del Sr. Roig

DETALL DE LA COMA DE L'EMBUT

ners rondinen en veu baixa, però es en va, perquè tots nosaltres decidim seguir avant.

Feta aquesta decisió, ens preparem a seguir el camí, y prompte deixem enrera'l Santuari de Nuria, al qual torna a envoltar trista solitut, que de debò contrasta ab aquella animació y alegra gatzara que en moltes diades estiuenques regnen per aquells encontorns, en que milers de persones donen vida y alegria an aquella hermosa vall.

Gran dalit regna entre tota la colla, y a pas seguit reprenem la caminada. Atravessant el riu de Finestrelles, comencem a

remontar sa vora dreta; grosses congestes jauen encara per allí a la vora del riuet, mentres altres s'empugen vessants amunt. Als pocs moments deixem a la dreta'l camí de Cerdanya, que atravessa la serra pel coll de Finestrelles, que li dóna accés separant els dos enasprats cimals de Puig de Finestrelles y Puig de Segre, que s'enlairen a uns 2.800 metres aproximadament. Vorejant per alt la Coma de l'Embut y ovirant a nostra dreta belles cascates escalonades en les trencades vessants del Roc de la Maula, pujàrem al Pla dels Eugacers, tenint al davant el maciu del Puigmal, quals cims restaven envolquellats per espessa boirada.

La pujada, per l'indret que l'agafem, es dreta y fadigosa fins a haver atravessat el pla esmentat. D'aquí en avant ve més planejant a causa de l'aixamplament d'aquella barrancada. El camí es trist y monòton. Per sort la presencia de nombroses congestes el fa un xic més variable y alegre que a ple estiu. Atravessats aquells pasturatges, les cavalleries pugen ja ab molta dificultat; seguim una mica més, y a l'altra bandada veyem uns jornalers que encara pugen amunt la llenya que havia de servir-nos pera encendre la nostra foguera. Ells ens avisen que poc més amunt n'han deixat unes quantes feixes pera encendre foc vora nostre campament.

Als pocs passos ens convencem de l'inutilitat de seguir avant: les cavalleries no poden pas pujar, carregades com van ab tant bagatge; ens trobem a les mateixes Terralleres del Puigmal, y decidim fer la parada, buscant lloc a propòsit pera aixecar nostre campament. En aquest moment una ventada destria la boira, y el cim del Puigmal y tota la carena s'ens presenta ben clara, mentres un raig de sol arriba dèbilment fins a nosaltres. Això'ns fa concebir novament esperances de pujar a la nit fins al cim d'aquells rabassuts cimals. En canvi, al nostre darrera, cap a la vall que poc abans haviem deixat, la boira se n'havia ensenyorit completament, aturant nostre esguard: sols per sobre d'ella podien ovirar-se la collada de Noucreus y cims vehins que coronen aquella abrupta serralada. L'efecte era encisador. La boira no deixa pas de ser un dels elements atractius de nostres altes montanyes.

Escullit el lloc més planer y arracerat, al peu d'aquella alta carenada y al costat d'extenses y llargues congestes, procedim a descarregar les cavalleries y preparar lo necessari pera montar les tendes que havien de resguardar-nos durant la nit.

Era ja mitja tarda y la mateixa fresca que feya'ns incitava a treballar, a no restar inactius. En un moment tot quedava extès sobre'l terrer; y, distribuida la feina, va començar-se a desempa-

quetar bultos, desfer les tendes y montar ses armadures, mentres altres buscaven el lloc més a propòsit pera clavar pals y estaques y altres començaven a fer foc y preparar lo necessari pera'l sopar.

Després d'una bella estona de gran activitat de tots els companys, dirigits pel nostre amic en Juli Soler, les dugues grans

Clixé del Sr. Roig

COMA DE L'EMBUT Y SERRA DE NOUCREUS

tendes quedaren montades, onejant en el seu cim la nostra estimada bandera catalana.

Era realment un quadro ben animat y ple de vida'l que s'oferia a la nostra contemplació. El marc no podia pas esser més esplèndit, formant-lo aquelles altes carenades, mitg esfumades per la boirada que anava y venia sense may parar; les tendes s'aixecaven majestuosament prop d'extenses congestes que s'escorrien vessant avall; y tots nosaltres, anant continuament de l'una a l'altra, dictant disposicions, fent preparatius pera la nit, esguar-

Clixé d'en Juli Soler

El campament a les Terralleres del Puigmal

dant fitament les vehines montanyes en espera de millor temps, ajudavem a arrodonir el quadro ab nostres continuats moviments y ab nostra alegra cridoria. Mentrestant els traginers que'ns acompanyaven se n'entornaven cap avall: ells no volgueren quedar-se, temorosos d'una mala nit, y menant les seves cavalleries retornaren cap a Nuria cercant altres comoditats y quedant ab que l'endemà, de bon matí, tornarien a buscar-nos. Preferiren caminar un xic més que no exposar-se a les inclemencies d'una nit dubtosa y que amenaçava acabar ab desagradable turbonada.

Era ja més de mitja tarda quan tots junts ens refugiàrem en una de les tendes, fent un dinar-sopar ben suculent, que prompte despatxàrem tot fent-li'ls deguts honors. De sobte una detonació llunyana'ns revelà la segura arribada d'algun nou company, tal com haviem quedat abans de nostra sortida de Barcelona. Sortim a l'exterior, y sobre la carena que's desprèn del Puigmal en direcció a Fontalba veyem destacar-se clarament la silueta de nostres esperats companys, que són saludats ab gros espetec de trets y bocines, que ells contesten animosament. Ab tota rapidesa'ls veyem davallar per la clapiça y els sortim a rebre, atravessant la vehina congesta y arribant fins al repeu d'aquella dreta vessant ont ens trobem tots, encaixant germanívolament ab els nou arribats, que, havent sortit al matí mateix de Barcelona, havien emprès la caminada desde Ribes sense reposar ni un sol moment.

A tot això'l temps no havia pas canviat; la boira havia anat espessint-se, tornant a tapar les vehines carenades, y l'alterós cimal quedava envolquellat per complet; una temperatura freda y excessivament humida deixava sentir-se ab tota intensitat; y l'astre de la nit, que nosaltres esperavem tant ansiosos, no deixava pas endevinar-se enlloc.

Era ja tard y la fosca havia anat ensenyorint-se arreu, quan a la porta d'una de les tendes, y després de molt conversar y de moltes aislades opinions, se reuní concell pera acordar definitivament lo que procedia fer. Els més animosos obtaven per empendre tot seguit l'ascensió al Puigmal, y la majoria, més reflexiva, exposava ses raons pera desistir de la mateixa. En aquest sentit l'excursió podia donar-se per fracassada; no calia pas pensar en poder encendre la foguera desitjada; la llenya estaria humida y mitg gelada, y segurament tot fóra inutil; la vista desde'l cim fóra nula, y a causa de la forta boirada no podriem pas ovirar cap dels focs que poguessin encendre'ls companys d'altres encontrades; a més, era tant intensa la foscor que regnava a l'entorn, que no

deixava d'oferir algun perill l'ascensió y subsegüent davallada en aquelles hores; y això, junt ab el fred y el temor de lo desconegut o imprevist, s'imposà a tots, acordant que, donada l'inutilitat de tota temptativa, era preferible desistir de l'ascensió, que hauria sigut ben penosa, y deixar-la pera l'endemà al matí, en que quan menos no hi hauria cap perill, y potser podria gaudir-se d'una bona vista panoràmica. L'amic en Juli Soler, nostre animós cap de colla, que res havia dit durant la discussió a fi de no desencoratjar la jovenalla, trobà ben encertada la decisió presa, que cregué forçosa, y no se'n parlà ja més.

Més era nit de festa y calia celebrar-la. De primera senyal la resplendor d'un coet y l'espetec sorollós de seguida tronada'ns apartà la recança de nostra permanencia al peu del cim, que voliem trepitjar, y ens entregàrem joyosament a les alegres expansions propries de la diada y del lloc. L'amic Santamaria lluí principalment les seves aficions y habilitats pirotècniques; ell mateix, l'Amat y algun altre feren en improvisats skis alguna que altre cursa sobre aquelles extenses congestes que'ns envoltaven; l'alegria de nostres cants y cridoria retrunyia per aquelles solituts; y, a no ser el fred, la mateixa humitat y un fort vent que, iniciat de poc, anava avivant-se per moments, huriem permanescut molt més temps al bell defòra, gaudint de la placèvola visió d'una nit passada a l'alta montanya, a plena natura.

Refugiats de nou dins una de nostres tendes, despedírem aquella diadá ab un refresc esmeradament preparat per l'amic Girona; y, desprès d'aixecar nostres copes vessant l'espumós vi sortit de les entranyes de nostra terra, tot brindant per Catalunya, pel CENTRE y per la germanor de tots els catalans, ens preparàrem lo menester pera descansar unes hores.

Fortes ratxades de vent, que cada vegada's repetia ab més força y violencia, ens feren reforçar les amarres de nostres tendes, y molt prompte, convenientment distribuits en les mateixes, cada un agafà sa manta, s'arreglà son jaç y se posà a descansar esperant l'endemà.

Als pocs moments la calma tornava a regnar a l'entorn. Sols la mateixa remor de la ventada y el sotraquejar de la tenda, que semblava haver de desplomar-se a cada moment, interrompien el silenci d'aquella nit misteriosa que la tradició ha rublert de gayes fantasies y populars llegendes.

El vent, el fred y la mateixa excitació nerviosa no va deixarnos dormir ni un moment a la gran majoria; sols algun s'entregà

calmosament al somni, mentres altres sortien a fòra a cada moment a esguardar el temps y comunicar-nos ses impressions; els tècnics de la colla, que havien dirigit el montament de nostres tendes, ens asseguraren la seva resistencia als cops de la forta ventada, que ja s'havia desencadenat ab tota sa intensitat, esclarint

Clixé del Sr. Roig

Vista desde'l cim del Puigmal. — Vessant de Cerdanya

un xic la boira y deixant ovirar un que altre estel que lluía vergonyosament per l'espay.

L'endemà al matí, apenes apuntà'l dia, ja tots ens trobàrem fòra les tendes; el vent havia amainat, esclarint completament tot l'espay; el dia's presentava serè, esplèndit, brillant, com no podiem esperar; les rafagades de la nit havien fet bona feina: el temps estava assegurat. Sols el fred no havia encara calmat en aquella hora y ens feya moure d'un cantó a l'altre ben abrigats ab nostres

mantes; el termòmetre marcava que haviem arribat a dos graus sota zero; la gelada havia sigut potenta.

Després de menjar una mossada y d'haver arribat de nou al nostre campament els nostres traginers y cavalleries que venien a cercar-nos, la colla va dividir-se amistosament pera fer el retorn per diferents viaranys. El sol s'aixecava majestuosament; la naturalesa semblava reviure ab tot son esplendor y calia aprofitar aquell jorn que se'ns oferia ab tota esplendidesa. De primer marxaren els que tenien la jornada més llarga, davallant cap a Nuria, pera remontar vers Noucreus, y pel coll de la Vaca, Tirapits, Fresers, Coll de la Marrana y Ull de Ter dirigir-se a Camprodon; les extenses congestes que s'oviraven cap a Noucreus y les ansies de visitar el lloc ont ha d'aixecar-se'l Refugi que'l CENTRE edifica a Ull de Ter, els féu escullir aquest itinerari.

Altra colla va dirigir-se vers el cim del Puigmal, desde on pogueren gaudir perfectament de les esplendentes vistes panoràmiques que poden ovirar-se desde aquell lloc en dies clars com el que feya; y tragueren varies vistes fotogràfiques de les serres de Noucreus y de Carlit. Al cim del Puigmal hi havia ben preparada una gran munió de feixines y llenya solta, convertida en un pa glaçat; totes les proves que's feren resultaren impossibles pera encendre aquella massa compacta. Això acabà de demostrar lo inútils que haurien sigut les nostres temptatives de pujar-hi la nit abans. Aquests companys retornaren per Fontalba y Queralps cap a Ribes, on tenien de trobar-se ab els que quedàrem abaix la Coma.

Quan aquestes dugues colles havien ja marxat y veya-m ses siluetes anar desapareixent, començàrem a desmontar les tendes, les plegàrem, carregàrem les cavalleries, y pel mateix camí del dia abans retornàrem a Ribes, arribant-hi a l'hora justa de dinar, donant per acabada aquesta senzilla excursió, que'ns e serví pera preparar-nos pera altres sortides de més empresa.

E. VIDAL Y RIBA

SANT MARTI Y LA SUA CATALANA ESPASA

Sant Martí, Sant Jaume y Sant Jordi han constituit un mateix simbolisme, adoptat per pobles franchs, castellans y orientals, per donar esperit propi a la sua respectiva milicia de les armes. Encara sembla que Sant Romà obtingué patronat consemblant dels castellans, a judicar del que's llegeix en lo *Poema del Cid*. Estaven fent, dintre la iglesia de Çamora, los preparatoris per armar cavaller a Pedrarias, y aparellaven l'altar ab los sants protectors de la cavalleria:

El altar tiene compuesto
Y el sacristan perfumaba
A San Jorge y San Roman
Y Santiago el de España.

També Catalunya s'havia fixat en lo propri Sant, d'una manera prou especial, en temps molt reculat, que arrencarà dels segles VI al VII. Aixís es de creure de la notable inscripció geronina, pretenent existir cert Sant Romà martiritsat a Gerona, pro del qui no se'n té nova positiva[1].

Si los castellans, en lo segle XII, haguessin tingut relacions ab França similars a les nostres, lo poeta colocaría en son altar de Çamora, en comptes de Sant Romà, al sant cavaller y bisbe Martí de Turs.

Per més que'ns dolga, havem de confessar que, al mitg d'aquestes aficions patronímiques cavalleresques dels vehins pobles cristians, nos hi presentem, los catalans, sense cap fesomía.

Primerament seguírem la corrent francesa, que'ns portava'l seu Sant Martí, que tingué la millor acullida entre la nostra gent d'espasa. Més tart lo segle XII comença a arreconar-lo: influencies orientals nos porten lo patronat d'aquell altre famós cavaller grech Sant Jordi, que es aquí admès com ho havia estat a Venezia y a Gènova.

1) † HE SVNT RELIQVAE
SCI · ROMANI > SCI ·
TOME MARTYRVM QVI
APVT GERVNDAM
CLAVIBVS TRANSFIXI
MARTIRIVM PASSI

Hubner: *Inscriptiones Hispaniae Christianae*, nombre 192.

Sobrevé lo sigle XIII y lo sant cavaller francès no cau del tot en l'oblit, a despit de créxer continuament lo patronatge del altre sant cavaller oriental. Les dugues advocacions se troben, y encara hi ha qui no volent donar predomini a la novella, les agermana en la sua representació ideològica. Això es lo que sembla translluirse en la dedicació d'una cova a Alcudia, als dos Sants Martí y Jordi, que darrerament, en 1906, fou restaurada en son antich culte.

Difícil es, en un treball fet a la lleugera, seguir pas a pas les mostres que suministrarà, lo sigle XIII, de la transició entre la popularisada advocació cavalleresca de Sant Jordi, que ha pres un increment may vist y l'amortiguada de Sant Martí. Sols podem profitarnos d'algun que altre exemple que'ns surt al pas.

Per ço, encara que poca cosa representi, no dexarem de relatar lo fet del famós capità Guillem de Cervera, qui, volent cambiar la espasa per lo breviari, tracta de practicar-ho sots los auspicis del sant cavaller y bisbe. Axís en la festivitat de Sant Martí de Turs del any 1230, Guillem de Cervera ingressà en la comunitat de Poblet [1].

Lo nom de Sant Martí fou donat en los llochs més avençats y de major perill de la frontera de Catalunya vella. *Sant Martí* se nomena lo gran castell del Penadès, que es cap d'una de les més antigues families catalanes de l'època comtal. Lo *Veguer de Sant Martí* es un personatge que figura en primera fila en lo regnat de Borrell II y d'ell ne davallen Bernat de Sant Martí (any 1000), Arnau Mir de Sant Martí (anys 1060 a 1090), Jordà de Sant Martí (anys 1110 a 1130), Guillem de Sant Martí (anys 1130 a 1183) [2], Ferrer de Sant Martí (any 1213), etc. [3]

També en la part més occidental de Catalunya, en la Ribagorça, hi figura altra notable familia Sant Martí. D'ella seran Na Sanxa, *senyora de Sant Martí*, filla de Berenguer Ramon, qui a mitjans del sigle XII se presenta ab dominis a Alasquarre [4], y un cavaller que en 1258 seguía a Jaume I conegut per Martí Martinez de Sant Martí [5], qual nom no pot presentar-se més rebuscat.

1) Milà y Fontanals: *De los trovadores en España* (Barcelona, 1889), p. 367.

2) Guillem fou també senyor de Montcada per haver casat ab la senyora d'aquest castell, Beatriu de Montcada, prestant homenatge, en l'any 1135, al Comte de Barcelona, pels feus de Montcada, Montbuy y Montornés. — (*Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. IV, pl. 41.)

3) Per més detalls d'aquesta familia vegi-s les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII, pl. 334.

4) Cartoral de Roda, foli 64 (Arxiu de la Catedral de Lleyda).

5) Registre 17, foli 45 (r) (Arxiu de la Corona d'Aragó).

En lo territori conegut per Catalunya vella, çò es, lo qui va dels Pireneus al riu Gayà, y limitat al Oest per la Sagarra y l'Urgell, arreu han subsistit, durant tota la Edat Mitjana, temples, capelles y altars alçats en honor a Sant Martí, molts dels quals encara se'ns presenten com a fites de la extensió presa en nostra terra d'una de les advocacions més generalisades en la Europa Occidental.

Anys enrera, a Catalunya, podien endevinar-se les capelles dedicades a Sant Martí, sense necessitat de preguntar-ho. Sols calía esguardar les batents de la porta, y si hi aparexien clavades ferradures era mostra segura de venerar-s'hi'l sant patró de la cavalleria a França.

No havem trobat escrit d'ahont davallava aytal costum, la que, no fos més que pel seu sagell tradicional, valdria la pena de seguir-se conservant. Hi ha tanta poesía en aquests detalls de vida íntima! Resulta tant monòtona la uniformitat!

Sant Martí, bisbe de Turs, qual festa celebrem lo 11 de Novembre, nasqué a la antigua Sabaria, en la Pannonia, que es Sarvar o Steim-am-Anger en lo reyalme d'Hungria, per l'any 316, morint vers lo 397.

Son pare fou militar y pagà. Martí l'acompanyà a Pavía, hont, convertint-se al cristianisme quan sols tenia dèu anys, l'inscrigueren entre'ls catecúmens. Als setze anys lo feu entrar en la milicia un decret imperial que ho exigí a tots los fills de vells militars.

Llavors se dedicava a una vida piadosa, recitant-se'n tres fets assenyalats.

Martí tenia un criat, esmerant-se per tractar-lo millor que si li fos germà: al menjar lo volia servir preferentment, tractava de rentar-li la roba, de descalsar-lo, en una paraula, son desitg era que's cambiessin los papers.

Un hivern molt fret, en que residía a Amiens, trobà en lo camí a un pobre quasi nu. No li podé fer almoyna de diners perquè no'n tenia, y, llevant-se lo mantell, lo partí en dugues parts y n'hi donà la meytat. Aquella nit Jesucrist se li aparegué en somnis voltat d'àngels y portant la meytat de la sua capa, lo qual li dirigí estes paraules:

— Martí, que no es més que catecúmen, m'ha donat aquesta roba.

Als divuyt anys rebé'l baptisme, y fins als vint prosseguí en la milicia per consideració a son tribú, qui li prometé renunciar

junts al món passat dit termini. Com tractés de dexar les armes la vigilia d'una batalla contra los tudeschs, y li atribuissen tal determinació a covardía, s'oferí situar-se en la primera fila sense altra arma que la senyal de la creu. A l'endemà los enemichs demanaven la pau.

Lliure del servey, Martí passà llarga temporada ab Sant Hilari, bisbe de Poitiers, qui'l volgué consagrar de diaca. Anà a la Pannonia, a sa casa payral, y hi convertí al catolicisme a sa mare y altres persones. Los arrians, que dominaven aquella provincia, lo feren sofrir molt, passant novament, ab Sant Hilari, a la alta Italia. Allí les persecucions d'Auxenci, bisbe arrià de Milà, l'obligaren a retraure-s a la petita illa Gallinaria, hont féu vida contemplativa, nodrint-se d'arrels y herbes.

Vers l'any 360 se juntà altra vegada ab Hilari a Poitiers, fundant a Lieugé *(Lugugé* o *Locociacum)* lo primer monestir establert en les Galies. D'allí passà a Turs, hont l'elegiren bisbe, en l'any 371. A despit del nomenament, persistí en sa vida solitaria y monacal, residint en una celda de la montanya vehina, hont prompte l'acompanyaren fins a 80 joves dels més distingits de Turs. Dedicat de ple a la profitosa labor catequista, convertí a molts pagans, atribuint-se-li miracles y fets benemèrits.

Son dexeble Sulpici Sever, Gregori de Turs, Paulí y Fortunat, al morir Sant Martí, consignaren en escrits y propalaren la sua vida, fent-la conèxer de tot lo món occidental.

No hi ha unitat en la iconografia de Sant Martí. Mentres que en uns llochs lo veyem ab hàbits episcopals, en altres se'l representa a cavall, vestit de guerrer y en actitut de partir la capa ab lo pobre.

Se creu que la recitada costum de les ferradures posades en ses capelles, pot indicar que allí's venera al Sant Martí cavaller y bisbe, no a altres dos sants que hi ha del propi nom. Aludim a un altre bisbe de Braga, mort en 580, y commemorat lo 30 de Març, y a un papa, mort en 655, honorificat per nosaltres lo 12 de Novembre y per los grechs lo 14 d'Abril.

No hi ha detalls de la veneració que los cavallers catalans pogueren tributar-li abans que a Sant Jordi. Pro, en contra, de sa antiquíssima popularitat n'han restat tants recorts, que constitueix la característica del mes de Novembre, al mitg del qual ve situada sa commemoració.

Si per Totsants, pluges y humitats porten alguns frets prematurs, tothom vos parlarà esperançat de la vinguda del *estiuet de*

Sant Martí, ço es, que passats breus dies no pot mancar la bonança, encara que siga de poca durada, ja que lo mal temps del hivern s'acosta depressa en molts llochs. Per ço a Arbucies, hont l'humitat es motiu de continuades pertorbacions en esta temporada, vos diuen: «L'estiuet de Sant Martí dura tres jorns y un dematí». A Italia tenen un vulgar consemblant: «L'estate di San Martino dura tre giorni e un pocolino».

Aquesta bonança, que s'ha volgut fer peculiar de la sua diada, no sabem per què nostre poble la transporta a les reflexions solars de les boyres, després de que ha passat la pluja. Al aplech inèdit d'aforismes d'En Sebastià Farnés devem les següents, que són variants del mateix tema: «Si l'arch de Sant Martí surt al matí, la pluja es aquí; si l'arch de Sant Martí surt al vespre, la pluja està llesta». «Quan l'arch de Sant Martí surt al matí, para'l bací; quan l'arch de Sant Martí surt al vespre, para la testa.» «Arch de Sant Martí al mitjdia, pluja tot lo dia.» «L'arch de Sant Martí, si surt al matí, la pluja ja es aquí; si surt al cap-vespre, para-li la testa; si surt a la tarda, la pluja es acabada.»

Lo qual, en altres termes, se diu també: «Arch de Sant Martí al matí, pluja aquí; arch de Sant Martí a la tarda, pluja passada»[1].

Al revés del anterior proverbi català diuhen los mallorquins de Sòller: «L'arch de Sant Martí, si surt al matí, fes ton camí; si surt al capvespre, treu lo cap a la finestra».

Si no podem establir la antiguitat d'aquests proverbis, subsistents, ab idèntiques paraules, a Mallorca y a Italia, sí que assegurarem nostra remota designació del *arch de Sant Martí,* per trobar-la transcrita en la *Crònica* del rey Jaume I *lo Conqueridor,* obra del sigle XIII o XIV. Al referir-se lo fracàs de l'expedició ultramarina del 1269, diu lo llibre que s'alçà «horre temps de Levant e feu un arch blau e vermeyl *d'aquests quen dien de Sent Martí*».

Les operacions agrícoles y lo cambi en la naturalesa que ocorren en Novembre, s'han vinculat en lo propi Sant, com podem veure: «Per Sant Martí, tapa ton vi». «Per Sant Martí, botes a recomplir.» «Per Sant Martí, la pinya cau del pi.» «Per Sant Martí, la neu al pi: si no hi es al vespre, al dematí.» «Per Sant Martí, la neu al pi: per Sant Romà, la neu al pla.»

A la Vall d'Aran diuen: «Ta Sant Martin, era nyeu pet camin; et ta Sant Andreu, assí que só s'ha dit era nyeu».

1) Los italians participen de les matexes influencies quan diuen: «Arco da mattina, empie le mulina; arco da sera, tempo rasserena».

No havem de dexar de banda, per més que no tinga such ni bruch, certa dicció aplicada al sant bisbe y cavaller, digna d'apropiàrsela lo castellà Pere Grullo: «Lo cavall de Sant Martí va viure fins que va morir».

Bé es prou extrany que siga aquest lo sol recort que la aforística catalana dedica al cavaller, a qui may la veu popular oblidà del tot en l'Edat Mitjana, fins al punt d'atribuir a ell una de les més famoses armes de virtuts de nostres reys.

No puch dexar d'ocupar-men y, per tant, tractar novament de la cavalleria catalana, al temps de son major esclat.

A Catalunya, com per tot arreu, era general la preocupació en les armes de virtut. Llavors se parla, entre nosaltres, com objecte estimadíssim, d'una espasa que's suposava esser la matexa arma ab que lo sant partí sa capa. Vejeu, donchs, si la tal espasa havia d'estar dotada de propietats maravelloses, sens curar de si fou tremplada en la verinosa sanch de drach, o forjada en conformitat als concells de la magia o al moviment dels estels, segons corresponía a les inapreciables armes de constelació.

La primera memoria que la documentació dóna de la espasa de Sant Martí es del 1370, quan la legà en son testament lo rey d'Aragó Pere *lo Cerimoniós*.

Beuter pretén que nostre comte Ramon Berenguer *lo Gran* la dugués de la Germania, al retornar de sa cavalleresca empresa. Altres diuen que Berenguer, bisbe de Turs, la regalà a Sant Olaguer. Opinions, totes elles, tant aventurades, com la sua autenticitat.

Lo testament de nostre rey Pere III exceptuà del encant que devien fer-se d'alguns dels seus béns mobles, cinch famoses espases, conegudes ab los noms de *Sant Martí*, Vilardell, Tison, Triveta y Clareta.

Al expirar lo darrer descendent de nostra gloriosa casa Comtal de Barcelona, lo rey Martí *l'Humà*, fou fet altre encant d'inapreciables objectes de familia. Diu un personatge qui visqué en lo sigle XV, l'arxiver Carbonell, que la reyna viuda, Marguerida de Prades, se guardà la espasa de Sant Martí; pro que, després de morta, «dita espasa fou venuda en encant publich e la qual fou coneguda per un criat dels dits rey En Martí e reyna Margarita apellat Bernat Savila». Lo bon servidor, al regonèxer-la, no duptà en comprar-la, per fer-ne piadosa donació a la confraria dels cotoners de Barcelona.

En tanta honor y estima se tingué l'acte d'en Çavila, que los

comentaris arribaren a orelles de la reyna Maria de Castella, muller y llochtinent de nostre monarca Anfós *de Nàpols.* Ella mostrà tant d'interès en guardar en son poder la tradicional arma, que ni'l gremi dels Cotoners, ni l'antich servidor reyal, se pogueren substraure a son desitj de fer-n'hi entrega.

Pro morta Donya Maria, la confraria dels Cotoners la recobrà, alçant acta pública, hont s'hi fa minuciosa descripció de la espasa. Aquesta escriptura havem vist al Arxiu de Protocols dels notaris de Barcelona, hont se custodía. Lo dilluns 25 de Setembre de 1458, Bernat Çavila, que encara era viu, refermà al gremi dels Cotoners la sua primera donació de la espasa de Sant Martí.

Veyna de l'espasa de Sant Martí

Té aquesta arma catalana un parió a Italia ab altra famosa espasa, que se suposava haver sigut de Sant Mauriç, màrtir, que militava en la llegió Tebea, la qual, més sortosa que la nostra, ha passat de l'armeria dels Duchs de Saboya al museu de Turin [1].

Y havem calificat de més sortosa a la arma italiana, per-quant nostre sigle XIX, que de tantes coses s'ha burlat y tantes voluntats ha menyspreuat, no dubtà en posar ses impúdiques mans en lo sagrat dipòsit que'l patriota escuder Çavila havia fet a la barcelonina institució gremial.

La espasa de Sant Martí es novament posada al encant per los successors d'aquella vella confraría dels Cotoners, passant a ocupar lloch d'honor en una interessantíssima armería particular, que un jorn fou joya estimable de Barcelona. D'haver-la contemplada en dita armeria n'ha dexat una interessant descripció l'escriptor militar Ba-

Espasa dels reys d'Aragó dita de Sant Martí.

1) Ab lo títol de *Espases meravelloses catalanes en lo regnat de Jaume lo Conqueridor*, ha publicat, l'autor, aquests y altres documents en la *Revue Hispanique*, de París, volum del any 1906.

rado, resultant completament pariona ab la que'ns llegà lo minuciós notari del sigle XV. En lo que Barado no està prou en ferm es en judicar-la dels sigles X o XI, quan la sua més llunyana procedencia serà'l sigle XIII.

Nostra matexa època no havia pogut substraures de la preocupació popular que rodejà en tot temps a la espasa de Sant Martí. Al senyor Careta y Vidal devem una curiosa observació de quan estava en la armeria de la Plaça de Catalunya. Refereix que cert comerciant d'antiguitats, que la havia tinguda en ses mans, encara duptant de la sua autenticitat, li digué molt convençut:

—Ab tot, si no's va ab compte en tocar-la, fàcilment un s'hi talla: no sé en què consisteix.

Quan, en l'any 1899, la predita armería passà'ls Pireneus, per anar a parar a les sales del fabricant de paper de fumar *Job*, En Jordi Pouillac, de Tolosa, la espasa de Sant Martí també'ns deixà, segurament per no tornar més... Quin simbolisme transpira la paulatina fugida d'aquestes migrades reliquies de nostres monarques! Prou sembla que volen allunyar-se de tantes miseries y vergonyes! Serà un deute de la resurrecció de la nacionalitat catalana reintegrar-les a la patria. Déu benehesca al nou Çavila que un jorn nos retorni penyora tant estimada dels reys d'Aragó! Mal hagin los qui de tal manera les menyspreuaren!

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

L'HIVERN A MONTANYA

Els alpinistes estan de joya. Chamonix prepara en llur honor grans festes, que tindran lloc del 3 al 20 de Janer. El concurs internacional de skis organisat pel Club Alpí'ls donarà ocasió d'agrupar-se, de cridar l'atenció del públic sobre la seva bravesa, la seva agilitat, imperfectament avalorada per la mateixa naturalesa del terrer ont s'exerciten sense testimonis.

«Gran cosa! — podreu dir. — Què se'ns endóna a nosaltres, que no tenim ni temps ni medis de cultivar aquests esports costosos, difícils, reservats als rics vagamons? Sigueu pràctics: parleu-nos de lo que interessi la vida regular.» Doncs bé: jo us demostraré, per ma personal experiencia, que aquesta manifestació, merament

esportiva avuy, està cridada en un avenir proper a modificar profondament l'existencia de nostres poblacions montanyenques, entregant-los un senzill y econòmic enginy que'ls permetrà, sinó lluitar ab el fred, lluitar ab el no menys crudel isolament de l'hivern. El ski, introduit de poc a França pels homes d'esport, es, abans que tot, un medi de locomoció conegut a Suecia, Noruega y Finlandia desde temps immemorial, y es tant familiar entre'l jovent d'aquells països com els xanclos entre nosaltres. Ell pertany a la mitologia, a la llegenda. Poemes escandinaus de l'any 980 senyalen l'existencia d'una deesa del ski anomenada Skade, y del déu ski, Ull, el qual, ab son germà Svipdag, lliurà a Freya, retinguda presonera pels gegants en les montanyes de Jotunheimen. El ski es, doncs, fins a cert punt, una institució nacional, y si'l seu ús s'ha perpetuat fins a nostres dies es senzillament perquè s'adapta a les exigencies dels països freds.

Es sabut que l'amontonament de les neus tanca les comunicacions en l'alta montanya, durant l'hivern. Bloquejats en ses propries cases, sos habitants queden reduits a viure de llurs sols recursos, sense arriscar-se a baixar a la plana, a no esser a costa de greus perills. La vida queda en suspens durant alguns mesos y els negocis ne sofreixen naturalment tristes conseqüencies. Ara, mercès al ski, un no s'enfonza en la fina pols enlluernadora y glaçada, preparada a marxar avall, formant allaus al pas del vianant.

Avuy pot lliscar-se suaument per la superficie sense apenes remoure-la. Pot avançar-se ràpidament, sense fadiga, sense perill, al pas d'un peató qualsevol. Y si considerem els Alps, els Pireneus, l'Auvergne, els Vosges, el Jura, se compendrà que estic en lo pràctic al recomanar aquest meravellós enginy, indispensable per la mera existencia.

Evidentment la transformació no's farà pas en un dia. El ski, abans de conquistar les masses, trobarà les mateixes resistencies que'ls ferro-carrils, la bicicleta, l'automòbil. Faltarà vèncer molts prejudicis, lluitar contra la fidelitat a tradicions que, si són belles baix un aspecte moral, són també perjudicials davant del Progrés. A primera vista'l ski desconcerta. Aquelles llargues y primes planxes de fusta, retombades en ses puntes y ab les corretges al mitg pera lligar-hi'ls peus, semblen un aparell trencadís y engorrós del qual no pot fiar-se perquè no sab aprofitar-se la seva aplicació.

L'any darrer vaig tenir ocasió d'estudiar sobre'l lloc la causa de la terrible allau que en el mes de Febrer va destruir part de

Barèges en els Alts Pireneus. Barèges, cèlebre per ses aigues sulforoses, es un petit poblet situat a 1.350 m. d'alt., en una estreta vall dominada per altres montanyes, sense bosc de cap mena. Imagineu-vos, al peu d'un torrent devastador, un llarg carrer ab cases baixes quals sostres resorgeixen apenes de la blanca mortalla. Fins a Luz, agradosament situada en la vall del Gave de Pau, les comunicacions són relativament fàcils. Però, com conseguir-ho a Barèges, ont un centenar de desgraciats queden bloquejats en ses miserables barraques? El camí carreter, tant bo a l'istiu pera'ls turistes que escalen el Pic du Midi, estava trencat en molts punts y desapareixia baix la neu tova, en la qual un hom s'enfonzava fins a la cintura. Sols els montanyencs experimentats podien arriscar-se en aquesta terrible aventura.

Es allavors que's veu l'utilitat dels skis, dels bells skis noruecs, provats ja al Canigó y al Carlit, en els Pireneus Orientals, y que han de transformar una necessitat perillosa en el més fàcil y agradós dels passeigs.

La meva aparició en els carrers de Luz va despertar viva curiositat. No's troben pas sovint persones caminant sobre soles de dos metres y mitg. Hi havia allí un vell guia cèlebre en tots els Pireneus, Paget, anomenat Chapelle, caçador d'óssos y que'm coneix bé per haver-me acompanyat sovint per la montanya. En Chapelle se burlava de mi.

—Com! Vós preteneu caminar sobre aquests skis, vós, un professional! Jo prefereixo les meves cames: elles m'han portat per tot, al Mont Perdut, a la Munia, al Marboré; elles m'hi portaran encara, si a Déu plau!

Nosaltres haviem arribat davant d'un extens camp enlluernador de blanquesa.

— Vós veureu, Chapelle, — vaig dir-li.

Vaig agafar els meus llargs patins y vaig deixar-me anar lleugerament sobre la pista, marcant dos petits solcs paralels. Al meu voltant el petit agrupament de curiosos estava enfonsat en la nevosa pols. Allò fou un triomf: tothom volia provar aquell meravellós instrument. Els bons gendarmes no cregueren pas comprometre'l prestigi del llur uniforme provant un exercici ja usat per la jovenalla del país, malgrat llur calçat, massa gran pera les fines corretges de cuiro. Excitat per les instigacions, en Chapelle volgué provar-ho també. Ell avançà, una mica incert de primer, redreçat sobre ses cames tremolantes. Després anà afermant-se de poc en poc, accentuant el seu pas. Els aplaudiments saludaren aquell bon

home, que reia sota sa boina girada de gairell. Va enardir-se tant y tant, que, al fer una atrevida revoltada, va caure tant llarg com era. Va necessitar-se l'ajuda d'alguns espectadors pera posar sobre sos peus a l'excelent guia, enredat o subjectat per aquells lligams.

La prova va esser convincent. Al cap d'uns dies tota la població sana de Luz manejava com jo mateix l'enginy feya poc despreciat, y del qual, per desgracia, sols ne tenia un parell. Al menys serví de model o exemple pera l'avenir.

. . . .

Si ha sigut suficient una setmana pera que una persona, sense gran influencia, convertís a la pràctica dels skis una població quals recursos són, durant l'estiu, la clientela extrangera, ¿quins no seran els efectes del concurs internacional de Chamonix, que reunirà al bell mitg del «país blanc» als millors campions del món?

L'exemple directe es la més profitosa de les lliçons. Els Pireneus se preparen a entrar en aquesta via. La secció del Canigó del C. A. F. organisa freqüents sortides pels volts de Perpinyà. Una trentena de *skieurs* se practiquen a Luchon baix la direcció del doctor Germès, vell alpinista que féu a Briançó les seves primeres armes. A Bayona la secció vasca posseeix un material complet. Pau, que es el Conservatori del pireneisme, confecciona un programa concebut ab l'enginyosa competencia que caracterisa la patria d'Enric IV, que fou, abans que rey de Navarra y de França, el més intrèpit caçador d'óssos de sa època.

Y, mercès als esforços combinats de tots els alpinistes, els skis, sense deixar de ser un joc pera'ls rics, serà pels montanyencs francesos lo que ja es pels d'Escandinavia: un medi de lluita contra'l trist isolament, un medi de millor coneixe-s y estimar-se.

HENRY SPONT

(Traduit de *Le Petit Journal.*)

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Desembre de 1907.

A més de ses interessants seccions: *Artículos de vulgarización histórico-financiera* y *Pleitos de Artistas*, escrites per Cristóbal Espejo y José Martí y Monsó respectivament, publica en aquest número'ls següents treballs: *Estado interior del convento de Santa Clara de Tordesillas en el siglo XVII*, per Julián Paz; *Una comida de Pascua en 1590*, per C. Espejo;

Las antiguas ferias de Medina del Campo, per C. Espejo y J. Paz; y *El Campo de la Verdad en Zamora*, per Salvador García de Pruneda. Conté, ademés, un gravat y una doble làmina en tiratge apart.

Boletín de la Sociedad Española de Excursiones, Desembre de 1907.

Publica'ls següents treballs: *La Virgen de Gracia*, per Elías Tormo; *Miniaturas notables del Museo Arqueológico Nacional*, per N. Sentenach; *Sillas de Coro españolas*, per Pelai Quintero; *Portadas artísticas de monumentos españoles*, per E. Serrano Fatigati; més la seva Secció Oficial y l'Index del volum XV, que acaba ab dit número, que va igualment acompanyat de profusió de gravats y sis làmines soltes d'excelent tiratge. Aquesta Revista o Butlletí anuncía pera 1908 importants reformes. D'aquí en avant sortirà trimestralment en números de 64 a 80 pàgines de text y 15 fototipies de tiratge apart fetes per la casa Hauser y Menet.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Desembre de 1907.

Publica en el darrer quadern de son volum 41 els següents treballs: *Breve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Iviza y Formentera, con sus adyacentes en 1786*, escrit pel Reverendíssim Manuel Abad y La Sierra, bisbe que fou d'Iviça; *Don Carlos González de Posada. Datos biográficos y bibliográficos*, y *Tres lápidas romanas de Puzol*, per Fidel Fita; *Noticia de españoles aficionados á monedas antiguas*, per Carlos González de Posada; *Noticia litológica de las islas Columbretas*, per A. Vicent, S. J.; y *Dos templos antiguos de la provincia de Palencia en Quintanaluengos y Revilla de Santullán*, per Matías Vielva, acompanyant-lo dos gravats.

Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón, Novembre-Desembre de 1907.

Publica en aquest número'ls següents interessants treballs: *Fabara*, per Santiago Vidiella; *Repoblación de Gea de Albarracín*, per F. Aznar Navarro; *Villazgos de Castelserás, Torrevelilla y La Codoñera*, per J. Ejerique Ruiz; y *Pleitos entre Valderrobles y su aldea Torre de Compte*, per J. Navarro; ademés de sa secció de *Variedades*, en la qual hi ha un curiós treball sobre l'escriptura ògmica o hemisfèrica.

Memorias y Revista de la Sociedad Científica «Antonio Alzate».

Hem rebut els números 7, 8, 9, 10, 11 y 12 del volum XXIV d'aquesta important publicació mexicana, que corresponen als mesos de Janer a Juny de l'any que acabem. En aquests números se publiquen, entre altres estudis d'Arqueologia, Química, Astronomia, Meteorologia, Higiene, Etnologia, etcetera, els següents treballs: *Estudi comparatiu de diferents mètodes pera la determinació de la latitut*, y *Folk-lore mexicà*, treball molt acabat y interessant pera'ls aficionats a estudis folk-lòrics.

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, núm. 16, Novembre de 1907.

Aquesta important revista comarcal publica, entre altres, un treball sobre *La casa gran de Sallent*, per nostre company J. Coll y Vilaclara; una ressenya de l'*Excursió al Serrat dels Morts;* la continuació de la *Paremiologia comarcana*, y les seccions d'Arxiu y Gacetilles curioses, ab datos y notes altament interessants.

Bulletin Pyrénéen, Novembre-Desembre de 1907.

El portant-veu de la Federació de Societats Pireneistes publica en el seu número darrer de l'any, y entre altres, els següents interessants treballs: *Punta Suelsa y Punta Fulsa*, ressenya d'una petita ascensió feta per son autor G. Ledormeur an aquests dos pics vehins de la carena pirenenca; *La Llena de la Garganta*, per Alfred Cadier; *La Pena de Haya*, per F. Faurens; *Nota sobre l'escala fotogràfica y estereoscòpica del cel y mida pera'ls ànguls de la distancia y altitut de les montanyes*, pel Viscomte F. de Salignac-Fenelon; y *Tota la cadena en trenta dies*, acabament, per J. Bepmale, descrivint els itineraris desde Venasc a Bielsa, Fabian, Gèdre, Gavarnie, Panticosa, Sallent, Peillon, Etcho, Anso, Roncal, Licq Atheray, Ochagaria, Burguete, Elizondo y Saint-Jean-de-Luz, enumerant totes les distancies y observacions més remarcables.

Bulletin trimestriel de la Section du Canigou, Octubre, Novembre, Desembre de 1907.

Aquesta interessant revista del Club Alpí Francès publica, entre altres, els següents treballs: *Les gorges de Sant Aniol y la Mare de Déu del Mont*, ressenya de bonica excursió per nostres terres de l'Alta Garrotxa y Valls del Llerca, feta per P. Auriol; un estudi sobre la *Tectònica de l'alta Garrotxa*, per O. Mengel; ressenya d'altra excursió *De la Tet al Tec pel Pic Rojat*, per A Barenne; altra sobre *El Simplon*, per H. Cuenot, y alguns més, junt ab la *Crònica de la Secció*, que acaba de completar aquest número, essent de remarcar en ella'ls itineraris y horari de les diferentes excursions realisades.

Revista del Touring Club Italiano, Desembre de 1907.

Publica'ls treballs: *D'un castell a l'altre; Els més bells punts de vista d'Italia; Els llacs d'Italia;* y altres diversos, a més de gran nombre de noticies sobre esport y alpinisme y de l'Index del darrer volum.

La Montagne, Desembre de 1907.

Aquesta revista mensual del Club Alpí Francès publica en son darrer número de son volum III els següents treballs: *Records de montanya en l'Antartic*, per J. B. Charcot; *Una primera victima: L'Eiger*, per P. Puiseux; *Punta Percée de Mont Fleuri*, per G. Buisson; *Bramousse y coll Fromage*,

per Henri Ferrand; y *L'agrupament de Polset*, per R. Godefroy. Acompanyen an aquestes ressenyes sis boniques làmines; y completen el número les acostumades *Crònica Alpina*, *Bibliografia* y *Crònica del C. A. F.*, junt ab la Taula y Index alfabètic de tot el volum.

Entre les altres publicacions rebudes, de les quals no'ns en ocupem ab més detenció per falta d'espay, hem de citar la *Revista Aragonesa*, ab importants treballs literaris y científics; el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, ab sa *Revista de Geografía Colonial y Mercantil;* el de la *Real Academia de Buenas Letras de Barcelona; Fotografía Práctica, Hojas Selectas, Cataluña*, y moltes altres. — E. V. R.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL DARRER TRIMESTRE DE 1907

SOCIS RESIDENTS

D. Joan Duran y Barbé. — D. Francisco de P. Jorba y Cortils. — Don Elies Salvador. — D. Francisco Valentin y Galian. — D. Joaquim Peix. — D. Ramon Castellà. — D. Pere Badia Vallvé. — D. Joan Bordas Salellas. — D. Joseph Domenech Massana. — D. Marian Vilanova y Amat. — D. Joan Millet y Maristany. — D. Antoni Novellas y Roig. — D. Pau Planas y Prats. — D. Joan Bartra y Borràs. — D. Lluís Madrenys y Boada. — D. Francisco Gispert y París. — D. Ernest Castells y Fàbrega. — D. Joaquim Graells Farina. — D. Joan Martí Artigas. — D. Ramon d'Alòs y de Dou. — D. Eugeni Ferrer y Dalmau. — D. Joan Sitjes. — D. Jaume Sintes Reyes. — D. Secundí de Zuazo y Ugalde. — D. Joan Rosich y Rubiera. — D. Fermin Alonso. — D. Feliu Duran y Cañameras. — D. Joseph Rosich y Rubiera. — D. Lluís Manegat y Gimenez. — D. Albert Arnaiz Abajo. — D. Antoni Pamias y Romeu. — D. Francisco Nebot. — D. Gaspar Sala Rosés. — D. Lluís Solé y Vidal. — D. Ignasi Sala y Ardiz. — D. Rafel Tintorer. — D. Enric Llopis y Castells. — D. Martí Armangué y Feliu. — D. Joseph M.ª Armangué y Feliu. — D. Joan Andreu. — D. Marian Bargués y Costa. — D.ª Clara Argemí y Dalmau. — D. Emili Plosa y Duran. — D. Joseph Goday y Casals. — Don Salvador Vallès y Solà. — D. Joaquim Vilaseca. — D. Joseph Umbert. — Don Francisco X. Flaquer y Vila. — D. Enric Ferreri y Montero. — D. Eduard Ferreri y Montero. — D. Antoni Llarden. — D. Joseph Pujades. — D. Enric Madrenys — D. Joseph Firmat y Serramalera. — D. Narcís Burell de Magro. — D. Ferran Tarragó Nogué. — D. Joseph Comas y Torres.

SOCIS DELEGATS

D. Joan M. Sanchez, a Madrid. — D. Joseph Quatrecasas, a Campro-

don.—D. Francisco Julià y Serrahima, a Sant Feliu de Guíxols.—D. Joseph Cirera Soler, a Cardona.—Mossèn Lluís Codina, a Cervelló.—D. Francisco Bordanova, a Ribas.—D. Joan Monràs, a Osca.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de cada una de les cançons populars catalanes que publica'l propri donador: *L'hereu Riera, La Passió de Sant Pere, Mambrú, La Calandria, Coses del Jovent* y *La ploma de Perdiu.*

De D. Gabriel Castells y Raich: un manuscrit referent a *Folk-lorisme igualadí.*

De la «Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción»: un exemplar de les *Actas de las Sesiones Públicas Inaugurales de 1906 y 1907* celebrades per la mateixa associació.

De la «Biblioteca d'Autors Vigatans»: un exemplar de *Notes de Viatge,* de D. Lluís B. Nadal.

De la «Gazeta Vigatana»: un exemplar de *La Obra d'en Balmes en la Historia y en la Filosofia de la Historia,* pel Dr. D. Enric Pla y Deniel, pbre.

De D. Alfred Gaza y Rosselló: un exemplar de *Dues notes* y de *Circunvalant lo Canigó,* escrits pel propri donador.

De D. Felip Bertran de Amat: un exemplar de l'*Acta de la Sesión Pública celebrada el dia 17 de Marzo de 1907 por la Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona.*

De D. Guillem Graell: dos exemplars de *La acció popular,* discurs del propri donador.

De D. Albert Martín: tres quaderns primers de la *Geografia general de Catalunya,* que edita dit senyor.

De l'«Ateneu Barcelonés»: un exemplar de les *Sessions Públiques inaugurals dels anys 1904, 1905 y 1906,* y un exemplar també de la del *any 1907.*

De D. A. J. Maehentosb: un exemplar de *Montaine ringclubs.*

De Mossèn Joseph Minores: dos exemplars de *Goigs.*

Del «Centre Autonomista de Dependents del Comerç y de la Industria»: un follet y un quadern.

De D. Manuel Andreu: un exemplar de *Cours élementaire de Géologie stratigraphique,* de Velain.

De Mossèn Norbert Font y Sagué: un exemplar del folletet *Botànichs catalans anteriors a Linneu.*

De D. Marian Faura y Sans: un folletet sobre *Carles de Gimbernat, naturalista català.*

De D. Artur Mora: un àlbum referent a la *Suisse et ses montagnes,* y una *Carte géographique* referent als *Chemins de Fer.—Rochers de Nayé.*

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COLECCIONS

De D. Joseph M.ª Rovira: quatre monedes de coure que corresponen al segle XVIII y són catalanes.

De D. Alfons Par: un clixé pera la llanterna.

CRONICA DEL CENTRE

DESEMBRE DE 1907

EXCURSIONS

EXCURSIÓ A TEYÀ, ERMITES DE SANT MATEU, SANT SALVADOR Y SANT BARTOMEU, LA ROCA Y GRANOLLERS. — Se sortí de Barcelona el matí del dia 8, agafant el tren fins a Masnou, y seguint a peu cap a Teyà, on, mercès a l'amabilitat dels senyors rector y vicari, pogueren visitar detingudament l'iglesia parroquial, edificada sobre l'antiga, que datava del sigle XII, segons documents obrants en l'arxiu de la mateixa parroquial. Visitaren també dos vells casals de la casa del Duc d'Almenara, y la creu de terme que hi ha a l'entrada del poble, y prengueren varies notes populars sobre l'origen dels noms de Masnou y Teyà.

Remontant la serra, pujaren vers Sant Mateu, visitant la capella; y davallaren vers l'ermita de Sant Salvador, d'origen antiquíssim, segons la tradició. Després de visitat el Dolmen de Can Bouquet o Roca d'en Toni, y de dinar a Can Narcís, seguiren nostres companys cap a La Roca passant per la carena, tot ovirant el turó del castell de Sant Miquel de Vallromanas, que havia pertengut a Berenguer d'Entenza. Visitaren també les runes del castell y ermita de Sant Bartomeu, y ja fosquejava quan arribaren a La Roca, desde on se dirigiren a Granollers pera agafar novament el tren que havia de retornar-los a Barcelona.

EXCURSIÓ A GARRAF Y SITGES. — Fou organisada per la Secció d'Arquitectura y va realisar-se'l dia 15, sortint el matí en el tren, visitant la masia de Garraf, proprietat de nostre consoci D. Eusebi Güell y Bacigalupi; recorregueren les pintoresques costes de Garraf y arribaren a Sitges al mitgdia. A la tarda visitaren la vila y el Cau Ferrat, del senyor Rusiñol, retornant el vespre a nostra capital.

VISITES

Igualment organisades per la Secció d'Arquitectura, durant aquest mes s'han realisat dugues noves visites: una'l dia 7 als tallers de vidrieria dels Srs. Rigalt, Granell y C.ª, y altre'l dia 20 a la fàbrica y tallers de construccions de ferro de D. Joan Torras.

CONFERENCIES

RESSENYES D'EXCURSIONS. — Els dies 6 y 13 nostre consoci en Joan Banús y Moreu va donar dugues conferencies referents a *Una excursió a Caldes de Bohí y ascensió al Comolo Forno*, descrivint tot l'itinerari de desde Tremp cap a Pont de Suert, Caldes y Vall d'Aran, y donant compte de la penosa ascensió al cim de Comolo Forno. Acompanyaren aquestes conferencies projeccions lluminoses de clixés fotogràfics de D. Artur Mora.

El dia 20 D. Geroni Castelló va llegir la seva ressenya d'*Una excursió a Jaffa, Jerusalem, Jericó, Jordà y Mar Mort*, ilustrant-la també ab nombroses projeccions fotogràfiques.

El dia 27 nostre company en Joan Danés y Vernedas va ressenyar l'excursió realisada ab diferents consocis *De Ripoll a Cardona*, projectant-se clixés dels senyors Torras, Roig, Botey y algun altre.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

Dia 7. — XIV conferencia del Curs de Folk-lore donat per D. Rossend Serra y Pagès, baix el següent programa:

Demo-literatura (novel·listica popular). — Genres que comprèn. — Classificació d'en Teòfil Braga. — Concordancies.

Fonts: I. Orals: Rutes de caravanes y dels Oxus, els alarbs mitjancers, la conquista grega, el budhisme, invasió dels barbres, creuades y comerç ab Llevant, camí de les Indies. — II. Escrites: Orientals, greco-romanes, mitgevals, septentrionals, modernes.

Dia 14. — El soci D. Fidenci Kirchner y Catalan donà una conferencia sobre les *Festes de Nadal y de Cap d'any a Alemanya y països del Nord*, fixant-se principalment en la festa de l'Arbre, qual origen y historia explicà detalladament, lo mateix que altres costums y tradicions. En la mateixa sessió la senyoreta Joaquima Freixa cantà unes hermoses cançons alemanyes de Nadal, acompanyada al piano pel professor del Conservatori don Modest Serra y González.

Dia 21. — XV conferencia del Curs de Folk-lore, per D. Rossend Serra y Pagès: *Origen y propagació de les especies novel·listiques.*

Origen. — El Mite: creació, desenrotllament y degeneració. — Mitologia moderna o novelesca. — Interpretació mítica. — Exageracions y prejudicis d'escola.

Propagació. — Sistemes mitològics, de transmissió per via de manlleuta de poble en poble, antropològic, evemerià y eclèctic-mitològic.

Dia 28. — El soci D. Joan Riera donà una conferencia relativa als *Noëls francesos*, fent remarcar els seus origens, etimologia, desenrotllament y decadencia. La senyoreta Joaquima Freixa, acompanyada al piano per la professora senyoreta Concepció Compte, va cantar-ne uns quants del segle XV, entre ells el «Je suis le maître de la Grange», el «Tous les bourgeois de Châtre», el «L'appel des Bergers», etc.

En cada una de les sessions anteriors s'han llegit les *Notes folk-lòriques* corresponents a la setmana, escrites per en Ramon N. Comas.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les conferencies donades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa LXXI (dia 2 de Desembre). — Quarta d'Etruria. — Arquitectura etrusca. — Materials y procediments constructors. — Murs, portes, voltes y sostres. — Influencies fenicies, cartagineses y gregues. — Formes arquitectòniques. — La columna y l'ornamentació.

Conversa LXXII (dia 9). — Quinta d'Etruria.— Arquitectura funeraria. — Creencies relatives a la vida futura. — Rites y costums funeraris. — Tipus de tombes en la regió meridional d'Etruria. — Dòlmens. — Enterraments «pupestres».— Criptes o cambres. — Sa disposició. — Ornamentació. — Colocació dels cadavres. — Sarcòfags. — Urnes cendroses. — Mobiliari fúnebre. — Disposició exterior de les tombes. — Cipos, esteles y altres signes exteriors dels enterraments. — Orientació de les sepultures.

Conversa LXXIII (dia 16).—Sisena d'Etruria.—Arquitectura militar.— Treballs d'utilitat pública. — Fortificacions. — Fundació de ciutats. — Ceremonial. — Muralles, torres y portals. — Obres hidràuliques. — Ponts. — Carreteres. — Arquitectura religiosa. — Emplaçament y orientació dels temples. — Ritual. — Disposició y planta.

Conversa LXXIV (dia 23). — Setena d'Etruria. — Temples etruscs. — Situació. — Alçat. — Proporcions. — Coberta. — Ornamentació. — Arquitectura privada. — Habitacions. — Disposició. — Materials y procediments tècnics. — Policromia. — Influencies orientals y gregues en l'art etrusc. — Centres de producció artística en el sigle VI abans de J. C.

Conversa LXXV (dia 30). — Vuitena d'Etruria. — Esculptura religiosa y monumental. — Concepte de la divinitat. — Procedencia de les imatges divines. — Tipus imitant les estatues gregues arcaiques y clàssiques. — Idols etruscs.—Caràcter de l'esculptura monumental. — El temple de Júpiter Capitolí a Roma. — Esculptures del frontó. — Materials. — Influencies gregues. — Procediments etruscs. — Esculptura funeraria. — Idea de la vida futura. — Exemplars de la necròpoli de Chiusi. — Urnes canopes. — Màscares funeraries. — Esteles funeraries. — Estatues cendroses. — Cipus y sarcòfacs. — Tapes d'urnes y sarcòfacs. — Baixos relleus funeraris. — Esteles funeraries bolonyeses. — Caràcters de l'esculptura etrusca.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

ANY XVIII — BARCELONA, FEBRER DE 1908 — NÚM. 157

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

A l'excelsa memoria del gran rei en Jaume, el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA se complau en tributar aquesta penyora de recordança ab motiu de l'aniversari del seu naixement, que enguany se preparen a commemorar totes les terres de parla catalana.

Al recordar les gestes del més gran dels reis de nostra propria niçaga; a l'ovirar a travers dels segles la gegantesca figura del conqueridor de regnes, del guerrejador animós, del llegislaire expert, del cronista pulcre y del patriota sens mida, la nostra Institució no pot romandre inactiva y se prepara a festejar també aquella data gloriosa del naixement del més gran dels propulsors de la nostra Nacionalitat.

Per medi de conferencies y d'excursions per tots els indrets de la terra catalana, de desde Montpeller a Monçó, visitats pel nostre rei en Jaume, sense oblidar nostra germana Valencia, ni les hermoses Illes Daurades, ni'ls colossals monuments de Poblet y Tarragona, que guardaren ses depulles, podrem veure y fer remarcar davant de tot un poble la grandesa de llur obra y la real y positiva existencia d'aquest poble català anyoradiç de grandeses que sempre perduraran en sa pensa, agermanades ab el record d'aquella alta personalitat del rei en Jaume I d'Aragó, comte de Barcelona, temença dels seus enemics, amorós ab els seus conciutadans, a qual ploma y a qual espasa tant deu la nostra avui renaixenta Catalunya.

ELS ESPORTS D'HIVERN

Y EL CONCURS INTERNACIONAL DE CHAMONIX

L'afició a les altes montanyes y la pràctica als esports hivernencs va augmentant cada dia; y lo que abans era sols propri dels paísos del Nord y d'un que altre iniciat, es avuy cosa generalisada, que va arrelant-se arreu y que pren carta de naturalesa per les diferentes encontrades del Jura, dels Alps y dels Pireneus. L'amor a la montanya y les aficions merament esportives van agermanant-se ab les necessitats y conveniencies de les poblacions montanyenques, assegudes al peu y per les afraus d'aquelles alteroses carenades; y tot plegat resulta en benefici de tots, donant esplay a l'esperit, força al cos, ocupació al ric desvagat y satisfacció necessaria al pobre habitant d'aquelles encontrades, que en un trist y esforçat isolament veu migrar-se les seves energies per no tenir medis ab que lluitar ab els elements més naturals y característics del seu propri terrer.

La necessitat de fugir d'aquest isolament y la conveniencia de la mutual comunicació, ha trobat plena satisfacció en l'ús y pràctica d'aquells aparells usats abans solament per passatemps esportius y que avuy desde'ls paísos de l'Alemanya septentrional, de Russia, d'Holanda y de l'Escandinavia van entrant a Suiça, Italia y França, y fins troben acullida en les altes valls del nostre Montseny.

Y lo que es una necessitat y un esplay, no cal dir que es de gran utilitat a l'excursionista, que, mercès a molts d'aquests aparells, pot disfrutar de la contemplació de belleses sens parió y pot recórrer territoris hermosíssims en tot temps y temporades, descobrint sos amagats joyells y gaudint d'hermoses visions y agradívols y emocionants espectacles.

L'aimant de la montanya, que sols ab grans perills pot visitar-la en temps hivernencs, podrà fer-ho tranquilament si va avesant-se al maneig y pràctica de tots aquells utensilis y aparells que poden ajudar-lo, de desde'ls senzills *piolets, crampons* y *raquettes* fins als lleugers *skis* y corredors *bobsleighs*.

Es pels apuntats motius que creyem de gran necessitat fomentar la pràctica d'aqueixos esports y donar la merescuda importancia a la celebració de tots aquests concursos y festes que desde un quant temps an aquesta part venen celebrant-se, donant resul-

tats ben satisfactoris y fruits ben profitosos, no sols baix el punt esportiu, sinó també baix un aspecte purament humanitari.

Dels països meridionals del nostre continent, Suiça es la que bat el record baix aquest punt de vista, y els seus naturals y els nombrosos forasters que de per tot arreu hi acuden, venen dedicant-se a tots aquests esports y jocs hivernencs que celebren y

El patinatge de Grindelwald. — El Wetterhorn al fons

practiquen per sobre'ls glaçats llacs, per ses blanques montanyes y fins pels carrers y places de ses boniques poblacions. Italia y França no's queden pas enrera, y els Alps, que agermanen an aquests tres pobles, són camp constant y ben obert a totes aquestes sanes aficions.

Es un espectacle bonic y agradós veure les pistes més o menys naturals y l'animació que's troba en alguns d'aquests centres esportius y poblacions hivernenques com Berna, Zurich, Saint Moritz, Chamonix, Pontresina, Grindelwald, etc., pera no fer una llista interminable. Dóna goig contemplar el bullici y alegria d'aquestes poblacions sobre tot els dies de molta gent o

de celebració de concursos. Allí's veu la gent, en armoniosa barreja de sexes y nacionalitats, dedicant-se a tots aquests esports y passatemps: els uns patinant senzillament per sobre'ls estanys glaçats o jugant-hi a *curling* o *hockey;* altres, anant a fer passejades ab *skis* y trineus; els intrèpits corredors de *luge* recorrent vertiginosament aquells encontorns ab la gran varietat de *canadiennes, ske-*

LA PISTA DE CHAMONIX

letons y *bobsleighs,* y els atrevits ascensionistes pujant als vehins cimalts ab ajuda de *raquettes* y *crampons,* bastons, cordes y *piolets,* constituint un conjunt de vida y animació realment sorprenent y de meravellosa atractibilitat.

Enguany s'han celebrat molts d'aquests concursos en diferentes poblacions alpines y pirenenques, havent revestit gran importancia'l Concurs Internacional de Chamonix, celebrat darrerament baix els auspicis del Club Alpí Francès, que periòdicament ve organisant aquests aplecs solemnials.

Per això aprofitem aquesta ocasió pera parlar una mica extensament dels esports d'hivern, tot donant compte del Concurs

de Chamonix y acompanyant les reproduccions d'alguna de les nombroses fotografies que'l senyor Santamaria'ns ha portat com resultat de sa visita an aquells centres, y en especial de Chamonix, a qual Concurs va assistir portant la representació del nostre Centre Excursionista.

La vila de Chamonix està situada a una altitut de 1.050 me-

Campament dels noruecs a Chamonix

tres, al peu del Montblanc y al mitg d'una de les més boniques valls de l'alta Saboya, envoltada de grans boscuries y montanyes alteroses. Pera anar-hi desde nostra capital es preferible l'itinerari Lyon, Culoz, Bellegarde, La Roche Fleuron, Le Fayet y Chamonix, fins ont pot arribar-se còmodament fent ús del tren elèctric. A l'istiu es un gran centre d'excursions per la Mer de Glace, geleres de Bossons y Argentières, y agulles y cim del Montblanc, que sobiranament domina aquella vall. A l'hivern es un dels llocs escullits per la gent esportiva, y aquest darrer mes de Janer va celebrar-s'hi'l Concurs Internacional organisat pel C. A. F.

Ab aquest motiu va regnar-hi gran animació: els trens de la Companyia París-Lió-Mediterrà no's cansaven d'abocar-hi gent de per tot arreu, arribant a 3.000 el número de forasters que hi havien. El temps va ajudar-hi molt, fent una temperatura agradosa y uns dies esplèndits. Allí s'hi congregaren delegats de Suecia y

L'EQUIP MILITAR NORUEC ASSAJANT-SE A CHAMONIX

Noruega, de Suiça, de diferents punts de França y de Catalunya, qual barrada bandera va onejar aquells dies barrejada per aquells carrers entre les ensenyes d'altres nacionalitats. Allí van veure-s'hi també'ls delegats del «Sky Club», de Milan, essent deplorable l'ausencia dels alpinistes italians, tant més essent tant aficionats com són an aquests esports, com ho proven les moltes sortides que aquest mateix hivern han fet a Spluga, Mottarone, Llac Elio, Andermatt, Mont Lessini, Tamborello, etc.

En el programa d'aquest Concurs hi hagueren curses a peu,

ab *luge* y ab *skis;* de velocitat y de salts; patinatge; partides de *hockey*; curses militars y de dames, etc.; ab un Jurat nomenat a propòsit; tenint tot això un principal organisador en la persona del Dr. Payot, president de la Secció del C. A. F. y malhauradament mort pocs dies després en el ple de la seva vida.

Anem ara a donar una lleugera idea d'aquest interessant Concurs. El dia 2 de Janer va aparèixer rialler y alegre ab l'arribada

LA PISTA DE SAINTE-CROIX

dels trens curullats de gent, y principalment ab la dels diferents agrupaments militars que havien de pendre part en el Concurs y que foren rebuts per nombroses comissions oficials als acords de dugues orquestes que alegraven aquell ambient. Enfront l'estació de Chamonix s'hi havia aixecat un arc de triomf fet de neu glaçada y ornat de diferentes ensenyes nacionals. Els agrupaments militars, que anaven convenientment equipats, van dirigir-se vers Argentière.

A l'endemà va celebrar-se la cursa militar Argentière, coll de Balme, Chamonix, en una extensió de 30 kilòmetres y un desni-

vell de més de 1.000 metres. Van pendre-hi part els equips francesos, suiços y noruecs, donant-los l'ordre de marxa'l comandant Goybet. El primer noruec va batre'l record, estant 3 hores 53 minuts en la dita travessia, arribant després els suiços y els caçadors francesos. Al mateix temps se celebrava la carrera internacional de

UNA PARTIDA DE CURLING A NEUCHATEL

guies y d'aficionats: distancia a recórrer, 22 kilòmetres. Van resultar vencedors l'aficionat M. Iselin, de Saint-Gall, que va fer-los en cosa d'una hora y 38 minuts, y el guia A. Simond, que va tardar una hora y 39 minuts. A més, va celebrar-se una recepció oficial pel C. A. F. y una festa de nit al patinatge.

El dia 4 va haver-hi cursa militar de velocitat, cursa nacional y altre de dònes y aficionats, quedant palesament demostrada la superioritat de l'equip noruec. Lo que més cridà l'atenció fou el concurs de salts, en el qual lluí sa mestria'l tinent noruec Amund-

sen y els seus companys, que van realisar també grans proeses l'endemà, en mitg de l'admiració y entusiasme de tots els espectadors. El mateix dia 5 va tenir lloc una cursa de dònes (3 km. y obstacles) y la distribució de recompenses. Tals foren els actes y festes del Concurs Internacional de *skis*.

Els dies següents van dedicar-se a fer varies excursions y curses de *luge*, organisades per diferentes entitats esportives, com també exercicis de patinatge, durant diversos dies aquestes festes y animació, que per més d'una quinzena va regnar a Chamonix.

Molta de la gent reunida a Chamonix va escampar-se per diferentes estacions hivernenques en que hi havia també festes o animació, essent un dels més escullits Grindelwald, en el cantó de Berna, envoltat de grans geleres que s'extenen als peus dels alterosos macius del Wetterhorn y de l'Eiger; y Interlaken, sobre l'Aar, entre'ls llacs de Thun y Brieuz, y al peu de la coneguda Jungfrau.

Altre lloc molt visitat fou Sainte-Croix, ont va celebrar-se un concurs de *skis* els dies 25 y 26 del mateix Janer. Sainte-Croix-les Rasses es una vila d'uns 6.000 habitants, bon centre d'excursions, a una altitut de més de 1.000 metres, en el cantó de Vaud, envoltada de llacs hermosos y alteroses montanyes, ont els patinadors, els *skieurs* y els corredors de *luges* hi troben ample camp pera ses aficions, a l'estil de Davos, Arosa, Les Avants, Leysin y altres molts punts. A Sainte-Croix, com a les poblacions de Lausanne y Neuchâtel, ab les quals està en constant comunicació, hi ha durant l'hivern nombrosos aficionats als esports propris del país, y, com a Saint-Moritz, s'hi organisen grans partides de *hockey* y *curling*, y curses notables ab els moderns *bobsleighs*, en els quals s'ha arribat a conseguir una velocitat de més de 100 kilòmetres per hora.

En el Concurs organisat enguany pel «Ski-Club», de Sainte-Croix, hi han hagut curses de *skis* y *douves* per nens, dònes y homes en especial, a més d'una cursa general y del concurs de salts, regnant-hi força animació durant els dies que varen celebrar-se dits actes.

També al Pireneu comencen ja a reunir-se aficionats pera extendre la pràctica dels esports d'hivern y celebrar-hi variats concursos. Pau, Cauterets, Bagnères de Bigorre, Luchon, Vernet, entre altres, comencen a ser centres esportius que irradíen sa influencia als pobles comarcans. Fins el Montseny es camp preparat y cone-

gut pels aficionats de casa nostra, que l'han visitat ja durant aquesta hivernada.

Molt fóra de desitjar que s'extengués entre nosaltres l'ús de aquests esports, ja que no'ns falten llocs a propòsit en nostres altes serralades, y fóra això en profit general de l'excursionisme y fins un bé pels nostres pobres poblets montanyesos, que tant pateixen en els rigors de l'hivern.

(Clixés d'A. Santamaria y Armengol.)

DE RIPOLL A CARDONA

Recordances

ANAR al Ripollès es pera mi anar a casa meva, y, per lo tant, sento la mateixa alegria d'aquell que, després d'alguns anys d'ausencia, hi torna, y tot ho troba tal com va deixar-ho, y tot li recorda fets de temps passats que, com diu el poeta, són els millors. Y com jo tinc recorregut el Ripollès y conec quelcom de son passat y m'hi sento, per conseqüencia, segons expressió gràfica de Mossèn Serra y Vilaró, vell, molt vell, més sense les fadigues y lo feixuc de la velluria, no es extrany que en el dia de nostra excursió, anant en tren a Ripoll, a l'esser davant del castell de Besora'm recordés del marquès de dit nom que, en 1699, hi donà hostatge al seu amic l'abat Moner, electe de Ripoll.

Que deliciós fou pera mi aquest trajecte de la linia de Sant Joan, de Torelló a Ripoll, que ja es de sí'l més bonic de tota ella, vegent-hi, com en un dolç somni, recórrer la comitiva que portava'l dit abat el dia que anà a pendre possessió de l'abadia! Jo vegí la comissió de monjos, capellans y seglars, sortida'l dia abans de Ripoll, quan li donaven la benvinguda; y com l'esperaven a Montesquiu la companyia armada de fadrins, en la Portella la dels Aloys, més avall la dels sastres y sabaters, encara més enllà la dels paraires y teixidors, y a Sant Quintí, una ermita aprop de Ripoll, les autoritats, rodejades de gent també armada y armada d'un entusiasme sens límit, perquè, diu el document d'ont extractem aquest fet, que a l'arribar l'abat a Ripoll «pasmava l'ànim sentir tanta escopeteria, sò de campanes, tambors y pífans».

Per contraposició d'idees, recordí, en canvi, aleshores quan

tal població's rebelà un dia contra un abat, el qual, ab l'excomunió a la mà, no li costà gaire subjectar-la altra vegada, deixant-li sols per ignocenta venjança lo que avui encara recorda la quitxalla per Santa Caterina, portant un gall y un sabre y baladrejant pels carrers:

Gall de Santa Caterina,
passa ben bé la farina,
perquè, si m'espatlles el cedaç,
te daré un cop de sabre al nas.

Santa Caterina era'l nom de la plaça on donava'l palau de l'abat, en qual escut abacial hi havia un gall.

Aqueixa tradició'm portà a la memoria la del cavaller Dulcet de Sant Joan, que matà un mal esperit en forma de lluert que, ensenyorit del Coll de Canes, embestia y fins feya recular als més valents de la terra. La pell de tal bestia fou oferta a Sant Eudald, patró de Ripoll, y d'aquí ve que's conega pel *lluert de Sant Eudald.*

També es tradició que en el monastir de Ripoll hi actuà la maça de Sant Benet en la persona de l'abat Galceran de Besora; y axís, aquí, per correlació d'idees, me n'haurien vingut a la memoria moltes altres que trobaran en l'*Historia del Monastir de Ripoll*, d'en Pellicer, si, a l'ovirar de sobte Ripoll, no hagués vist, en síntesis suprema, mil anys de gloria pera aquesta vila, mercès al monastir que l'aixoplugava.

D'aquest poble'n fugiren els alarbs esperonats pels montanyencs del *Pilós,* el qual, en acció de gracies a l'Altíssim, hi fundà un monastir que per lo modest tingué d'esser ben prompte enderrocat a fi de substituir-lo per un altre esvelt, grandiós, que era una vera joya d'art, y qual portalada, avui encara existent, enclou, a la manera dels arcs de triomf dels antics conqueridors, un ver cant èpic a les profecies y victories de Crist. Desde aquest monastir els monjos se desvetllaren per l'aument y progrés de la població, construint un molí hidràulic, que també encara existeix y té més de 900 anys de vida, fomentant sa riquesa ab la creació de censos enfitèutics, en que'l poble adquiria terres pera conreuar y capital pera beneficiar-les, alentant el seu comerç ab edificacions y obres d'art y fundant un hospital pera'ls pobres y un establiment d'ensenyança pera'ls fills de la vila.

Arribats a Ripoll volguerem visitar una volta més, encara que a córrer cuita, el monastir, y davant d'ell, d'aquell monument de

pau y tranquilitat, trobàrem un artista que malehia'ls òssos dels causants dels desperfectes de la portalada.

— Perdonar-los haveu de fer, — li respongué un capellà que allavors entrava, — com haveu de perdonar an el vescomte Rocaberti, general d'en Joan II, que se n'emportés, junt ab els tresors del monastir, aquell retaule present y obra també de l'abat Oliva, que devia esser el croquis del Paradís, quan aquesta portada es tant meravellosa.

Dinàrem a l'«Hotel Monasterio», y tot seguit, llogant una tartana, ens endinzàrem en aquella vall xamosa del Fresser, en la qual s'hi troben:

Campdevànol, camp dels vàndals. Sembla que es aquesta sa etimologia, per haver detingut en aqueix lloc els naturals del país una invasió de vàndals. Seguint an en Pella y Forgas, Campdevànol té la mateixa procedencia que Carmany, Carmansó, Campmajor de la Selva, Camprodon, etc., això es, que en aquests llocs cada tribu de les races indo-europees que poblaren nostre territori hi tenien un recinte ont hi reunien, en graner comú, els fruits de la terra; recinte que a la vegada'ls-e servia de temple, lloc de consell y fortalesa pera resguardar-se dels enemics.

Molinou, d'on se compta que en determinades festivitats se oíen a les dotze de la nit grans sorolls produits per una ànima en pena, fins que's restituí una olla plena d'unces que aquesta havia robat y tenia amagada per aquells indrets.

Pont de la Cabreta, teatre d'una batalla en la guerra de l'Independencia, en la qual quedaren vençuts els francesos, els quals, per no haver trobat fins allà cap enemic, es fama que deyen: — L'Espanya dorm, l'Espanya dorm. — Y en tal dia certament foren ells els que dormiren, y molts pera sempre.

Coves de Ribes, palau d'una bruixa (per alguns autors una encantada, filla del rey Amand), que únicament a la nit de Sant Joan se deixava veure y posava un tovalló en lo més enasprat de les cingleres de les coves, prometent que aquell que l'abastés tindria riqueses y posseiria an ella pera sempre.

En les coves trobàrem el guia que'ns havia enviat el delegat de Campdevànol. Despatxàrem la tartana y prenguerem comiat del Fresser, riu famós per les truites que s'hi crien, que són de les cinc efes: fresques, fresades, franques, fregides y del Fresser.

Per sota mateix de les coves comença'l camí que nosaltres, a peu els més, emprenguerem. Als pocs minuts de marxa'l guia s'admira de la lleugeresa y pit de tots els companys, que puja-

ven com cabres per aquell terrer aspre y dolent a tot ser-ho.

A l'arribar a dalt del collet o pas en l'encinglerada aresta que separa les fondalades de can Barricó y can Estegat, giràrem els ulls enrera, y a mi, que'm commou la més petita cosa, aquell hermós panorama'm transportà, y va semblar-me que'l Puigmal, tot envolquellat de neu, era'l mausoleu que Alcides aixecà a Pirene, la filla de Febrici y destronada per Gerió, y que la neu era la mortalla que tapava'l cos de l'hermosa reina, y que'l Torraneules y el Taga aprop, el Milany y el Puigsacalm al mitg, y allà al lluny el Montseny, o eren els vers torreons d'un grandiós castell depositari d'aital cadavre, o aimants que s'aixecaven de puntetes pera veure'l gelat rostre de llur aimia.

— Es Sant Amans aquesta montanya que tenim aquí a l'enfront? — va preguntar-me un dels companys.

— Sí, — li responguí. Y tot-d'una va presentar-sem al viu el drama allà ocorregut quan els naturals del país, anomenats bagaudes, foren vençuts per les forces d'Euric y decapitat el seu capità Amand dalt del pla de Foixera, que desde allavores s'en digué pla d'Amand y després Sant Amans, sens dubte perquè morí com un màrtir.

Reprenguerem la marxa. Vèyam ja la collada de Grats, y l'un perací, l'altre per allà, la tramontàrem pera pujar a can Pardinella, ont hi ferem el trago, y a la collada del mateix nom.

A nostra dreta teniem aquell ver niu d'àligues dit Montgrony, *montanya que en la tempesta gruny* (aquesta es sa etimologia), com si'ns volgués remembrar els roncs de rabia, panteig, gemecs y plors dels fugitius cristians acorralats allà per l'invasió sarrahina, y els crits de patria, el brugit de les armes y els cants de victoria que desde la Covadonga catalana oiren ab pasme'ls invasors.

Mentres pujavem a Montgrony jo sentia a l'ànima no poder visitar detingudament ses encontrades, sos amagatalls y les runes dels edificis que encara hi existeixen, perquè hi hauria volgut viure la vida del poble que va refugiar-s'hi, sentir ses penes y sos anhels de llibertat, y veure sos treballs de fortificació aixecant el castell que's donava l'una mà ab el de Blancafort y l'altra ab els de Pardines, Caballera y Creixenturri, qual rastre en altres excursions havia trobat; hauria volgut oir sos precs a l'Altíssim y ses embaixades a Septimania a fi de que'ls lliuressin del captiveri, y veure, a l'ensems que als monjos que foren després de Ripoll y que allà en aquella atmòsfera serena redactaven els còdices de lo que passava, aixecar aquell temple d'istil romànic, amagar, trobar-la y construir

en el mitg de la penya una capelleta a la Verge, copia de la Isis fènica-celta.

Emperò no teniem temps. Ja massa en férem per berenar en aquella galeria del santuari quaĺl balcó guaita a l'abim y desde la qual s'ovira'l poble de Gombreny, que es el breçol de la llegenda del *Comte l'Arnau*. En efecte, jo allavors vaig representar-me al veritable comte, Arnau de Roger, comte de Pallars y baró de Mataplana, quan volgué anular les donacions que Gombreny, desde'l seu naixement (sigle XIII) tenia per concessió de Blanca d'Urg, baronesa de Mataplana. D'aqueix fet arrenca la llegenda. Es natural que, per dit motiu, el poble s'exaltés, revoltant-se contra son senyor; més com aquest morí repentinament en Iglesias (Cerdenya), veus-aquí que'ls gombrenesos, veyent en tal mort el judici de Déu, condemnaren al comte com un malvat, inventant sobre aquell fet natural esgarrifoses visions y quimeres que després amplià la tradició barrejant-hi l'abadessa Adalaisa de Sant Joan; «una abadessa — diu Mossèn Parassols, al qual seguim en eix particular — que visqué y morí en el sigle X, que se la fa còmplix en el sigle XI d'un personatge que visqué y morí en el sigle XIV». No per això ni per haver-se trobat que la cançó de les monges de Sant Amans (on no hi ha cap rastre d'edificació ni consta en documents que n'hi hagi hagut) fou composta per un tal Jaume Roca, de Sant Joan, ha de desaparèixer la llegenda, no; si fins són dignes de lloança'ls treballs que pera retornar-la a son primitiu se fan y s'han fet principalment pel benvolgut president de nostra Secció Folk-lòrica, en Rosend Serra. «Emperò, lo que hem de fer — me deya dit Mossèn Parassols — es, sempre que s'ens presenti, restablir la veritat de la cosa, ja que, com a bons santjoanins, hem de tornar per l'honra de les nostres abadesses»; d'aquelles abadesses, pot afegir-se, que no foren expulsades de Sant Joan per relaxació de costums, que en aqueix cas no sols hi havia prou autoritats eclesiàstiques pera contenir-la, sinó que'l poble de Sant Joan, al menys als santjoanins ens ho sembla, no hauria volgut que en Jaume I cambiés son nom de Ripoll pera unir-lo al denigrant de les Abadesses; ni tampoc ho foren perquè fos monastir doble, segons molts diuen, creyent que era un de sol els de Sant Joan y Ripoll; sinó que ho foren per l'ambició del comte de Besalú Bernat I, Tallaferro, el qual, no podent persuadir, com era natural, a sa germana Ingilberga, abadessa de Sant Joan, aconsellada per l'altre germà, l'abat Oliva de Ripoll, que li cedís el senyoriu jurisdiccional que gaudia'l monastir de Sant Joan, no vegé altre medi, tenint

en compte les disposicions del comte Guifre que, en cas de faltar les abadesses, passés el senyoriu al comtat de Besalú, que instar personalment la supressió de les mateixes davant del Pare Sant Benet VIII, acusant-les de deshonestes y escandaloses. Prou el Pare Sant demanà que l'informessin els abats de Ripoll y Camprodon, y, cosa que en els temps actuals encara seria estupenda, en set dies rebé uns informes arreglats per persones afectes al Tallaferro, en vista dels quals se decretà aleshores l'expulsió. Cal que sàpiga la veritat qui sàpiga la llegenda.

Començava'l cap-vespre quan sortírem de Montgrony.

— Si van depressa, arribaran ab claror de dia a Castellar: jo hi som anat en cinc quarts, — ens digué'l capellà de l'hostatgeria.

Com l'aire, ja fred, que a Pardinella haviem sentit esdevenia a cada ventada més gelat, parodiant la faula, no diré que caminavem, sinó que corriem pera apaibagar sos efectes. Y, ab tot y córrer, feya sis quarts que haviem deixat Montgrony y no vèyam a Castellar en lloc, y la nit s'ens venia a sobre y ens cabia'l dubte de si'ns haviem perdut. Per això'l crit de «ja hi som» del company que anava a vantguarda, al qual responguerem ab un «visca» tots a l'una, ens alegrà a tots en gran manera.

Dormírem a Castellar, y, quan naixia'l sol, ab un altre company haviem visitat ja l'iglesia, pujat al seu campanar y admirat desde allí'l panorama que's domina.

Reunits tots els companys, sortírem a la set de Castellar, pera baixar a les fonts del Llobregat, seguint un camí dolent y pedregós que féu exclamar a l'actual senyor bisbe de Vich que costava tant de baixar-lo com apendre teologia. Arribàrem a les fonts, y al contemplar aquells abundosos raigs, aquell grandiós davassall d'aigua brunzenta, escumosa, blanquíssima, que surt, cau y rebota ab udols de fera per sobre aquells grenyals feréstecs, jo, ab els ulls fixats en aquell prodigi, vaig restar com si vegés una visió. M'agafà un ver desfici: tant aviat me semblava que l'aigua sortia, com la veya entornar-sen formant un brollador incomparable.

Potser estiguerem allí una hora, y es ben cert que es la primera vegada que he benehit la cançoneria dels retratistes. El record d'aquell espectacle no fou part a borrar-lo ni aquella cascata meravellosa de la Farga Vella, tant bellament admirada y descrita desde aquest mateix lloc, ni l'iglesïeta de Sant Vicents de Rus, ni'l salt del Pas de l'Os. Sols en el Clot del Moro, diguem-ne tombes de moros, a l'esser davant de la grandiosa fàbrica de ciment portland, va semblar-me sentir que deya:

— Mireu-me. Soc el progrés, soc la civilisació. Abans tot això era selvatge y corria sense solta bramulant el Llobregat. Ara, desde que naix, l'empresono per medi d'una potenta canonada que li lleva la vida, però es pera fer-la fructificar centuplicada. Abans, com he dit, era aquesta vall feréstega y hermosa, però ne gaudien principalment de sa hermosura les besties, tant selvatges y hermoses com ella; emperò avuy sos camins s'aixamplen, sos grops s'aplanen, sent a tot'hora'l cant de l'home, y dóna al mateix materials pera'l seu benestar.

Del Clot del Moro a La Pobla tot era per mi voler esbrinar, com si aquella esplèndida natura fos un llibre, el per què uns autors posen la casa pairal y capital de la baronia de Mataplana al castell que's trobava a una hora a l'oest de Gombreny y altres la posen a La Pobla de Lillet, o sia *poble de l'illot*, segons m'apar se desprèn de sa etimologia. Com a mi m'agrada que tothom estiga content, vaig imaginar, y potser estiga en lo cert, que quan la filla única del comte de Pallars y na Sibila de Berga va casar-se amb un Mataplana, va ser aleshores quan trasladaren, pera més comoditat, la capital a La Pobla, aixís hagués pertanyut a Mataplana desde'l temps de la reconquista, com si hagués format part fins allavors del comtat quasi independent de Berga. Y faig aquesta diferencia perquè'ls documents que's poden consultar no fixen pas el límit de les jurisdiccions senyorials; y d'aquí resulta que lo millor que pot dir-se seguint a un autor que no volia tenir mals de cap, es que'ls Mataplanas y els Pinós resumiren en sí tota l'historia de la població alta de l'actual partit de Berga desde'l temps de la reconquista, fins que'ls Pinós (podria afegir-s'hi) l'ompliren tota comprant als Pallars — al fill del comte l'Arnau precisament — la baronia de Mataplana.

Siga com siga, a La Pobla s'hi troben vestigis d'antiga població. Pot dir-se que tot el poble es un museu arqueològic. Acompanyat pel delegat Mossèn Joan Francàs, el visitàrem tot lo detingudament que'l temps ens permetia, y després prenguerem una tartana que'ns portà a la capital de la baronia de Pinós, Bagà. Ab tot y embestir nostra tartana un guarda-rodes, una pila de grava y el marge d'un costat de la carretera, quedant-nos mitg volcats, no va ser aqueix accident motiu suficient pera desviar el meu pensament de les gestes que omplenen l'historia dels Pinós: del que ajudà al Comte de Cerdanya a foragitar els heretges d'Urgell; dels que's trobaren en les conquistes de Lleida, Fraga, Mallorca y Andalusia; del que fou marmessor testamentari d'en Ramon Be-

renguer III; del que fou governador de Cerdenya; del que morí gloriosament a Sant Luri (Cerdenya). Totes aquestes gestes, certes de veritat, no tingueren, no obstant, pera mi, l'encís d'aquelles problemàtiques que'ns diuen, segons compta en Feliu de la Penya, que'l primer Galceran de Pinós, un dels nou Barons de la Fama, comanava ab en Dapifer de Montcada y n'Huc de Mataplana una ala de l'exèrcit d'Otger Cataló, y que un altre Galceran de Pinós, segons refereix en Pere Tomich, reptà davant del Pare Sant al rey de Castella en nom del rey d'Aragó. Y a tot això nostra tartana deixava l'Hostal Nou de Guardiola y enfilava la carretera de Bagà a una hora precisament que molts bagasencs en sortien pera anar a un aplec d'una ermita aprop de La Pobla, y en els quals vaig recordar la professó de les cent donzelles y demés que la tradició diu que sortí de Bagà pera lliurar a l'almirall Galceran de Pinós y son ajudant Sancerní, captius del rey moro de Granada.

He llegit en la truncada obra d'en Reig y Vilardell que en Cortès reduía a Bagà l'antiga *Bacassis*, que les taules de Ptolomeu ofereixen a la regió Layetana; *El Lluçanès*, de nostre company senyor Casades, m'havia convençut que era poc menys que impossible determinar qui fou el primer habitant de tal regió; més jo atribueixo, seguint an en Feliu de la Penya, la fundació de Bagà al rey goth en Lusus XVII. A la vila de Bagà l'esguarden y defensen gegantines serralades que quasi l'enrotllen y que apar que'l tinguin com un nin segut a la falda de l'aixerit Moixaró, que es sinònim de Moixarnó, segons ens féu observar nostre senyor President.

Visitàrem detingudament el poble y sentírem tenir d'anar-nos-en sense poder veure la creu bisantina notabilíssima que allà's conserva.

Dinàrem a l'Hostal Nou de Guardiola y, boy parlant amb un senyor de Berga del triomf de la Solidaritat, ens escapà'l tren. L'altre no sortia fins dues hores després, y pera passar-les proposàrem marxar a peu fins a l'estació que'ns topés l'altre tren, com axís ho férem. A l'ovirar el castell de Guardiola vaig recordar-me de quan sa baronia pertanyia a Berga y quan Gisclareny, que també hi pertanyia, enviava, contra lley, sos ramats a pasturar en els prats de Guardiola y feya, ademés, llenya en sos boscos. Debades reclamà Berga, y no tingué més remey que bastir dit castell y encendre una guerra ab el baró de Bagà en Bernat Galceran de Pinós, que acabà ab un arranjament, després del qual, trobant a

Estany Clar un dia'l Pinós a tres vehins de Berga, els féu matar per la gent que l'acompanyava.

Qui sab lo que sobre aquest propòsit hauria tornat a pensar si no'ns haguessim engorjat en aquell imponent y majestuós congost del Llobregat quals cares sembla que's desafien, quan lo que fan es petonejar-se per medi de l'antic y escayent pont d'Alfar.

A Fígols notàrem que teniem temps d'arribar a Serchs. Continuàrem, doncs, la marxa, y ab molt gust per ma part, perquè, segons la tradició, podria beure en la font de la Vedella aigua de l'estany de Lanós. Ja en la font, el record de tal tradició, avivant la fantasia, no sols hi féu sortir l'escudelleta perduda pel pastor en l'estany de Lanós, sinó que també la remor de l'aigua'm féu oir, com si'n fos el ressò, els crits d'esporuguiment de la fada de dit estany quan, en ell banyant-se, fou sorpresa per aquell llegendari cavaller d'Enveig, qual fi desgraciadíssim m'hauria cridat l'atenció a molt llunyanes terres. Pera esvair-me vaig començar a cantar corrandes de nostra terra y vaig voler fixar-me que anavem a Serchs, y que Serchs, ab Fígols, Olvan, La Baell y Vallcebre, havia pertanyut a Berga, després al cap del marquesat de Gironella y després altra vegada a Berga y a sa universitat, vegueria y corregiment fins el 1833, que obtingueren l'autonomia municipal.

Quasi alhora arribàrem a Serchs nosaltres y el tren que'ns deixà a Gironella. Al passar per Olvan, y al veure molta gent a l'estació, ens recomanà un dels companys, ja que erem tots solters, que no'ns miressim pas cap noya, perquè

si a Casserres són boniques,
y a Gironella gentils,
a Olvan són llagrimoses
burladores de fadrins.

Al menys així ho diu la cançó popular transcrita per en Pere Feliu, delegat a Gironella, en un notable article de folk-lore publicat en nostre BUTLLETÍ; article que per cert me rellevaria de parlar d'aqueix poble, ont hi ferem nit, si no hi volgués afegir el record del plet, que arribà a lluita armada, hagut en 1010 entre la familia Agulló, senyora de Gironella, y el *Concell* de Berga; y que era de Gironella l'Agulló que comanava les forces que devien privar el pas a l'exèrcit d'en Joan II quan anava a socórrer a la reina d'Aragó y son fill Ferran, sitiats a Girona, y que Gironella fou materialment reduida a cendres pel Comte d'Espanya, si bé que,

com el fènix, revisqué aqueix poble tot seguit encara més rialler y actiu de lo que era.

Abans del trenc d'alba, això es, a l'hora que, segons la tradició, cantà'l gall sorprenent als diables quan estaven pera acabar el pont, sortírem nosaltres de la fonda pera revistar-lo; y ja clarejava, això es, a l'hora, segons l'historia, que començà la forta acció que durant l'última guerra carlista hi hagué entre Gironella y Casserres, nosaltres sortírem vers aqueix últim punt.

Es llàstima que de Casserres, ont hi ha encara edificacions dels sigles XIII, XVI y XV y's troben fonaments d'altres molt més antigues y s'hi venera la Verge de l'*Antiguitat*, com demostrant lo remot de sa fundació, no se sàpiga res en concret. Per això visitar Casserres fou pera mi com visitar els penyals en que s'asseu: res al cor diuen; y, si diguessin, ho apaibagaria'l dubte en que a un hom el posen les noticies arreu escampades que's poden trobar. Casserres — diu, per exemple, en Riera en son *Diccionari geogràfic-estadístic* — es una de les viles restaurades y fortificades baix el nom de *Castrum Serratum* per Lluís *el Piedós* en el temps de la reconquesta; y, en cambi, en el portal de l'iglesia hi ha un escut d'armes parlant en el qual s'hi veu un goç, *ca*, y una serra, *serra*. Bé es veritat que aquest escut pot esser fill de l'ignorancia y negligencia del sigle XVII, en que tothom era un noy, com els grecs en temps de Soló; més sempre hi cab el dubte; y faria una bona obra qui ho esbrinés, y estudiés, ademés, el per què 's diu que'l primer senyor feudal de Casserres fou un comte de Cerdanya; y si es d'aquest Casserres, com alguns afirmen, o el de la provincia d'Osca, el castell que'n fa menció'l testament de Ramon Berenguer *el Vell*; y quina relació hi tingueren en aquest poble les cases de Cardona y Pinós, perquè en sepultures que's conserven s'hi veuen les armes de tals families; y si es cert que Sant Pau de Casserres fou temple dels Templaris; y si'ls Marimon procediren d'aqueix poble, y qui era la senyora que ningú sab de qui's tracta y que encara avuy la recorda una plaça dita l'*era de la senyora* [1].

Per ignorar totes aqueixes coses no m'impressionà la visita a

1) Donat aquest treball a l'impremta, ens diu un vehí de Casserres que'ls desastres causats en aqueix poble per les guerres civils han privat de reconstruir la seva historia. Ab tot, degut a investigacions que ara s'efectuen, creu que dintre poc se podrà reunir material necessari pera aclarir en part la foscor que regna sobre aqueixa població. Afegeix que la senyora de la que aquí's parla pertanyia a la familia Marimon, emperò que avuy no se sab encara'l fet ab motiu del qual la recorda dita plaça.

Casserres; y, siga per això o perquè no tenia cap noticia de la terra que trepitjavem, el cas es que'l trajecte desde aqueix poble a Serrateix fou pera mi'l més pesat de l'excursió. Y en bona fe que donava bo caminar pel mitg dels conreus d'aquell hermós pla de Casserres y d'aquell bosc exuberant que sols a petites estones deixava ovirar Sant Miquel de Fonojadell, y, més enllà d'aquesta ermita, d'aquells plans de roca nua, d'aquells barrancs encinglerats y d'aquells magnífics paisatges; que tot això segueix aquell camí de pujades y baixades que may s'acaben, però que exciten l'excursionista.

Al cap de dugues hores llargues arribàrem a Serrateix, o siga *serra* del *teix*, pels molts arbres d'aqueix nom que s'hi criaven y dels quals quasi no'n queden a Catalunya. Es de poca altitut aqueixa serra, emperò son llarg y espayós pla es un mirador gairebé de la meitat de la terra catalana.

Dalt d'aqueixa serra s'aixecà en 940 un monastir en el qual, segons m'ha dit el distingit amic y mestre n'Eudald Canibell, s'hi acomodaven, com en un hostal, els vianants per aquelles aleshores desertes encontrades, perquè formava part de l'humanitaria combinació de posades de caràcter públic que en l'aubada de nostra nacionalitat facilitava'l trànzit de la gent.

El monastir passà prompte a ser abadia de l'ordre de Sant Benet mercès a la protecció del bisbe Miró y son germà Oliva Cabreta, qual sepulcre, segons tradició, es el que's troba en l'iglesia a mà esquerra.

Aquest monastir fou un dels més pobres de la dita ordre. Hi hagué èpoques que sols comptava set monjos y l'abat. Ab tot, l'abat Escofet va gastar una pila de diners en decorar l'interior del temple ab el mal gust que regnava en son temps. «Aqueix pecat, no obstant, — diu el canonge Barraquer, — s'ha de culpar a la moda: aleshores, 1807, era mesquí y incòmodo'l temple romànic y desproporcionada la volta, y sols era hermós el nou estil corinti.» Ara trobem més pur y més propri'l romànic; per això d'aquell temple no més n'admirem sos murs, voltes y absis, que són d'una bellesa extraordinaria.

A poca estona de reempresa la marxa oviràrem un casal de pagès, antany de les hisendes més riques del Bergadà y que avuy fins les parets porten el segell de la pobresa mercès a les guerres civils.

En canvi portava'l segell de la riquesa y alegria la bona ufanor del bosc ombriu que forma com un extens y hermós tàlem al camí que porta al pont de la riera de Nevel.

Nosaltres hi passàrem depressa, y fins deixàrem de visitar, com se mereixia, l'iglesieta de Nevel, perquè nostra fal·lera era arribar a Cardona; a Cardona, que, segons Ptolomeu, se nomenava *Udura lacetanorum;* a Cardona, que era poblada en temps dels romans y fou destruida pels alarbs y restaurada pel comte Pilós, senyalant-li termes, concedint-li privilegis y donant-li aquella *carta* que, segons nostre Aulestia, es la més antiga que's coneix; a Cardona, que ha tingut la prerrogativa d'encunyar moneda; a Cardona, en fi, qual castell no ha sigut may vençut y fou l'últim que arrià la bandera catalana.

Al veure a Cardona no vaig fer sinó descobrir-me. Quan pujavem la costa que hi porta, jo volia imaginar lo que pensava'l primer Folch que va pujar-la, aquell Folch provinent de les més nobles y antigues families de França, que fou avi del primer senyor de Cardona.

Com feya pocs dies que havia llegit l'historia de Cardona de Mossèn Serra y Vilaró, ab gust vaig recordar-me aleshores del Cardona que en singular combat féu confessar son delicte al fratricida Berenguer Ramon; del que assistí a les Naves de Tolosa y fou governador de Catalunya en la minoria del rey en Jaume; del que assistí a la conquista de Mallorca; del que desafià an en Jaume per haver trencat els drets y costums de la nostra terra; del que sotmeté a Nàpols y prengué Marsella; del que fou a Barcelona investit ab el *Tusó d'or;* del que fou per dugues voltes virrey y capità general pera caure víctima moral de l'execrat Comte-duc d'Olivares.

També'm recordí dels fadristerns dels Cardona, d'en Joan, que assistí a la batalla de Lepant y fou general de les galeres de Nàpols y Sicilia y després virrey de Navarra, y sobre tot del Ramon de Cardona, el consemblant d'en Gonzalo de Córdoba, el precursor d'en Napoleon, perquè, com aquest, a principis del sigle XVI donava a Italia tronos y provincies a son albir; y la prova es que restablí'l ducat de Gènova, retornà'ls estats de Milan al duc Sforcia y els de Florença als Mèdicis y ajudà a n'Huch de Montcada, virrey de Sicilia, a ofegar sos conspiradors conjurats ab el rey de França.

Arribats a Cardona, dinàrem, y en havent dinat anàrem a visitar les famoses salines.

Diu nostre mestre en geologia, Mossèn Font y Sagué, ab la concisió de la ciencia, que'l jaciment de Cardona es inclòs en les margues oligocèniques y la sal té son origen en l'evaporació d'anti-

gues maresmes y estanys marins. Emperò jo'm vaig reconstruir aquell estany desde'l principi que's formaren capes y més capes de sal, tantost pura, tantost barrejada ab òxits de ferro que la colorejaven, fins que desaparegué l'aigua ab motiu d'una ensulciada o d'un aixecament en un dia de cataclisme y se trencaren dites capes y s'enfilaren per una de llurs extremitats amunt, com buscant una fugida. De tot aqueix procés ne restà lo que avuy es, a la vegada que una riquesa incalculable, un espectacle soperb: la visió de la muller de Loth centuplicada un milió de voltes y tota endiumenjada en vestit de mils colors.

Plens de salabror, quan fosquejava retornàrem a Cardona, y tots sentírem no poder visitar el castell aquell vespre mateix, com era'l nostre propòsit. L'endemà, tot just clarejava, que ja hi erem. Trucàrem, tornàrem a trucar fortament, cridàrem... y, com en la guerra de Successió y en la de l'Independencia y en la dels carlins, no hi poguerem entrar. Quan Barcelona's rendí a Felip V fou condició que devia rendir-se'l castell de Cardona; en nostre dia havia de rendir-se Barcelona, això es, teniem nosaltres de Barcelona de quedar-nos fins a mitg matí pera que poguessim entrar-hi; y com quasi tots teniem precisió d'esser aquell dia a ciutat, ab recança'ns en anàrem, y més jo, somniador, que, pensant en lo que'ns conta en Balaguer en ses llegendes, va semblar-me oir els crits d'Amaltrudis, la germana d'un vescomte de Cardona, que, per haver tingut relacions ab el moro senyor de Maldà, fou condemnada per sa familia a viure tancada en una torra del castell que encara avuy s'en diu *Torra de la Minyona*.

Deya que'ns en anàrem ab recança, y ho demostràrem quan, carretera enllà, prenguerem comiat del castell. Tots a cor li cridàrem «a reveure», lo qual vol dir que un dia o altre hi tornarem, perquè pel castell sol val la pena de fer-hi una altra excursió.

JOAN DANÉS Y VERNEDAS

EXPOSICIÓ-DEMANDA

QUE'L

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

HA DIRIGIT AL SENYOR ALCALDE DE NOSTRA CAPITAL

Excm. Senyor:

La Reforma de Barcelona, preocupació constant durant molts anys de tots els barcelonins, sembla que definitivament ha entrat en el camí de sa realisació.

El Centre Excursionista de Catalunya, que tant encarnat ha viscut sempre ab la vida de la nostra ciutat, ha seguit ab molt interès el curs dels preliminars de tant importantíssima empresa; y, al fixar-se en les futures modificacions que han de transformar per complet l'aspecte de la ciutat comtal, s'atreveix a dirigir a S. E. aquesta instancia, cridant sa benèvola atenció respecte lo que en ella s'exposa, en la confiança de que no deixarà de recomanar-ho a la Comissió corresponent, pera que ella ho estimi segons son enlairat criteri.

Concretant la nostra atenció sols en la Secció 1.ª de la Gran via A de la Reforma, se pot observar que de moment no més s'estableix una comunicació entre dos llocs, la plaça d'Antonio Lopez y la de l'Angel. Tots els demés carrers queden ab una perdua de comunicacions extraordinaria, perquè les noves illesceguen els carrers antics, interrompent, per lo tant, la comunicació. No volem censurar, ni molt menys, la manera com se realisa la Reforma, sinó fer observar que tot lo referent a procurar la prolongació dels carrers transversals a l'indicada Gran via A serà altament beneficiós pera la vitalitat de la mateixa reforma. Però hi ha algun cas que aquestes prolongacions són tant necessaries, que preguem que's fixi sobre'l particular la deguda atenció.

Se tracta de la prolongació del primer carrer transversal a comptar desde'l del Consolat fins arribar a la plaça de Santa Maria: l'únic troç que hauria d'obrir-se es corresponent a una illa, y, en cambi, quants avantatges no s'obtindrien! L'hermosa fatxada de l'iglesia de Santa Maria del Mar seria'l fons del primer carrer, y la mateixa iglesia parroquial, ab un punt de vista més llunyà, podria admirar-se a la distancia que l'alçaria dels seus campanars requereix; y com de moment la falta de construccions donarà a les

noves vies un aspecte de tristor, augmentat ab les rònegues parets mitgeres que queden al descobert, lo que favorirà molt poc l'edificació en aquells solars, es altament necessaria la visió d'un monument tant hermós que atrega les mirades dels transeunts.

Ademés, per lo indicat anteriorment, la part utilitaria d'aquesta prolongació afavoriria molt les comunicacions, especialment el trànzit rodat, que, per trobar-se en aquesta part de població ab carrers tant estrets, la fan molt convenient.

Altra consideració idèntica podriem fer respecte l'iglesia de Sant Just, ab la diferencia de que'l troç de carrer que s'ha d'obrir seria bastant més curt, puix escassament arriba a dos terços d'una illa.

No tractant, com hem dit abans, de fer la més petita censura a la forma com se realisa la Reforma, puix es molt natural que, tractant-se de fer un sol carrer, sols s'aprofiti la faixa de 20 metres que li marca la lley, no obstant, aquest criteri uniformista no es convenient que imperi en tota la Gran via A pels motius que hem esmentat, y perquè, si succeís un período d'encallament a l'obertura d'aquesta Gran via A, seria una verdadera llàstima que carrers que poden tenir molta bellesa pels venerables monuments que s'ovirarien, hagin d'esperar durant temps, que poden esser llunyans, tancats per casals sense cap valor artístic.

No dubtant que l'amor a Barcelona, del que tantes proves V. E. té donades, el mouran a informar favorablement la nostra petició, li agrahim tanta bondat, y quedem desitjant-li que Déu li dongui molts anys de vida.

Barcelona, a vintisís de Febrer de mil noucents vuit.

El President,
CÉSAR A. TORRAS

El Secretari,
EMILI LLATAS

Excm. Senyor Alcalde Constitucional de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

Elements de Botànica popular, per l'acadèmic numerari Dr. JOAN CADEVALL Y DIARS. — *Tarrassa, 1907.*

Grat sia a Déu que a poc a poc va essent completa la nostra renaixença científica! L'un dia d'una especialitat, l'altra dia d'una altra, van apareixent obres de ciencia escrites en català y a la catalana, prova evident de que la

savia fecondadora del nostre moviment va invadint-ho tot, no deixant branca ni branquilló pera que a l'arribar la Pasqua Florida de la patria puga presentar-se com un maig florit.

El Dr. Cadevall, el simpàtic Dr. Cadevall, qual nom pronuncíen ab respecte gran nombre dels joves que formen la generació intelectual del nostre temps, acaba de posar un valiós carreu en l'edifici del renaixement científic català ab sa *Botànica popular*, sugestiu títol que respon, no a l'humilitat de l'autor, sinó a la seva finalitat y al desenrotllament que ha donat a la ciencia en el seu llibre.

Popularisar la botànica! Quin ideal més enlairat y sugestiu per qui, com en Cadevall, s'ha passat tota la vida herborisant, classificant, descrivint, sol quasibé sempre en plena natura o en el quiet laboratori! Perquè si delectació s'experimenta en aquestes coses, molt més gran es la que l'home de ciencia frueix al veure la seva obra compresa, escampada y seguida per deixebles: es com el goig de la paternitat basat en la perpetuació de l'especie.

An això va l'obra d'en Cadevall, y tenim el convenciment que ho conseguirà pel mètode clar y concís que segueix en sa *Botànica popular*. Forma aquesta un volum de prop de trescentes planes y ab més de cinccentes figures netament dibuixades segons la rigorosa tècnica científica, lo qual avalora moltíssim l'obra aquesta, y ab major motiu essent els dibuixos trets de plantes de Catalunya quasi bé tots.

Dues parts comprèn l'obra: la *Botànica general* y la *Botànica especial*, abdues escrites ab rigorós mètode científic y didàctic que les fa assequibles totalment an els més llecs en aquestes materies, ajudant-hi moltíssim els dibuixos que acompanyen la descripció de cadaú dels variats accidents de les plantes.

La *Botànica general* forma la part més important de l'obra per la seva extensió, y no podia menys d'esser aixís donada la finalitat que'l seu autor persegueix, ja que'ls estudis moderns donen la més gran importancia a les qüestions d'organografia y fisiologia, y el Dr. Cadevall se proposa formar *botànics* y no *herbolaris* que coneguin sols les plantes pel seu nom, sense interessar-los re més d'elles. Per això, y atenent també'l caràcter de vulgarisació de la seva obra, en la part de *Botànica especial* s'ha limitat a donar els caràcters distintius de cada familia, ab els corresponents dibuixos sempre, y a continuació cita'ls principals genres que s'inclouen, sense arribar a les especies, però citant, en canvi, y això es de gran importancia llingüística y de verdadera vulgarisació, els noms vulgars ab que són designades en les diferentes comarques catalanes. Diferentes taules dicotòmiques pera la determinació de les classes, sub-classes y families avaloren més y més aquesta important obreta.

Ho repetim: ens hem de felicitar tots de l'aparició de la *Botànica popular* del Dr. Cadevall, y més que ningú se n'ha de felicitar el nostre Centre Excursionista de Catalunya, el qual, a l'invitar a dit senyor pera que dongués les lliçons de Botànica del curs passat, fou la causa ocasional de l'aparició de semblant obra en català. — N. F. y S., pbre.

NOTES

Concurs de Skis als Pireneus. — Heus-aquí'l programa del Concurs internacional de Skis a celebrar aquest mes: Divendres dia 14, arribada a Pau; visita a la vila y al castell d'Enric IV; banquet al Palau d'Hivern.— Dia 15, al matí: sortida cap a Laruns per ferro-carril; Eaux-Bonnes, Gourette (cotxes, automòbils y trineus); concurs de velocitat y de salts; vetllada artística a Eaux-Bonnes.—Dia 16: cursa al Pic de Ger y retorn a Pau; al vespre, distribució de recompenses al Palau d'Hivern. — Dies 17 y 18: excursions a Cauterets y a Luz, Saint-Sauveur y Gavarnie.

Aquest concurs y excursions prometen estar molt animats, encara que aquest any no es el més a propòsit pera festes esportives hivernenques al Pireneu a causa de les poques nevades que enguany hi han caigut.

Disposició plausible. — Ho es de debò la que acaba de dictar l'Ilm. senyor Bisbe de la diocèsis de Gerona disposant la formació d'un Inventari de tots els objectes artístics y arqueològics existents en les iglesies del seu bisbat y prohibint la venda dels mateixos sense la seva previa autorisació. Per aquest medi, a més d'evitar-se la pacífica sustracció de preuades joyes arqueològiques encara existentes per les diferentes encontrades de nostra terra, podria arribar-se a la confecció d'un Inventari general de Catalunya de totes aquestes joyes arreu escampades y qual coneixement es sols avuy patrimoni d'uns pocs.

Molt fóra de desitjar que fessin lo mateix tots els prelats de Catalunya, imitant la conducta del doctor Pol, al qual felicitem coralment per sa lloable disposició.

Exposició de fotografies a París. — Es tanta l'afició que va desenrotllant-se a les excursions y esports d'hivern, que, com a conseqüencia dels diferents concursos que enguany se celebraran y de les diverses excursions particulars que per molts s'han realisat, s'està ja organisant pera l'hivern que ve una exposició de fotografies a París referents solament al tema *La Montanya a l'hivern*. Ho avisem ab temps a nostres llegidors, per si algun d'ells hi vol concórrer.

Vies de comunicació. — Per últim, sembla que va de debò lo del ferro-carril del Noguera Pallaresa, estant ja anunciada la subasta pera alguna de ses obres, havent sortit a la *Gaceta* la corresponent disposició. De totes maneres no s'ha d'oblidar que som a Espanya, y aquí totes les obres bones y urgents ja sabem que s'eternisen; y com aquesta reuneix dites condicions y fóra motiu de prosperitat y riquesa per diferents comarques, es de témer que succeeixi lo que a altres vies projectades.

Alguns proprietaris de Sant Privat de Bas tenen en projecte construir,

pagant ells els gastos, una carretera de dit poble a dalt de Pla Traver, lo que facilitaria molt l'ascensió al cim del pintoresc Puigsacalm. Tant-de-bo siga ben aviat un fet en profit d'ells y pera bé de tots els excursionistes.

Robo retornat. — Aquests últims dies ha cridat molt l'atenció 'l robo realisat a l'iglesia parroquial de Santa Maria de Cervera de diverses figures esculptòriques que ornen el preciós sarcòfac de Ramon Serra, existent en la mateixa, y que es una bonica y notable joya de l'estil ojival propri del sigle XIV. Afortunadament als pocs dies dites figures foren trobades a les afòres de Cervera, al peu d'una margenada, y avuy tornen a estar colocades en el seu propri lloc.

Congrés de la Federació de Societats Pireneistes.— Les sessions d'aquest Congrés, que se celebrarà a Perpinyà, segons ja diguerem en un dels números anteriors, seran continuades a Barcelona, estant ja ben organisada la visita que ab aquest motiu ens faran els nostres companys de l'altra vessant del Pireneu. Aprofitant l'estada aquí dels excursionistes francesos, se faran diferents actes y festes qual programa està ultimant-se. En principi hi ha acordat una excursió a Montserrat, altra a la costa de Llevant, una visita a Sant Cugat del Vallès y als monuments de nostra capital; una sessió al CENTRE EXCURSIONISTA; una conferencia al Saló de Cent de Casa la Ciutat, que serà donada per M. Pierre Vidal; una festa popular al Parc Güell, y un banquet de clausura del Congrés al Tibidabo.

Fins avuy són ja molts els socis del CENTRE que han promès anar a les sessions de Perpinyà, y sabem també que seran molts els companys de les comarques pirenenques franceses que'ns vindran a visitar.

Congrés Geogràfic. — La Junta Directiva del CENTRE EXCURSIONISTA ha acordat organisar pera 'l corrent any de 1908 un Congrés Geogràfic, que haurà de tenir lloc en una de les més importants poblacions catalanes. Creyem d'alta trascendencia la celebració d'aquests congressos, que tant poden fer en profit de nostra terra y en els quals tants importants temes poden discutir-se. Creyem que en aquest primer Congrés haurà de tractar-se com assumpte preferent l'estudi de la delimitació de les comarques catalanes.

Ja procurarem tenir als nostres llegidors ben al corrent de tot lo que's refereixi an aquesta qüestió, que, tot just iniciada, compta ja ab entusiastes cooperadors.

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Janer de 1908.

Aquesta publicació continua la serie d'*Artículos de vulgarización histórico-financiera*, com també'l treball de Cristóbal Espejo y Julián Paz

sobre *Las antiguas ferias de Medina del Campo;* inaugura dugues noves seccions de *Miscelánea* y *Efemérides inéditas,* contenint noticies d'interès sobre l'historia y art de Valladolid y sa regió; y dóna compte de la festa social celebrada per l'entitat de que es portant-veu.

Acompanya'l corrent número una làmina solta ab vista de l'interior de l'iglesia de Sant Millàn de la Cogolla de Suso (Logroño).

Boletín de la Real Academia de la Historia, Janer de 1908.

Publica en son primer número d'enguany els següents treballs: *Hallazgo arqueológico en tierra de Coria,* per J. Ramón Mélida; *Carta puebla de la villa de Illescas,* pel Comte de Cedillo, y *El Concilio nacional de Palencia en 1321,* per Fidel Fita. En la secció de *Variedades* publica les següents notes: *Mosaico emeritense,* per J. R. Mélida; *Testamento de don Carlos Benito González de Posada,* per R. del Arco, y una bio-bibliografia del mateix, per F. Canella y Secades.

Boletín de la Real Sociedad Geográfica.

El número corresponent al primer trimestre del 1908 conté'ls següents treballs: *La Kábila de Anyra,* per Ricardo Ruiz; *Floridablanca y el Comercio español de Levante,* per Manuel Conrotte; y la continuació de *Descripción y cosmografía de España, por D. Fernando Colon,* manuscrit de la Biblioteca Colombina.

Revista de Geografía Colonial y Mercantil.

Conté, entre altres, un article de José S. Sobral sobre *Cambio de clima en las regiones polares,* ademés de sa interessant secció de Crònica geogràfica.

Revue Catalane, Janer de 1908.

El portant-veu de la «Societé d'Études catalans», de Perpinyà, corresponent an aquest mes, publica diferents treballs en francès y català, entre ells un sobre *La llengua catalana popular al Rosselló,* per L. Pastre; y varis articles literaris de Jules Delpont, J Pons, Lluís Piquer y altres, a més de unes Notes bibliogràfiques y de la llista de socis de l'esmentada entitat.

La Montagne, Janer de 1908.

Aquesta important revista, portant-veu central del «Club Alpí Francès», comença'l quart any de sa aparició publicant un treball de Paul Helbronner sobre *La cadena meridiana de Saboya,* que'l constitueix una serie de notes sobre la darrera campanya geodèsica de l'autor en les altes regions dels Alps francesos, durant la qual efectuà 26 estacions, que, sumades ab les de ses anteriors campanyes, ascendeixen ja a 360. Durant aquesta darrera sortida M. Helbronner apuntà en son carnet d'observacions més de 20.000 punts y féu unes setanta dotzenes de clixés fotogràfics, presos desde'ls cims on montà ses estacions. Acompanyen aquest treball sis hermosos gravats. En sa secció de *Crònica alpina* dóna compte de diferentes noves

exploracions y conté varies notes sobre fotografia, esports d'hivern, etc.; arrodonint aquest número la secció de *Bibliografia*, la de *Notes alpinistes* y la *Crònica del C. A. F.*

Revista mensual del Touring Club Italiano, Janer de 1908.

Al començar l'any XIV de sa publicació aquesta important revista italiana, surt notablement millorada, contenint, entre altres, un treball *De Nova York a París en automòbil*, per S. Borghese; altre sobre *El Museu etnogràfic de Florença*, per O. Breutari; *El turisme dels homes ilustres*, y les importants seccions d'Esport y Alpinisme que regularment ve publicant. Acompanya aquest número una gran profusió de gravats.

Imer, tercer número de 1907.

Aquest butlletí de la Societat d'Antropologia y Geografia de Stockolm publica 'ls següents treballs, alguns dels quals van acompanyats de diversos gravats intercalats en el text: *Escultures rocoses en l'Escandinavia Septentrional*, per G. Hallstriom; *Els treballs de la comissió reyal dels noms de les localitats*, per Adolf Noreen; *Organisació dels estudis hidrogràfics a l'extranger*, per R. Smedberg, y varies noves de l'expedició a Magellan, de l'estació àrtica danesa y del darrer Congrés Internacional de Geografia de Ginebra.

Foldrajzi Kozlemenyek, darrer número de 1907.

Aquest important butlletí, que's publica a Budapest com a portantveu de la «Societat Húngara de Geografia», conté en son darrer fascicle de son volum XXXV importants treballs geogràfics, descrivint varies interessants regions d'Amèrica y Occeania, rublerts de notes científiques y bonics gravats. Publica també l'índex d'aquest volum.

Mitteilungen des Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins, 31 Janer 1908.

Aquest butlletí quinzenal, que ab tota regularitat ve publicant el C. A. A., conté en son número darrerament rebut un treball del doctor Max Ruhland sobre *El pic Tresero, Mont Gavia y Mont Giumella*, ressenyant una excursió vers aquests alts cims alpins; y diferentes noves, algunes d'elles ben importants.

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, primer número de 1908.

Aquesta notable publicació, que apareix a Leiden, conté en son darrer número, que acabem de rebre, un treball de L. A. Bakhuis ressenyant una nova expedició a Surinam; altre treball d'A. E. Rambaldo sobre les Indies neerlandeses, y les seccions de Noves y Literatura, que completen habitualment aquesta notable revista d'Antropologia y Geografia, a la qual també acompanyen gran número de gravats y diversos mapes.

Havem rebut igualment la *Revue des Langues Romanes; L'Annuaire de la Section des Alpes Maritimes,* corresponent al 1906; el *Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales;* el *Boletín* y *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*; *La Fotografía práctica, Estudis Universitaris Catalans, Hojas Selectas, Cataluña, Revista Catalana Musical,* etc., etc. — E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

JANER DE 1908

EXCURSIONS Y VISITES

DE MATARÓ A LLINÁS ATRAVESSANT LA SERRA. — Va realisar-se'l dia 19, ab assistencia de regular número de socis, fent l'itinerari desde Mataró a Llinàs passant per Argentona, ont admiraren el ric retaule de sa parroquial iglesia; per Dorrius, ab les ruines de son antic castell, y pels pobles de Canyamàs, Alfar y Collsabadell, gayament situats al peu d'aquella serralada que separa la bonica Maresma del ric Vallès.

A LES OBRES DEL PORT DE BARCELONA. — Aquesta visita, organisada per la Secció d'Arquitectura del nostre CENTRE, va efectuar-se'l dia 23, seguint ab tota detenció les importants obres que venen realisant-se en el nostre port. La mateixa Secció està preparant pera'l proper mes varies noves excursions y visites que aniran acompanyades de conferencies explicatories en el mateix lloc o monument objecte de la seva atenció.

RESSENYES D'EXCURSIONS

En la sessió del dia 3, el nostre president, D. César A. Torras, va ressenyar l'excursió per ell y altres companys realisada de *Desde Calaf a Solsona y cims de Busa;* y en la del dia 10 va descriure nous itineraris per *Les regions de l'Aiguadora y Cardener.*

Nostre consoci en Joseph M.ª Co y de Triola va llegir en la sessió del dia 17 la seva ressenya d'altra excursió *De Ribes a Thués per Nuria y Gorges de Carençà;* en Narcís Cuyàs y Pareras va llegir-ne altra'l dia 24, *De Montcau a Cisquer y Sant Llorenç dels Piteus;* y, finalment, el dia 31, el secretari del CENTRE, n'Emili Llatas, var fer ressenya d'*Una visita al Monastir de Poblet.*

Com de costum, totes aquestes agradoses conferencies van anar acompanyades de projeccions lluminoses de vistes fotogràfiques dels diferents llocs y monuments que anaven ressenyant-se.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

CURS DE FOLK-LORE.—Els dies 4 y 25, el president de la Secció, D. Rossend Serra y Pagès, va donar les conferencies XVI y XVII del curs, versant sobre'ls temes *Les Rondalles. Emigració y evolució de les mateixes,* fent un estudi complet d'aquesta especial manifestació folk-lòrica, tant important en tots els països y en totes les literatures populars.

UNA EXCURSIÓ PEL PAÍS DE LES TRADICIONS. LA SUIÇA ROMANDA.—Va esser el tema a desenrotllar pel mateix senyor Serra y Pagès en la sessió del dia 11, en la qual, acompanyant una exhibició de clixés fotogràfics del senyor Gaza, va fer una ressenya d'aquella part de la pintoresca república suiça, rublerta de tradicions y hermoses llegendes.

DISQUISICIONS SOBRE INVESTIGACIÓ FOLK-LÒRICA.—El dia 18, el distingit literat valencià D. Francesc Badenes va donar una conferencia sobre aquest tema, demostrant la característica del poble íber, prenent per fonament l'historia, la llengua, les costums, les tradicions y altres manifestacions d'aquell poble originari del català y del valencià, que li deuen principalment sa existencia, fent gala'l senyor Badenes, en el curs de sa disertació, d'un profon estudi del particular y d'una erudició ben remarcable, que manifestà clarament en forma ben correcta y paraula castiçament valenciana.

Ademés d'aquestes conferencies, el senyor D. Ramon N. Comas ha vingut donant a conèixer les seves interessants *Notes folk-lòriques* setmanals.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons explicades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa LXXVI (dia 13 de Janer).—Novena de les referents a Etruria.—Pintura etrusca.—Pintures murals al fresc.—Procediments tècnics.—Assumptes figurats en les pintures murals de les tombes.—Son fi decoratiu.—Escenes funeraries.—Exemplars típics.—Sa època y son estil.—Plaques d'argila pintada.—Llurs models en la ceràmica grega arcaica.—Caràcter de la pintura toscana.—Sos avenços.—Assumptes mitològics.—Diferencies ab les pintures helèniques.—Comparació entre l'esculptura y la pintura etrusques.

Conversa LXXVII (dia 20).—Desena d'Etruria.—Ceràmica etrusca.—Sa procedencia.—Exemplars indígenes y grecs.—Sa classificació.—Ceràmica vilanovesa, de *bucchero nero* y d'estil helènic.—Elements decoratius.—Vasos pintats grecs.—Imitacions etrusques.—Vasos etruscs-campanyencs.—*Fialas.*—*Pàteras.*—Metalurgia etrusca.—Origen de sos models.—Centres metalúrgics.—Exemplars.

Conversa LXXVIII (dia 27).—Onzena de les d'Etruria.—Metalurgia y orfebreria etrusques.—Procedencia fenicio-cartaginesa y helènica dels exemplars trobats a Etruria.—Imitacions fetes per l'industria indígena.—

Sa valua y importancia. — Centres de producció. — Figuretes votives y objectes d'ornament. — Tècnica d'aqueixos exemplars. — Plaques decoratives d'aplicació. — Objectes d'or, plata y bronzo trobats en les sepultures etrusques. — Sa procedencia. — Estil oriental y grec, y imitacions etrusques. — Evolucions en el gust artístic. — Canalobres, *cistes* y objectes de tocador. — Miralls y assumptes que'ls decoren. — Joyeria etrusca.

Totes aquestes converses han sigut acompanyades de projeccions fotogràfiques.

EXPOSICIÓ DE POSTALS

Aquesta vinenta primavera se celebrarà, organisada també pel CENTRE EXCURSIONISTA, una Exposició de Postals com inventari gràfic de Catalunya. L'objecte principal d'aquesta exposició es el divulgament de les belleses y joyes de nostra terra escampades arreu y qual coneixement es de gran interès pera tots, y en especial pera les tasques y obra de l'excursionisme. La Comissió Organisadora està formada pels senyors Lluís Bartrina, Francesc Carreras y Candi, Josep M.ª Co, Narcís Cuyàs, Geroni Martorell, Josep M.ª Pericas, Joan Bta. Turull y Juli Vintró, que han formulat ja les següents Bases:

1.ª Els temes representats en les postals hauràn de ser exclusivament referents a Catalunya, entenent-se per tal el territori comprès de Salses al Cinca: monuments arquitectònics, objectes arqueològics, vistes de poblacions, tipus y costums, paisatges y marines, etc.

2.ª Les postals podran ser indistintament noves o passades per correu, tenint també lloc a l'Exposició les originals en dibuix, pintura, fotografia, etcetera. La mida de la postal ha d'esser l'aprovada per la «Unió Postal Universal» (9 × 14 cent.).

3.ª El CENTRE cuidarà de l'instalació de les postals pera l'Exposició. Si algun expositor vol arreglar-se la seva instalació haurà de posar-se d'acord ab la Comissió Organisadora.

4.ª L'entrega d'exemplars y coleccions haurà de fer-se en el local del CENTRE, de 5 a 8 de la vetlla, fins al 30 del vinent Març. A l'acte de l'entrega's farà un rebut, que servirà pera recullir-les després de closa l'Exposició.

Es d'esperar que tots els coleccionistes, editors y aficionats concorreran a l'Exposició, fent que la mateixa siga ben digna de l'objecte pera'l qual s'ha organisat.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

ANY XVIII BARCELONA, MARÇ DE 1908 NÚM. 158

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LES PINTURES RUPESTRES DE COGUL[1]

PROJECTADA ab en Juli Soler una excursió per Les Garrigues, aon la natura tant poca cosa ofereix de particular, la nostra investigació havia d'encaminar-se principalment a la part arqueològica. Desde l'istiu, que jo ja hi havia estat, teniem recullides algunes notes en que se'ns parlava, sense donar-hi cap importancia, d'unes pintures en una penya, ab bous y figures, entre Albagés y Cogul; més com siga que en altra ocasió ja havia sigut víctima d'un excés de bona fe del que m'ho comunicava, fent-me perdre un dia pera veure unes misterioses inscripcions que al cap d'avall resultaren esser una vulgaríssima llegenda, segurament no les hauriem vist a no esser les noticies més concretes obtingudes en la primera de dites poblacions, tot dirigint-nos a visitar una iglesia que en gran manera se'ns havia ponderat. Es veritat que les tals pintures podien esser obra d'un improvisat artista camperol; més, aprofitant la casualitat d'haver de passar prop del lloc en el nostre recorregut, valia la pena d'examinar-ho: en tot cas hauria sigut un desengany més afegit als molts que tenim rebuts anant per aquests mons de Déu[2].

Aquesta vegada, si bé tinguerem la decepció de trobar-nos ab una iglesia construida en les primeries del segle XIX, en

1) Admetem el nom de rupestre enlloc de mural, tractant-se de pintures sobre la roca, per trobar-lo més apropriat y per haver sigut admès pels tractadistes.

2) Aprofitem aquesta ocasió pera remerciar al senyor Donés, secretari d'Albagés, a Mossèn Huguet, rector de Cogul, així com a les demés persones que'ns comunicaren noticies referents a les tals pintures, desde temps immemorial conegudes, si bé ignorant-se'l seu valor, y al proprietari de la finca aon se troben, D. Joan Civit, el qual ha practicat, a instancia nostra, els convenients treballs pera que no's malmeti tant apreciable document històric y ha ofert el seu concurs pera ulteriors excavacions.

lloc d'una joya romànica, com se'ns havia dit, en cambi varem experimentar la satisfacció de veure coronades les molesties y penuries d'un llarg itinerari ab un descobriment de qual vàlua podrà judicar-se més per l'ilustració que no pas per lo que jo puga dir-ne tenint en compte que disposavem del temps just pera arribar-nos a

Clixe de C. Rocafort

COGUL: VISTA GENERAL

Lleida a proveir de lo necessari y retornar an aquell poble pera traure'l calc que publiquem a continuació.

Se troben les tals pintures a un kilòmetre aproximadament de Cogul, lloc de 490 ànimes, situat a l'esquerra y a sobre del riu Set. Està comprès en la comarca natural de Les Garrigues, jurisdicció de Lleida, de qual capital dista uns 18 kilòmetres de camí rodat y 12 kilòmetres de Puigvert, que es l'estació de ferro-carril més pròxima en la linia de Tarragona a aquella capital. No hi ha servey de carruatges: si's vol utilisar el de Lleida a Alfés, s'ha de caminar encara dugues hores ben bones. Ribera amunt del Set se comunica ab Albagés y Cervià, de la mateixa encontrada, y, per carretera que s'està acabant, ab Albi y Vinaixa, en l'esmentada via (sis hores).

A les Borges Blanques, passant per Castelldasens o Castelldans, s'hi va en quatre hores, gaudint-se d'esplèndits panorames sobre'l pla d'Urgell y Alts Pireneus al fons.

Acompanyen al susdit riu desde la Serra Llena fins ben aprop del Segre, aon desaigua, passant pel costat de Sudanell, dugues serres: la de mà dreta, davant mateix de Cogul, apareix desfregada, quedant al descobert un cingle de molássa de l'oligocènic,

Clixé de J. Soler

ROCA AB LA BAUMA PINTADA AL CAP D'AMUNT

que forma diferentes baumes, essent coneguda aquesta partida ab el nom de «La Cova». En el coster y part dels horts a la vora del riu s'hi veuen escampats enormes carreus que per temps s'han anat desprenent y descomposant. Un d'aquests, agegut al peu del camí, y de qual volum donarà idea l'adjunta fotografia, al cap d'amunt forma una petita bauma orientada al O.SO., aon s'hi poden soplujar tres o quatre persones, despulla probable d'una cova de molta més capacitat, avuy ensorrada, y a la qual a ben segur correspondria la roca de referencia abans de despendre-s de la massa de que procedeix.

El fons de la bauma, ocupant una extensió de 2 metres de llarg en els punts més extrems, es adornat d'agrupaments de rumiants a

de figures humanes, ab dugues inscripcions o geroglífics, disposat el tot tal com es de veure del calc acompanyat, obtingut ab tota l'escrupulositat que permeten els alts y baixos de la roca; de manera que'l conjunt no's presenta en un sol pla, com apareix en el dibuix, sinó que va resseguint les concavitats y convexitats d'aquella.

La gent del país, no sabent-se explicar l'origen de tant extranyes pintures, les atribueixen als moros, igualment que unes sepultures que's troben 2 kilòmetres riu amunt en un roqueral de la mateixa serra.

En els camps compresos entre abdós llocs sovintegen les troballes de sílex que'ns recorden l'edat de pedra, dels quals ne possehim un petit exemplar. En el lloc aon radicava la bauma pintada's veu que hi han hagut un seguit de desprendiments que es quasi segur se n'han emportat costa avall el depòsit arqueològic que sens dubte hi hauria abans d'ensulciar-se la cova.

La necròpolis de que hem parlat podrà no tenir relació ab les pintures a que'ns referim, emperò ve a demostrar que desde temps molt antic han sigut poblats aquests encontorns. Consta d'unes quaranta fosses excavades en la penya viva, a sobre'l mas del Saladà, a mitg camí d'Albagés. Unes són quasi esborrades pels agents atmosfèrics, altres se conserven perfectament, més sense despulles humanes, puix han sigut totes regirades cercant ilusoris tresors. Eren tapades ab lloses que encaixaven en un regalser al damunt, com pot observar-se encara en algunes. N'hi han de totes mides: desde poc més de mitg metre fins ben aprop de dos. Se n'hi regoneixen de forma rectangular de caire viu y d'ovalades en els extrems, essent aquestes bombades cap a l'interior, ab la fondaria proporcionada pera ajustar-s'hi'l cos humà y les lloses que les cobrien. Una de les més ben conservades mideix: 1'85 m. de llargada, 0'51 m. d'amplada al cap y 0'22 m. en la part corresponent als peus. L'orientació tampoc es uniforme: unes la tenen de NE. a SO., y altres de ponent a llevant, trobant-se'l cas de que en una sola roca se'n veuen ab les dues disposicions, com se desprèn del fotogravat que reproduim. També n'apareixen d'esgraonades en un coster de penya a la vora d'un carreu buidat en forma de sitja, emperò ab l'obertura inclinada vers l'O. Sobre del serradet hi han altres sitges excavades en el graver.

No ignorem que avuy se consideren cristianes les sepultures obertes en la penya que s'han trobat en diferents indrets de Catalunya, com Olèrdula, Aramprunyà, etc.; més ens creyem obligats a

remarcar una diferencia, y es que així com en aquestes s'acusa'l lloc del cap y el coll, aixamplant-se després en àngul per les espatlles, en les del Saladà la forma es, com tenim dit abans, disminuint en les oblicues a poc a poc fins als peus, que són més estretes.

Després d'aquesta petita digressió, que hem cregut convenient a fi d'aportar el major nombre de datos d'una mateixa comarca, tornem a la bauma y a les pintures objecte del present treball.

Els colors empleats són el negre y el roig, que en algunes

Clixé de J. Soler

Necròpolis del Saladà: sepultures excavades en la penya viva

parts quasi's confon ab el rogenc de la penya. Malgrat això y lo granillós d'aquesta, passant-hi un xic d'aigua per sobre, encara pren més vivesa la pintura y poden apreciar-se detalls que de lo contrari passarien desapercebuts.

Apart de les inscripcions o geroglífics de mà esquerra, lo més notable, al nostre entendre, d'aquest curiós document històric, són les dugues figures en negre de 30 centímetres que's destaquen en primer terme y les de la dreta, tant incomprensibles per l'actitut en que's veuen representades com per la seva indumentaria, sobre tot les primeres, ben contornejades, de cintura excessivament com-

primida en relació ab les altres parts del cos, cobert fins a la meitat de les cames, y afectant la protecció del cap una forma marcadament cònica. Entre'l cap y les espatlles hi ha solució de continuitat.

Més extranya encara resulta una figura del darrer agrupament a mà dreta de l'observador, ab el mateix gruix de braços y cos en ridícola contorsió, acusant-se'l cap per la forma arrodonida.

A l'extrem de mà esquerra, dessota les inscripcions, apareixen dos peus, havent desaparegut lo restant de l'imatge.

Entremitg y a l'entorn de les figures humanes s'hi veuen bon nombre de rumiants de diferentes especies, algunes ben conegudes, com el cervo, l'antílope, el bou, etc., y altres de difícil classificació, observant-se al dessota del cap del toro fortes taques negres y ratlles en diferents sentits que per lo borrós y indexifrable que resulten no hem continuat en la copia, pera que no puguin confondre lo restant de la composició.

Cada una d'aquestes figures té sols un color: quasi totes són plenes y dugues no més de perfilades: el cap de toro y lo que li segueix, deliniat el seu esquenall en la part còncava de la roca. El bovideu que mira a l'esquerra, el més gran de tots, puix ateny 41 centímetres de llargada, es ple de mitg en amunt, igual que l'altra figura indefinible al peu de la parella primerament esmentada.

Per mica versat que se sigui en els estudis arqueològics, desseguida s'endevina que la composició abans descrita pertany a una època llunyana y a una civilisació rudimentaria si's vol, emperò quasi desconeguda de nosaltres. Pot haver sigut una cova habitada en els temps proto-històrics per l'estil de les que més endavant parlarem, com no tindria res de particular hagués pertengut a una cambra sepulcral del propri període, puix l'aparició de la figura humana, que no s'ha trobat en altres de semblants, y els geroglífics, indueixen a creure si serà quelcom més que purament ornamental, com són les que coneixem fins ara, desprovehides d'aquests elements [1].

1) M. de Góngora trobà representada la figura humana en el lloc de Piedra Escritá, del poble de Fuencaliente (serra Morena), emperò sols entre signes o símbols, més no hi han animals pintats. No tenen cap semblança ab les de Cogul. Vegi-s *Antigüedades prehistóricas de Andalucía* (Madrid, 1868).

El retraç ab que surt el present BUTLLETÍ'ns permet donar compte d'una interessant nova que trobem en *La Nature*, que's publica a París (suplement corresponent al 28 de Març). El Dr. René Jeannel, de Tolosa, ha descobert, entre Foix y Mas d'Azil (Ariège), una nova caverna ab les parets adornades de dibuixos y pintures prehistòriques, creyent-se que es la 28 d'aquest genre. Un detingut examen en companyia de M. Félix Rignault y Lleó Jammes, de la

Encara que no's repari més que la silueta dels animals representats, la justesa de la seva execució, la seguretat del perfil y un cert aire d'elegancia, sense desmerèixer, emperò, la proporcionalitat del conjunt, per regla general ben entesa, denota un esperit d'observació gens comú en l'artista que les ha traçades, cercant la font de la seva inspiració en la mateixa naturalesa, reproduint-la en aquells aspectes que més directament l'impressionava, com era la fauna de que's veya rodejat. Avuy també'n tenim exemples d'aquest aspecte de civilisació primitiva en països tant apartats com els australians, pobles caçadors que no solament graven y esculpeixen les pedres, sinó que pinten les parets de les seves grutes ab vermell, groc y blanc, estampant-hi ls animals que'ls són més coneguts, sols o agrupats, sense perspectiva, ab el mateix realisme que caracterisa l'art dels pobles proto-històrics ab idèntic estat de civilisació.

Al contemplar aquesta interessantíssima mostra d'art primitiu ens venen a la memoria'ls pocs exemplars que d'igual genre pictòric se coneixen en altres regions ab els quals podem establir cert paralelisme per la semblança que tenen en estil y procediment en la coloració, factura y expressió del concepte, y que pels objectes descoberts en algunes de les coves aon se troben dites pintures s'ha considerat que pertanyien al període magdalenià.

Quan en Marcelí Santuola va donar a conèixer aquesta nova font d'investigació històrica en 1880 [1], mostrant al món científic les notables pintures d'Altamira (Santander), considerant-les obres dels mateixos artistes que havien gravat els òssos soterrats en aquella cova (període magdalenià y solutré), cuidadosament recullits pel propri explorador, va esser la seva opinió posada en entredit per les autoritats més reputades en aquests estudis, creyent-les més aviat degudes al capritxo d'algun desocupat que no pas contemporanies de l'habitant de les cavernes. Hagueren de venir els descobriments de La Mouthe [2], Font de Gaume [3], Mas d'Azil [4] y

propria ciutat, els ha fet conèixer una quarentena d'animals pintats en roig y negre, entre ells el bisont, el cavall y el reno, *ademés d'una curiosa silueta humana.*

1) *Breves apuntes sobre algunos objetos prehistóricos de la provincia de Santander* (Madrid, 1880). El descobriment l'havia efectuat ja l'any 1876.

2) *La grotte de la Mouthe* (Dordogne) en *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris* (1897). Donades a conèixer per M. Rivière en 1895.

3) *Font de Gaume* (Dordogne), per M. Breuil y Capitan, en *Revue de l'Ecole d'Anthropologie* (París, Juliol, 1902).

4) Per M. Piette.

altres pera que fos universalment admès el criteri que'l senyor Santuola tenia formulat respecte l'antiguetat de les primeres, fins a l'extrem que E. Cartailhac va haver de regonèixer el seu error en la per tants conceptes important revista *L'Anthropologie*, de París [1].

Desde allavors no han minvat els entusiasmes per aquesta mena de treballs. En la propria provincia de Santander, D. Hermilio Alcalde del Río ha descobert altres cavernes adornades de dibuixos y pintures que'ns ha donat a conèixer en un valiós fascicle resultat de les seves pacients investigacions per aquelles terres [2].

Un dels darrers descobriments de que tenim noticia sobre iguals o pareguts motius ornamentals, efectuat per en Joan Cabré en 1905 y donat a conèixer per Santiago Vidiella [3], correspon al terme de Cretas, poble que hauria de considerar-se català ab tot y esser adscrit a la provincia de Terol.

Les de Cogul, malgrat la relació que guarden ab les que acabem d'esmentar, especialment ab les darreres, que venen a tenir quasi unes mateixes dimensions, constitueixen un tipu nou per haver-hi les representacions humanes, que, com tenim dit, no apareixen en les demés [4]. De la comparança d'unes y altres resulta que les nostres, si tant sols tenen per objecte l'ornamentació, denoten un marcat progrés en la pintura rupestre: l'art s'humanisa, per dir-ho així, puix l'artista ja no s'acontenta ab copiar la naturalesa baix un sol aspecte, sinó que en la seva composició, y en lloc preferent, hi posa l'home, subordinant an ell, com a ser més perfecte, els demés sers del regne animal, representat per la familia que més intensament feria la seva imaginació.

Lluny de nosaltres pretendre interpretar el significat de les inscripcions [5], així com també'ns guardarem bé prou d'atribuir aquest monument a un període determinat, que nous descobriments podrien desautorisar, concretant-nos a posar-lo en relació ab

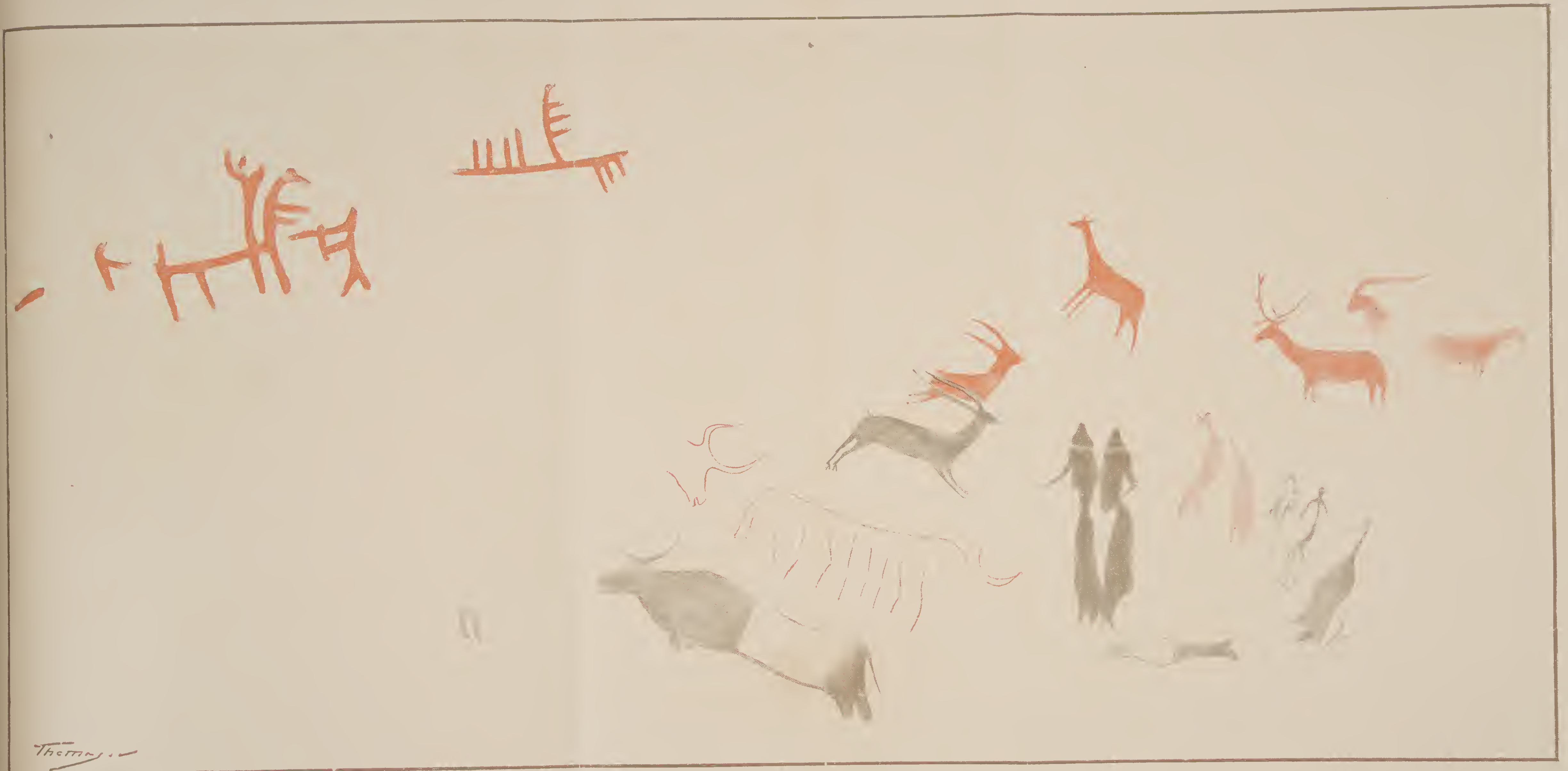
1) Volum XIII, any 1902.—*Les cavernes ornées de dessins. La grotte d'Altamira, Espagne. «Mea culpa» d'un esceptique.*

2) *Las pinturas y grabados de las cavernas prehistóricas de la provincia de Santander. — Altamira.— Covalanas.— Hornos de la Peña.— Castillo* (Santander, 1906). Vegi-s també la revista *Portugalia*, vol. II, fascicle 2 (Porto, 1906).

3) *Las pinturas rupestres del término de Cretas*, en el *Boletín de Historia y geografía del Bajo Aragón* (Marzo-Abril de 1907).

4) Vegi-s la nota de la pàg. 70.

5) Consultada l'opinió de persona molt competent en aquestes materies, creu que corresponen al primitiu ibèric, per l'estil de les que s'han trobat en altres regions gravades en la roca.

PINTURES RUPESTRES DE COGUL. (GARRIGUES - LLEYDA.)

Reducció a una octava part del calch pres per Juli Soler y Ceferí Rocafort.

els seus similars. Emperò sí podem senyalar les pintures de Cogul com una fita lluminosa en la proto-historia catalana.

Ceferí ROCAFORT

NOTES HISTORIQUES D'OLIUS

El lloc de més importancia que rega'l Cardener en son accidentat trajecte, desde Sant Llorenç a Cardona, es el d'Olius, cèlebre en sa comarca per la fèrtil plana que, fins a la falda del «Mons Lacetanus», s'extén a la dreta del riu; per l'antiga historia del seu castell, avuy enrunat y abans palau dels Comtes d'Urgell; pel títol de Marquesat que donà als bisbes de Solsona; y pel bell temple romànic, que's conserva encara en tota sa puresa arquitectònica.

Encara que no sé de quin ordre, es probable que a Sant Esteve d'Olius hi hagué en sos primers temps un monastir, o al menys una reunió de clergues, que hi residien baix la direcció d'un «sacer»; puig trobo que a l'any 985, 7 de les calendes de Març de l'any XXX del rey Lothari, el prevere Durant féu donació d'algunes terres y vinyes «ad domum sancti stephani, qui est fundatus yn olius», ab qual paraula *domum* hi veuen els historiaires, al parlar d'altres llocs, un sinònim de monastir, qual frase's troba repetida en diferents documents [1], ab la qual volien significar que la donació la feien al monastir o casa de clergues que allà vivien pel servey de l'iglesia de Sant Esteve, mentres que les donacions fetes al sant ja diuen «ecclesie sancti stefani», com se comprova en diferentes cartes del mateix lloc.

Quan Miró d'Anseresa, Berenguer de Cerch y altres, en 1127, al 3 de les calendes de Maig de l'any XIX del rey Lluís, feren entrega del molí d'«Alçalicambas quod uocatur Ribelles», que Berenguer de Cerch havia llegat a Sant Esteve, deyen: «..... diffinimus et euacuamus domino deo et Sco stephano et suis clericis ibidem..... degentibus.», quals últimes paraules expressen ben clarament la comunitat de vida entre'ls clèrics residents en la casa del sant. A més, segons veurem, en l'acta de consagració d'aquesta iglesia li donen o confirmen sis altres iglesies sufragànies, les quals

1) Arxiu Episcopal de Solsona, plec I d'Olius, núms. 865 y 871.

difícilment haurien estat servides sense disposar d'altre sacerdot que'l «capellanus» de Sant Esteve.

Si no hi havia cap ordre monàstica, no acceptant aquest significat en la paraula *domus*, pot, al menys, donar-se com a cert que hi residien diferents clèrics, vivint en comunitat en la casa de Sant Esteve, baix qual advocació trobo que a principis del sigle XII hi havia també una confraria «fraterna», segons consta del testament d'Ermengards, otorgat el 4 de les calendes de Març de l'any XLVIII del rey Felip (1108), en el qual llega'ls béns que posseeix a Olius a Santa Maria de Solsona, «.....exceptus quod relinquo ad fraterna sci. Stefani Sol. I. et ad chlericiis uius loci argencios .IIII.....» [1].

No tant solament la Creu hi tenia sa casa baix el patrocini del seu primer martre, sinó que també'l feudalisme hi havia alçat un castell y bastit un palau, aon residien llargues temporades els Comtes d'Urgell, senyors y braus paladins d'aquesta terra [2]. Així trobem que'l comte Ermengol, anomenat més tard Ermengol de Córdoba per haver mort en aquella ciutat, lluitant aliat ab el rey moro de Toledo Almohadí, el 8 d'Abril de l'any 1000 o 992, segons que la data de l'escritura, any IV del rey Robert, la contem desde la coronació o associació al trono ab el seu pare Hug [3], trobant-se «.....in loco uocitato castrum de olius in palacio suo.....», acompanyat d'en Ramon, vescomte, y molts altres nobles, y suscrivint el document el bisbe Salla, concedí a l'iglesia de Santa Maria de Solsona, a petició del seu prior Ramon, que explicada la necessitat en que's trobava la seva iglesia, li suplicà, per la mateixa carta de franquetat, que totes les donacions de castells, llocs, alous, draps de seda, lli y qualsevols altres béns que li sien fetes, les posseesca franques y lliures, sense cap reserva pera ell, ni pels seus successors els Comtes d'Urgell, tot lo qual li fou concedit pel comte, qui a més li donà la «franqueda» de la Muntada per ell posseída en el terme d'Olius [4].

1) Lloc citat, núm. 890.

2) No es d'extranyar la llur afició a la comarca lacetana, quan hi havien bastit el sumptuós temple de Santa Maria de Solsona, del qual se pot ben dir que, fins que hagueren construit el monastir de Bellpuig de les Avellanes (1166), fou la tomba que guardà ses venerandes despulles, tenint-se noticia certa dels comtes Ermengol de Gerb, Ermengol de Mollerusa y Ermengol de Castella, el qual, si no hi fou enterrat, ho disposà en testament. Diu Monfar (vol. I, pàg. 390) que morí a Castella y fou sebolit en el monastir de Valbuena, a unes vuit hores de Valladolid, fundat per sa germana Epifania.

3) *España Sagrada*, vol. 28, pàg. 355.

4) «Cum dei nomine et individue trinitatis. Dum esset domnus ermen-

Al parlar el comte Ermengol de l'iglesia de Solsona, diu que'l seu avi l'havia construida. La faria'l comte Seniofret quan

gaudus gracia dei comes et marquio. in loco uocitato castro de olius in palacio suo. Ad ibidem que cum satelli suis qui sich scripta sunt nel signa facturi tam clerici quam laici quorum hic paucam sub denna sunt nomina. Idest amicus presbiter. et uuigelmo leuita, uuifredo leuita raas beaperone et Remundo uices comne. uuigelmo. et oliba. et dola et altemiro. et bernardo. et senifredo. et guitardo. et oliba iudice et mirone. In cuius conspectum ueniens uir quidam nomine. Raimundus prior celsone ecclesie. ante prephatum marchionem referens uocabulo necessitati. hac voluntatem et humiliter rogans eum quod aliquam cartam franchitatis fecisset ei et ecclesiam celsonesem. Qui existimanit predictus comes in suo responsu ad iam dictum priorem. Quia ego supradictus ermengaudus nutu dei marchio. Audiui sepe ex diuinis libris et cotidie intenti simus (?) ad audiendum quia omnes homines quicunque propagatores hedificatores que extiterunt aut existunt sanctis dei eclesiis per id placuerunt deo. et meruerunt accipere remissionem omnium peccatorum suorum, unde ego prefatus uolo percipere porcionem aliquam in hoc munere. et uolo esse ex parte ab hac retribucionem. Ideoque per hanc scripturam nostre donacionis siue franchitatis uel libertatis. Dono atque concedo per me et per omnia posteritas mea qui post me uenerint. sic dono uobis et ecclesiam celsonensem quam auus meus construxit in sua propria dominicatura. et facio uobis cartam donacionis siue franquitatis. quod aliquis homo nostro comitatu tam. militis quam laicis sine quid aliquid dederat uel uendiderint tam kastris quam mansibus siue honoribus vel averibus. siue pannos de seda et de lino. habeatis uos et successores uestri et ecclesiam celsonensem franchum et liberum sine omni in qui etacione et reseruacione aliqua quam michi non facio nec posteritas mea. Addo huic donacioni ipsam meam franquedam qui est in termino deolius que vocatur muntada sicut ego melius abeo uel abere debeo cum exiis et egressibus suis et affrontacionibus. et uolo et quod semper abeatis uos et ecclesiam celsonensem dictam franquedam meam et omnia que adquirere potueritis ut superius dictum est per franqum alaudium et legitimum ad uestras uoluntates faciendas nunc et semper. Quot si quis libet homo aliquis aut posteritas mea quifactum uenit ad in rumpendum vel ad ipsam donacionem meam siue franquitatem vel libertatem que ego facio uobis et ecclesie celsone per quirere uoluerit non hoc ualeat uindicare que requirit. set componat uobis auri libras centum. Et in antea ista scriptura donacionis siue franquitatis plenissime in omnibus que obtineat roborem. Facta ista carta donacionis siue franquitatis uel libertatis aut concessionis. III. idus aprilis. Anno. IIII. regnante rodebertum rex. = ✠ ERMENGAUDUS CHOMES ✠ qui istam cartam donacionis siue franquitatis aut concessionis fecit et firmare rogavit. Raimundus gracia dei visces comes ✠ uuifredus. levita ✠ VVILLEL-MUS LEVITA ✠ Sig✠num uuigelmus. Sig✠num regenvends. Sig✠num bernardus. Sig✠num oliba. Sig✠num dola. Sig✠num uuifredo. Sig✠num altemiro. Sig✠num sinio fredo. Sig✠num uuitardo. Sig✠num trasouario. Sig✠num mirone. Sig✠num altemiro. Sig✠num guitardus. ✠ oLIBa iudice ✠. Salla Gracia dei epus. ✠. isarnus iudice ✠ = DURVEIVS Sacerqui ista donacione aut franquitate scripsit et suo ✠ die et anno que Supra.» (Lloc cit., núm. 867.)

va poblar la vila de Solsona, a l'ombra del castell del mateix nom, frontera dels moros, posant-hi gent de guerra pera detenir les correries que aquests feyen assegant les terres de cristians. Fou més tart, en 977, consagrat aquest temple pel bisbe Wisado, el qual en l'acta de consagració diu que «.....olim fuit constructa antiquis temporibus.....»[1], ab qual frase's referiria segurament, no a la construcció del comte Sunyer, sinó a l'existencia de l'iglesia de Solsona abans de l'invasió.

El mateix dia passà'l comte a visitar l'iglesia de Santa Maria de Solsona, segurament invitat pel prior de la mateixa, el referit Ramon, aon s'hostatjà en la casa de Santa Maria. En ella Wigelm va demanar-li franquesa pera'l seu vassall Selva, a lo qual accedí'l comte, suscrivint ab ell la carta dos vescomtes, Raimont y Regemont, el bisbe Salla, Arsuri y Mascaponts, preveres, Wifret y Wigelm, levites, Wigelm, Oliva, Dela, Atemir, Bernat, Regemont, Seniofret, Guitart, Unfrit, Trasovari, Miró, y els jutges Isarn y Oliva, els quals constituirien l'acompanyament o cort del Comte.

La pintoresca situació del castell d'Olius, desde'l qual se domina una llarga extensió de la vall del Cardener, qual riu s'escorre al sol-de-vall mateix del cingle, sobre quals roques s'asseu el castell; la fertilitat dels seus plans; la riquesa dels molins; y l'opulencia dels senyors, els Comtes d'Urgell, de son castell y palau enamorats, féu que les almoines anessin enriquint el temple llur fins a edificar-lo de nou, que es el que encara avuy existeix, verdadera joya per aquells temps, breçol de l'art de la nostra terra. El dia 21 de Desembre de l'any 1079 de l'Encarnació, a precs del comte d'Urgell Ermengol, «.....venerabili et gloriosissimo ac illustrissimo consule urgellitano et marchioni Ermengaudo. admodum clarissimo. in orbeterrarum toto.....», acompanyat de nombrosa cort de famosos barons, va anar-hi'l bisbe d'Urgell Bernat, «..... katholice et nonsymoniace in episcopali honore intronizatus. et apapa romano apud romam honorifice ac strenue signatus. et unctus.....», quals paraules proven la desmoralisació d'aquells temps en les provisions de prebendes eclesiàstiques, ja que tenen tant empenyo en fer constar sa llegitimitat els que ho són. Aquest comparegué també ab una gran multitut d'innombrables cavallers, clergues, laics y molts nobles barons, quals noms expressa, y aquests y aquells, tots plegats, varen suplicar-li, fins a importunar, que santifiqués aquell temple en honra de Sant Esteve, primer martre de Crist, per ells

1) Llibre I, *Dotaliorum Eccle. Urg.*, núm. 859.

y demés fidels temorosos de Déu edificat, desde'ls fonaments, pera remey de la seva ànima. Accedint el bisbe, y seguint la costum en aitals ceremonies observada, va benehir-lo y santificar-lo espargint les parets y sòl del temple, y va senyar l'interior en diversos llocs, ungint-los ab el sant crisma, y va consagrar dos altars: un a sobre en honra de Sant Esteve, que té'l primat o patronat de tot el tem-

Clixé de J. Collell

IGLESIA Y RECTORIA DE SANT ESTEVE

ple, y un altre a sota, en la confessió o cripta, en honra del gloriosíssim sepulcre del Senyor y de Santa Maria Mare de Déu. Acabades totes les ceremonies o misteris, «presentis scenophegie», y santificades y ungides les ares ab el sant crisma; signades ab el propri segell y colocades sobre les ares de les tovalles, «cohopertoriis», va cantar missa sobre l'altar de Sant Esteve, y, després de llegit l'Evangeli, el mateix prelat va predicar al poble exhortant a tots a la dotació de dita iglesia, y restaurant y confirmant totes les oblacions que ja li havien fetes. Aquestes eren la tercera part del delme de tot lo que's cullia en la parroquia de pa, vi, carn, llana, lli,

cànem, llegums y qualsevols altres coses delmables; la tercera part del delme de tots els molins enclosos dins la parroquia; tot el molí d'Alçalicames, pera la lluminaria dels altars; dos molins al casal de Picamola; y molts remats, vinyes y terres en diferentes bandes. Ab consentiment de l'egregi comte Ermengol, va donar per cementiri tota la terra del vol de l'iglesia, trenta passes enfòra, exceptada la part que mira al castell, y va donar-li per sufraganies totes les iglesies que aleshores eren y en l'esdevenir serien dintre de sa parroquia «in omni *diocesi* sua». En la mateixa carta de consagració y dedicació anomena les de Sant Just de Joval, Sant Miquel del Camp, Sant Joan, Sant Pere de Cerco (Cerc), Sant Ermengol, Santa Maria de Suciats y Santa Fe d'Anseresa (avui Auvereda). Va concedir una indulgencia plenaria als que havien fetes donacions y als que n'hi fessin en l'esdevenir, y va anatematisar y excomunicar als que li prenguessin res de lo seu [1].

1) «In era millesima centesima septima decima. ab incarnacione nostri redemptoris crona millessima septuagesima nona. de aduentu domini ebdomadaultima. ante Natiuitatem domini die quinta. per beatissimi apostoli Thome ueneranda sollempnia. orante ac suplicante domno uenerabili et gloriosissimo ac illustrissimo consule urgellitano et marchioni ERmengaudo. admodum clarissimo in orbe terrarum toto. una de curia illius non nullis famosissimis uiris cum eo. Nec non et capellano Ermengaudo. illius equivoco et Guilaberto. esclue nato. uenit. domnus Bernardus. sancte urgellensis ecclesie episcopus. katholice et non symoniace In episcopali honore intronizatus. et apapa romano apud romam honorifice ac strenue signatus. et. unctus. in castellum oliuis, ueneruntque multitudo copiosa cum eo innumerabilium uirorum. clericorum seu laicorum. et adfuerunt ibi multi Nobiles uiri. uidelicet domnus Petrus guilelmi. et Arnallus ermemiri. Miraque ermeniri. et bernardus gerberti. Reimundique mironis. et Guilelmus companni. et Reimundus sendredi. qui erat probus clericus illius loci. omnesque illius uicini et conparroechiani. quorum nomina perlonga fuerant adnotari. Qui omnes unanimiter orauerunt. importunisque precibus illum exorauerunt. quautinus sanctificaretur et consecraretur ab illo templum in honore sancti martiris Stephani inibi ab illis et ab aliis fidelibus deum timentibus pro animarum suarum remedio edificatum. atque a fundamento constructum. Et licet illi foret graue ouus. tamen precibus tantorum proborum hominum et obsecrationibus deuictus et coactus. et recoluit in ecclesiam quam olim sibi fecerat omnipotens deus. illo non parua ualitudine de tentus. et pene exanimatus sancti martiris su[i S]tephani intercessionibus. et quomodo eius interventu meruit tunc euadere censuram iuste ultionis. sua gratissima sponte ut cunque melius quiuit religiosissime consecrauit ac dedicauit domino deo santoque suo martiri Stephano templum iam supralibatum. afidelibus hominibus pulcre ac firmiter in ibi editum. in honore ac ditione prenominati sanctissimi testis xpisti Stephani. Qui postquam aqua benedicta et sanctificata ut mos est abluit parietes templi et omne pauimentum. et intrinsecus insigniuit omne templum unctione xpismatis. sanctificauit et consecrauit intus duo sanctissima altaria.

Sota l'ombra y protecció dels comtes d'Urgell y la savia direcció de la regla agustiniana anava creixent ufanós y exuberant, ple de vida, el ja famós al sigle XI «omni orbe famossissimum» monastir de Santa Maria de Solsona, que anava extenent sos dominis, al propri temps que'ls colonisava, per tots els pobles del seu en-

Vnum sursum. quod splendet ac pollet in honore martiris xpisti Stephani. tenetque primatum totius asili. et alterum deorsum inconfessione. in honore sanctissimi gloriosissimique sepulchri domini et sancte Marie matris domini. Et vite peractis ut mos et ordo exigit cunctis presentis scenophegie mysteriis. et sanctificatis ac delibutis aris efusione unctioneque xprsmatis. et intra sancta altaria pignoribus sanctorum sanctisque reliquiis reconditis. et proprio sigillo signatis. ac super aris impositis. cohopertoriisque indutis. et ut ordo katholicorum sanctorumque patrum docet. et mos ac Norma exigit cunctisque negotiis eiusdem rei competentibus. digne ac laudabiliter et pleniter celebratis et consumatis. Idem pontifex iam.suprafatus. cecinit missam supra memorato altare sanctissimi martiris xpisti stephani. et ad eadem missam post lectum euangelium. fecit isdem presul uerbum in ecclesia ad populum. et per hanc scripturam dotis. restaurauit et condotauit atque refirmauit ad prelibatam ecclesiam et ad prenotata altaria. ab illo nuper consecrata et sanctificata. cuncta omnia quecumque olim aquibuscumque hominibus uel feminis fuerunt illis oblata uel huc usque uotiue ac potentialer collata et tradita. Illis rebus quibus fruebatur ecclesia illa. Nec non et illa que iniuste uel quoqumque modo huc usque fuerant sibi ablata. Tunc..... possidebat prenominata ecclesia terciam partem ex omni decimo quod cunque ullo modo exiit ab omni parroechia sua. de pane et uino. et carne. de lana et lino cannaboque. ac legumine. et ex omnibus causis unde cunque debet decimum exire. et simili modo utebatur tercia parte ex omni decimo de cunctis molendinis que intra parroechiam illius sunt. et fruebatur omnibus primiciis. et oblationibus cunctorum fidelium. uiuorum ac mortuorum. et uno molendino in casale quod uocatur alzalichamas. propter oleum ad illuminanda altaria. et duobus aliis molendinis in casale quod dicitur picamola. similiter pro illuminandis altariis. et multis peciis uinearum ac terrarum. separatim multis in locis positis. Hec omnia prememorata. et ea que non sunt presenti in pagina nominatim expressa. que tamen sui iuris sunt aut prescriptis altaribus tradita quo cunque modo fuerint. reddidit ac restaurauit et condotauit isdem episcopus bernardus prefate ecclesie. et prescriptis altaribus. omnino perpetualiter ad habendum. sicut in sacris kanonibus continetur. Et insuper adiecit acdedit prefate ecclesie prenominatisque altaribus. cum assensu et animo suprafati egregii consulis Ermengaudi. procimiterio. totum in circuitu illius ecclesie. quantum intra XXX passos peduum continetur. excepto ab illa clima qua castellum consistit. et subiugauit illi ecclesie ac dedit omnes eclesias que sunt aut erunt in omni diocesi sua. Idest ecclesiam sancti Justi de iouale. et ecclesiam sancti Michaelis de campo. et ecclesiam sancti Johannis. et ecclesiam sancti Petri de cerco. et ecclesiam sancti Ermengaudi. et ecclesiam sancte Marie de sussiats. et ecclesiam sancte Fidis de anseresa. et cuncta omnia quecunque adquisiuit in die dedicationis illius. vel amodo et usque in eternum ibi afidelibus oblata erunt. ibi dedit ac condotauit. et propria confirmavit manu. et non solum illos qui in preteritis temporibus obtulerunt domino deo et prefate ecclesia pro remedia animarum

torn. Olius, situat a uns 5 kilòmetres de Solsona, nopo dia menys de quedar eclipsat per l'esplendor y grandesa, sempre creixent, que irradiava de la canònica de Solsona, començant aquesta a senyorejar-hi per les donacions que'ls particulars y senyors d'Olius anaven fent a Santa Maria de Solsona, preterint el temple llur. En 1077, als 8 dels idus d'Agost de l'any XVII del rey Felip, el vescomte Pons, sa muller Engelsia y llur fill Guerau, que tal volta serien els titulats vescomtes de Girona, y el fill el comte de Cabrera, feren donació a Santa Maria de Solsona dels alous que, ab ses terres, vinyes, prats, molins, cases, horts y demés posseíen en el terme del castell d'Olius, que afronta a sol ixent ab el terme de Besora; a mitg-dia, ab els dė Joval y Riner; a sol ponent, ab Solsona; y al nord, ab els de Lladurs y Valldelort, que són els mateixos que té avuy la parroquia d'Olius [1].

També en 1080, al 2 de Novembre, en Ramon Iuadalli donà al mateix monastir els molins de Rocafort y els situats sota'l castell d'Olius, ab els alous que posseía en aquest terme y els de Riner y Valldelort, essent les afrontacions el riu «kardosner» y castell d'Auvereda a sol ixent, la torra de Joval y Castell de Riner a

suarum sua dona. uerum insuper generaliter omnes omines quicunque ibi aliquid optulerint quod adlaudem et supplementum sancte ecclesie fieri possit in futuris temporibus. benedixit ac signauit. et autoritateapostolorum Petri et Pauli. acunctis nexibus peccatorum suorum absoluit et xpo. domino sanctisque suis. illos suis precibus comendauit. quatinus ab omnipotenti deo benedictionem eternam accipere [mere]antur. atque cum sanctis omnibus sine fine letentur. et econtra. Illos qui inst[inc]tu diabolica persuasi. aut accensi. aliquid de supra memoratis rebus aut infuturo ibi collatis inde tulerint. aut auferre quocunque inde modo temptauerint. aut consenserint. aut fautores vel patrato res extiterint. huius criminis. secundum kanonicas sanctiones maledixit et dampnavit. et acetu xpitianorum disiunxit et aliminibus sancte dei ecclesie sequestrauit. et cum. anania et saphira coniuncxit. et insuper anathematis gladio eos percussit. ac uinculo excomunicationis innodauit. donec ad plenam satis factionem humiliter et non superbe uenirent. et perficerent illam sicut habetur et continetur insacris kanonibus apatribus sanctis statutam. et scriptam. atque plurimis inconciliis laudatam et oficiosissime confirmatam. cunctisque posteris in futuro traditam. = Bernardvs acsi indignos gracia dei episcopus ✠. = Ermengaudus dei gratia comes ✠ = Sig✠num Guilelmi isarni. Sig✠num Arnalli baronis. Sig✠num Gilaberti esclune. Sig✠num Petri Guilelmi. Sig✠num Arnalli ermemiri. Sig✠num Mironis ermemiri. Sig✠num Reimundi mironis. Sig✠num Guilelmi companni. Sig✠num Poncii ermemiri. — Lator Legis ac iuris Ermengaudus hanc scripsit loco scriptoris. et hoc ✠ impressit signum uice iudicis. in die annoque prefixo». (Arx. Epal. de Solsona, plec I d'Olius. núm. 879).

1) Lloc y plec citats, núm. 876.

mitg-dia, Solsona a sol ponent, y Lladurs y Valldelort al nord. En 1092, al 2 de Març, Bernat, sa muller Maiencia y llurs fills Pere, Rodlan, Arsen y Maria feren donació al monastir de Santa Maria de Solsona del mas de Suciats, ab la condició de que, si la necessitat els obligava a tornar de Castella, tornarien a posseir-ho, si bé que en servey de Santa Maria [1].

A més de les donacions particulars, eren moltes les adquisicions que feya per compres l'iglesia de Solsona en el terme d'Olius, com la de l'alou que, pel preu d'un muzlí, anomenat Azmael, feu, en 1097, a Guillem Jozbert, el qual s'extenia de Suciats fins a la montanya de Sant Bartomeu, anomenada aleshores «mons Lazetanus, Lezedanus o Lezdanus», y aixís s'anaven preparant el senyoriu que, per completa donació dels Comtes d'Urgell, havia de constituir el més preuat de llurs extensos dominis, donant més tard als seus bisbes el noble títol de ~~Marquesos d'Olius~~ [2].

Havent el comte d'Urgell Ermengol anat ab 300 cavallers y multitut de peons a fer la guerra als Almoravits, fou mort per aquests, en 1102, a Moyeruça, d'aont tragué'l cognom ab que se'l distingeix dels altres Ermengols, encara que equivocadament sia anomenat també'l Baleàric, de Mallorca o de Moyeruca, per veure alguns autors Maiorica o Moyerica, del regne de Lleó, en aquell nom, que no pot referir-se a Mallorca, com volen Mariana y Diago, per no haver anat els cristians fins al 1108 a plantar la creu en aquelles illes, sinó a Mollerusa, puix a haver mort a Moyerica del regne de Lleó, no l'haurien sepultat al temple de Santa Maria de Solsona, portant-lo de tant lluny, com no ho feren ab el seu fill, ab tot hi haver-ho disposat en testament.

Abans de marxar a la referida guerra, aquest comte havia encarregat a Guerau Pons que, si moria sense haver fet testament, disposés ell de ses coses segons de paraula li havia explicat. Entre altres disposicions, va manar-li que'l seu cos sigués sebolit en l'iglesia de Santa Maria de Solsona, a la qual llegava'l castell d'Olius, ab l'iglesia de Sant Esteve y demés iglesies sufragànies encloses en el seu terme, volent que fos tingut en propri y lliure alou per Santa Maria, però ab la condició que'l seu fill Ermengol posseís, durant la seva vida, la meitat del predit castell ab totes les coses an ell pertanyentes; y que de l'altra meitat pogués disposar-ne per guerrejar en defensa de la seva honor y de la de Santa Maria,

1) Lloc y plec citats, núm. 884.
2) Lloc y plec citats, núm. 886.

y que aprés la mort del seu fill el posseís íntegre l'iglesia de Solsona.

Havent, doncs, mort sense haver pogut escriure'l seu testament, el dia 3 de Març de l'any següent, va presentar-se Guerau Pons a Solsona, pera otorgar la carta de donació del castell y vila d'Olius, segons el comte li havia dit, ab ses iglesies, franqueses y tot lo que al castell y terme del mateix pertanyia, pera remey de l'ànima del comte, de la de la seva muller y de la de llurs descendents y ascendents [1].

1) «[Not]vm sit omnibus hominibus tam presentibus quam futuris. quem ERMengaudus comes qui olim interfectus est apaganis fecit me gerallum pontii uenire ad se et dixi mii testamentum suum per uerba. [et di]xit michi ut si obierit de hoc seculo antequam scripsisset suum testamentum corpus suum remansisset ecclesie Sancte Marie celsonensis cum ipso castro quod uocitatur olius. [et] cum ecclesia sancti stephani et aliis ecclesiis que in eius terminibus sunt aut in antea erunt. et mandauit ut fuisset suum proprium aladium de iam dicta Sancta Marie. [tali] uedilicet ratione dimisit ei ipsum kastrum iam dictum. ut teneat filius suus Ermengaudus in uita sua medietatem. de predicto kastro siue cum omnibus rebus que ad ipsum castrum pertinent. Et ut habeat in ipso castro filius eius potestatem intrandi uel exiendi siue guerreiandi omnem suum honorem. et honorem predicte sancte Marie. Aliam uero medietatem iussit ut fuisset solidam de iam dicta ecclesia pro anima sua. simul cum ecclesia prephata sancti stephani. Post obitum uero filii sui dimisit prephate ecclesie Sancte marie celsonensis totum kastrum supradictum. cum franchedis et cum omnibus que ad ipsum castrum pertinent uel pertinere debent. Et propter hoc quia ipse non potuit escribere testamentum suum. mandauit et rogauit me gerallum ut si mors illi aduenerit. ego fecissem kartam de predicto kastro quomodo ipse abuit mii iniunctum. Post hec letus et gaudens recessit ame. Idcirco in dei nomine ego gerallus pontii per iussum domni comitis Ermengaudi qui iam defunctus est. facio karta predicte Sancte Marie et eius canonice de prenominato castro olius. cum franchedis uel cum suis pertinentiis. Est namque prephatum castrum in comitatu urgellitano. Habet uero pretaxatum castrum afrontationes. aparte orientis in collo de olzina. et sic nadit usque ad terminos de castro capoladi. et descendit per terminos Sancte marie de sodorbano. siue sancti pontii. A meridiana quoque parte. in terminos kastri riuner. siue per terminos de iouale. ab occidentali uero parte. in terminos de castro celsona. siue per terminos de ladurcii. Aparte septentrionis. in terminos de predicto ladurcii. et uadit usque ad terminos de ualle lordensis siue per terminos castri besore. Quantum infra prefatas. quatuor afrontationes includunt. castrum. uillam. homines habitantes in ea. franchedas campos terras cultas uel incultas, uineas plantatas cum uinealibus. cazas. molinos cum capud aquis eorum. omnibusque in strumentis edificatis ac destris. montes siluas garricas petras mobiles uel immobiles. fontes eum de cursibus eorum. uiarum ductus uel reductus. prata. pascua podios constructos et construendos. seu cum omnibus pertinentibus sibi seruiciis et placitis cum mandamentis et districtis. siue ecclesiam uel ecclesias que in eius terminibus sunt aut in antea erunt constructe. cum decimis et primiciis oblationibusque fidelium. et cum stabilimento clericorum totum castrum cum omni integritate trado atque

El terme d'Olius, segons aquest document, s'extenia desde Coll-de-Olzina, cap al terme de Capolat, baixant pels de Santa Maria de Sodorbano (Sorba) y de Sant Pons, cap a trobar els del castell de Riuner (Riner), Joval, Solsona, Lladurç Valldelort y Besora. En la paraula Riu-ner sembla ovirar-s'hi l'origen del torrent que passa per Solsona, anomenat avui Riu Negre, y l'antiguitat d'aquest nom.

Diu també que'l comte «interfectus fuit a paganis», ab lo que queda ben clar el dubte d'en Zurita de si'l comte morí lluitant ab els cristians o bé ab els moros.

Aquest es l'únic testament, entre'ls molts que d'aquesta centuria he trobats, que'l testador deposés sa voluntat a presencia d'un sol testimoni, lo que tal volta seria la causa per la qual els seus descendents no respectaren aquesta donació.

El seu fill, Ermengol de Castella, va retenir-sel, y al 8 dels idus de Maig de l'any VII del rey Lluís (1115) va entregar-lo en feu a Pons Guillem [1].

Com ja hem vist, fou donat a Sant Esteve'l molí de Ribelles, situat al lloc d'Alçalicambes, ab l'obligació per part dels clèrics de Sant Esteve de donar, durant set anys, quiscun any al donador una mitgera d'oli.

Es curiós el contracte d'establiment que féu d'aquest molí l'iglesia de Sant Esteve, al 23 de Janer de 1128, 10 calendes de Febrer de l'any XX del rei Lluís.

concedo prescripte Sancte Marie celsonensis. propter remedium anime ermengaudi comitis senioris mei siue uxoris sue uel suorum filiorum. et pro animabus patris uel matris siue parentorum eorum. Sicut superius scriptum est in dominium et potestatem trado prephate Sancte Marie et eius canonice. cum exiis et regressiis seu pertinentiis cunctis. ad habendum uel possidendum. uel quicquid uoluntas eius fuerit faciendum. Sane si ego donator aut aliquis homo uel femina. nobili aut uili persona. qui contra istam kartam donationis uenerint pro inrumpendo. non hoc ualenat uindicare sed quod temptauerit infringere. in quadruplum componant prephate ecclesie et eius canonice. cum incremento tocius meliorationis. et tandiu sub anathematis uinculo permaneant usque ad dignam satisfactionem ueniant. Et in antea hec donatio firma et stabilis permaneat quo usque finis seculi ueniat. Facta ista karta donationis .v. nonis Marci Anno incarnationis Domini .I.C.III. Regnante Rege philippo in frantia. Anno .XL.III. = Sig✠num Geralli pontii qui hanc kartam in loco predicti comitis Ermengaudi. per iussum eius scribere rogaui. et mea manu propria firmaui, et testibus subter notatis firmare mandaui. Sig✠num Raimundi bernardi de sero. Sig✠num Pontius bernardi frater eius. Sig✠num Rodland od. Sign✠um Ricard de uergos.»

(Arx. Epal. de Solsona, plec I d'Olius, núm. 887.)

1) Costa y Bafarull: *Memories de Solsona*, cap. XVII.

May havia trobat cap document referent a contractes fets per una iglesia que aquesta o els seus ministres no's consideressin com a verdadera entitat jurídica que podia enterament prescindir de tothom, quan no hi havia un senyor feudal possessor de la mateixa; en tal manera que no solament les coses, sinó adhuc les persones, eren considerades proprietat de les iglesies; trobant-se a voltes vehins de pobles que, tenint l'iglesia al peu de casa, en l'eclesiàstic depenjaven d'altres a vegades algunes hores distants; de manera que consideraven els parroquians pera la parroquia y no la parroquia pera'ls parroquians. Aquest contracte, doncs, el feren el sacerdot, el batlle y tots els parroquians y vehins, ab consell del pabordre Guillem [1] y del capellà, donant a perpetuitat el molí a Berenguer de Puig-Galin, ab l'obligació, per part d'aquest, de donar quiscun any a Sant Esteve un medallal d'oli y la meitat dels esplets dels horts del molí «clericis huius loci», considerant així com a coses comunes de tot el poble, o de tots els parroquians, les proprietats de llur iglesia parroquial [2].

Confirma també aquest document la creença de que a Olius hi havia un convent, ja que en ell s'hi troben el *sacer*, que en alguns documents antics es sinònim d'abat, el *capellanus* y *clerici*.

El comte d'Urgell Ermengol de Castella, en 1128, aprovà y confirmà la donació que del castell d'Olius havia feta'l seu pare a Santa Maria de Solsona [3], però aquesta iglesia no pogué disfrutar de la possessió d'aquest castell, ja que'l comte Ermengol tornà a fer-los-en donació en son testament, fet el 24 de Març de 1143, després d'haver-lin feta entrega Geralt Pons, fill de Pons Guillem, a qui l'havia donat en feu en 1115; y ell mateix confessa l'injusticia de la retenció al dir que l'entrega pera que'ls canonges de Solsona puguen posseir-lo en pau.

Es curiós aquest testament per les noticies genealògiques que

1) Ab aquesta escriptura pot omplir-se'l buid que's trobava entre'ls pabordres de Solsona Pere (1125-1126) y Gauzper, de qui's comencen a trobar noticies al 1128, ab el pabordre Guillem, de qui parla'l document que'ns ocupa, que, encara que no digui d'ont era pabordre, no cal dubtar-ne, pel senyoriu del monastir de Solsona sobre l'iglesia d'Olius.

2) «In dei nomine ego berengarius sacer. et barrufet baiulo. et ramon guilabert. et omnes uicini et parroquiani de sci. stefani. nos insimul donatores sumus ad consilium. de domnus. Guillemus. prepositus. et raimundus. capellanus. ad te berengarius de puig Galin. et ad filio uestro martel. et ad posterita uestra..... donamus..... I. molino.....»

(Arx. Epal. de Solsona, plec I d'Olius, núm. 898.)

3) Costa y Bafarull: Ob. cit., cap. XVII.

dóna ignorades de l'historiador del casal d'Urgell. Per ell sabem que tingué una tercera muller anomenada Albira, de qui hauria'l fill en Galceran de Salas, perquè en el testament sols anomena l'hereu Ermengol, que seria fill de sa primera muller na Dolsa, segons consta en la carta de població d'Agramunt [1]; y, com en el testament no'n nombra altre sinó'l preny de n'Albira, es de creure que d'ella naixeria'l Galceran de que'ns parla Monfar, qual autor segurament s'equivoca al fer-los fills de sa segona esposa, única per ell mencionada, n'Arsenda d'Ager. Nomena marmessors al comte Roricus, a sa muller la comtessa Albira, al comte de Pallars Arnau Miró, al comte Artal, a Arnau Berenguer d'Anglesola, al pabordre de Solsona Gauzpert, a Berenguer Arnau d'Anglesola y al seu germà Ramon Arnau. A l'iglesia de Solsona y als seus canonges, a més de deixar-los el castell d'Olius ab totes les seves pertenencies, li dóna tota la seva capella de llur temple [2], l'iglesia de Linyerola y el seu cos, que vol sia sebolit en l'iglesia de Solsona, per quals gastos deixa cent «boabitinos». Llega a la Milicia de Jerusalem un dels seus mellors cavalls ab escut, sella, fre, elm, lorica y espasa, y altre dels seus mellors cavalls a l'hospital de Jerusalem. Disposa que ab els seus bens mobles sien rescatats els seus presoners de guerra «obsides» detinguts en resents a Espanya [3]. Deixa'l castell de Castell-Ciutat a Santa Maria d'Urgell, y altres

1) *Marca Hispanica*, escriptura CCCL.

2) En aquesta data s'estava reconstruint el temple de Solsona, de qual obra romanen avuy encara'ls tres absis y l'artístic cloquer, que, encara que mutilat per les noves construccions y reparacions, junt ab l'interior de l'absis central, deixen veure'l bon gust y delicat estil d'aquella obra soperba. El comte s'encarregaria d'una part, que'm sembla haver llegit era la capella o braç dret de la creu que formava'l temple, que seria lo que en el referit testament llega.

3) Diferentes vegades havia trobat en altres documents que en aquella època no s'entenia per Espanya la península ibèrica, com avuy, lo que aquest document també confirma. Així, doncs, Catalunya no formava part d'Espanya, y ab aquest nom s'entenia la terra de moros. Com a prova plena, copío un troç de testament d'una familia de Llanera, qual lloc, situat al cor del Principat, no es considerat territori d'Espanya: «Notum sit uobis omnibus ominibus tam presentis quam futuris quod umbertus guitardus quando pergit in ispania. donauit ad sancte marie solsone ipso suo manso que abebat in lanera cum suis pertinenciis. Et ille mandauit ad me ermessindis mulier sua et ad filio meo petro umberto. quod si mors ei uenerit in ispania sicut fecit. ut fecissemus nos cartam de iam dicto manso a domino deo et predicte sancte marie.....», com ho fa ab la present carta, feta, segons crec, a Solsona'l 31 de Juliol de l'any 1096, XXXVI del rei Felip. (Arx. Epal. de Solsona, plec de Llanera, número 565.)

béns a Santa Maria de Gualter, a Sant Pere de Pons y a altres llocs, que pot veure'l lector en la copia que transcric d'aquest testament, que crec inèdit [1].

1) «Qvoniam repentina mors peccatis exigentibus aliquando multos occupat. et occupatos necat. ideo quisque fidelis secundum domini preceptum qui dixit. uigilate dum lucem habetis. debet se preparare. ut quando dominus uenerit inueniat eum uigilantem. et dum licet de rebus suis fecisse testamentum. Ideoque ego ERMENGAVDVS gracia dei comes urgellensis. uolens me preparare ad supradictum domini preceptum, ut eius consorcio dignus inueniar. et ut penas ultrices euadere possim. iubeo fieri hoc meum testamentum in meo pleno sensu. et memoria integra. sicut et facio. Et eligo manumissores meos uidelit comitem Roricum. et uxorem meam comitissam nomine Albiram. et comitem paliarensem Arnaldum mironis. et Artallum comitem. et arnaldum berengarii de angla. et Gauzpertum celsone prepositum. et berengarium arnalli de anglarola. et Raimundum arnalli fratrem eius. ut isti distribuant res meas sicut hic scriptum inuenerint. In primis dimitto corpus et animam meam domino deo et sancte marie celsone ut ibi sepeliar. et dimitto sancte marie celsone castrum de olius cum suis pertinenciis. ut chanonici loci ipsius habeant et possideant eum sicut ego melius habeo uel habere debeo. Et eodem modo dimitto eidem [sancte m]arie celsone in uliana mansos illos et dominicaturam quos tenuit mater mironis de aguilar. et petri bertranni. Simili modo dimitto eidem sancte marie celsone et chanonicis eius. ecclesiam de linerola. cum primiciis eidem ec[clesie per]tinentibus. et cum omne decimum de dominicatura mea quam ibi habeo. uel in quibuslibet locis habeo. sicut in carta resonat quam de eodem decimo feci olim eidem ecclesie. ut habeat eum et possideat omni tempore. Et dimitto sancte marie celsone centum boabitinos de mobili meo. ut ibi donentur cum corpore meo. Et dimitto eidem sancte marie celsone totam capellam meam pro anima mea. Et milicie iherosolimitane dimitto unum de melioribus equis meis. cum scuto et lancea. et sella. et freno. et galea. et lorica. et ense. et signals. Et ospitali iherusalem dimitto alium meliorem equum meum. De alio meo mobili quod remanserit. mando ut in primis soluantur mea debita. uidelicet ut traantur obsides mei qui sunt in yspania. si habundauerit. Et si non abundauerit mando uxori mee et filio meo ermengaudo. ut ipsi obsides trahant. et debita solvant. Et sancte marie sedis urgelli dimitto castrum de ciuitate cum medietate dominicature quam hibi [habeo] et habeant chanonici ipsius loci ipsum castrum per filium meum. et mando ut uicecomes illud quod in ipso castro habet modo per me. habeat per sanctam mariam sedis. et per chanonicos eiusdem sedis. et ut nullum dampnum..... sedis inde exeat. uel aliqua municio ibi fiat. Et dimitto sancte marie sedis et chanonice eiusdem loci omne decimum quod [hab]eo in nargo in dominio. Et dimitto sancte marie de gauters tres mansos. unum in ponts. [alium] in acromonte. alium in alos. sicut ego habeo uel habere debeo. Et mando ut nullus de posteritate mea in loco sancte marie de gauters faciat toltam uel forciam. et sancto petro de ponts dimitto alios tres mansos in supra scriptis castris uidelicet ponts. acromonte. et alos. Et dimitto omnem alium honorem meum in baiulia domino deo. et rorici comitis. cum uxore mea et filio meo ermengaudo. ut habeat et teneat ipse comes roricus dum stare ibi uoluerit. Si autem ipse stare noluerit. habeat uxor mea dum. sine marito stare uoluerit. Si uero

No he pogut trobar qui seria aquest comte Roric, resident aleshores al comtat d'Urgell, a qui'l comte Ermengol, mentres no se'n mogui, deixa en custodia «in baiuliam» ses honors, esposa y fill, «ut habeat et teneat ipse comes roricus dum estare ibi uoluerit», y, si no vol estar-s'hi, vol que ho tinga sa muller Albira, mentres no torni a casar-se; y si, pren altre marit, vol que an ella y a sa filla'ls sien donades les arres consistents en els castells de Ponts, Agramunt, Toló, Alòs y Santa Linya (?).

Com aquest no fou son últim testament, no sé si disposaria altra cosa sobre'l lloc aont volia que reposessin les seves cendres, y es de creure que seria sa sepultura la que li atribueix en Monfar en el monastir de Valbuena (Valladolid) [1].

JOAN SERRA VILARÓ, PBRE.

(Seguirà)

ipsa maritum acceperit. habeat arras quas ei dedi ipsa et filie mee. uidelicet castrum ponts. et castrum acrimontis. et tolonis. et alos. et saltum ladinie. Totum autem alium honorem meum relinquo ermengaudo filio meo. Si autem ermengaudus sine filio de legitimo coniugio obierit. et uxor mea que modo pregnans est. filium pepererit. honor quem ermengaudo dimitto. deueniat ad eum. Si autem filiam pepererit. et ermengaudus sine infante obierit. ipsius honor reuertatur ad filiam meam maiorem. tali condicione. ut ipsa alias sorores maritet ut eis aptum fuerit. Et hereditates meas quas in castella habere debeo. relinquo uxori mee et filiabus meis. Et hereditatem quam in osca habere debeo. relinquo filio meo ermengaudo. Et ipsum castrum de lorda relinquo filio meo ermengaudo. Et dimito honorem meum et uxorem et infantes meos in baiulia domini dei. et sancte marie. et meorum hominum. et in baiulia Raimundi berengarii comitis barchinonensis. pro bene et non pro malo. = Actum est hoc nono kal. aprilis. Anno .M.C.XL.III. incarnationis xpisti. Sig✠num ✠ Ermengaudi comitis qui hoc testamentum scribere iussi. et firmaui. et testibus firmare rogaui. Sig✠num Rorici comitis. Sig✠num Albire comitisse. Sig✠num Ermengaudi filii comitis. Sig✠num Arnalli paliarensis comitis. Sig✠num artalli comitis. Sig✠num Arnalli berengarii de anglarola. Sig✠num Gauzperti prepositi celsone. Sig✠num berengarii arnalli de anglarola. Sig✠num Raimundi arnalli fratris eius. Sig✠num Petri de poguerd. Sig✠num babot. Sig✠num Gomballi de ribelas. = RADULFUS qui hoc scripsit et hoc sig✠num ✠ impressit».

Cal anar ab cuidado ab aquest document, que existeix per duplicat en l'Arxiu Episcopal de Solsona, núms. 903 y 904, sense fer constar quin es la copia, y l'un porta la data de 1043 y l'altre de 1143, essent aquesta la verdadera, per quant convé ab el pabordre Gauzpert, qui suscriu el document.

1) Hi ha qui suposa que seria provisional el sepulcre de Valladolid, essent més tard trasladats sos restes a Solsona; però sembla no ser verdadera aquesta opinió, per lo que diu el comte Ermengol de Valencia en la carta de donació del castell d'Olius que féu al monastir de Solsona, en la qual ho hauria fet constar com del seu avi, ja que'l mateix motiu tenia per l'un que per l'altre.

PER LES NOSTRES MONTANYES

DESDE fa molts anys se sent per la nostra terra una veu constant que s'aixeca en defensa de les nostres boscuries, de les nostres montanyes, que equival a la defensa de la bellesa y de la riquesa de nostre patri terrer. De tots indrets se sent una protesta contra la despietada destrucció dels nostres boscos, feta sols ab mires exclusives y d'utilitat personal, sense que'ls poders públics hagin fet altra cosa que consentir tàcita o expressament an aquesta general devastació. A l'altra bandada del Pireneu han patit també d'aquest mal, però també es cert que s'han preocupat més del seu remey, alcançant en part aturar els desastrosos efectes de particulars negocis portats a cap en detriment de l'interès general de tot un poble. En la nostra terra just es confessar que en aquest punt l'acció individual s'ha vist acompanyada de la del propri Estat, que ha desatès completament el servey forestal del nostre país, contribuint a la nostra pobresa y no preocupant-se fins avuy de reparar els danys causats, posant esmena als seus propris actes y procedint patriòtica y desinteressadament al millorament del nostre terrer repoblant les nostres quasi descarnades montanyes, pera fer-les revenir més belles y portar caudals de riquesa vers la plana.

Aquestes veus constants sembla que han trobat ressò, y, tal com indicàrem en una nota publicada temps enrera, sembla que van fent-se alguns treballs pera la replantació de nostres boscuries y millorament de la nostra riquesa forestal, quasi totalment perduda.

L'«Asociación de los Amigos de la Fiesta del Arbol en Barcelona» ha portat a cap importants treballs de propaganda molt dignes de tenir-se en compte, encara que potser s'hagin preocupat més de festes y discursos que no d'obtenir resultats verament pràctics y altament profitosos. De totes maneres s'han d'agrahir els seus esforços y la seva veu altiva y constant en defensa de l'arbre com element propri de la riquesa d'un país. Ab tot, poca cosa s'es fet: segons l'hermosa Crònica de l'any 1907, bellament editada per aquesta associació y que es publicació que honra a la nostra terra, durant la passada anyada aqueixa entitat ha plantat per ses festes en tota Espanya 78.532 arbres, y les Divisions Hidrològic-forestals uns 6 milions y mitg, dels quals ne corresponen uns 39.000 pera tota la regió del baix Ebre y Pireneus Orientals; per altra part, els

serveis de cuidado y guardaduria forestals han continuat essent completament nuls.

Avuy dia'l cos d'enginyers, divisió corresponent als nostres Pireneus, ha començat a fer quelcom de pràctic, degut a la bona iniciativa y voluntat d'alguns dels seus dignes elements; però en definitiva'ls seus resultats han de ser ben migrats, si no tenen la general protecció de les nostres lleis reguladores. Actualment la conjunció política de Solidaritat Catalana ha formulat un projecte de Lley de Repoblació Forestal, y per la seva part el senyor Ministre de Foment n'ha presentat un altre sobre Conservació de monts y repoblació forestal. Potser a l'últim veurem fer alguna cosa pràctica.

A l'efecte, s'ha nomenat ja, al Senat, una Comissió dictaminadora d'aquells projectes, la qual ha formulat les seves bases, fonamentades en el regoneixement d'una regió de montanyes protectores y en la necessitat de regularisar lo referent a l'arbrat de les montanyes públiques, preocupant-se de la seva repoblació, deixant als particulars el cuidado del seus monts baix la tutela desinteressada de l'Estat, menys en el cas d'impossibilitat per part d'aquells, ja que allavors aquest, ab mires a la pública utilitat, procedirà a sa repoblació pel seu compte, tornant-los després a llurs proprietaris mitjansant abonament dels capdals esmerçats previa deducció dels gastos tècnics y de guardaduria, que sempre corre per compte de l'Estat.

Aquestes són les bases fonamentals del projecte de lley pendent de discussió a les Corts espanyoles. Tant-de-bò que de les mateixes en resulti una obra realment profitosa y que respongui a les necessitats del nostre terrer, manifestades per aquesta general afirmació que arreu se manifesta en defensa de nostres hermoses montanyes, guardadores de riqueses que generosament ofereix pera benestar y millora del nostre poble.

Si per tothom es de vital interès aquesta qüestió de la repoblació forestal, ho es molt més per tots els aimants de la montanya, que la veyem sempre supeditada a les boscuries com ordenadora del règim d'aigues y com element de riquesa y bellesa natural.

Pera afiançar aquesta afirmació no fem més que traduir a continuació lo que deya temps enrera M. Ballif, president del Touring-Club Francès, al parlar d'aquest mateix assumpte:

«El Bosc que cobreix la Montanya es ensems son ropatge y sa defensa, es una riquesa que l'arbre perpetúa, augmentant els fruits de ses terres. Ell es barrera contra les amenaces de les allaus; aprofitadora de les neus; infalible sosteniment de les terres; pro-

ductor de *humus;* regulador de rius y torrenteres; creador de pasturatges que les hermossegen. L'arbre y l'herba, al desaparèixer, converteixen la montanya en enemiga de l'home; ses neus s'aboquen en forma de destructores allaus; sos rocs se despenyen bruscament sobre ses pendents; ses terres són arrocegades per les aigues de la pluja, que ja no regula; ses carenades devenen penyalars abruptes; sos torrents y riberes se tornen impetuoses, sense defensa, y tumultuosament davallen vers la plana, sembrant la devastació... Y a tota aquesta riquesa, perduda per una grapada d'or; a tota seguritat y bellesa, ja perduda, s'hi apunten anyalment altres perdues que les estadístiques fan pujar a alguns milions... Y an aquest dèficit anyal d'un benefici que's destrueix, s'ha d'ajuntar encara tot lo que fóra necessari fer pera preparar fruits veniders.»

Hora fóra, doncs, de que davant d'aquestes perspectives fessim un altre esforç en defensa de nostres boscuries, contribuint a que fossin realitats les generals aspiracions y els bons desitjos y intents que avuy se fan sobre aquest particular.

Fem-ho, com diu M. Ballif, pera restituir a la nostra terra tota sa seguretat, tota sa bellesa, tota sa riquesa, per medi de l'aigua, de la montanya y del bosc, les tres grans solidaries de la mare Natura. Fem-ho per la nostra Catalunya, que sempre volem veure rica, hermosa, bella...

R.

REVISTA DE REVISTES

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages.

Ha aparegut el número 17 d'aquesta publicació, corresponent al Desembre de l'any passat, contenint, entre altres treballs, uns articles sobre *Fotografia y Esport*, com a modalitats o auxiliars de l'excursionisme; una ressenya d'una *Excursió al Gresolet*, per J. Perera; un extracte de la conferencia donada en aquell Centre pel nostre company D. Joaquim Morelló sobre sos viatges per Suiça; y la *Paremiologia Comarcana*, qual nombre de dites arriba ja a 195. Publica també un gravat ab vista del Casal de Castellbell, ab motiu d'una excursió que hi realisaren.

Butlletí del Centre Excursionista de Lleida.

El «Centre Excursionista de Lleida» ha començat l'any 1908 publicant el primer número del butlletí mensual que d'aquí endavant serà'l seu portant-veu. En aquest primer número publica'ls següents treballs, a més del seu article de presentació y de les seccions de *Notes* y *Bibliografia: Un do-*

cumento curioso de Historia aragonesa, en el qual en Rafel Gras transcriu el contingut de notable pergamí existent a l'Arxiu Municipal d'aquella ciutat y que fa referencia al regoneixement de D. Alfons I, fill del gran rey en Jaume; *El nostre art antic desapareix,* per Alfred Pereña, dolent-se de les desaparicions continues d'objectes arqueològics de nostra terra; *Notes folk-lòriques del Segrià,* per J. Estadella Arnó, y una narració d'un *Viatge a Vallbona de les Monges,* per M. Herrera y Ges. Acompanyen aquest número quatre gravats intercalats en el text.

Felicitem coralment als nostres companys de Lleida y establim ab gust el canvi ab sa novella publicació.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Febrer de 1908.

Publica'ls següents treballs: *Jeromin. Estudios históricos sobre el siglo XVI por el P. Luis Coloma,* per A. Rodríguez Villa; *Recuerdos de un viaje á Egipto,* per Rodolfo del Castillo; *Colección de tratados y convenios internacionales,* per J. Pérez de Guzman; *Protohistoria extremeña,* per M. Roso de Luna; y *Bibliografía zaragozana del siglo XV,* per J. Pérez de Guzmán. En sa secció de *Variedades* publica: *Archivo general de la Corona de Aragón,* per F. Bofarull, y *Inscripciones saguntinas revisadas en 1753,* per J. Martínez Aloy.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Febrer de 1908.

Continua la publicació de *Las antiguas ferias de Medina del Campo,* per C. Espejo y J. Paz; completant el número, entre altres treballs, les seves seccions de *Miscelánea, Artículos de vulgarización histórico-financiera* y *Efemérides inéditas,* com també una làmina solta reproduint diversos capitells y un sepulcre de l'iglesia de Sant Millan de la Cogolla de Suso.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, 15 Febrer 1908.

Entre altres diversos treballs, publica *Una ascensió hivernenca al Montblanc ab skis,* per E. Oertel; *Els accidents alpins en l'any 1907,* y les acostumades seccions de Literatura o Bibliografia y Varietats que acostumen completar aquesta revista alemana.

Touring, Febrer de 1907.

La revista mensual del T. C. I. publica en aquest número un treball del príncep Scipió Borghese sobre *La cursa Pekin–París*; unes *Notes pràctiques de viatge,* ressenya d'una partida de camping a Eritrea, per A. Bertarelli; altre treball de L. V. Bertarelli sobre Toponomàstica; *Turisme nàutic,* per L. Romanin-Jacur; y diverses notes sobre Esport y Alpinisme.

La Montagne, Febrer de 1908.

Publica'ls següents treballs: *El capell del Marboré,* pel vescomte J. d'Ussel; *El mont Caroux,* per H. Dulong de Rosnay; la *Crònica alpina,*

en la qual dóna compte de diferentes exploracions y del Concurs internacional de Chamonix; y les Seccions de Crònica del C. A. F., Noves alpinistes, Meteorologia y Bibliografia, que constitueixen la Crònica mensual. Publica, com sempre, pulcres gravats o làmines que acompanyen el text.

L'Appennino Centrale, núms. 5 y 6 de 1907.

Aquest Butlletí bimestral, portant-veu del «Club Excursionisti di Jesi», secció del C. A. I., publica un article sobre *L'Institut Nacional per l'increment de l'educació fisica,* ab l'articulat dels Estatuts ab que's regeix el mateix; una ressenya d'*El segon aplec alpí de la «Società excursioniste umbro-marchigiane»*, ab quatre diferents gravats; altra sobre *Una sortida al llac Scaffaiolo;* y les Bases de la Federació Apenninica Umbro-Marchigiana. Publica també l'índex de son quart volum y anuncía importants millores per enguany.

Sicula, núms. 4, 5 y 6 de 1907.

Aquesta revista semestral del C. A. S. publica en son darrer número de l'any XIIe de sa aparició'ls següents treballs, entre altres de menys importancia: *Excursions geogràfiques,* per P. Revelli; *Sis dies a Isvizzera,* per Lleó Hempel; *Sobre'l mont del Sara,* per G. Tamburello; la Crònica del Club y una llista o nota de les excursions realisades.

Bolletino dell'Alpinista, Octubre-Desembre de 1907.

En son darrer número de l'any que acaba de transcórrer, el portant-veu de la «Società degli alpinisti tridentini» publica una ressenya d'*El Congrés de Primiero,* darrerament celebrat; altres ressenyes de diverses excursions a la Marmolata de Fedaia, al Rosetta y montanyes de Sant Martí de Castrozza y altres llocs; y altra de l'inauguració del nou Refugi de Mulaz.

Zeitschrift des D. und O. Alpenvereins, 1907.

Aquest importantíssim anuari, que en res desmereix als dels anys anteriors, conté diferents treballs y ressenyes d'excursions, formant un conjunt de 400 planes ab més de cent gravats, un mapa y 32 làmines soltes. Entre'ls treballs publicats en aquest volum podem citar: *Les belleses hivernenques dels monts Riesengebirgs,* per G. A. Kuhfahe; *Mapes antics dels Alps Occidentals,* per Eugeni Oberhummer; *Els Wetterhersen y Wetterfrauen; Les altes montanyes de Bolivia*; y molts d'altres.

Imer, darrer trimestre de 1907.

Publica un article a la memoria del rey Oscar, com protector de les exploracions geogràfiques; la continuació d'*Organisació dels estudis hidrogràfics a l'extranger,* per R. Smedberg; un treball de G. Andersson sobre *El transport de fustes per les corrents d'aigua de Suecia,* y altre sobre *Les missions científiques sueques per la mida d'un arc meridià a Spitzberg.* Completa'l número un resum de les sessions celebrades per la Societat d'Antro-

pologia y Geografia de Stockholm, de que n'es portant-veu, y la seva secció de Noves, en la qual se contenen varies d'interessants sobre les expedicions polars y sobre'ls treballs portats a cap per altres societats similars.

A més de les diferentes publicacions ab que tenim establert cambi, hem rebut també durant aquest mes el *Butlletí de la Societat Húngara de Geografia*, ab un important treball sobre Vladivostok, y altres articles y noves geogràfiques; el *Butlletí del C. A. de Crimea y del Caucàs*, ab diverses ressenyes d'excursions y diferents gravats; la *Revue Catalane*, de Perpinyà, ab unes notes referents a l'historia de Don Jaume I d'Aragó y a les festes celebrades a Montpeller pera commemorar l'aniversari del seu naixement; la *Revista Aragonesa* y moltes altres.—E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

FEBRER DE 1908

EXCURSIONS

Al Montseny. — Aquestes serres, que sempre y en tot temps atrauen a l'excursionista, han sigut també enguany repetidament visitades per diferents companys nostres que hi han realisat diverses sortides durant aquesta hivernada. Entre elles ha de citar-se l'efectuada'l dia 23 vers la vall de Santa Fe y pintoresc turó de Morou, que fou molt concorreguda.

A les iglesies romániques de Tarrassa. —Va portar-se a cap el mateix dia 23 y fou organisada per la Secció d'Arquitectura del Centre. Durant la visita a les renomenades iglesies de Tarrassa donà una interessant conferencia sobre les mateixes el senyor Martorell, president de l'esmentada Secció, com també la donà al davant de l'iglesia y escoles de Castellar, que visitaren el mateix dia.

VISITES

Organisades per la mateixa Secció d'Arquitectura s'han efectuat durant aquest mes les visites següents:

Dia 1. — A la fàbrica de parquets dels senyors Casas y Bardés.

Dia 8. — A les obres del temple de la Sagrada Familia, en la qual els acompanyà l'arquitecte que les dirigeix, senyor Gaudí.

Dia 15. — A les obres de l'Hospital de Sant Pau, que feren acompanyats del senyor Domenech, que les dirigeix.

CONFERENCIES

Ressenyes d'excursions.— Durant el mes de Febrer s'ha donat compte de les següents:

Dia 7. — *Una visita a la Cité de Carcassona. Excursió desde Vernet-les-Bains al Xalet-refugi d'Ull de Ter*, ab projecció de diversos clixés fotogràfics dels senyors Gaza, Morelló, Soler y Torras.

Dies 14 y 21. — *Una excursió a la Saboya y Suiça*, per D. Martí Botey, projectant-se vistes fotogràfiques del mateix conferenciant y del seu company senyor Jaumandreu.

Dia 28. — *Una excursió a la regió lacustre del Carlit*, per Eduard Vidal y Riba, ab projecció de clixés dels senyors Biada, Morató y Torras.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

UNA EXCURSIÓ AL PAÍS DE LES TRADICIONS: SUIÇA GERMÁNICA. — Aquest fou el tema de la conferencia donada'l 1.er de Febrer per l'infadigable president de l'esmentada Secció, en Rossend Serra y Pagès. En ella'ns exposà varies de les conegudes tradicions d'aquell bell país de la pintoresca Suiça, de la qual se presentaren diferents clixés fotogràfics del senyor Gaza, que anaren projectant-se en el transcurs d'aquesta interessant sessió.

AGUSTINA ARAGÓN, AGUSTINA SARAGOÇA. — El dia 15 D. Ramon N. Comas va donar una curiosa conferencia detallant la biografia de la cèlebre barcelonina immortalisada en el siti de Saragoça l'any 1808. Estudià carinyosament aquella interessant figura d'Agustina Saragoça, fent la deguda diferencia entre la veritat històrica y la patriòtica llegenda.

LES DANCES CATALANES. — El dia 16, a la tarda, tingué lloc una sessió extraordinaria en la qual l'agrupació «La Dança», dirigida per en Joan Guasch, va donar a conèixer diversos ballets típics de la nostra terra, fent atinades consideracions sobre cada un dels mateixos, sobre'l seu origen y sobre les diferentes vicissituts que han anat passant les mateixes.

CURS DE FOLK-LORE, donat per D. Rossend Serra y Pagès. — Per no haver-se insertat en el número passat el programa de la Conferencia XVII del Curs de Folk-lore, donada en 25 de Janer, se posa a continuació: *Rondalla* II. — Condicions de les rondalles y dels rondallaires. — La rondalla continuadora del mite y de la llegenda. — La cançó degenerada en rondalla. — Emigració y evolució de les rondalles. — Exemples de rondalles catalanes d'origen indià.

Dia 8 de Febrer. — Conferencia XVIII. — *Llegenda*. — Personatge llegendari y llegenda d'un personatge. — Lleys de l'origen, transformació, adaptació y fixació de les llegendes. — Les llegendes en l'historia. — Reducció a un tipu comú y classificació. — Importancia de llur estudi. — Llegendari català.

Dia 22. — Conferencia XIX. — *Narracions menors*, que's proposen la moral. — Origen y propagació.

I. — Faula: la paràbola bíblica, l'apòlec indià y la faula grega. — Bestiaris.

II. — Exemple moral. — Exemplaris cristians. — Persistencia a travers del temps.

Acudit: la gracia com a caràcter ètnic. — Causticitat catalana. Anècdotes y narracions fragmentaries.

Dia 29. — Conferencia XX. — *Endevinalla*. — Son origen en el període mític. — Endevinalles propries de selvatges actuals. — Importancia del enigma en l'antigor. — Oracles. — Idea retrospectiva de les endevinalles. — Divisió. — Importancia.

Com de costum, abans de cada sessió va llegir-se la *Setmana folk-lòrica*, deguda a D. Ramon N. Comas.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les conferencies donades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa LXXIX (dia 3 de febrer). — Acabament de les antiguetats etrusques, donant compte de l'estil y origen de la joyeria, de la glíptica y de la numismàtica d'aquell poble. — Desprès començà l'estudi de l'arqueologia sarda, parlant de la raça primitiva que poblà l'illa de Sardenya y de les influencies fenicies en la mateixa.

Conversa LXXX (dia 10). — Segona de Sardenya. — Origen del poble sard. — Són els *shardana* dels monuments egiptants els antecessors dels sards? — Sa procedencia. — Tribus que poblaren l'illa. — Les *nuragues*. — Disposició. — Tipos. — Emplaçament. — Destí d'eixes construccions. — Tombes de gegants. — Son objecte. — Formació de centres de població. — *Trudelhus* y Speopsé. — Semblança entre'ls *talayots* y *navetes* de les Balears y els monuments primitius de Sardenya.

Conversa LXXXI (dia 17). — Tercera de Sardenya. — Figuretes de bronzo. — Idols, guerrers, caçadors, armes y indumentaria. — Figuretes femenines y d'animals. — Principals estacions arqueològiques. — Féti. — Objectes votius, espases, barquets y estatuetes d'adorants. — Metalurgia. — Armes. — Equips militars. — Metalls utilisats pels sards. — Ceràmica. — Concepte general de la civilisació sarda.

Aquestes converses, com totes les altres donades fins avuy, foren acompanyades de nombroses projeccions fotogràfiques.

NOVA

En pro de l'excursionisme. — Creyem d'interès pera'ls nostres llegidors donar compte aquí dels esforços que en profit de l'excursionisme ve realisant desde fa algun temps l'«Unión Velocipédica Española. Touring-Club Nacional».

Aquesta entitat, creada a Madrid l'any 1896, està actualment domici-

liada a Barcelona y adherida a «La Unión Ciclista Internacional» y a «La Liga Internacional de Asociaciones Turistas», y, a més del seu aspecte esportiu, dins del qual ha fet obra realment profitosa, dirigeix també les seves mires al foment y desenrotllo de l'excursionisme. An aquest fi porta realisades diverses excursions y té organisada una serie de delegacions arreu escampades, comptant també ab l'adhessió de gran nombre d'hotels, fondes y hostals, previa informació del seu confort y bon servey. Publica, ademés, un *Boletín Oficial* y acaba d'editar una *Guía del Turista* ben remarcable.

Ha procedit també a l'instalació de pals indicadors en les carreteres y a l'instauració de premis als peons caminers que més cumpleixin, y s'ha dirigit repetides vegades als poders públics en demanda de més miraments vers nostres descuidades carreteres y menys infundades exigencies en les nostres duanes.

Per tot això creyem que pot resultar de gran utilitat el nou espandiment d'aquella entitat avuy convertida en «Touring-Club Nacional», qual existencia y importancia'ns complavem en testimoniar desde aquestes planes, desitjant que'ls seus esforços, ajuntats als de les entitats excursionistes desde temps existents a Castella y a les quals s'acaba de juntar el novell «Club Alpino Español», sien ben profitosos y de grans resultats pràctics, com ho han sigut a Catalunya els que desde gran nombre d'anys venen realisant el nostre Centre Excursionista y demés entitats semblants existents en nostra terra.

ERRADES

En el número passat, y al peu del gravat de la pàgina 40, va posar-se equivocadament: «Una partida de curling a Neuchâtel», essent axís que'l clixé de referencia pertany a una vista treta de Grindelwal, lo que'ns complavem en rectificar.

Per no haver pogut nostre company Sr. Danés corretgir les proves del seu treball de *Ripoll a Cardona*, publicat en l'anterior Butlletí, s'han de rectificar els següents extrems:

En la pàgina 49 diu que atribueix la fundació de Bagà al rey goth Lusus XVII, y falta afegir: «No més que per poder referir-me a algú y alabar-li'l gust, perquè la situació d'aital poble es immillorable».

Y en la mateixa plana's diu que Gisclareny pertanyia a Berga, quan ha de dir «que pertanyia a Bagà».

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

Any XVIII Barcelona, Abril de 1908 Núm. 159

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

DE LES GARRIGUES AL PLA DE LLEYDA

L'estiu passat, abans d'anar-men a montanya, vaig passar uns quants dies a Les Garrigues tot dirigint-me de Flix a Lleyda, visitant de pas algunes de les poblacions que conserven més caràcter; excursió que en diferent sentit varem repetir ab en Juli Soler la passada setmana de Carnestoltes, encaminant-nos al baix Segre y Cinca. Tant oblidada hem tingut la primera de dites comarques, que en trenta anys que porta de vida la nostra Societat no s'hi ha fet may cap excursió, y sols tenim publicades les notes d'un itinerari efectuat pel benvolgut consoci D. Cels Gomis l'any 1882. Resultat d'aquestes excursions són les notes que publiquem pera donar una idea general de la comarca, en l'impossibilitat de fer-ne avuy per avuy un acabat estudi.

Alfeç: Absis de l'iglesia y creu del portal

Els que basen l'excursionisme en l'agradosa emoció produida per les grans montanyes y en els corresponents perills y dificultats que s'han de vèncer pera guanyar els seus cims alterosos, no hi trobaran un sol atractiu en Les Garrigues. Cap bellesa natural remarcable ofereïx en sí, fòra dels grans panorames tancats en el llunyadà horitzó per les

nevades crestes del Pireneu vers N., les serres nevals com allí les anomenen, y en la baixa Catalunya pel Montsant y Ports de Beceite.

Comarca, malgrat esser tota ella montanyosa, d'insignificants accidents orogràfics, sols presenta un seguit de valls de poca fondaria, emperò de bastanta extensió, que desaigüen al Set o bé al Segre directament (excepció de la de Bovera, que se'n baixa a l'Ebre més avall de Flix y alguns rierals desde Almatret, prop de Fayó), trobant-se en elles o en els serrats que les dominen la major part de pobles que la constitueixen.

Més encara que la capritxosa naturalesa no hi hagi sigut tant pròdiga com en altres encontrades, això no vol dir que no mereixi la nostra atenció, puix té també'l seu aspecte ben típic, ab certs punts de semblança ab la vehina plana d'Urgell.

Conreus y més conreus, y la terra erma coberta de garrigues, d'on li ve'l nom, es la seva característica. En la caiguda de l'hivern, que allí acostuma a ser boirós, sobre tot en la part jussana durant els mesos de Desembre y de Janer, es el millor temps pera anar-hi. Ara precisament l'ametller florit y la verdor dels blats són dues notes alegres que trenquen la monotonia de l'oliver, tant ben vist per l'agricultor com ingrat als ulls de l'excursionista. Tant l'ametlla com l'oli són dos factors importantíssims en aquesta comarca; especialment el primer producte es la base de la seva riquesa. Abans se'l molien ells mateixos, emperò avuy troben més planer vendre-s les olives a les fàbriques que, com les de les Borges d'Urgell, ne fan gran consum. Es curiós el partit que trauen de l'ametlla: no desprecíen res. Un pic transportat el fruit a casa, espellofat y trencat, venen el móll; serven pera'l foc la closca, y la pellofa la cremen; de les cendres, que contenen molta potassa, en fan lleixiu pera traure-n savó mòll, y de lo que resta encara ho aprofiten pera adobar les terres [1].

L'extensió de la comarca que venim estudiant es d'unes vuit hores en els punts més extrems, quasi tota compresa en l'aiguavés del Segre, excepte la vall de Bovera, que aboca a l'Ebre, y alguna altra de petita importancia, com tenim dit. Ve compresa entre la plana d'Urgell al N. y E., la Sagarra l'E., Priorat al SE., vall de l'Ebre al S., y ribera del Segre a l'O. La corrent principal es el riu

1) A la Pobla de Granadella, lloc de 782 habitants, s'hi varen cullir l'any passat 20.000 quarteres d'olives, venudes a un promedi de 15 pessetes quartera, y de 4 a 5.000 quarteres d'ametlles, que's varen vendre a 15 y 20 pessetes quartera.

de Set, que desde les vessants del N. de Serra Llena se decanta a l'O. y surt de la comarca de baix de Sunyer, desaiguant en el Segre damunt de Sudanell. En el seu curs deixa a mà dreta Cervià y a l'esquerra Albagès, Cogul, Aspa, Alfeç y Sunyer un xic apartat cap a l'interior.

En el rigor de l'estiu, si bé les seves fonts són continues, devé tant fluix que s'aixuga de mitg recorregut en avall[1].

Altra vall important es la que's forma dessobre Juncosa y segueix per Torms, Soleràs, Torrebesses y Sarroca, prenent una direcció marcada a l'O. prop de Granyena, desde quals serrats, per sota la Roca Cavallera, s'escorre la que baixa cap Alcanó entre aquella y el riu Set. També han d'esmentar-se entre les principals la de Granadella, vers Llardecans y Mayals al cap d'avall, y la que arrenca al cap de la serra, al peu de la Pobleta o Pobla de Granadella, antigament coneguda per Pobla de Bellaguarda, nom molt escayent, puix són poques les localitats que poden gaudir-se de tenir als seus peus un panorama tant esplèndit: fins les Montanyes Malehides y el Cotiella se divisen a la perfecció.

Al voler determinar la comarca'ns trobem ab les dificultats de sempre, puix els mateixos habitants no s'han posat encara d'acort respecte dels pobles que comprèn. Albi, Vilosell y Pobla de Cièrvoles, dessobre l'alta reconca del Set, podrien tal vegada incloure-s'hi, emperò ells se tenen com a sagarrencs, y parlen de Les Garrigues entenent-les d'allí en avall. Castelldasens es considerat per molts com Urgell, si bé de la configuració del territori's desprèn que encara es Garrigues, formant el límit d'aquestes, per trobar-se en un estreb de serra despresa de la que tanca'l riu Set; decayent desde allí cap a la plana d'Urgell, puix els demés turons que en aquesta s'alcen, com per exemple passa en el poble de Puiggròs, enllà de les Borges, se veuen ja completament deslligats. Paregudes raons, y encara ab més fonament, podem aportar per lo que's refereix a Alfeç, a l'esquerra de l'indicat riu, que alguns volen suposar no pertany ja a la comarca de que'ns ocupem, y que aquesta no comença fins a Alcanó.

1) No hem pogut trobar l'etimologia d'aquest riu, que desde'l Vilosell recorre'l N. de les Garrigues. Sense que li donguem cap crèdit, hi ha qui se l'explica per quedar-se aixut a l'estiu o per ajuntar-se-li set corrents: la que baixa d'Albi; la de les Tapiades, a Cervià; la de les Besses, vora les ruines d'aquest poble, que al desaparèixer a les darreries del sigle XVIIIe originà l'abans esmentat de Cervià; la d'Oró, més avall: la de Sisquella, prop d'Albagés, y la vallada que arreplega aprop d'Aspa.

De l'examen del territori, doncs, se dedueix que la comarca de Les Garrigues conté'ls següents pobles: Castelldasens o Castelldans, Cervià, Albagès, Cogul, Aspa, Alfeç, Sunyer, Alcanó, Sarroca, Torrebesses, Granyena, Soleràs, Torms, Juncosa, Pobleta o Pobla de Granadella, Granadella, Llardecans, Mayals, Almatret y Bovera, ab 19.648 habitants, segons el darrer cens, essent Mayals, ab 2.265 ànimes, la població més gran, y Alcanó, de 358, la més petita.

PLAÇA DE LLARDECANS

La distancia entre unes y altres poblacions varía desde tres quarts a tres hores, essent les més pròximes de ferro-carril: Cervià, set quarts de Vinaixa; Castelldasens, dues hores de les Borges; Cogul, tres hores de Puigvert, en la via de Tarragona a Lleida; Alfeç, tres hores y mitja de la capital; Almatret, set quarts de Fayó, y Granadella y Bovera, cinc y quatre hores respectivament de Flix, en la via dels directes.

La falta d'aigua en tota la comarca, aon no hi brolla una trista font que valgui la pena y l'únic riuet que té s'asseca a mitg

estiu, dóna an aquests pobles un caràcter bastant especial, encara que trist, molt paregut als de l'Urgell abans de passar-hi'l canal. En tots se veu aprop de les cases, y moltes vegades dintre mateix de la plaça, un gran bassal d'aigua de pluja pera abeurar els animals, y altra pera'ls usos domèstics, per més que avuy ja hi

Granadella: Plaça de l'Iglesia

ha molts vehinats que la tenen conduida de mina, que han pogut obtenir a copia de gastos. De totes maneres, aquesta es poc abundosa y ab prou feines abasta pera'l consum, quan no s'aixuguen el dia menos pensat, com va succeir a Granyena.

La desaparició d'aquestes basses en mitg de poblat, causa de no poques enfermetats infeccioses, ha sigut el cavall de batalla de tots els metges; y si bé se n'han terraplenat algunes, quedant ara espayoses places en el seu lloc, la gent està tant afectada al regust de

l'aigua embassada, que pera beure n'hi han que la prefereixen a la canalisada de mina.

Totes les poblacions venen a tenir un mateix aspecte per regla general, y encara que les seves construccions no ofereixin gran cosa de particular, se troba algun que altre detall curiós, com en la «vila closa» de Mayals, cases del sigle XVI[è] y XVII[è], entre elles la de les Doctores, a Alfeç, ab una notable finestra del Renaixement.

Les iglesies són grans, ab enlairat campanar de pedra picada y cúpula, portada abarrocada, emperò no massa recarregat l'estil, corresponent en sa majoria a les darreries del sigle XVIII[è] o començos del XIX[è], algunes de tres naus y de molt cost tot plegat, lo que prova que en l'època de la seva erecció era'l país més ric que no pas ara, o la fe no havia minvat tant. Com a tipus d'aquesta mena de construccions cal esmentar la de Granadella y la de Mayals, que's disputen la preeminencia de catedral de les Garrigues; més airosa la primera que la segona, aquesta es sens dubte més monumental, donant-li certa grandiositat les grans pilastres que aguanten la cúpula y separen les amples naus, ben proporcionades dintre de les regles que dominaven en aquella època de restauració de l'art clàssic.

Més, apart d'aquestes, també s'en troben altres de molt diferent estil, com l'iglesia vella de Mayals, mitg enrunada dintre de la «vila closa», bonic exemplar de l'últim período del romànic aixís que apunta'l gòtic, orientada de llevant a ponent, en que hi té un acabat rosetó, y la porta d'entrada a mitg-jorn; la d'Alfeç, d'absis circular romànic y detalls gòtics en l'interior. A Granyena's conserva igualment la portada romànica de l'iglesieta de Sant Miquel, y a mitja hora de Cervià, aont estava l'antic poble de les Besses, completament arruinat, se veuen un parell d'arcs apuntats amb unes mènsules que deurien sostenir la coberta de fusta que soplujava'l temple.

Altra nota digna d'esmentar-se es l'abundancia de creus termenals a l'entrada dels pobles, a la plaça o al costat de l'iglesia, havent-n'hi de bastant modernes com la de Castelldasens, que porta la data de 1818, y d'hermosament esculpturades com la del portal d'Alfeç, del 1604.

Lo més remarcable de la comarca es, sens dubte, les pintures rupestres de Cogul, de les quals parlem en altre lloc per separat, degut a l'importancia que revesteixen.

Al parlar de Mayals hem anomenat la «vila clòsa», o siga la part que havia sigut amurallada. El recinte, sumament interes-

sant, ab els seus carrers estrets y enrevessats, antigues cases de pedra picada, pel temps ennegrides, conserva encara algunes despulles de fortificació que pot resseguir-se perfectament, en qual lloc ve compresa l'iglesia vella enrunada y la fatxada de la primitiva capella en la placeta junt a l'enderrocat Portal de la Costa. Desde aquest, per la seva enlairada situació, enllà del Montmeneu, vers

Un carrer de Castelldasens

nord y ponent, pot contemplar-se un bon troç de la ribera de Segre y Cinca poc abans de junyir-se sota d'Escarp.

A Llardecans hi havia hagut també la «vila clòsa» ab idèntic emplaçament dalt del serrat, ab vistes a la ribera del Segre, y a Alfeç es conegut per la «vileta» el serradet primerament edificat que s'encara al Set, mirant al pla de Lleyda.

Dels castells o cases senyorials que havien existit a la comarca, enderrocats tots ells o malmesos, el d'Albagès se veu que havia sigut una construcció molt ferma, a judicar pel cos quadrat

que resta en peu al cap-d'amunt del poble, bastit, segons sembla, en ple sigle XVè.

A Binfaro, un kilòmetre enllà d'Alfeç, a l'altre costat del riu Set, en un turó isolat de les serres de les Garrigues, hi havia altra casa forta, veyent-se encara un troç de mur revestit de pedra picada. En la masia que hi ha al seu dessota s'hi troba aculat a la paret un gran escut, procedent, sens dubte, del vell casal, y al costat s'alça una hermosa creu de terme pertanyent al període de trancisió del gòtic al renaixement, molt semblant a la d'Alfeç, y que segurament són fetes pel mateix mestre. Havia pertengut al senyoriu del Marquès de Benavent, y avuy el seu terme depèn del poble d'Alfeç, ostentant un dels tinents d'alcalde d'aquest la representació de Binfaro, y, pera que se'l regonegui allí on convingui, usa una vara petita ab aquella llegenda [1].

Se conserva a Alcanó una casa a quatre vents, ab finestrals gòtics, y a Sarroca hi havia hagut un fort castell que s'ha anat derrocant.

Ha desaparegut igualment la fortalesa que havia donat nom a Castelldasens ja en el sigle XIIè, y abaix al poble sols algunes parets ab l'escut d'Escala Dei denuncíen a l'exterior el lloc aont estava emplaçada la gran dependencia d'aquella cartoixa, que posseía quasi tot el terme, puix hi arreplegava de dos a tres mil quarteres de blat en un any de regular cullita. A Torrebesses, la mateixa orde hi tenia una casa nomenada *castell*, bastanta terra y de més a més cobrava'ls delmes. El prior era senyor d'abdues poblacions.

El Monastir de Poblet posseía'ls senyorius d'Albagès, Besses, Cogul, Juncosa, Soleràs y Torms; el Cabilde de la Catedral de Lleyda, Alcanó y Sunyer; y el bisbe de la propria diòcesis, el poble d'Aspa, aont hi té encara una ben arreglada casa.

Els demés senyorius de la comarca pertanyien: Sarroca, a N. Matas; Mayals, al Baró de Mayals; Granyena, Granadella, Pobla de Granadella y Bovera, al N. Ager Queralt, y Almatret al Marquès d'Aytona, títol que ha vingut a confondre-s ab el Duc de Medinaceli, el qual, segons tradició, oferí a dèu families d'Am-

1) En el Cens de Catalunya ordenat per les Corts de Cervera de 1359, com a corresponent a la vegueria de Lleyda, se parla del lloc de Vinfaren ab 12 focs. També s'anomena'l de Sisquella, ab 10 focs, que es actualment un despoblat pertanyent al terme de Juncosa, y el de les Besses, ab 12 focs, que l'ha vingut a substituir Cervià. Igualment s'esmenta Matxarra y Molons, que avuy són masies dependents de Castelldasens, y Rufea (Rufia diu el Cens esmentat), poble desaparegut de baix la ribera de Segre, lo mateix que Vilaseca.

viure terres per conreuar, construint-los casa, iglesia, forn y depòsit pera retenir l'aigua de pluja embassada, mitjansant delmes y altres drets, excepció feta dels ametllers, que donà francs, y an això obeeix, segons diuen, que hi hagi tantes plantades d'aquell arbre en el susdit terme. D'aquesta manera s'expliquen l'origen d'Almatret per Mas-tret, si bé en l'escut de la vila, igualment que a Mayals, hi figura una mà, que tampoc té cap valor científic pera l'estudi etimològic d'aquell nom.

De costums se'n conserven encara de molt interessants, per més que de dia en dia van desapareixent. Com a la plana d'Urgell, en alguns pobles les priores de la confraria del Roser, ab les seves intencionades cançons, acompanyades per la majorala ab el típic tambor, donen una nota molt alegre y ben apropriada en els casaments, bateigs y festes majors, conseguint pera la Mare de Déu apreciables almoines. Aquell instrument quadrat, d'uns quatre pams de punta a punta, recobert de pell a les dues bandes, porta pintada la Verge per regla general y un pom de flors, y de l'àngul del bastiment ne pengen flocs de cintes de diversos colors ab un enfilall de cascabells a cada cara. Segons noticies, a Soleràs hi ha pintat Sant Roc.

La majorala s'apoya un dels ànguls en el davantal arregoçat pera sostindre-l mellor, y bat ab les mans la cara de davant, que ja li ve arran del pit, mentres les demés xicotes van descapdellant cançons y més cançons per l'istil de les que segueixen:

A Soleràs no hi ha roses:
de la Pobla n'han baixat;
n'ha baixat una Teresa
que no n'hi ha en tot lo reynat.
Ni de blanques ni de roges
de la Pobla n'han baixat:
no pas sinó la Teresa,
que no n'hi ha en tot lo reynat.

Lo colom volta la torre,
la volta y no pot entrar:
la paloma que hi ha dintre
no fa sinó sospirar.
La paloma que hi ha dintre
no fa sinó sospirar:
lo colom volta la torra,
la volta y no pot entrar.

Hi ha alguns pobles que, ab tot y conservar-se'ls tradicionals tambors o panderos, com succeeix a Albagès, ha decaigut aquesta costum. Malgrat això, per Carnestoltes, formant rotllo agafats de les mans, com qui balla la bolangera, *canten dances*, que no són altra cosa més que un record o bé una imitació de les cançons, a que hi eren tant afectades les majorales del tambor.

Com a mostra reproduiré les que considero més apropriades en aital diada, recullides en l'esmentat poble:

Comencem a moure dança,
vehines d'aquest carrer;
comencem a moure dança,
que la Quaresma ja ve.
Comencem a moure trinca,
vehines d'aquest carrer,
la dança la més bonica,
que la Quaresma ja ve.

A la dança som entrada
pera cançons a cantar;
jo que'n só estat la primera,
llicencia'n vuy demanar;
jo que'n só estat la primera,
a qui la demanaré?
A la senyora Maria,
que es la flor d'aquest carrer.

Trepitjem-la, trepitjem-la,
trepitjem-la l'herba tendra,
que s'atança la Quaresma,
que ve'l dimecres de cendra.
Trepitjem-la, trepitjem-la,
prou la podem trepitjar,
que s'atança la Quaresma
y haurem d'anâ a confessar.

A Granadella, els dies 14, 15 y 16 de Setembre, se celebra la festa del Sant Crist de Gracia, imatge molt venerada que ocupa lloc preferent en aquella sumptuosa iglesia parroquial. Els tres dies té lloc el *ball del Sant*, que sol consistir en una jota. Obren el ball els primers majorals, vestits amb una mena de faldilletes vermelles guarnides de cascabells. S'encanten vanos, rams, mocadors, etc., y ab ells s'obsequía a les balladores, no entregant-los-ho

fins a la segona dança, havent ballat ab ella la primera, tenint el ballador a la mà l'objecte que ha d'oferir-li després.

La música's dirigeix a la plaça desde casa del majoral. El primer y segon nomenen majorala, que acostuma a esser una germana o parenta, may la promesa. També's va a buscar a algu-

Mayals: Detall de la població

nes de les balladores a casa seva, y entremitg dels dos acompanyants, ab un parell d'atxes de vent, s'encaminen a la plaça.

Apart de la correguda de la cordera, tant generalisada en les festes majors, se celebra també la de les *dotze pedretes*, que's deixen a un costat de plaça. Els que prenen part en el joc, a cada tom que donen ne cullen una, y, naturalment, el que ha tingut més bona cama ha donat més vols y ha pogut arreplegar més pedres. Els premis consisteixen: el primer, en dos pollastres, en un el segon y en una ceba'l tercer, y els ofereixen a les persones del seu gust, les quals corresponen entregant-los quatre o cinc pessetes. El que ha

obtingut el tercer premi, consistent en una ceba, ha d'oferir-la a senyora casada del poble, de cap manera a xicota soltera.

A Mayals, a més de la festa de l'Assumpta, que es la principal, l'endemà celebren la de Sant Roc, ab processó que recorre'l barri nomenat «Vila clòsa», o sia'l primitiu recinte murat de la població abans d'aixamplar-se pels ravals; y no deixa d'esser una nota força interessant veure passejar els gonfanons y banderes precedint al tabernacle en que es conduit el sant advocat contra la peste, per aquells carrerons estrets, costaruts y tortuosos, ab portals apuntats, cases negrenques assegudes sobre antics murs, on fins l'ambient que s'hi respira'ns transporta als primers anys d'haver-la conquerida als alarbs, qual deix sembla reproduir-se a travers dels sigles en el posat, gestos y faccions de llurs pacífics habitants.

El dia de Sant Sebastià fan igualment gran festa en la propera ermita, y, pera satisfer els gastos que ocasiona, els majorals encanten lo que previament s'ha regalat. Els joves solen fer-ne obsequi a les xiques, y si n'hi ha algun que no's veu ab cor pera oferir-lo a l'elegida o per esser aquesta desconeguda, s'encarrega d'aital missió un dels majorals (ciroter) y li porta pera ballar, sense que ella pugui refusar-ho. En l'acte de l'ofertori en l'ofici del sant, el majoral presenta un conill de montanya ab una taronja penjant de cada orella, que després de la missa s'en fa entrega al senyor rector.

En els casaments, un pic celebrada la ceremonia, junt ab l'anell se beneeixen les *arres*, representades per dugues coques, que'l nuvi entrega a la que ja es la seva muller, després d'haverli posat l'anell, dient-li: «Aquesta y aquestes arres jo vos les dono en senyal de matrimoni», y ella contesta: «Jo les accepto». En l'acte de l'ofertori se'n fa present al sacerdot, y les demés acompanyantes ofereixen redorts (tortells).

Dels serveys públics valdria més no parlar-ne. Els de caràcter general de la comarca no apareixen per cap costat. La carretera que de Lleyda agafa per la ribera esquerra del Segre y s'ha de dirigir a Flix per la part baixa de Les Garrigues, no arriba sinó a Sarroca; la de Reus cap a Cornudella y Ulldemolins, se queda en el cap de la serra així que entra en la jurisdicció de la provincia de Lleyda; la de Vinaixa a Albi, que ha de continuar fins a Mayals, sols té un troç acabat entre Albi y Cervià; la que desvia de la primerament nomenada prop d'Albatarrech per Montoliu y Alfeç cap al cor de Les Garrigues, no passa de camí vehinal fins Alfeç, convertint-se en mal camí carreter desde Alcanó a Granyena, aont acaba'l servey

públic rodat que hi ha establert, y que en un mal carretó nomenat tartana, per mòdic preu, transporta en quatre hores desde la darrera població a la capital. Aquesta carretera hauria de continuar desde Granyena, vall amunt de Soleràs, Torms y Juncosa, fins a ensopegar la de Reus, o bé desde Granyena a Granadella y Pobla de Granadella pel fil de serra a trobar aquella, posant en comunicació directa Reus y Lleyda a través d'aquella comarca.

La de Mollerusa a Borges d'Urgell, que hauria d'entrar a Les Garrigues per Castelldasens y Albagès, no ha passat de projecte fins ara. No's crega que aquestes vies de comunicació, tant necessaries, fossin de gran cost: molt al contrari, les obres de fàbrica no serien gaire costoses, y ho prova que en tots els pobles hi han camins carreters que ells mateixos arreglen y cuiden de sa conservació, lo qual diu molt a favor d'ells. Es veritat que alguns viuen un xic descuidats per lo que a la llum y l'aigua's refereix, trobant-se en aquest cas Mayals, que no té excusa per esser població de molta riquesa [1]. Fòra Juncosa, Albagès y Castelldasens, que tenen conduida l'electricitat desde Puigvert (Urgell), entre quals poblacions hi té establet la companyia un telefon, les demés, encara que frueixin de relativa importancia, com Granadella, capital de la comarca, se troben completament a les fosques. An aquesta hi ha estació telegràfica.

CEFERÍ ROCAFORT

(Acabarà)

Clixés de l'autor.

FEDERACIÓ DE SOCIETATS PIRENEÍSTES

Congrés de Perpinyá y Barcelona

(Del 14 al 22 de Març de 1908)

La «Federació de Societats Pireneístes», fundada l'any 1903, y de la que actualment forma part el nostre Centre Excursionista de Catalunya, convertint-la en una Federació Internacional, acaba de celebrar el seu darrer Congrés, que, inaugurat el dia 14 a

1) Actualment s'estan fent els treballs pera l'instalació elèctrica. L'estiu passat, que s'havien secat les basses, havien d'anar a cercar l'aigua una hora lluny.

l'històrica vila de Perpinyà, ha finit les seves tasques a Barcelona, segellant una vegada més la germanor entre pobles d'una mateixa patria que'l Pireneu uneix y no separa.

El dissabte dia 14 van sortir de nostra capital un bell aplec de companys que, presidits per en Lluís Llagostera, anaren a pendre part èn els treballs que'l Congrés havia de realisar. A l'estació de Perpinyà foren rebuts per diversos amics d'aquella vila, entre ells per M. Soullier, l'actiu president de la Secció del Canigó del «Club Alpin Français», y per nostre company en Casas-Carbó, que, acompanyat d'algun altre, se'ns havia adelantat. Aquell mateix vespre nostre bon amic el Comte de Saint-Saud havia donat a la Sala Aragó una hermosa conferencia sobre *Els llacs de Cailhaouas y de Pouchergues y montanyes d'Asturies*, que fou molt concorreguda y aplaudida, presentant-se davant l'esguard de l'oyent una visió d'aquelles encontrades del nostre Pireneu.

A l'endemà, a les nou del matí, van començar les tasques del Congrés al local de la Secció de Perpinyà del C. A. F., baix la presidencia de M. Casimir Soullier y actuant de secretari M. Le Bondidier, l'ànima de la Federació. Allí hi havia MM. Nœtinger y Lefrançois, de la Direcció Central del C. A. F., y tots els senyors delegats de les diferentes entitats federades.

Una mica a corre-cuita van discutir-se'ls diferents temes o punts objectes del Congrés, parlant-se de les relacions entre guies y excursionistes, de les trabes posades en les duanes espanyoles, de la necessitat de les vies de comunicació a montanya, dels concursos internacionals d'esports hivernencs, de la conservació de la bellesa forestal, de les properes reunions de la Federació, etc., etc. M. Verges de Ricaudy, president de la «Societé d'Études Catalans», va llegir un notable treball sobre Toponimia topogràfica de les comarques franceses de llengua catalana, deixant-se pera altra sessió la discussió d'aquest tema. Eren les onze del matí.

An aquesta hora van dirigir-se a la Casa de la Vila, on foren rebuts per M. le Maire y companys de l'Ajuntament als acords de la marxa reyal espanyola y de la Marsellesa, executades per l'Harmonie. Passats a la sala de «mariages», foren obsequiats galantment ab un *Apéritif d'honor*, aixecant-se les copes per la prosperitat dels pobles d'una y altra vessant del Pireneu.

El dinar oficial fou servit a la Sala Aragó per l'«Hotel de la Loge», on s'assegueren uns 120 congressistes, entre ells algunes senyores, presidits per M. Soullier, que tenia a sos costats a M. Benoit, tinent d'alcalde de Perpinyà, y a M. Landrodie, prefecte

del districte dels Pireneus Orientals. A l'hora dels brindis s'aixecaren, a més dels tres senyors citats, M. Nœtinger, pel C. A. F. (Direcció Central); M. Dive, cònsul francès a Port-Bou; Llagostera, del Centre Excursionista de Catalunya; el Comte de Saint-Saud, de la Secció del Sud-Oest del C. A. F.; Le Bondidier, per la Federació; y Forsans, de Burdeus. Abans de que s'acabés el dinar MM. Soullier y Nœtinger oferiren a M. Drancourt uns testimonis d'homenatge pels seus serveis prestats a l'Excursionisme y als seus organismes.

En havent dinat els congressistes se divideixen: els uns van ab el tren cap a Vernet, pera fer l'ascensió al Canigó, de que parlem en altre lloc d'aquest número; altres van en nou automòbils a fer una passejada vers Ceret, Amélie, Boulou y Argelés. Altres se queden pera assistir a la reunió de la Secció de Toponimia del Congrés, que's reuní a les sis de la tarda baix la presidencia de M. Meillon, prenent part en la discussió'ls senyors P. Vidal, Saint-Saud, Casas-Carbó, Nœtinger, Soullier, Mora y algun altre. Com a conclusió va acordar-se considerar dividit el Pireneu en quatre agrupaments lingüístics, que podran subdividir-se convenientment, nomenant per cada un una comissió encarregada de l'estudi y rectificació de la toponimia topogràfica del seu respectiu agrupament o comarca, pera remetre'ls seus treballs a les respectives direccions regionals y aprovar-los, finalment, en l'assamblea general de totes les associacions de cada regió o agrupament.

Al vespre M. Le Bondidier va donar una conferencia a l'estatge de la Secció del Canigó del C. A. F., ressenyant alguna de ses nombroses ascensions per l'Alt Pireneu, exhibint-se ab aquest motiu una bonica colecció de vistes fotogràfiques que foren presentades durant la sessió per medi de projeccions lluminoses.

El dilluns dia 16 va anar-se cap a Amelie-les-Bains, on se feu carinyosa rebuda als congressistes, visitant la població, les termes y l'hermosa gorja del Mondony. Després de dinar va continuar-se cap a Arles-sur-Tech y Prats de Molló, on va celebrar-se altra sessió, discutint-se tot lo referent al servey de guies de montanya. Al vespre va haver-hi banquet, una conferencia per M. Giu, de Prats, y concert y teatre.

El dimars, de bon matí, va sortir-se vers Sant Llorenç dels Cerdans y Arles, visitant tot lo que de notable té aquesta darrera vila, retornant al vespre a Perpinyà, on se celebrà altra sessió del Congrés.

El dia següent va visitar-se Elna y Banyuls, arribant-se al vespre a Barcelona.

Eren una cinquantena'ls congressistes francesos que arribaren el dia 18 al vespre a Barcelona, acompanyats d'alguns de nostres consocis que havien assistit a les sessions de Perpinyà y Prats de Molló. Aquí foren rebuts pel president del CENTRE EXCURSIONISTA, en César A. Torras, y diversos companys, y per diferents individuus de la guardia urbana, que'l senyor Alcalde va posar a la disposició dels congressistes forasters. Aquell mateix vespre se'ls va acompanyar a l'ORFEÓ CATALÁ, on tenia lloc un concert.

El dijous al matí va dedicar-se a visitar la ciutat y els seus més importants monuments. A la tarda va haver-hi sessió al CENTRE EXCURSIONISTA, presidint el senyor Llagostera, que tenia a sos costats a MM. Soullier y Le Bondidier. Va parlar-se principalment de la conveniencia de millorar l'estat de les carreteres y camins de montanya; y M. Meillon va exposar els treballs realisats per diverses associacions pireneístes en pro de la toponimia topogràfica.

El divendres va fer-se una excursió a Montserrat, visita a l'Ateneu Barcelonès y sessió al CENTRE EXCURSIONISTA, en la qual els senyors Torras y Martorell presentaren per medi de projeccions fotogràfiques unes coleccions de Catalunya pintoresca y monumental.

El dissabte dia 21, al matí, visita al monastir y vila de Sant Cugat del Vallès; a la tarda, visita als Museus y recepció a l'Ajuntament; y al vespre, conferencia al Saló de Cent per en Pierre Vidal, ab projeccions lluminoses, parlant de la Catalunya francesa.

El diumenge va celebrar-se un banquet de clausura de les tasques del Congrés al Tibidabo, presidint la taula'ls senyors Torras, pel CENTRE EXCURSIONISTA; Rogent, en representació de l'Alcalde; baró de Bellisen-Benac, cònsul de França a Barcelona; Soullier, president del C. A. F., secció de Perpinyà; Le Bondidier, Lefrançois, Vidal, etc., ab més d'un centenar de comensals. Inicià'ls brindis el senyor Torras y el seguiren els senyors Rogent, Lefrançois, baró de Bellisen-Benac, Vidal, Saint-Saud, Llagostera y Mme. Tachard.

En havent dinat se dirigiren tots al Parc Güell, ont hi havia un festival de cants y balls populars catalans dedicat als forasters pel CENTRE EXCURSIONISTA. Aquell mateix vespre la majoria dels congressistes francesos retornaren al seu país.

Tals han sigut els actes y festes celebrats ab motiu del darrer Congrés de la Federació de Societats Pireneístes. Les seves tasques

poden resultar ben profitoses pera tots nosaltres. Els assumptes tractats, si bé no tenen cap gran trascendencia y ho han sigut de manera bon xic lleugera, tenen, ab tot, importancia pràctica, y la realisació dels acords presos pot beneficiar el foment y desenrotllo de l'excursionisme pirenenc. La qüestió dels camins de montanya y carreteres internacionals, dels guies, de les duanes, etc., són realment qüestions pràctiques y de gran conveniencia; y tot lo referent als estudis de toponimia y topografia es assumpte ben important y digne de tenir-se en compte pera sortir de l'actual confusió que avuy hi ha en aquesta materia al referir-se a les encontrades pirenenques.

Més, per sobre de tot, l'importancia d'aquests congressos està en que pel seu medi van estrenyent-se les relacions amistoses d'aquestos pobles que'l Pireneu agermana y quals belleses atrauen en son sí a sos aimants d'una y altra vessant, compenetrant-se en unes mateixes aspiracions y desitjos vers aquesta hermosa serralada que s'aixeca alterosament amparant a diversos pobles d'una sola y mateixa raça. Per això y per anar fent obra ben profitosa per l'Excursionisme, convé anar extrenyent relacions y arrelar més fortament encara congressos solemnials.

NOTES HISTORIQUES D'OLIUS

(Continuació)

Hem vistes ja les diferentes cartes de donació del castell d'Olius fetes a favor de l'iglesia de Solsona pels Comtes d'Urgell; però, segons veurem en el document del qual vaig a tractar, cap d'elles passà d'esser carta o promesa, puix may els canonges pogueren possessionar-se més que de les petites adquisicions feudataries fetes per particulars, fins que, al 4 de les calendes de Janer de l'any de l'Encarnació 1183, el comte Ermengol de Valencia va fer-ne entrega a Déu Nostre Senyor y a Santa Maria de Solsona y a la seva canònica. Diu el comte que'l seu avi, Ermengol de Mollerussa, *qui està sepultat a Solsona*, ja n'havia feta donació a l'iglesia d'aquesta ciutat, a la qual ell y el seu pare havien feta injuria y violencia retenint-lo; que'l seu pare ja havia deslliurada certa part del castell a l'iglesia, però que lo demés havia estat retingut contra rahó, per lo qual ell, per remei de la seva ànima y de la dels seus

parents, y tement que l'ànima del seu pare no incorregués en l'ira de Déu, fa plena restitució del referit castell, deslliurant-lo com mellor l'havia posseit el seu avi y donat a la dita canònica, això es, ab l'iglesia de Sant Esteve y les seves sufragànies, delmes, primicies, oblacions, franqueses, masos, molins, rescloses, peixeres, pastures, arbres, terres cultes y incultes, jurisdicció, plàcits, manaments, serveis y pertenencies en mans del pabordre Bernat y dels seus canonges, pera que ho posseeixin tots temps en propri y franc alou, sense cap reserva ni obstacle de part del comte. Suscriu el comte y fa firmar també a sa muller, la comtessa na Dolsa, y a llur fill Ermengol, pera que així ho tinguin per fet y fassin tenir tots temps y posseir en pau al monastir de Santa Maria de Solsona. A continuació dels tres firmen el bisbe d'Urgell Arnau, l'abat de Tavernoles Bertrant, Bertrant de Taraschó y Berenguer d'Almenar [1].

1) «Vniuersitati hominum in[notes]cat Qualiter Ego Ermengaudus dei gracia urg[ellensis] comes propter remedium anime mee et patris mei et [omnium pare]ntorum meorum. dono. trado. et delibero. omnipotenti deo et ecclesie Beate Marie de celsone et canonicis eiusdem loci tam presentibus quam futuris. ipsum kastrum de olius [cum omni]bus ad ipsum kastrum pertinentibus. Hoc autem kastrum Ermengaudus bone memorie auus meus. qui apud celsonam sepultus est. donauit eidem ecclesie de quo ego et pater meus fecimus iniuriam eidem ecclesie et toltam. Nam pater meus quandam partem illius kastri iam dicto loco deliberauit. aliud uero contra racionem sibi retinuit. Vnde ego timens ne anima mea et patris mei iram dei incurrat. reddo et plenarie delibero memoratum kastrum sicut melius auus meus. habuit et tenuit et dedit iam dicto loco. uidelicet cum ecclesia. decimis primiciis. oblacionibus. fidelium. cum franchedis. mansis. terris cultis et incultis. molendinis capud aquis. pascuis. lignis. nemoribus. districtis. placitis. mandamentis. seruiciis et pertinenciis cunctis que ad usum hominis pertinent. sicut melius dici potest uel intelligi. Habet autem pretexatum kastrum affrontaciones. aparte orientis in colle de olzina. et sic uadit usque ad terminos kastri de capolad. et descendit per terminos Sancte Marie de sosorbano siue Sancti poncii. A meridiana quoque plaga in terminos kastri de riner. siue per terminos de ioual. Ab occidentali uero parte in terminos kastri de celsona. et descendit per terminos de ladurcii. Aparte septentrionis in terminos de predicto ladurc. et uadit usque ad terminos ualle lordensis. siue per terminos kastri de besora. Quantum iste prefate affrontaciones includunt siue circumeunt. totum dono sepe dicte ecclesie. et trado ac delibero in manu bernardi eiusdem loci prepositi et aliorum canonicorum. ad proprium alaudium francum et legitimum ad habendum et possidendum omni tempore. sine ulla retinencia et obstaculo. Sane si ego donator aut aliquis homo uel femina qui contra hanc donacionem uenerit pro inrumpendo non hoc ualeat uindicare. sed in duplo componat eidem ecclesie cum incremento tocius melioracionis. et in antea hec donacio firma et stabilis permaneat quo usque finis seculi ueniat. — Facta ista karta

Els Comtes d'Urgell tindrien a Olius un feudatari ab qui estaria en lluita continua l'iglesia de Solsona, per voler senyorejar aquesta en lo que havia de posseir per donació d'aquells. Era aquest Guillem de Ponts, que voldria defendre'l feu que havia rebut dels comtes, ab més drets dels que li volia cedir el pabordre. Dos anys més tard feren les paus, venent aquest, ab el seu fill Pere de Sebra, al pabordre Bernat, per 42 morabatins, el castell d'Olius, que'l posseía en feu pel Comte, que l'obligaria a rendir la potestat, ab tot quant posseíen tant al castell com en els cavallers y homes del mateix, ab censos, servituts, eixides, delmes, usatges, districtes, manaments, plàcits y qualsevol «dempramentis» a ús y utilitat de l'home pertanyents. L'entrega y posa baix el domini y potestat de l'iglesia de Solsona en propri y franc alou, fent-se ell y el seu fill fidels cavallers de la mateixa per ajudar y defensar totes ses honors, pera que la Santa Mare de Déu els faci participants de tots els beneficis de la tant repetida iglesia y els perdoni les moltes malifetes y torts fets an ella y als seus homes[1].

També'l co-senyor de Solsona Hug de Torroja llegà a Santa Maria de Solsona, en el seu testament, otorgat en 1218, el 6 d'Agost, tot lo que posseía en el castell d'Olius, per lo qual el necrologi d'aquell monastir l'honorà ab aquestes paraules: «XIV kal. Januarii; anno Dni MCCXXI obiit Hugo de Turrerrubea frater noster in ciuitate Marsilie qui Ecclesie Celsone dimisit suam partem Castri de Olius, ut anuatim in Cuadragesima unam pro anima sua Misam celebraret»[2].

Era cosa molt comuna en els temps del feudalisme que les donacions pies fetes pels pares els fills no les respectaven. L'Iglesia, pera posseir-ho, se veia obligada a indemnisar-los-ho en part, o bé esperar a que fossin vells, y aleshores, per temor de la vida futura, fàcilment arreglaven el tort, restituint lo retingut injustament y afe-

donacionis. IIII. k. yanuarii. Anno incarnacionis domini .M.C.LXXX.III. Sig✠num Ermengaudi urgelli comitis Qui hanc deliberacionem facio et hec feci scribere et firmaui et testes firmare rogaui. et mando uxori mee et filio meo ut faciant hoc tenere et habere et possidere in pace ecclesie Sancte Marie. in perpetuum. = Sig✠num dulcie comitisse uxoris eius qui hoc laudo et firmo. Sig✠num Ermengaudi filii eius qui hoc laudo et firmo. = Sig✠num domni Arnaldi urgellensis epi. Sig✠num bertrandi abbati S. saturnini. Sig✠num bertrandi de taraschone. Sig✠num berengarii de almenar. = b. Sci. saturnini abbas ✠ = GLLMVS. Qui hoc scripsit et hoc signum ✠ impressit.» (Lloc cit., núm. 911.)

1) Lloc cit., núm. 912.

2) Costa, ob. cit., cap. XIX.

gint-hi, diferentes vegades, noves donacions. Axís com ja haviem vist ab els comtes, trobem també que'l vescomte de Cardona continuava disfrutant de tot lo que la casa senyorial de Solsona posseía a Olius, malgrat haver-ne fet donació a Santa Maria y a la canònica d'aquesta ciutat, Hug de Torroja y la seva filla, mare de Ramon Folch; y, més encara, aquest havia exigit certa quantitat de diner als homes de Solsona de la jurisdicció del pabordre, y tots, clèrics y llecs, injustament li havien prestada reverencia. En 1258, el 19 de Desembre, en restitució d'aquesta injuria, en remei de la seva ànima y de la seva mare na Torroja, donà al pabordre Bernat y al cel·lerer Bernat de Puig de Pons tot lo que, justa y injustament, posseía en el castell d'Olius y els seus termes, ab els seus cavallers, homes y fembres, censals, plècits, acaptes, albercs, qüesties, toltes, forces, emprius, joves, tragins, batudes, cugucies, exorquies, intestats, delmes, renunciant a tots els drets, en especial an aquell pel qual s'estableix que «Donationem propter ingratitudinem reuocari», ab lo que sembla voler indicar que'l monastir de Solsona havia estat desagrait als Torrojes o Cardones. Afegí a la donació una somada de sal cada setmana, que podia anar-se a cullir a l'areny de la seva salina de Cardona[1].

1) «Coneguem tots que nos en ramon per la gracia de deu vezcomte de cardona per nos e tots succehidors nostres presents e esdeuenidors en testimoni de aquesta present publica carta per tostemps valedora e per remedi de la nostra anima e de la senyora mare nostra na Terroya e de tots nostres parents dam reddem e atorgam e de present liuram o dam a nostre senyor deu e ala benauenturada verge maria de solsona e a uos en bernat pabordre e an bernat de puig de pons sellerer e a tot lo conuent de aquella tot aquell dret o cossa o quant hauem o hauer deuem en tot lo castell de olius o los termens daquell que totes les dites coses e sengles ja ha donat e atorgat Nugo de tarroya e la dona mare nostre na terroya ala sglesia dumunt dita les dites coses e sengles reddem e atorgam ala sglesia damunt dita ab totes confrontacions de aquella e ab tots los homens e fembres dels cauallers presents esdeuenidors sens vsatges plecyts acaptes albergues totes questies toltes forçes ademprius ioues tragins batudes cugucies exorquies intestats mons plans laurats e erms dres vinyes aygues fons peces grans e poques etots seruicis que aljus domens o seruitut de senyoria sepertanyen que nos en lo dit castell e terme de aquell prenem ehauem o hauer ependre deuem just o injust o encara lo nostre linatge haagut o rebud metem la dita sglesia e auos damunt dit ennom de aquesta present carta de totes les damunt dites coses e sengles en corporal pocessio en perpetua pocessio ab plen dret axi com en uostra cossa propria ha hauer tenir em per tostemps plenariament pocehir sens ninguna retencio de nos edels nostres eretinent foragitant em per tostemps nos elos nostres de totes les cosses damunt dites esengles induint o metent a vos ela sglesia vostra en possessió despullant de tot en tot nos elos nostres de les cosses damunt dites absoluent encara tots los cauallers eho-

En 1234 eren castlans d'Olius la familia Merola, y Guillem d'aquest nom, la seva esposa Maria y llur fill Arnau la vengueren ab els seus censos, usatges, servituts, toltes, plècits, firmes, cugucies, exorquies y intesties, a Pons de Vilaró, durant la vida d'aquest, devent després tornar als venedors, pel preu de trescents cinquanta sous.

En 1378 sols hi havia quinze focs al castell y terme d'Olius, segons consta del fogatge d'aquest any ab que les Corts que en aquella data s'estaven celebrant a Barcelona feren gracies al senyor rey, com a suplement de la donació feta en les últimes Corts de

mens efembres aqui stants presents eesdeuenidors de tots sagraments ehomenatge de fidelitat e de natalea deles quals coses ara nosaltres erem tinguts manant aquells quela sglesia vostra ea vosaltres damunt dits ennom daquella o succehidors vostres que obeyesquen responent de cert e attenent evos ela sglesia vostra o lo succehidors vostres haien en senyors propris enaturals renunciants emper amor daço ales cosses damunt dites ea tot dret scrit eno scrit eclesiastich o ciuil comu esingular publich eencara primat ea tota consuetut feta o fahedora special a aquell dret ques dit que donacio feta per engratitut se pot reuocar eper aço ajustant ala dita donacio que don vna somada de sal ala qual la sglesia de solsona en la nostra salina de cardona o enarigno o tall dela sal enper tostemps per cascuna setmana de tot lany cascun any hage eprengue part aquelles somades les quals aqui ha. Aquesta donacio o atorgament fem en remedi de les nostres animes enrestitucio de aquella iniuria que fem ala sglesia damunt dita e als homens de aquella o peraccio o força de moneda la qual aguem dela sglesia edels homens deaquella eencara per la reuerencia dels clergues elechs anos feyta la qual iniustament rebem eque regoneixem que deles damunt dites cosses totes e sengles feyem iniuria ala sglesia de solsona eper raho que en vgo de terıoya ela dona mare nostra ja hauie leyxat totes les coses damunt dites e sengles ala sglesia damunt dita enos encara retem eatorgam ala dita sglesia les cosses damunt dites emper tostemps deles cosses damunt dites totes esengles prometem fer per nos esuccehidors nostres ala sglesia de solsona eals succehidors daquella e anos ennom de aquella bona eleal guarantia eno contra venir en algun cas de dret. E sienaquest instrument algunes cosses defallen sien agudes axi com si ennomenadament fossen aposades enaquesta certa present carta e amaior fermetat se alegren nos fem munir o enfortir aquella efem de nostre sagell signar. Aço es acabat ha XIIII de les .K. de jener en lany de nostre senyor m.cc.lviii. sig✠num den ramon per la gracia de deu vezcomte de cardona que aço loham fem efermam testimonis de aquestes cosses son Gm. de cardona berenguer de almenara pere de vila franca Gm. de ponts bernat de jorba berenguer guinart sig✠num de bernat de sala notari publich del senyor er ramon de cardona qui aço hascrit de manament daquell ab letres possades en la IIII[a] linea onse scriu et clausit dia e any possats.»

Es un trasllat autentic, y probablement traducció, de l'any 1560, fet pel notari de Solsona Nofre Tàrrega, que diu que ho treu d'un cartulari de l'arxiu públic abadial de la mateixa ciutat, que avuy ja no existeix. (Arx. Epal., plec d'Olius, secció de papers, y Arx. Municipal de Solsona, *Llibre de Lleys y Costums*, vols. 36, 37 y 38, fol. IV.)

Montsó. Dit fogatge fou a raó de sis sous barcelonesos de tern per foc. Aquest petit nombre de llars habitades seria, segurament, degut a la glànola, que en aquells temps assolà la nostra terra, de tal manera que Navés, lloc vehí d'Olius, quedà sense una sola casa habitada, essent el primer repoblador en Marc Vila, oriundo de Tentallatge, en 1434, quan ja les cases acabaven d'ensorrar-se [1], lo que's veu seria general a Catalunya, puix a Monistrol sols hi havia en 1422 cinquanta un focs, y els cònsols se queixaven perquè'ls feien pagar fogatge per les cases no habitades [2].

També en 1428, al 30 d'Agost, contribuí'l castell d'Olius ab deu florins d'or d'Aragó a la coronació del rey y de la reina [3]. M'extranya aquest dato, que, a no ser un deute atraçat, no sé a quina coronació pot referir-se.

En 1588 trobo anomenat el lloc d'Olius ab el títol de Quadra d'Olius, baix el govern dels cònsols de Solsona, com se desprèn del privilegi o costum que'ls enfiteutes y terratinents d'Olius deien posseir de no pagar terç o laudemi al senyor directe, havent pogut sempre alienar lliurement, de qual veritable o pretesa consuetut vaig a parlar.

Els últims abats de Santa Maria de Solsona tingueren molt abandonada l'abadia, no residint-hi may gaire, ja pera servir a la patria o a la religió en més grans afers, ja també per incuria, puix no's cuidaven de cabrevar ni fer cabrevar les seves rendes, lo que aportà grans trastorns en llurs dominis. L'abat en Pere de Cardona, vulgarment anomenat don Pedro, sols una vegada estigué a Solsona, y encara hi féu molt poc temps. El seu successor y nebot en Lluís la visità més sovint, però passà llargues temporades a Castella y Flandes, no cuidant-se, tampoc, més que de cobrar lo que'ls arrendadors de les rendes de l'abadia li donaven. En tal abandonament la tenien, que, segons un contemporani, «ere dit monestir ho casa de l'abbadia tant deserta que los coloms couauen fins als esmaris de casa per no esser habitada». Estant axís separat el senyor dels seus vassalls, se separaven aquests també del senyor llur, anant-se redimint de les servituts y drets dominicals a que estaven obligats, ja arrancant del senyor, en oportunitats buscades, privilegis que

1) Arx. Epal. de Solsona, plec III d'Olius, núm. 1.011, y plec de Navés, núm. 833.

2) Arx. Mun. de la vila de Monistrol.

3) Arx. Epal. de Solsona, plec IV d'Olius, núm. 1.013.

aquest gairebé ignorava l'alcanç, ja no prestant-los, aprofitant la deixadesa y absencia del senyor, aduint més tard la prescripció pera legalisar-los.

Una d'aquestes coses segurament passaria en el castell d'Olius durant el govern de llurs senyors en Pere y en Lluís de Cardona, abats de Solsona desde l'any 1473 al de 1532. Quan el successor dels referits abats, en Joan d'Aragó, volgué cabrevar ses rendes y volgué exigir el terç o laudemi, o siga, com ells mateixos ho definien, «tertiam partem pretii et justae confirmationis rei acquisitae seu traditae», dels seus feudataris d'Olius, se trobà que aquests li contestaren que era costum, que memoria d'homes no era en contrari, que'l castell d'Olius no pagava terços ni lluismes per les vendes y transportacions a llurs senyors; lo que mogué llarg y sorollós plet en la Real Audiencia de Barcelona, fent els cònsols de Solsona causa comú ab els d'Olius, puix aquella vila ja'n portava a Barcelona altra semblant a la d'aquest lloc.

Pera que's vegi l'estat d'ànim social d'aquell temps y la desmoralisació y tivantor de relacions entre'ls nobles y llurs vassalls, essent axís que aquests encara havien d'esser més respectats pel seu estat de religiosos y dignitat, dada la fe del poble, copiaré algunes deposicions fetes pels testimonis. Aquests foren tots de la ciutat, aleshores vila de Solsona, per haver sigut recusats per l'abat els d'Olius, com a part interessada. També foren recusats alguns de Solsona, ja que «al temps—diu un testimoni de l'abat—es stat lo plet y malicia de la vila de Solsona contre del señor abbat part agent los dits pere torrentaller, Joan Jordana, Joan trauesset y pere argillagués, essent com son habitants de dita vila eren y entrevenien en consell publich y cabien en les determinacions iniques y malicioses feyhen contra de dit señor abbat pera fi y affecte de llevarli l'honra y estat, y per conseguent son y han de esser tenguts per enemics de inimicia molt gran y formada y al que los hinabilita de poder llegittimament fer testimoni contra de su señoria de dit señor abbat, y en dit consell han entrevingut dits torrentaller y trauesset com a consols y capitossis». Aquesta deposició es de l'any 1560.

JOAN SERRA VILARÓ, PBRE.

(Seguirà)

REVISTA DE REVISTES

Alpi Giulie, Janer-Febrer de 1908.

La revista bimestral de la «Società Alpina delle Giulie» publica en son primer número de son any XIII els següents treballs: *La petita cima de Lavaredo*, per A. Caruiel; *Impressions sobre Ternova*, per N. Cobol; *Una sortida per la Calabria*, per A. Prister; y les seccions de Bibliografia, Crònica Alpina, Excursions y Noticies.

Bulletin Pyrénéen, Janer-Febrer 1908.

En el primer número de son any XIIIe publica'ls següents treballs: *Els esports d'hivern al Pireneu, El Canigó y Vernet-les-Bains, El pic de Ger d'Eaux-Bonnes, La nit en els refugis* y *Alguns records*, a més de ses Notes sobre alpinisme y de ses seccions de Bibliografia, Crònica de les Societats y Ecos, que completen aquest número, que conté igualment diversos gravats esmeradament tirats y de bon gust artístic, y una llista dels hotels, xalets y refugis dels Pireneus francesos.

Bulletin Hispanique, Janer-Març de 1908.

Aquesta revista trimestral, portant-veu de la Facultat de Lletres de Burdeus y de les Universitats del Mitg-dia, publica en son número primer de l'any XXX de sa aparició'l quart article de P. París sobre *Passeigs arqueològics per Espanya*, que va dedicat a Osuna; continua també'l treball de G. Cirot, *Enquesta sobre'ls jueus espanyols y portuguesos a Burdeus*; y completa'l número ab el treball *Les lectures de Santa Teresa*, per A. Morel-Fatio, y ab les seves seccions de Varietats, Bibliografia y Crònica.

Boletín de la Sociedad Española de Excursiones, 1.er trimestre de 1908.

Forma un volum de 80 planes, ab dos gravats y 15 fototipies esmeradament tirades per la casa Hauser y Menet, administradors d'aquesta publicació, que en el número que'ns ocupa conté, entre altres, els següents treballs: *Relieves en marfil del arca de San Millán de la Cogolla*, per N. Sentenach; *Sillas de coro españolas*, per Pelai Quintero; *Antecedentes para el estudio de la Arquitectura cristiana española*, per V. Lampérez y Romea; *Monumentos artísticos de Vizcaya*, pel P. Vázquez; y *Excursión á Santillana y San Vicente de la Barquera*, pel Comte de Polentinos, tots ells ben interessants, constituint notable revista sobre art, historia y arqueologia que honora a la Societat que l'edita.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Març de 1908.

Veus-aquí'l sumari d'aquesta publicació: *Nuevas lápidas romanas de*

Sagunto y Valencia, per Fidel Fita; *Correspondencia epistolar del P. Andrés Marcos Burriel, de la Biblioteca Real de Bruselas,* per Jesús Reymóndez; y diferentes *Noticias* de remarcable interès.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Març de 1908.

Publica, entre altres treballs, l'acabament de *Noticias sueltas de Baños de Cerrato,* per J. Agapito y Revilla; y *Un retablo para la iglesia de San Juan en Pedraza,* per J. Martí y Monsó. Publica també diferentes *Efemérides inéditas,* y la secció de *Artículos de vulgarización histórico-financiera,* per C. Espejo.

Bulletin de la Société Neuchateloise de Géographie, volum XVIII, any 1907.

Conté'ls següents treballs: *El llac de Saint-Blaise,* estudi complet pel «Club des Amis de la Nature»; *La gelera de Bézin a la Maurienne,* per P. Girardin; *Renens, una vila que naix,* per C. Biermann; *Estudi de l'antropologia de la Suiça,* per Alexandre Schenk; y alguns altres, junt ab unes Notes bibliogràfiques y una llista dels individuus pertanyents an aqueixa societat. Acompanyen an algun d'aquests treballs diferents gravats que acostumen il·lustrar aquesta notable publicació.

Spelunca, Desembre de 1907.

El darrer número d'aquesta important publicació, corresponent al passat any de 1907, conté'l treball *Exploracions espeleològiques en la cadena del Jura,* per M. E. Fournier, professor de la Facultat de Ciencies de Besançon, com a resultat de les campanyes portades a cap pel mateix durant els anys 1905 a 1907.

Bulletin del Club Alpin Français. Section du Sud-Ouest, Desembre de 1907.

Publica'l retrat y un treball necrològic d'*Adrien Bayssellance,* el conegut excursionista que per espai d'una trentena d'anys ha presidit la Secció de Burdeus del Club Alpí Francès, y que ha mort el passat any després de cumplerts els 78 y d'haver portat una vida en extrem profitosa per les tasques de l'Excursionisme. Conté també aquesta publicació la *Crònica de la Secció* y unes notes de Crònica Alpina sobre les excursions efectuades per diferents socis de la mateixa. Entre'ls treballs ressenyes d'excursions pot citar-se: *Tres dies a les Gorjes de Caconète y d'Holçaste,* per P. Moyer; *En el maciu calcaire,* per A. Terrier; y *La vall de Vio,* per L. Briet (acompanya aquest treball una làmina reproduint la Punta Crespeña, clixé del propri autor).

La Montagne, Març de 1908.

Conté'ls següents treballs: *Lleugeres informacions sobre Les Dolomites,* per E. Giraud, ab quatre boniques il·lustracions; *Un projecte concebut*

en 1835 pera pujar al Montblanc en ferro-carril, ab comentaris, per Joseph Vallot; y *El grupo de Polset*, per H. Mettrier y R. Godefroy. En la Secció de Crònica Alpina dóna compte del Concurs de Skis al Pireneu, celebrat darrerament a Pau, Gourette y Eaux-Bonnes, y de les diferentes festes esportives celebrades a Bagnères-de-Bigorre, acompanyant aquestes ressenyes diversos gravats; y en la de Crònica del C. A. F. dóna compte dels actes realisats pel mateix.

Touring, Març de 1908.

Publica, entre altres, els següents treballs: *L'art en els trofeus turistes y esportius; La cursa Pekin-París* (continuació), pel príncep Scipió Borghese; *El bell país*, per L. V. Bertarelli; *Els vells passaports*, per J. Gelli; y les diferentes seccions esportives, en les quals se troben interessants noves y informacions.

Alpi Giulie, Març-Abril de 1908.

Aquest segon número de l'any XIII de la publicació d'aquest portantveu de la «Società Alpina delle Giulie», de Trieste, apareix en condicions especials per commemorar el XXV aniversari de la seva fundació. Publica una *Crònica-historia de la Società Alpina delle Giullie*, per N. Cobol, y diferents articles y notes de reputades firmes dins l'alpinisme y dins el món de les lletres italianes.

The Alpine Journal, Febrer de 1908.

Aquesta important revista del vell Club Alpí de Londres conté en son número darrerament rebut importants treballs, entre'ls quals citarem els següents: *Al Club Alpí*, pel seu president el Bisbe de Bristol; *Cinquanta anys de Club Alpí*, per Carles Pilkington; *El jubileu del Club Alpí Inglès*, ressenya de la reunió general y discursos pronunciats; *Una ascensió al Kabru; La gelera Godley, Nova Zelandia*, per G. E. Mannering; *Al voltant dels Alps Abissinis*, per G. Wherry; y les seccions de Noves expedicions y Notes alpines. Publica, com de costum, notables il·lustracions que acompanyen la majoria dels treballs esmentats.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, Març de 1908.

Hem rebut els dos números d'aquesta publicació corresponents al mes de Març, que contenen importants treballs y ressenyes d'excursions alpines, entre ells: *Una ascensió hivernenca al Montblanc ab skis* (continuació), per E. Oertel, y *Una travessa d'hivern al Ortler*, per F. Becker. Publica, ademés, interessants notes sobre Alpinisme.

Entre les altres revistes rebudes durant el mes hem de citar: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, de Leiden; *O Instituto*, de Coimbra; *Revue des Langues Romanes; Revue Catalane*, de Perpinyà; *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana, Butlletí*

del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales, El Viajero, Cataluña, Hojas Selectas, Revista Musical Catalana, Cultura Española y moltes altres. — E. V. R.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS INGRESSATS DURANT EL PRIMER TRIMESTRE DE 1908

SOCIS RESIDENTS

D. Alfons Casall.—D. Angel Prats.—D. Eugeni Rodriguez.—D. Joseph Sanosa. — D. Joan Gener. — D. Eduard Layret y Foix. — D. Joseph Moles. — D. Joseph Majó Payes. — D. Joan Giné y Gusi. — D. Joseph M.ª Pena y Costa. — D. Lluís Llusà y Serramalera. — D. Angel Garcia. — D. Bernat Santos y Vall.—D. Pere Català. — D. Modest Bosch.—D. Francisco Sellent. — D. Lluís Masó Ferrer. — D. Carles Sagristà Soteras. — D. Enric Amiguet y Aguilar. — D. Joan Boada y Güell. — D. Frederic Vila Gibert. — D. Joan Guasch. — D. Antoni Saurí. — D. Plàcid Montoliu. — D. Eduard Alcobé y Arenas. — D. Xavier d'Alòs y de Dou. — D. Joseph Mas Torroja. — D. Joan Farré Gispert. — D. Francisco Bartrina y Axemús. — D. Pere Vidal Mons. — D. Joan Grau. — D. Pau Galimany Parull. — D Joan Matarrans. — Don Enric de Luque Rubies. — D. Joseph Tatxé.

SOCIS DELEGATS

D. Xavier Portas, a Manila. — D. Antoni Ribas y Parés, a Sevilla. — D. Antoni Bosch, a Vich. — D. Agustí Martí Soler, a Ribes. — M. Charles Lefrançois, a París. — M. Alphonse Meillon, a Pau.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De Mossèn Joseph Gudiol: un exemplar de *L'Ausa romana y el seu temple,* del propri donador.

De D. Joseph Pascual: un exemplar del *Siegfried,* de Wagner, traducció catalana.

De la Redacció d'*El Viajero:* dos nombres, ab fotogravats, del Xalet-refugi d'Ull de Ter.

De D. Amador Romaní: uns quants *Goigs* y un *Projecte de ferro-carril d'Igualada a Sant Sadurní de Noya.*

De D. Pere Estàsen: sis exemplars del discurs *Economia política regional,* del propri donant.

Del «Sindicato Musical de Cataluña»: un follet referent a *El Concurso del Liceo.*

Del mateix donador: *Notice sur les Excursions les plus interessantes des Pyrenées Orientales.*

De D. Guillem Graell: *Informació pública sobre la necessitat de crear una Banca Catalana* (Societat de «Estudis Econòmics»), del donador.

De D. Carles Malagarriga: un volum *Prosa Muerta*, del mateix donador.

De D. Emili August Vechi: *Antonio Cabreira. Da sua vida e obras.* Follet.

Del mateix donador: *Um additamento ao Instituto. Revista Scientifica y Litteraria.* Follet.

DONATIUS PERA'L MUSEU

De D. Joseph Pascual: quatre quadros ab el seu marc y vidre contenint una fotografia vista del Pallars o Ribagorça.

De D. Amador Romaní: fragments de ceràmica.

De D. Joseph Monsalvatge: diferents segells.

CRONICA DEL CENTRE

MARÇ DE 1908

EXCURSIÓ AL CANIGÓ. — Ab motiu de la celebració del Congrés de la Federació de Societats Pireneístes de que parlem en altre lloc d'aquest número, els dies 15, 16 y 17 va organisar-se una excursió oficial vers les encontrades canigonenques. El primer dels citats dies van sortir de Perpinyà vers Vilafranca del Conflent y Vernet una bona colla de companys nostres junt ab algun soci de la secció d'esports del «Centre Autonomista de Dependents del Comerç y de l'Industria» y del «Club Montanyenc», de Barcelona, comanats per l'intrèpit excursionista y coneixedor d'aquella regió M. Edmond Boixó, anomenat per l'encontrada, ab molta justesa, el rei de la montanya, el rei del Canigó. A l'estació de Prada saludaren an en Salvador Saporte, l'amable *hotelier* del Xalet dels Cortalets, ab qui feren l'acensió l'endemà.

En diversos automòbils y carruatges oberts feren el trajecte de Vilafranca al Vernet, dirigint-se vers el Casino, on foren rebuts pel director de l'establiment y diferentes persones y bons companys que van obsequiar-los molt durant la seva curta estada en aquella hermosa població, per tot lo qual els quedem altament agraits.

A l'endemà, a les sis del matí, sortien del Vernet. Eren 16 companys de Barcelona, els senyors Bombach, Amat, Casado, Gener, Llongueras, Miret, Pujol, Quer, Ribera, Roig (Joan y Gabriel), Riera, Santamaria, Valls, Vila y Vidal y Riba; en Saporte y M. Boixó com a cap de colla y director de la sortida. El dia's presentava bastant bé, y la montanya's veya curulla de neu blanca y llisa que, formant escayent mantell, arribava ben avall, cobrint aquelles hermoses afraus y alteroses carenades.

En tres quarts d'hora va assolir-se'l coll de Gouell o Juell, y a dos quarts de vuit s'atravessava'l camí forestal de Fillols. Desde allí anaren pujant pel dret, seguint el camí sols a estones y trobant ja alguna que altra congesta. A dos quarts de nou arribaren nostres amics al renomenat Cogulló, hermosa balconada sobre la plana que s'ovira al seu redós, com també sobre les vessants de la serra de Madres, que limiten l'espai al seu enfront. En aquell deliciós lloc va descansar-se breus moments, tot despatxant un petit esmorzar en bona y franca armonia. Eren dos quarts de dèu quan deixaven aquell encinglerat mirador.

D'allí en amunt la neu era ja ben abundanta y molt tova, aguantant molt poc, lo que, com es natural, dificultava un xic l'ascensió, que resultava una mica cansada, sobre tot pels que no estaven gaire habituats a fer aquestes sortides. No sens algun treball van atravessar la serra o carena que'ls separava de la deliciosa vall de Sant Vicens, baixant al camí forestal de la Bonaigua y font que's troba sobre'l mateix, abans d'una gran retombada del camí que va vers sota l'hermós cercle de Canigó, format per les vessants de la Pica y del Casamí, y que presenta un bell cop de vista, d'efecte verament encisador.

A les dotze deixaven aquell lloc, enfilant-se per la dreta canal de Malaterra. La neu no era pas més forta, y en contra tenien també una espessa boirada que anava ensenyorint-se dels cimals y el temps, que'ls curtejava un bon xic. Quan els faltava curta distancia pera arribar a la carena de la Casteille va sobrevenir un accident a un dels nostres companys, que va quedar rendit y impossibilitat de continuar l'ascensió. Eren allavors dos quarts de dugues, y el fred ja feya sentir-se ab bastanta cruesa. Tres companys y M. Boixó van determinar recular pel mateix camí pera acompanyar a l'accidentat: els demés seguiren avant.

Per fi, després de molt bregar, arribaren a la carena, davallant per sobre'l glaç cap a la clotada de Balatj y Xalet del Canigó, ont arribaren a quarts de cinc, bastant cançats y mitg morts de fred. La temperatura arribà als 10 graus sota zero.

Allí passaren la nit, y a l'endemà, després de visitar la font de la Perdiu y aquells hermosos encontorns, sortiren a un quart de dèu y arribaren novament al Vernet aprop les dugues de la tarda, seguint tota la vall de Balatj, y quedant molt complaguts de M. Boixó y de l'excursió realisada, ja que afortunadament l'accident sofert per un dels excursionistes no tingué cap mala conseqüencia.

CONFERENCIES

Excursió d'hivern al Montseny. — El dia 6 nostre consoci en Daniel Girona va llegir una interessant ressenya d'una excursió realisada fa pocs dies per les nevades regions del Montseny, presentant ab aquest motiu una vistosa colecció de clixés fotogràfics trets durant la mateixa pel senyor Cuyàs, pel propri senyor Girona y per altres companys de sortida.

Sessió en honor dels congressistes francesos. — Va celebrar-se'l dia 20 al vespre, independentment de les sessions o tasques oficials del finit Congrés. El senyor Martorell va parlar de la Catalunya monumental, tot exhibint una triada serie de vistes fotogràfiques dels més renomenats monuments de nostra terra; y el senyor Torras va parlar de la Catalunya pintoresca, fent passar pel davant dels seus oyents una serie de vistes de valls y montanyes catalanes existents en les nostres ja abundoses coleccions.

La Catalunya francesa. — El conegut y erudit arxiver de Perpinyà, nostre amic en Pierre Vidal, va donar el dia 21 una conferencia que va celebrar-se en el gran Saló de Cent de nostra Casa Comunal. Acompanyant una nombrosa colecció de boniques vistes fotogràfiques proprietat del «Club Alpin Français», Secció de Perpinyà, va anar ressenyant les belleses naturals y arquitectòniques d'aquells troços de la nostra terra, emprenent interessant y ràpida excursió per la plana rossellonesa, Llenguadoc, Cerdanya, Conflent y Vallespir, tot remontant també les joliues encontrades de l'anyoradiç Canigó.

Aquesta sessió, que fou també una de les organisades ab motiu del Congrés Pireneísta, va veure-s en extrem concorreguda y fou presidida per un senyor representant de l'Alcalde de nostra ciutat, que tenia als seus costats al cònsul francès, a M. Soullier y al senyor Torras, que féu la presentació del distingit conferenciant.

De Les Garrigues al Pla de Lleida. Pintures proto-històriques de Cogul. — El dia 27 nostre company en Ceferí Rocafort va donar compte de la seva excursió feta'l darrer istiu per la comarca de Les Garrigues y Plana d'Urgell. Al mateix temps donà compte de la troballa o comprovació de l'existencia d'unes interessantíssimes pintures rupestres en una bauma del terme de Cogul, que han despertat gran interès entre la gent entesa y que seràn objecte d'ulteriors estudis. Res ne diem aquí, per haver publicat ja'l treball del senyor Rocafort y reproducció de les pintures en qüestió, feta ben pulcrament, com les fotografies presentades pel propri conferenciant y pel seu company en Juli Soler, als quals cab la gloria d'aquest descobriment.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

Dia 7 de Març. — Conferencia de D. Ramon Miquel y Planas sobre *Les Faules d'Isop en català.*

El senyor Miquel va tractar de l'importancia y l'antigor de les faules y el paper que en tot temps han fet en el poble. Va explicar-ne ab gran claretat els orígens, extenent-se especialment en lo relatiu a les faules gregues, conegudes generalment ab el nom de faules d'Isop, traduides més tard en llatí y augmentades ab altres faules, apòlecs y exemples morals, fins arribar a la cèlebre edició llatí-alemanya del Dr. Steinhöwel d'Ulm cap a l'any 1480, patró de la major part d'aplecs de faules d'Isop publicats en diverses llengües.

Va parlar de la suposada edició incunable catalana y de les 16 conegudes per ell desde 1550 fins al 1885, a més de les 10 castellanes impreses a Catalunya.

La conferencia va ser escoltada ab gran interès pel públic, entre'l qual va repartir-se'l tiratge apart de la *Noticia preliminar* que acompanya l'edició de *Les Faules d'Isop* feta per l'esmentat crític y erudit disertant.

Dia 22 de Març. — La Secció va organisar el Gran Festival de Cants y Balls populars en obsequi als congressistes de la «Fédération Pyrénéiste» y per recullir diners pel Xalet-refugi d'Ull de Ter.

Varen pendre-hi part les cobles contractades a l'efecte, «L'Art Gironí», de Girona, y «La Principal», de La Bisbal, la colla de sardanistes «Poncelletes y Escardots», el «Chor infantil del Poble Sech», l'«Orfeó Bell Montseny», la «Schola Orpheonica» y l'agrupació «La Dança».

Varen ballar-se'l «Bon jorn», el «Ball cerdà» y la «Dança de les Roses», instrumentats expressament pera la festa per en Josep Serra, de Perelada, y la «Dança d'Espunyola», pel mestre D. Modest Serra y Gonzalez.

Els orfeons varen cantar un escullit repertori de cançons populars y les cobles varen tocar diferentes sardanes dels mestres D. Modest Serra y Gonzalez, Soler, Lopez Franch, Pep Ventura y Manén.

CURS DE FOLK-LORE

D. Rossend Serra y Pagès ha continuat el curs de Folk-lore, ocupant-se dels següents assumptes:

Conferencia XXI. — 14 de Març. — *Paremiologia.* I. — Concepte y importancia. — El proverbi, generador de la corranda y d'altres especies. — El refraner es l'obra de tothom.

Historia: vestigis romans; dístics de Cató; triades gales; literatura provençal; record de civilisacions posteriors.

Conferencia XXII. — 28 de Març. — *Paremiologia.* II. — Refrà, adagi y

proverbi. Màxima, axioma, aforisme y principi. Frase proverbial, dita tòpica y localisme proverbial. — Estructura: I. Forma rimada. II. Premisa y complement. — Anti-refrà y equirefrà. — Variants. — Classificació. — Orígens.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons explicades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes.

Conversa LXXXII (dia 2 de Març). — Primera de les Balears. — Primeres immigracions en les illes *Pythiusas*. — Els Fenicis. — Persistencia de la civilisació púnica. — Sa influencia en els indígenes. — Els Celtes. — Els Grecs. — L'immigració íbera provingué de les Balears? — Els Cananeus. — Els Cartaginesos. — Opinions dels autors referents als pobles que habitaren les Balears. — Estacions arqueològiques.

Conversa LXXXIII (dia 9). — Segona de les Balears. — Població autòctona. — Monuments megalítics. — *Talaiots* de Mallorca y Menorca. — *Navetes* y *Taules* menorquines. — Circuits murallats. — Coves artificials.

Conversa LXXXIV (dia 16). — Tercera de les Balears, tractant de les antiguetats cartagineses últimament descobertes a Ibiça y Formentera.

Conversa LXXXV (dia 23). — Primera de les Hispanies ante-romanes, tractant de les *races primitives.*

Conversa LXXXVI (dia 30). — Segona de les Hispanies abans-romanes, ocupant-se de les immigracions dels Ibers y dels Fenicis. — Origen y procedencia d'aquestes races.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

Any XVIII Barcelona, Maig de 1908 Núm. 160

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

DE LES GARRIGUES AL PLA DE LLEYDA

(Acabament)

Els pobles riberenys del Set tenen camí directe que va a Lleyda, y els de la baixa comarca poden utilisar la carretera de Sarroca que ha de continuar per Mayals cap a Flix; emperò'l camí que del cor de Les Garrigues porta a la capital en vuit hores es el que ja coneixem desde Granadella o desde Juncosa per Torms y Soleràs a Granyena, y d'aquest lloc, en que començа'l servey rodat vers Alcanó y Alfeç, baixa a trobar passat Montoliu l'esmentada carretera prop d'Albatarrech.

Pera passar a l'altre costat del Segre pot utilisar-se la barca de Torres (a tres hores d'Alfeç y dues de Sarroca) y el braç de carretera que desde la ribera oposada puja a enllaçar-se ab la de Madrid en la secció de Fraga a Lleyda, pròximament a un kilòmetre d'Alcarraç.

Desde'l cap-d'avall de Les Garrigues es també fàcil trasladar-se a La Granja (unes dues hores de Mayals) y guanyar el riu per medi de la barca que transporta a Escarp, en l'aiguabarreig mateix del Cinca (102 metres sobre'l nivell del mar).

Baixant desde Lleyda per la banda esquerra, se troba Albatarrech, ab les despulles d'antiga casa forta, el canal d'Urgell poc abans de desaiguar al Segre, dessota de Montoliu, y atravessat el Set, a les dues hores havent deixat la carretera de Sarroca, se passa per Sudanell, y a les tres y mitja s'entra a Torres de Segre, vorejant en el trajecte l'hermosa horta que rega l'important cequia de Torres, arribant-se a La Granja d'Escarp a les nou hores aproximadament de la capital.

A cosa de vint minuts abans del poble se veu l'enorme recolzada que formà'l riu, enduent-sen bona partida del terme en sa destructora avinguda del 22 d'Octubre de 1907, lo que motivà com

a mida de defensa que's construissin per l'Estat uns dotze o catorze murs de penetració, *espuntadors* o *pedrets* com allí'ls anomenen, de 30 a 40 metres de llargada, y fets de grans pedres esgraonats en el lloc de més perill. A càrrec del poble, y ab les suscripcions públi-

Clixé de Pere Borràs

UN DELS PEDRETS O ESPUNTADORS EN LA RECOLZADA DEL SEGRE PROP DE LA GRANJA

ques, se n'han construit set de més petits en altres llocs igualment amenaçats per la corrent.

La Granja es molt coneguda per les mines de carbó y ciment que s'han vingut explotant fins quatre o cinc anys endarrera, quedant paralisats els treballs.

El pas de la barca's troba a un quart y mitg del poble. En substitució de la que se'n va emportar la riuada d'Octubre, avuy n'hi ha una altra formada de dues juntades per la plataforma y de gran capacitat, com pot veure-s pel gravat que publiquem. Las ha

pagades la Diputació Provincial de Barcelona ab el producte de les suscripcions y consignació de l'esmentada entitat. Aquestes barques funcionen ab aparells senzills y pràctics a l'hora. De part a part de riu hi ha tirada una sirga de fils d'acer de 33 milímetres de diàmetre, de la qual pengen dues carrutxes (corrioles) enforcades, aon va estacada la barca. A les carrutxes, ferro d'enforcament y cadena que ferma les barques per la proa, se'ls anomena *cataldo*.

Pera posar-la en marxa, el barquer gira'l govern (timó) de les barques, y ab una altra sirga més prima que també va de banda a

Clixé de Ramir Abadal

BARQUES DE LA GRANJA PASSANT EL SEGRE

banda del riu, a un metre damunt de les plataformes, un home fa un petit esforç per girar.les proes cap al costat que vol dirigir-se, y la mateixa corrent fa caminar ben depressa'ls bastiments.

Així que's deixa la barca s'entra tot seguit en el recinte de l'enderrocat monastir d'Escarp, situat, com tenim dit, en l'aiguabarreig del Cinca ab el Segre, a l'esquerra del primer y a la dreta del segon. El nom segurament se li ha donat per esser en aquell punt espadats els marges riberencs, accident que en altres llocs es conegut per *riba* o *ribast*.

La construcció poca cosa de particular ofereix, puix correspon a les primeries del segle XIX^{è}, per l'estil dels temples de tres naus que hem vist a Les Garrigues. La fatxada principal, encarada

al SE., mira al riu, y el campanár, que encara resta en peu, es de planta quadrada y poligonal de la teulada en amunt de l'enrunada iglesia. Era dedicat a la Verge, com succeeix quasi bé en tots els de l'orde del Císter. La fundació uns l'atribueixen a D. Pere *el Catòlic* y altres al seu fill D. Jaume *el Conqueridor*, que acabà l'obra començada; emperò ja hem dit que ara no queda res d'aquell temps. L'actual propietaria es D.ª Manuela de Montfort, viuda de Fuster, del vehí poble de Torrent del Cinca (provincia d'Osca), que posseeix també l'enlairada iglesia de Sant Salvador de Torrent.

Fòra del portal del monastir arrenquen dos camins: pel de l'esquerra, en tres quarts, se puja a Masalcorreig per la ribera del Cinca, avuy divisoria entre Aragó y Catalunya, límit que desde Masalcorreig abandona aquell riu y segueix entre Seròs y Fraga, deixant aquesta ciutat, catalana per la parla, com altres pobles de l'esmentada ribera, inclosa en la jurisdicció aragonesa.

Remontant el poc atractívol Pla d'Escarp, Segre amunt cap a Seròs, als cinc quarts, mitja hora abans d'arribar al poble y a poques passes de la carretera, que ha de continuar pel camí recorregut vers Mequinença, en direcció del riu, del qual se troba bastant apartat, se troba l'antic monastir de Nostra Senyora dels Angels, d'Avinganya, que havia pertengut a l'orde dels Trinitaris calçats.

Al fixar-se en el campanar quadrat y prosaica balustrada que'l corona sobressortint per damunt de les construccions relativament modernes del convent, l'observador s'encamina an aquell recinte ab certa desconfiança, motivada per la desilusió que li haurà produit l'anterior visita. Malgrat això, si dirigeix els seus passos de NO. a N. y SE., donant la volta al vell edifici pera ensopegar l'entrada, no li passarà desapercebut un petit absis poligonal ab revinguts contraforts surmontats per capritxoses gàrgoles y una finestra en la cara del centre, de senzill calat gòtic, a qual estil correspon l'iglesia, per més que ha sofert moltes transformacions la seva fàbrica, com se desprèn del simple examen de la fatxada barroca, que res té que veure ab aquell sistema de construcció.

Forma la porta un arc de mitg punt, ab motllures entre dues ventrudes columnes esculpturades que descansen sobre treballat pedestal y sostenen un senzill cornisament, ab una gerra de flors en els extrems. En el centre del frontó, lleugerament corbat, y trencat pel mitg, apareix l'escut de l'orde. L'interior consta d'una sola nau gòtica, vegent-se en les tres claus de la volta aon convergeixen els nervis que arrenquen de les carteles, representacions de la Mare de

Déu y la creu de l'orde. La secció del presbiteri y la que dóna a la fatxada, al primer cop de vista se repara que es de temps molt posterior, puix aquell acaba ab una paret llisa en lloc d'àbside; de manera que'l mur que resta a la part de fòra indueix a creure si allí

Clixé de Juli Soler

DETALL DE L'IGLESIA D'AVINGANYA

hauria tingut primitivament l'entrada. Desde la porta endins, la primera capella que's troba a mà dreta correspon a l'absis de que hem parlat primerament, y era la del Sant Crist venerat avuy en la parroquia de Seròs. L'obertura de l'arc de cara a l'iglesia es d'aresta viva, igualment que'l que va de part a part del temple, com si hagués servit pera enrobustir la volta. Davant d'aquesta capella, convertida en llenyer, o sia entrant a mà esquerra, hi ha la que

fou dedicada a la Verge del Remey, en qual fons s'obrí modernament una porta de comunicació ab el claustre. Dessobre'l bellíssim calat del sigle XIVè que l'adorna s'hi veu entre altres escuts el de la casa de Montcada, y a dins, en el mur d'espatlles a la fatxada, s'hi conserva encara algun primorós detall d'una sepultura del sigle XVè, faltant-hi'l sarcòfac, com també han desaparegut els que hi havia en altres capelles al costat del presbiteri, un dels quals, segons se diu, guardava les despulles de D.ª Constança, infanta d'Aragó, filla de D. Pere *el Catòlic,* que ab D.ª Sanxa y altres dames de les nobles families d'Aragó y Catalunya foren les primeres religioses trinitaries. En l'enllosat de l'iglesia s'hi poden observar una infinitat d'inscripcions sepulcrals dels sigles XVIIè y XVIIIè. Al costat de la fatxada s'hi veuen igualment moltes llegendes [1].

A la banda de mitg-dia hi han les dependencies del convent junt als claustres, d'orde toscà, ab vuit arcades sobre corregut basament, molt posteriors a la construcció del temple. Una de les ales es completament caiguda y lo restant amenaça ruina de tal manera que fins es perillós transitar per aquells corredors, que per altra part no tenen cap interès.

Ja de temps antic existia en aquest lloc una torra y casa forta nomenada Avinganya, de la qual en féu donació D. Pere de Bellvís, havent sigut consagrada la primitiva iglesia en 25 de Novembre de 1202, ab assistencia del rey D. Pere, essent el present monastir el primer que Sant Joan de Mata fundà en la Corona d'Aragó. En 1236 fou entregat a les religioses de l'orde per disposició del general y a instancia de l'infanta D.ª Constança, que, enviudada, va pendre l'hàbit religiós, y allí morí igualment que sa germana D.ª Sanxa, continuant en aquesta disposició'l monastir fins l'any 1529, en que, despoblat ab motiu d'una peste, tornaren a ocupar-lo'ls religiosos que'n foren desposseits per la Revolució, iniciant-se allavors la seva ruina [2].

La creu de terme que s'aixeca a l'entrada de Seròs encara es coneguda per la creu d'Avinganya y no's recomana pas pel seu mèrit artistic. Es barroca, igualment que l'iglesia parroquial, no devent anotar-se en tot el poble cap detall digne de tenir-se en compte, puix

1) En el Museu Diocesà de Lleyda se guarda un gran sarcòfac ab cervos esculpturats y sense llegenda, procedent d'aquesta iglesia.

2) Per tot lo referent a Avinganya y Escarp pot consultar-se l'obra *Las Casas de Religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, per don Gayetà Barraquer, pbre.

el palau del Marquès d'Aytona ni les altres cases distribuides en carrers ben desembraçats y amples places, res de particular ofereixen.

Seròs o Ceròs, com també s'escriu, ab 2.681 habitants, es la població més important d'aquesta ribera, y el seu terme afronta ab la provincia d'Osca, trobant-se a dues hores de Fraga y a cinc y mitja de Lleyda, ab qual capital hi ha establert servey públic de carruatges, sortint una tartana de bon matí, que retorna a la tarda.

Clixé de Juli Soler

Seròs: Creu d'Avinganya

Tampoc aquest trajecte està desproveit de records històrics. A Aytona, l'antiga Etosca segons l'opinió més generalment admesa, morí'l capdill Sertori a mans del traidor Perpena; y en el castell quals importants despulles podem contemplar en el serradet que domina la vila, estigué pres, tal vegada en una de les dues torres que encara resten en peu, el desgraciat Príncep de Viana, tant benvolgut dels catalans com avorrit del seu pare Joan II, el qual, trobant-se a Lleyda en plenes Córts el 2 de Desembre de 1460, ordenà fos aquell detingut y trasladat a Aytona, sens dubte per por de que'l llibertessin els lleidatans, defensors sempre de les bones causes, augmentant el despòtic procedir del rey la malavolensa que ja li tenia'l poble y que no trigà a exteriorisar-se.

Hi trobem, ademés, una creu de terme dintre de la vila, y un exemplar del més extremat barroquisme en la fatxada de la seva iglesia, ab totes les desproporcions y contrasentits imaginables: serà de tant mal gust com se vulgui, emperò es una pàgina rica-

ment presentada d'un período del nostre art en plena decadencia, que s'ha de conèixer encara que no més sia pera criticar-lo, y en això excusem la publicació de l'adjunt gravat.

El nom de Gebut, avuy despoblat, Alcarraç y tants y tants

Clixé de Juli Soler

AYTONA: PORTADA DE L'IGLESIA

altres d'arrel aràbiga que hem anat trobant per les comarques recorregudes y que'l bon sentit del lector haurà notat en el present treball, constitueixen una prova irrefusable de la llarga dominació dels alarbs en aquest troç de Catalunya, aont deixaren, una bella mostra de la seva civilisació ab la ben disposada obra del canal que desde'l Segrià s'allarga per darrera Lleyda fins a Soses.

Desde aquest últim lloc la carretera va a juntar-se ab la gene-

ral de Madrid dessobre d'Alcarraç, vila coneguda per les seves aigues clorurat-sòdiques, d'aont continua vers la capital, deixant a mà dreta, poc abans d'arribar-hi, la creu del Batlle y camí de l'ermita de Buzenit, havent-se pogut apreciar en tot el recorregut desde Seròs l'esplèndida horta extesa per la canal del riu, essent Lleyda'l centre d'exportació de les seves produccions.

L'objecte que'ns portava allí era visitar detingudament els

Clixé de Juli Soler

Lleyda: Plaça de Sant Joan

museus arqueològics, provincial y diocesà, pera traure fotografies de lo més notable que conserven, quedant molt regoneguts per les atencions y facilitats que obtinguerem dels respectius conservadors, especialment del senyor Simon y Puntí, delegat del Centre.

Ademés de lo que tenim manifestat respecte de les iglesies y castells de Les Garrigues, devem afegir algunes notes referents a Torrebesses y Sarroca.

La primera de dites poblacions es de les que més caràcter ofereixen en aquesta rodalia, sobre tot en la part més vella de la vila, aont s'aixeca'l gran casal del castell y l'antiga parroquia al cap d'a-

munt, de pur estil romànic, ab l'absis circular, portada de tres arcuacions sobre altres tantes columnetes y campanar d'espadanya. La coberta es de grans pedres formant vuit graons arrodonits, que no vessen les aigues directament a defòra, sinó pels escorredors a travers del mur perllongat al seu voltant arran de la cintura. La paret, desde l'espadanya fins a l'àngul entrant així que começa'l tom de l'absis, té 13'50 metres. Es remarcable un retaule gòtic primorosament cisellat en pedra del país.

A Sarroca resta en peu l'esbelta torra quadrada del castell, ab finestres gòtiques y atalussada en la secció inferior. L'iglesia, de volta de canó seguit lleugerament apuntada, té l'absis y les capelles gòtiques, y la portada correspon al renaixement; la coberta es per l'estil de la de Torrebesses.

Pera acabar la present memoria, sols me resta consignar la bona impressió que'ns enduguerem del «Centre Excursionista de Lleyda», quals individuus, animats dels més bons propòsits, han començat a publicar un Butlletí mensual que ha de constituir, sens dubte, una branca importantíssima de l'excursionisme català.

CEFERÍ ROCAFORT

NOTES HISTORIQUES D'OLIUS

(Continuació)

Un solsoní, a l'esser interrogat sobre si havia sentit a parlar may als abats de llurs drets sobre Olius, deposà: «Jo no se que cosa ses dret dominical ni he conegut los pabordres passats sino lo señor don pedro y don luys, y aquest qui vuy es, que fossen abats, y jo no he may parlat ab ells dels drets de labadia perque ab aquexos señors no si acosta tothom endemes com no sien persones com jo de semblant conditio, y axi no puch dir si sabien los drets de ella ho sinols sabien, pus no conuersaua ab ells».

Diu un altre «que moltes vendes y alienacions y transportacions ha vist y oit dir que son fetes de proprietats y possessions del terme y castell de olius que may sen ha pagat terços ni luysmes als abbats passats, y que creu que essent present don luys que ho sabia y noy feyha contrari. De don pedro de Cardona nou pot dir perque noy estava a solsona ni habitaue y que mes ha oit dir

que en lo terme de olius feya bon conrear y tenir proprietats perque al manco si res millorauen era tot de aquells que les millorauen, perçoque non avia de respondre al señor dells ters».

Diu un tercer que «son pare, que deu li perdo, es estat render de olius y ell testimoni com a fill que era seu plegaua los censos de olius, y no sab que son dret dominicals ni foriscapis, be es ver que de terços ni luymes no nia plegats, ans be ha oit dir al quondam son pare que lo terme de olius era franch en allou y ell testimoni deposant te vna vinya y te vuyt o nou jornals, que la possehix com a hereu de son pare, y son pare la posseix tambe de son aui del testimoni, y que no te titols, y per axo que no sab com los pertanye Perque se eren cremats los actes ab vn drap de la paella en una copa, y aço ho ha oit dir ala Auia de ell dit testimoni que permuta en part acambi un jornal y mitg los pertanye, y ell per cambi ne auien fet ab los habitants de Comagincossa y no sab ni ha oit dir si sen paga terços hoch no».

Deposa un altre «... que ell no sab ni sabien (els abats) los drets que hi tenien ho no be que com abons pellats (per prelats) ho deuien saber...».

En defensa dels testimonis recusats per l'abat diu un «... que ell testimoni era consell en lo any 1547 y ab en Riu Fonollet y en Joan orthoneda y Bart. Barbesí de la Jurisdicció Abbacial [1] y les hores se mogue lo plet que lo señor Abbat volia terços de les terres del castell de olius, y axi la vila determina de defensar ho, y axi ho feu mas ell test no nega que per axo ningu volgues lleuar la honra ni volien mal al señor abbat y que es ver que los sobredits enomenats en lo article eren... consert sino en Argillagués que sen ere exit y creu ell test. faren al consell com se determina de defensarse contra lo señor abbat mas no li par com te dit que per axo y agues persona que li volgues mal en quan el testimoni coneixie y si per axo los desabilite de fer testimoni ell test. sen remet a la justicia».

Un testimoni favorable a l'abat diu que alguns dels testimonis deposants contra aquest «lany 1559 y 1561 foren contra lo señor abbat maliciosos en la causa y plet que se porte en barch. contra sa señoria, y perque sa señoria auie fets consols a mi y a Jaume Boxader, en defecte y per impediment de Joan boldo y march colomes, estauen presos perque lo señor abbat pretenia que li eren

1) A Solsona hi havia dos jurisdiccions y dos universitats o consells, una de l'abat y altra del vescomte de Cardona.

estats desobedients en no volerli ajudar a pendre a ms. Cortit foren en fauor dels contraris del señor abbat, y en barchn. li aposaren mil maldats y apres a oit dir que los gastos feren en barcna. an pagat del guany eren en les carniceries, y perço los tinch per duptosos que per les dites desamistats puguen esser admesos per testimonis contra lo señor abbat». Any 1561.

En l'any de l'Encarnació 1588 ja feya deu anys que tenien la causa pendenta y indecisa en la Real Audiencia de Catalunya; y, veient la cosa interminable, l'Abat, ab beneplàcit de la Santa Sèu Apostòlica, y els cònsols y consellers de Solsona, proposaren terminar la qüestió concordant-se a pagar aquests a la mensa abadial, quiscun any, tres lliures barceloneses, y aquell a mantenir l'antiga consuetut de no pagar lluisme'ls de la quadra d'Olius. Com aquesta concordia era més útil a la mensa abadial que no pas esperar la fi de la causa, que ab tanta enteresa havien defensada'ls d'Olius y Solsona, acudiren al nunci apostòlic, ab potestat de llegat de latere en els regnes d'Espanya, César Specianus, perquè com el cens de tres lliures no excedia'l valor de tres escuts, se dignés aprovar-la y confirmar-la. Comissionà aquest a Bartomeu, Vicari Cap. S. V. d'Urgell, pera que examinés si en veritat la referida concordia era en profit de l'Iglesia, y si dit rèdit anyal no excedia de la suma de cinc ducats de càmara o tres escuts d'or, y donés solemnitat a la concordia fent document públic. Així se féu, posant, ademés, penes eclesiàstiques als contraventors de la mateixa [1].

L'iglesia de Sant Esteve fou regida desde'l sigle XIVe per un vicari perpetuu depenent de l'iglesia de Solsona fins a nostres temps, que ha sigut instituida parroquia d'entrada, confrontant ab les de Besora, Joval, Solsona, Lladurs y Torrents.

Les altres capelles ermitanes de que'ns parla l'acta de consagració del temple de Sant Esteve, totes estan encara, les més fetes de nou, dedicades al culte diví, encara que en alguna, per poc decorosa y falta d'ornaments sagrats, no permet l'ordinari celebrar el sant sacrifici.

La de Sant Joan no sé si estava en el mas del mateix nom o bé en el molí de La Farga, en el qual s'hi conserva, a més de la nova capella d'aquest titular, una pica d'aigua beneita de pedra esculpturada, que molt bé pot ser del sigle XIIIe, la qual serveix de com al brocal del pou del molí de les olives. Si era en la masoveria de

1) Lloc y plec citats, núm. 1.020.

Sant Joan, l'actual es moderna, y l'antiga estava, segons tradició, en el planell d'alzineres que hi ha a mitg kilòmetre de la mateixa.

En la de Sant Miquel, a principis del sigle XIVè, fundà un benefici en Jaume de Morea, avi dels nobles Lloberes, que tant de bé feren a Solsona ab llurs benèfiques y piedoses fundacions.

La de Sant Just es la que adquirí més importancia, venint a

Clixé de J. Collell

La Farga

esser una verdadera rectoria, en la qual feia residencia continua un capellà, si bé depenent del de Sant Esteve. En 1271 tingueren qüestions el cavaller A. de Joval y el rector de Sant Esteve, Berenguer de Vilaró, per negar-li aquest el dret de patronat sobre la mateixa, que aquell requeria. Se comprometeren al fallo d'en R. Dez-Call, qui establí que'l cavaller de Joval fes presentació del prebere que volgués pera la capella de Sant Just al rector d'Olius, que era tingut de rebre-l y de confirmar-lo. Si aquest no'l judicava convenient, podia aquell tant solament altre segon presentar, y si'l rector, o altres successors seus, no'l volien tampoc rebre, devia'l

cavaller A. de Joval, o els seus successors en la possessió d'aquest lloc, presentar-lo al pabordre de Solsona, que era tingut de rebre-l y confirmar-lo. També volia A. de Joval que'ls masos de Bolons y d'en Romeu fossin regoneguts de la parroquia de Sant Just, per esser de temps enrera parroquians de dita capella, segons declaració de testimonis. R. Dez-Call composà que'l rector d'Olius tingués cura d'ànimes en dits masos, per esser poblats dins la parroquia de Sant Esteve, tenint la meitat en les treitures y testaments, y l'altra meitat els clergues de Sant Just, y abdós l'alberga; més com llurs habitadors en cap temps havien acostumat d'anar a l'iglesia de Sant Esteve, y per tots temps havien oit divinal ofici y rebut sagraments en la capella de Sant Just, emperò manà que'l dia de Sant Esteve, dilluns de Nadal, fossin tinguts d'anar a la seva iglesia d'Olius. La sepultura y baptisme podien, a voluntat, rebre-la a Sant Just, més les confessions y comunions a Sant Esteve, a no ser que'l clergue de Sant Just tingués llicencia del d'Olius. Els altres masos que eren de la parroquia de Sant Esteve, però prop de Sant Just, y els masos dels Ots y Golferics, podien continuar, segons costum, anant a la que volguessin, y el capellà de Sant Esteve tenia'l dret de visitar quiscun any la capella de Sant Just y rebre-hi confessions y penitencies en la festivitat del sant [1].

Dono detallada aquesta noticia perquè dóna alguna llum sobre la disciplina eclesiàstica en aquells temps y la vida de moltes capelles que poblen nostra terra.

Aquesta capella, que encara conserva'l seu estil romànic, es avui sufragània de la parroquia de Joval.

JOAN SERRA VILARÓ, PBRE.

(Acabarà)

LA CAVALLERIA CATALANA Y SANT JORDI
EN LO SEGLE XIII [2]

PARLAR de Sant Jordi es ocupar-se en un dels temes més tractats y exprimits aquí y a fòra. Y això fa esdevenir la empresa o molt fàcil o molt dificultosa, segons se vulga treure partit de coses ja dites o se pretenga ser original.

1) Lloc citat y plec II, núm. 972.

2) Treball llegit en lo CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA en la diada de Sant Jordi al 1908.

En lo primer cas se pot donar amenitat a semblants actes apelant a les curiositats que contenen les innombrables publicacions. D'una part tenim los sermons predicats en tal diada, quan la Diputació de Catalunya la celebrava ab gran pompa.

En los segles XV, XVI y XVII passaren per la càtedra sagrada en la festa del Sant totes les eminencies de les ordres religioses establertes a Barcelona: moltes d'estes planes d'oratoria eclesiàstica podem avuy estudiar, com, v. g., la del mercedari Fr. Plàcit d'Aguilar en 1635[1], la del caputxí Fr. Pau de Samà[2], o la del mínim Fr. Pau Andrés en 1696[3], etc.

En nostres temps la bibliografia catalana de Sant Jordi es molt rica. Començant per l'estudi de l'ilustradíssim P. Caresmar sobre lo patronat de Sant Jordi al Aragó, escrit a instancia del Baró de la Linde, y acabant ab los nombrosos treballs que desde lo renaixement del esperit català, cada any, s'editen en articles de revistes y diaris, tenim davant nostre un hermós aplech bibliogràfich del major interès, puix hi figuren quasi tots los literats de Catalunya.

Tasca profitosa es la d'espigolar per camp tant extens, hon no hi manquen hermosíssimes flors recòndites a tot esguart y oblidades dels homes per la cubertura tupida del temps, d'ahont fàcilment se les farà reaparèixer ab ropatge de novetat.

¿Què diriem si de la bibliografia catalana nos estenguessim per la de tot lo món antich ahont tants pobles han adoptat lo patronatge de Sant Jordi, desde les glacials comarques de Russia y Gran Bretanya, fins les tòrrides de la Etiopia, passant per les abonançades terres intermitges de la Georgia o Gurgestan, que li deu son nom nacional[4], de l'Anatolia, conservant son famós sepulcre a La Tira, visitat per nostre Ramon Muntaner[5], de les regions venecianes, lombardes, toscanes y provençals?

1) *A los M. I. Sres. Diputs. y Oydors. de Cuentas de Cataluña, dedica este sermon de S. Jorge Patron de Cataluña, Fr. Placido de Aguilar de la Orden de Ntra. Sra. de la Merced* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1635), VIII, 24 planes 4.t.

2) *Panegírico de las grandezas de S. Jorge martir, Patron de Cataluña, por el P. Fray Pablo de Sarriá Provincial de Menores de Capuchinos celebrado en la Capilla de la Diputacion*, 72 pàgs. 4.t.

3) *Congratulacion festiva en celebridad de S. Jorge por la mejora de salud de Carlos II y oracion panegírica por el P. Fray Pablo Andres, de la orden de Mínimos, el Consistorio de la Diputacion de Cataluña* (Barcelona, Rafel Figaró, 1696), 26 planes numerades y 4 *villancicos* sense foliar.

4) De la Georgia o Gurgestan se'n parla en lo sigle VII. Flórez: *Clave historial*, pl. 72.

5) «E com foren a la ciutat de la Tira, aquells Turchs que eren escapats de la batalla ab daltres quis foren aplegats a ells, qui eren de la gabella de

Es, donchs, un horitzon interminable y sugestiu lo que's presenta a la consideració y estudi de qui no té cap punt de mira especial y tracta de conèxer alguna de les fesomies del famós Sant, que si quasi sempre es patró de la milicia, a voltes lo han aclamat també altres classes socials, com succeheix ab la de la pagesía en les italianes terres del Veneto.

Però, al pretendre situar a Sant Jordi en la cavallería catalana del sigle XIII, com callen los llibres y callen los arxius, la empresa es quasi insuperable. Se presenta, en cambi, molt vasta, excessivament vasta, en lo que pertoca a estudiar la cavallería en lo Principat.

Remontant-nos al temps de la consolidació del cristianisme, al sigle IV, trobem escrit que Constantí *lo Gran*, en l'any 312, fundà a Roma la primera ordre cristiana de cavallería, sots patronatge de Sant Jordi. Siga com se vulla, es lo cert que l'arqueòlech Gayet relata haver trobat en los cementiris dels primers cristians que excavà en la greco-romana Antinoe, medalles de Sant Jordi en sepulcres de guerrers[1].

Més en la Espanya cristiana, en la dels concilis visigóths que assenyalen la evolució religiosa y política de la societat dels segles VI y VII, la confrontació ab les Galies havia de portar al ferm manteniment del patronatge de Sant Martí de Turs, si es que llavors fos costum, en nostra milicia, adoptar patronatge especial. La dominació dels franchs, seguint d'aprop en nostres comarques pirenenques a la visigoda, havía d'arrocegar-nos de ple a ple envers son Sant Martí, y, una vegada infiltrat en nostra societat mitj-eval, no era empresa fàcil substituir-lo. Sols una acció molt constant, després d'una gestació més o menys llarga, ho conseguí, passant per una època de transició.

Lo sigle XII, mitjançant nostra compenetració constant ab lo N. d'Italia per vies de la Provença y la comunicació ab l'Orient que ocasionaren les Creuades, aparellaren lo patronatge de Sant Jordi durant lo sigle XIII.

Aximateix en aquest la cavalleria pren nova forma, se mou en altres vies y tracta de dictar-se veritables lleys especials que regulen ses pràctiques o usances. La primera nos la facilita lo propri sigle XIII, en l'interessantíssim *Libellus de batalla faciendi*, encami-

Mondexia, corregren a la Tira entro la sgleya hon jau lo cors de monsenyer senct Jordi, que es una de les belles esgleyes que jo hanch vaes, e es prop de la Tira entro a dues milles» (*Cronica* den Muntaner, capitol CCVI).

1) *Diario de Barcelona*, de 23 de Juny de 1902.

nat a regular una de les especialitats cavalleresques, la més important de totes elles, la *batalla jurada,* que lo sigle XV anomena *batalla a ultrança* y nostre castellanisat sigle XX sols sab denominarla *desafio.*

Ab anterioritat a aquesta interessantíssima disposició, o siga en lo sigle XII, la cavallería apar tant sols organisada jurídicament com una de tantes institucions del Comtat de Barcelona.

Les sues relacions eren establertes per diferents *Usatges,* que un detingut estudi determinarà si tots arrencaven del temps de Ramon Berenguer *lo Vell,* y, en cas contrari, quals pogueren agregar-se més tart.

Ja són característichs dels primers temps de la cavallería, y d'ella s'infiltren a totes les classes socials, les costums de la batalla jurada y del deseximent o devedament.

La batalla jurada no era coneguda dels góths: era costum dels franchs, introduhida ab la sua dominació en la Marca Hispànica. Se donaren exemples, al començar lo sigle XI, de no voler-lo acceptar entre nosaltres, fundant-se precisament en que la lley goda *non jubet ut per pugnam discuntiantur negotia*[1]. Prò no prosperà lo manteniment de la lley goda, después dels *Usatges,* en que hi figurava lo tant conegut de *Batayla judicata* disposant que la lluyta o combat entre dos cavallers com a argument provatori d'alguna querella, no s'ha de consentir sempre o capritxosament, sinó per necessitat, quan la cort (tribunal de Veguer) conegués esser de tal naturalesa lo reptament, que la batalla resultàs imprescindible, «ço es, por bohia, o per treves trencades o per trahició»[2]. *Bohía* o *bausía* era una grave transgressió de la fe jurada al senyor. D'ella tracten los *Usatges* al fer constar esser *bausía màxima* lo matar al senyor o al seu fill llegítim, lo cometre adulteri ab la sua muller, lo pendre-li lo castell o ocasionar-li un dany que no li pogués esser esmenat. Tot lo qual repeteix lo *Libellus de batalla faciendi,* al dir: «Si aquell qui es reptat de bohia es vençut, si la bohia es de aquelles grans bohies qui esmenar ne redeger nos poden, axí com es, qui auciu son senyor o fill ledescme de son senyor, o jau ab sa muller de son senyor, o li tolrra son castell, o noll li voldra retra sens empatxament o penyorament, o li fara tal mal que nolli pusca esmenar, romanga baare per tots temps, e null hom nol ne gos sofferir,

1) J. Balari y Jovany: *Origenes históricos de Cataluña,* pl. 385.

2) Vegi-s Salat, *Colección de documentos justificativos de las monedas de Cataluña,* v. II, pl. 20.

e ischa de tot lo Comptat de Barcelona e daço destruix el la postat. Cor baare manifest e vençut daytal bohia, qui redeger e esmenar nos pusque, no deu romanir en terra domens leals». Ab les paraules *treves trencades* se volia aludir al cas de faltar-se a les estipulacions de pau pactada entre cavallers.

Lo *Libellus de batalla faciendi,* redactat en una època en que per ningú era discutit lo procediment feudal de la lluyta unipersonal, té capdal importancia, axís per lo llenguatge com per les costums. Al formar part de les pràctiques legals escrites y sancionades y continuar-se en llibres de privilegis s'han pogut evidenciar curioses variants que s'observaven a Barcelona y eren diferents d'altres en ús a Valencia.

Quan la Cort, precehint degut estudi y deliberació, acceptava la batalla, lo reptador devía dipositar a mans del Veguer una fiança de 200 unces d'or de Valencia, equivalents a 400 morabatins. Seguidament començava una tramitació, a tall de judici, que finía citant-se als contendents a un dia y lloch determinat, per la batalla.

Una part d'aquesta tramitació anava encaminada a obtenir que la lluyta s'efectués en igualtat de condicions, axí de força material com d'armes, procurant que quiscun d'ells sigués parió *(par* o *contrasemble)* del altre. Per arribar a aytal fi no era condició precisa que batallés lo mateix interessat, sinó un representant seu.

Altres regles estan endreçades al acte material de la batalla, evitant que l'intervenció directa o indirecta dels espectadors pugués may perturbar la igualtat d'una lluyta, menada sots lo principi dominant en la prova judicial coneguda pel *judici de Déu*. També prescrivía lo que s'havía de fer quan se prorrogava al dia següent la batalla començada però no finida, per restablir-la en les metexes condicions en que estava al suspendre-s. Acabant dites lleys ab la proclamació del vencedor en lo camp: si era'l reptador, se'l conceptuava guanyant lo plet, *ço es, ço per que lo reptament fo, e deuli esser esmenat tot lo mal el dan que en la batalla aura pres,* pagant-ho lo vençut. En cambi, si lo reptat o desafiat, com diriem castellanisant la paraula, era guanyador de la batalla, se li retornaven les despeses fetes y esmenava lo dany rebut, ab complerta indemnitat del que hagués pogut ocasionar a son contrincant.

Més aquestes disposicions no anaven encaminades a derogar los *Usatges*, sinó a suplir detalls no consignats en nostre gran còdich. Puix los Reys tenien gran compte en cumplir al peu de la lletra les menors de ses disposicions. Un exemple hi ha ab la consulta que féu al Monarca en 1286 lo senescal Ramon de Montcada.

Fou, l'any 1286, remarcable per los grans dissentiments y lluytes entre Guillem Ramon de Josa y Jaume de Peramola. En tant que'l comte de Foix Roger Bernat, en lo mes d'Agost, havia entrat a Catalunya en favor del primer, per posar siti al castell de Tragó [1], Josa y Peramola acabaren concertant batalla, per la que los hi fou assenyalada la vila de Cervera. Al aparellar lo camp, se trobaren mancats de fusta y cordes per formar la palissada, consultant-se al rey si's podía fer de tapia. A lo qual aquest no hi accedí, responent se cumplissin les disposicions dels *Usatges* [2].

Aquestes lleys assenyalen implícitament la extensió que havia pres, en lo sigle XIII, la batalla jurada, com ho confirmen de sobres les historiés. Dos famosíssimes registra lo sigle XIII. La primera fou la de Bernat de Centelles y Bernat de Cabrera, en 1270, de la qual sortí guanyador Centelles. Però en Cabrera apelà al rey Jaume I, demanant la anulació de la victoria del seu contrincant, puix havia usat la famosa espasa de Vilardell, que era arma de virtut y feya esdevenir invencible al qui la apunyava. Y Jaume I, admetent com a bona la reclamació, anulà dit combat. Aquesta qüestió jurídica es una de les pesses més interessants que existeix d'aytal costum cavalleresca [3].

L'altra batalla jurada fou la que s'havía de donar a Burdeus, en 1283, entre nostre rey Pere *lo Gran* y Carles d'Anjú, y que no s'efectuà per haver-hi dexat de comparèxer lo segon.

Tanta importancia com la batalla jurada té la altra costum cavalleresca del *deseximent*, que equival a desnaturalisació y guerra subsegüent. Los senyors podien desexir-se dels seus amichs, parents y fins del sobirà y moure-li guerra, mitjançant justa causa.

Tòtes les lluytes que entaulen ab Jaume I los seus cavallers,

1) Registre 66, foli 172, Arx. Corona d'Aragó.

2) «R. de montecathano Senescalco Catalonie: Recepimus litteras uestras et intelleximus ea quod nobis significastis super faciendo campo apud Ceruariam racione belli quod fieri debet inter G. R. de josa et ja. de peramola, quem campum faciendum seu construendum non inueniebatis ut asseritis fustam siue cordes et ideo petebatis si de tapia fieret dictus campus: vnde respondendo uobis significamus quod non intendimus quod campus fiat, nisi prout debe atfieri, juxta usaticos barchinone. Quare nos inspecto dicto usatico et habito dicto consilio, faciatis in construendo dicto campo, quod fuerit juxta dictum usaticum faciendum, nisi forte conueniatur inter partes quod fiat alias dictus campus et si de uoluntate precium alias habit fieri placebit nobis. Datum osce III idus octobris — S. R. scorna.» (Registre 66, foli 219, Arx. Corona d'Aragó.)

3) *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. X, pl. 641.

comencen ab la tramesa del cartell de deseximent, hont hi fan constar la causa que'ls mou a semblant determinació.

Lo deseximent, trascendint a totes les classes socials, porta al poble a imitar als cavallers, cambiant la paraula per la de *tenir en reguart*. Los qui's tenen rancunia, la fan constar en escrits, amenaçant al seu adversari de que li ocasionaran dany tant a ell com a sa familia, valedors y béns, y recomanant-li la vigilancia si vol evitar-los.

Lo deseximent entre grans senyors ocasionava nombroses lluytes locals, permeses per les lleys de la terra als cavallers, puix se presuposava que ab aquestes campanyes esdevenien aptes per lo combat, y lo cavaller era profitós a la patria quan tenía de corre a defendre-la. Res hi feya que la riquesa agrícola ne vingués a menys.

La cavallería, ab lo seu cúmul de pràctiques y lleys, havia d'evolucionar, procurant aconduir-la per bons viaranys. La influencia religiosa era la més indicada per axò, prò lluytava ab una corrent més poderosa que ella, y sols ab gran constancia ho anà assolint.

Res pogué l'exemple de Sant Martí, continuament retret com a model de cavallers, quan vingué a fer-li'n *par* o *contrasemble* lo gloriós Sant Jordi que s'infiltrà en la nostra milicia. No pot assegurar-se la època, ni la causa d'aquesta evolució, més sí que s'efectua lentament en espay llarch de temps, desde la segona meytat del sigle XII a la fi del XIII.

Però aquí se'ns podrà advertir de les moltes vegades que les historias nos retrauen aparicions miraculoses del Sant Cavaller, aparicions que podrien assenyalar un patronat assats llunyà.

Recapitulem-les, per més que ja direm lo concepte que'ns mereixen.

La primera vegada que se suposa aparegut lo Sant a nostres guerrers es al reconquerir Borrell II la ciutat de Barcelona. Llavors Sant Jordi, cavalcant en cavall blanch, habillat de guerrer a la usança de la època, se llençà entre'ls alarbs, encoratjant esta impensada empenta a la host del Comte, guanyant una batalla que quasi donaven per perduda. La visió de Sant Jordi en la recuperació de Barcelona s'ha pretès esser lo començament del seu patronatge a Catalunya, puix agrahits a aytal protecció, l'aclamaren sempre més nostres guerrers al entrar en batalla.

Quan los comtes Guerau del Rosselló y Guillem de Cerdanya, ab una host catalana, anaren a Terra Santa, en l'any 1094, diuhen los historiadors que Sant Jordi los favoresqué visiblement en les

batalles, y en una d'elles acudí d'Antioquía a Osca perquè lograssem duplicats favors de la sua intervenció. Axís ho recopila Feliu de la Penya, qui afegeix més avant, que també a la presa de Palma de Mallorca se vegé a Sant Jordi montant un cavall blanch, armat de totes armes y ab la gloriosa divisa de la creu, posant en ordre al exèrcit de Jaume I[1].

La famosa *Crònica* d'aquest rey diu que en la batalla del Puig, enfront Valencia, s'aparegué Sant Jordi, y semblantment quan la host cristiana combaté a Alcoy [2].

Però les histories que axò escriuhen daten, lo més enllà, del sigle XIV, quan tenien una especial mira en fer prosperar la importancia del seu patronat. Luci Marineo Siculo pretén encara que la devoció de Sant Jordi passàs del Comtat de Barcelona al reyalme d'Aragó, al ajuntarse les dugues nacions. En qual ocasió nostre Ramon Berenguer IV pactà ab Ramir *lo Monjo* que, sempre, en les batalles, s'invocàs a Sant Jordi l'antich patró dels catalans.

Més tot es pura fantasía, tant més quant, abans que a Catalunya adoptassen los cavallers lo patronat de Sant Jordi, se troba implantat al Aragó, a Terol. La confradía dels cavallers de Sant Jordi se fundà en dita ciutat en l'any 1263 [3], y en ella hi ingressà com a confrare 'l rey Jaume II en 1297 [4].

No pot dubtar-se de que fos en lo sigle XIII nostre crit de guerra y exercís un patronatge en la milicia de la Confederació catalano-aragonesa, tota vegada que Muntaner ho retreu en la sua interessant *Crònica,* fent-lo també aparèixer a cavall en la conquesta de Menorca (any 1287). Allí s'explica que l'host catalana, que tant èpicament combaté a Constantinopla y a Grecia al començar lo sigle XIV, portava entre sos penons lo de Sant Jordi, y segellava sos documents ab *un gran sagell en que era lo beneuyrat senct Jordi.*

Regoneixent la efectivitat del patronat militar d'aquest gran martir oriental entre nosaltres en lo sigle XIII, ¿com s'ha efectuat la evolució? No es fàcil donar resposta satisfactoria a aytal qüestió.

A la gran volada que pren la devoció del Sant en l'Orient,

1) Feliu de la Penya, *Crònica*, v. I, p. 318, y v. II, p. 39.

2) Francisco de A. Sempere: *Memoria histórico-crítica sobre la gloriosa lucha que Alcoy sostuvo contra los moros en 1276* (Alcoy, 1876). Sempere ho copía de Beuter y diu se pot llegir sobre això les *Dècadas* d'Escolano, la *Historia de S. Jorge* per Fray D. Gaspar de la Figuera, y los escriptors de noticies y tradicions locals tals com Picher y Carbonell.

3) Registre 12, foli 132, Arx. Corona Aragó.

4) » 195, » 89, » » »

respon ab relativa fredor l'extrem Occident. Ja ho tenim dit abans: precisa que vinga la doble influencia provençal y lombarda, abdues unides y en solució de continuitat. Ella nos portà una evolució en los noms personals, ella nos infiltrà lo seu llenguatge poètich, y fins a ella devem certa evolució remarcable en nostre art romànich, segons opinió darrerament mantinguda per un ilustrat arquitecte de la terra.

La importancia que en això tingué la forta corrent que crearen los creuats, en ses anades y vingudes de l'Orient, s'ha també de tenir en gran compte entre 'ls fautors del moviment.

Més no hi podem posar entre dites concauses les conquestes dels ducats d'Atenes y Neopatria, puix ja venen massa tart. Res tant a propòsit com aytal dominació al Orient, molt més, quan se robustiría ab l'exemple dels albaneses, que al passar a poblar, en lo sigle XV, grans territoris del sud d'Italia, en la Pulla y la Calabria, hi portaren també ab ells la devoció a Sant Jordi[1].

Concloem afirmant esser dintre lo sigle XIII quan s'efectua la gestació del patronat de Sant Jordi en la cavallería, y en lo XIV se robusteix la obra per lo rey Pere *lo Cerimoniós* fundant la «empresa de nobles et de cavallers», «los quals sien nombrats cavallers de Sant Jordi», ab l'obligació de prestar «sagrament et homenatge al senyor rey de anar ab ell personalment ab aquells homens de cavall que bonament poran, al sou del dit senyor, contra los moros, quant que quant lo senyor rey hi volra oy para anar».

Ab la orde s'institueix com obligatoria la festa tradicional de la cavallería, que no podem assegurar si ja era celebrada entre los nostres cavallers, prò sí que prengué nova consistencia al esdevenir essencial per los ingressats en la novella institució militar.

En efecte: allí's disposava «que la vespre de Sant Jordi, tots anys a les vespres, los dits nobles e cavallers damunt dits que en lo loch seran on sera lo senyor rey, sien tenguts de esser a les vespres ab lo dit senyor et oyr aquelles et lo dia de sant Jordi a la missa et a les vespres vestits de la subirana, hi seran a les dites vespres et missa; ni en tot lo dia, altre vestidura sobirana portaran sino blancha ab la creu damunt dita».

La antiga cavallería primer y lo Braç Militar després, portaren lo patronatge de Sant Jordi a la Generalitat o Diputació de Cata-

1) En lo *Cenni storici sulla venuta e stabilimento degli Albanesi in Italia*, hont se consignen les poblacions fundades pels albaneses, al invadir los turchs lo reyalme de Jordi Castrioto, hi trobem *San Giorgio* en la Calabria Citra y *San Giorgio* en Terra d'Otranto (*Pro Albania*, Abril de 1904, publicat a Campobasso).

lunya, repercutint arreu del Principat, per tant, que, de la festa d'una sola institució, se n'ha vingut a fer la festa nacional. Nostre gloriós renaxement la ha acceptada y restaurada, constituint avuy una de les preuades tradicions que més honorifiquem tots.

Sant Jordi ampari a la terra del treball, com un jorn protegí a la dels bons cavallers.

francesch CARRERAS y CANDI

CONGRÉS
DE LA
FEDERACIÓ DE SOCIETATS PIRENEISTES

ACORDS PRESOS

En el número prop-passat de nostre Butlletí vam donar compte de les tasques del darrer Congrés Pireneísta y de les excursions y festes portades a cap ab motiu de la seva celebració.

Pera completar la nostra informació publiquem avuy els acords presos en les seves diferentes sessions y que tenen més importancia pera nosaltres.

El Congrés,

Considerant les queixes que li són pervingudes per una part de coneguts excursionistes respecte les vexacions sofertes en les petites duanes espanyoles de l'alta cadena fronteriça dels Pireneus;

Considerant que es inadmissible que'ls inofensius excursionistes sien per un petit pretext, o sense pretext, forçats a cambiar d'itinerari pera arribar a una oficina central de duana, o que sien privats de son petit bagatge per un temps més o menys llarg, o que sien expulsats com contrabandistes;

Protesta enèrgicament contra dites vexacions;

Decideix portar les mateixes a coneixement de les autoritats superiors competents pera fer-les cessar;

Pren l'acord de que'ls turistes francesos no estiguen en lo successiu exposats a vexacions que equivalen a una interdicció pera entrar dins una nació amiga.

EL CONGRÉS,

Considerant que l'introducció de les bicicletes de França a l'Aran dóna lloc actualment a llargues formalitats y a la percepció de drets crescuts;

Considerant que la major part de les bicicletes són introduídes sols per passar unes hores dins la Vall d'Aran, y que'l cumpliment d'aquestes formalitats fa perdre un temps preciós;

Considerant que les bicicletes aixís introduídes no poden esser internades a Catalunya y restant d'Espanya a causa de les altes carenades que s'oposarien a una introducció fraudulenta;

Pren l'acord de que aquestes formalitats, sense utilitat pràctica, sien suprimides o quan menys simplificades, y que les bicicletes puguin introduir-se lliurament de França a l'Aran.

EL CONGRÉS,

Considerant que es d'interès pera Espanya y França augmentar les relacions entre'ls dos països amics y donar-los totes les facilitats possibles pera visitar-se recíprocament tant baix el punt de vista del comerç com del turisme;

Considerant que si bé del cantó francès la carretera nacional per Boulou-Porthús està en bon estat de viabilitat, no succeeix lo mateix al passar la frontera vers Figueres, Girona y Barcelona, ont en diversos indrets fins manquen els ponts pera atravessar els rius;

Considerant que d'aquest estat de coses ne resulta quasi una impossibilitat d'anar ab automòbil de Perpinyà a Barcelona y viceversa, essent axí que una bona carreterra faria realisable aquest trajecte en poques hores;

Pren l'acord de que, per interès de les dugues nacions, el govern de S. M. Alfons XIII faci promptament posar en viabilitat suficient pera la tracció automobilista la carretera de Porthús a Barcelona, y decideix comunicar dit acord:

Al senyor Cònsul General de França a Barcelona pera que's digni trasmetre-l per via ordinaria al Ministeri de Negocis Extrangers, el qual per la via diplomàtica l'enviarà al govern espanyol;

Al senyor Alcalde de Barcelona, pera que cridi sobre aquest punt l'atenció de S. M. Alfons XIII;

Als senyors presidents de l'Automòbil Club y Touring Club de França a fi de que posin tota llur influencia pera que dit acord sia pres en consideració y promptament realisat.

El Congrés,

Considerant que cada any, a l'hivern, hi han nombroses víctimes en la travessia dels ports de la cadena pirenenca;

Considerant que la major part dels accidents venen d'un error de direcció, de fàcil cometre en temps de boira o tempesta;

Considerant que la colocació de pals indicadors en els principals ports permetria salvar algunes vides humanes;

Considerant que es això un dever d'humanitat a cumplir fàcilment ab rapidesa y poc cost;

Pren l'acord de que cada societat, dins sa esfera d'acció, estudii els itineraris de senyalaments dels ports principals y els medis de fer executar aquells treballs.

Pera acabar, ressenyarem a corre-cuita la tasca de la Secció de Toponimia, presidida per n'Alfons Meillon.

Durant les reunions de la mateixa M. Vergés de Ricaudy va llegir un interessant treball sobre les diferentes Memories enviades per escriptors rossellonesos referent a toponimia, fent remarcar els inconvenients que presenta la deformació dels noms de llocs y els medis pera obtenir la seva correcció presentats per M. Louis Pastre. El capellà de Saint-Lary, l'abbé Marsan, va enviar altre notable treball sobre la revisió dels mapes de l'Estat Major y la redacció d'un glosari toponímic.

Finalment, a proposta del propi M. Meillon, va acordar-se l'organisació dels treballs de la revisió de la toponimia pirenenca. An aquest fi's considerarà dividit el Pireneu en sis seccions: basca, bearnesa, bigordana, gascona, llengadociana y catalana. Dins cada secció treballaran autònomament els corresponsals y els colaboradors, celebrant llurs reunions propies pera estudiar ses tasques individuals y enviar llur treball colectiu a la Comissió. Se nomenarà un comitè encarregat d'estudiar les papeletes o treballs enviats per les seccions, a quals reunions podran assistir els corresponsals. La discussió y aprovació definitiva serà objecte de la Comissió en reunió general, publicant-se després tots els noms corretgits.

Després de breu discussió, en la qual intervingueren especialment MM. Meillon, Comte de Saint-Saud, Pierre Vidal, Nœtinger, Cases-Carbó, Mora y algun altre, va acordar-se, ampliant lo exposat per la presidencia, que cada comissió toponímica de Societat regional s'ocupi de buscar els diferents corresponsals; que'ls presidents de les comissions regionals formaran el Comitè permanent d'estudi; que les Societats comuniquin a M. Meillon el nom

dels presidents de ses comissions y el nom y direccions dels corresponsals nomenats; y, per últim, els representants del nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA prometeren organisar una Comissió d'Estudis toponímics pera treballar baix el plan acordat dins les comarques pirenenques de nostra vessant.

REVISTA DE REVISTES

Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda. Segon número.

Publica una recordança a la bona memoria del rey Jaume I; un estudi sobre un pergamí de concessió d'indulgencies a la Mare de Déu de les Sogues, Bellvís, datat a principis del sigle XVIè, fet molt conciençudament per E. Arderiu; la continuació d'un *Viatge a Vallbona de les Monges*, ressenya feta per M. Herrera y Ges; unes *Notes folk-lòriques* y les seccions de *Noves* y *Bibliografia*.

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, Març 1908.

Conté 'ls següents treballs: *Diplomatari del rey en Jaume «el Conqueridor» a l'Arxiu Municipal de Manresa*, per D. Leonci Soler y March; una ressenya d'*Una excursió a Castellnou de Bages*, per Narcís Martrus, y les seccions de *Cansonística popular comarcana*, y *Gacetilles curioses*, recullides per J. Serret.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Abril 1908.

Publica la continuació de *Las antiguas ferias de Medina del Campo*, per C. Espejo y J. Paz; acaba la colecció de treballs ben curiosos, *Pleitos de Artistas*, per J. Martí y Monsó; continua la serie de *Artículos de vulgarización histórico-financiera*, de Cristòfol Espejo; y completa'l número ab les seccions de *Miscelánea* y *Efemérides inéditas*. L'acompanyen dugues làmines soltes reproduint uns detalls de l'iglesia de Nostra Senyora de Portaceli, de Valladolid.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Abril 1908.

Entre altres diversos treballs publica uns articles sobre *La Puerta de Santa María de la muralla de Palma de Mallorca*, per A. Vives; y *Las Torres del Salvador y San Martín y Techumbre de la Catedral de Teruel*, pel Marquès de Monsalud. Són també ben notables els treballs de B. Oliver, *Ordenamientos de la ciudad de Jaca de 1238*, redactats en nostra llengua, y un estudi sobre *Les grottes d'Aïtz-bitarte, ou Landarbaso, à Rentería, près de Saint Sébastien*, per Eduard Harlé. En la secció de *Documen-*

tos Oficiales publica una descripció de la capella de Sant Marc a Salamanca, qual pòrtic romà ara acaba de tirar-se a terra.

La Montagne, Abril de 1908.

Publica 'ls següents treballs, que van acompanyats d'algunes boniques ilustracions: *Tres dies de ski al Pireneu*, per Mme. L. Espinasse-Mongenet; *La sala de pintures de montanya en 1908*, per A. de Lassus; y *Del Wildstrubel al Montblanc*, per Th. de Hahn. Publica igualment l'acostumada *Crònica alpina*; les seccions de *Bibliografia, Noves alpines* y *Meteorologia*; y la *Crònica del C. A. F.*, en la qual fa una llarga ressenya del darrer Congrés Internacional de la Federació de Societats Pireneístes.

Spelunca, Març 1908.

Aquesta publicació de la Societat d'Espeleología de París publica en aquest número un interessant estudi espeleològic dels voltants de Goyet y de Hotton (Bèlgica), degut a la ploma d'Ed. Rahir y acompanyat de vuit il·lustracions.

Revue Catalane, Abril 1908.

A més de diferents treballs y noves d'interès pera nostra terra, aquesta simpàtica revista rossellonesa dóna compte dels treballs portats a cap per la Secció de Toponimia del Congrés Internacional Pireneísta, sessions de Perpinyà y Prats de Molló; y continua'l treball *La llengua popular catalana al Rosselló*, que ve publicant ab molt bon acert.

Touring, Abril de 1908.

El portant-veu del T. C. I. publica, en son quart número de l'any XIV de la seva aparició, els següents treballs, entre altres de menys interès pera nosaltres: *Una excursió a Vetulonia*, per L. V. Bertarelli; *La cursa Pekin-París*, per Scipió Borghesse; *La Pasqua en son aspecte turístic*, y diverses informacions sobre esports y alpinisme.

Bolletino dell'Alpinista, Janer-Abril 1908.

Aquesta important publicació trimestral de la Societat Alpinista Tridentina publica, entre altres, els següents articles y treballs: *L'automòbil a Giudicaire*, ab una descripció feta per Mario Scotoni del trajecte a recórrer per aquest nou servey; *Nadal sobre'l Presanella*, pel propri Mario Scotoni; *A travers el Cevedale*, per V. Stencio; *El cim Vegaia*, per A. Gallina; la ressenya de diferents y importants excursions, y un article sobre qüestions toponomàstiques.

Igualment hem rebut les altres publicacions de costum, entre les quals citarem, per ser de més interès pernos altres, el butlletí de la Societat Húngara de Geografia, la revista quinzenal portant-veu del «D. und. O. Alpenvereins», el *Boletín de Historia y Geografía del bajo Aragón*, el de la Real Academia de Buenas Letras, etc. — E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

ABRIL DE 1908

EXCURSIÓ

Excursió a la serra de Prades y Montsant. — El dia 19 nostres bons amics Jaume Amigó, Lluís Coll y Serra y Lluís Valls y Campaner sortiren de nostra ciutat vers l'Espluga de Francolí a fi de realisar aqueixa interessant excursió. El mateix dia 's dirigiren cap al renomenat monastir y montanya de Poblet, y, atravessant la carena, pujaren fins al Turó de la Baltasana (1.200 metres alt.), dominant de tota la comarca, davallant després cap a la vila de Prades, visitant tot lo que de més notable té la mateixa, y dirigint-se, per últim, a Ulldemolins, ont passaren la nit.

A l'endemà seguiren les Gorges de Freguerau y feren l'ascensió al cim del Montsant, baixant després per Margalef, La Bisbal, La Palma y Flix, seguint les vores de l'Ebre fins a Mora, pera arribar novament a Barcelona 'l 21, ben satisfets de la seva sortida.

SESSIONS Y CONFERENCIES

Ressenyes d'excursions. — El dia 3 nostre president, D. César A. Torras, va donar una conferencia-ressenya de *L'alta vall del Ter desde Camprodon. Les obres del Xalet-refugi d'Ull de Ter*, ab gran munió de projeccions fotogràfiques, descrivint aquella famosa comarcada, y el dia 10 va donar-ne una altra, *Ull de Ter a ple hivern*, acompanyant una colecció de vistes fotogràfiques dels senyors D. Narcís Cuyàs y D. Josep Comas.

El mateix senyor D. César A. Torras va completar aquestes sessions el dia 24 donant altra conferencia baix el tema: *Utilitat y conveniencia del Xalet-refugi d'Ull de Ter pera la vall de Ribes. La serra del Catllar, Pastuira y Balandrau*, la qual va ser força interessant, descrivint aqueixes valls y turonades y posant de manifest la general utilitat de la nova construcció que'l Centre està edificant a Ull de Ter y quals obres se rependràn axís que'l temps ho permeti.

Les representacions del Misteri de la Passió de Jesús a Oberammergau. — El dia 15 nostre consoci D. Joaquim Pena y Costa va donar una notable conferencia explicativa de la curiosa y interessant costum de les montanyes de Baviera de representar els diferents passatges de la passió y mort de Jesús, descrivint la representació d'Oberammergau, convertida avui en tradicional y artístic espectacle que atrau la presencia de nombrosíssims forasters durant els anys en que té lloc. El senyor Pena va detallar ab tot cuidado la forma de desenrotllar-se aquestes representacions, tot

exhibint una colecció de vistes dels principals episodis, vestuari, etc., que foren projectades durant aquella conferencia.

COMMEMORACIÓ DEL VII CENTENARI DEL GRAN REI EN JAUME I

Havent-se acordat per la Junta Directiva d'aquest Centre la celebració de diverses conferencies en commemoració del VII centenari del naixement del rey D. Jaume I que enguany se prepara a festejar la nostra terra, va donar-se la primera 'l dia 6 d'aquest mes, en la qual D. Joaquim Miret y Sans va desenrotllar el tema *Viatges de l'Infant en Pere, fill de Jaume «el Conquistador», en 1268-1269.* El treball del senyor Miret, que oportunament podran conèixer per complet els nostres llegidors, es un treball interessant, rublert de nous datos aportats a l'historia d'aquella època, trets tots ells de documents inèdits existents en l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Pobles vençuts pel rey en Jaume y la seva civilisació. — Tal va ser el tema de la segona conferencia d'aquesta serie, donada'l dia 22 pel nostre amic D. Macari Golferichs, que ab mostres de gran erudició va exposar l'estat de civilisació de Mallorca y Valencia en aquella època, fent remarcar la saviesa llegislativa del gran conqueridor a l'infiltrar en aquells pobles les llevors de cultura que hi anà espargint després ab tot cuidado y èxit gens dubtós.

Les armes y senyeres de Jaume I y els seus Estats. — D. Lluís Domenech y Montaner va donar el dia 29 la tercera conferencia, que versà sobre'l tema que capsen aquestes ratlles. Començà'l senyor Domenech fent notar l'influencia personal de Jaume I en les insignies y emblemes dels seus diferents Estats, y estudià després les mateixes en segells, escuts, penons y banderes, fent un estudi heràldic de tots ells molt complet y de gran utilitat. Sentim molt que la falta d'espay no'ns permeti extractar com se mereixen aquestes conferencies, que s'han vist en extrem concorregudes y que continuaran durant el vinent mes.

FESTA PATRONAL DE SANT JORDI

El dia 23 el nostre Centre va celebrar la festa del sant Patró de Catalunya ab una interessant sessió en que's donaren a conèixer diversos treballs ben curiosos. El senyor Carreras y Candi va llegir el seu erudit treball *Sant Jordi y la cavalleria catalana en el segle XIII*, del qual res direm per publicar-se en aquest mateix Butlletí; D. Geroni Martorell va desenrotllar el tema *Sant Jordi en l'art català*, fent un bonic estudi de l'influencia gràfica del sant patró en l'art de nostra terra, principalment en infinitat de detalls arquitectònics de molts monuments catalans; y, finalment, D. Rossend Serra y Pagès va parlar de *La Llegenda de Sant Jordi*, tant escampada per

tot, fent-ne un complet estudi y detallant les seves particularitats, característíques en el nostre poble.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

Folk-lore de Llofriu. — El dia 4 va llegir-se l'aplec folk-lòric fet per la delegada a dit poble, na Maria G.ª Bassa de Llorens, que en el curs passat s'havia anunciat y no va poder donar per circumstancies agenes a la voluntat de la conferenciant.

El recull va resultar molt interessant, donant-se a conèixer diferentes rondalles, cançons, llegendes, jocs, supersticions y proverbis, escrits tots en la propia parla de Llofriu.

Finalment, varen ser llegides unes hermoses poesies de l'autora contant tradicions que per lo belles els esqueya molt la forma rimada.

Folk-lore grec y albanès. — El dia 18 D. Fidenci Kirchner y Catalan va donar una sessió en la qual, baix el títul esmentat, va entrar a tractar del saber popular tradicional de Grecia y Albania, seguint en lo relatiu a la rondallística a l'Hahn, de qual exposició doctrinal va ocupar-s'en ja anteriorment en dugues conferencies.

La part nova va ser la secció de dances, fent-ne conèixer varies de molt curioses, armonisades y tocades al piano pel mestre D. Modest Serra y Gonzalez.

El dia 30 l'Agrupació «La Dança», dirigida per en Joan Guasch, va executar els següents balls: Esquerrana y Patatuf, del Pallars; Bolangera, de Cardedeu; Dança d'Espunyola; l'Hereu Riera, de l'Empordà; el Bon Caçador, del Vallès, y el Ball Cerdà, acompanyats al piano per en Tomàs Buxó.

El senyor Guasch va fer precedir a cada ball una explicació raonada respecte a la manera d'executar-se, variants, àrea y cançons que s'hi cantaven pera apendre-l.

CURS DE FOLK-LORE

D. Rossend Serra y Pagès ha continuat el curs de Folk-lore, ocupantse dels següents assumptes:

Conferencia XXIII. — Dia 11.—*Secció Varia de la Demo-literatura.*—I. Procediments ortofònics: alteració de sòns y vicis d'articulació. — Embarbossaments rítmics y reiteratius.

II. — Procediments mnemotècnics. Antigor dels mateixos. — Sistemes pràctics.

III. — Mimologismes. Interpretacions populars.—Acudits, cançonetes, supersticions, etc., mimològiques.

IV. — Particularitats idiomàtiques: equívoc, frases substituides y fetes; imprecacions y eufemismes.

Conferencia XXIV. — Dia 25. — *Cançonística. I. Historia.* — Indicis de cançons populars en èpoques antigues. — Prohibicions eclesiàstiques.

I. — Epoca juglaresca. Les cançons provençals. — Himnes y narracions piedoses.

II. — Epoca romancesca. Adopció del romanç castellà. — Part que Catalunya pren en la música moderna.

III. — Epoca popular. Degeneració de la poesia popular. Bandolerisme y cançons polítiques. — Romanços de cego.

Na Maria Vila de Massó va cantar nombroses cançons, acompanyades al piano pel mestre en J. Massó y Goula, per via d'ilustració dels diferents assumptes tractats en la cançonística retrospectiva.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons que venen donant-se durant el curs, per don Pelegrí Casades y Gramatxes.

Conversa LXXXVII (dia 8 d'Abril). — Tercera de les Hispanies abans-romanes. S'ocupa de les immigracions de grecs, cartaginesos y celtes.

Conversa LXXXVIII (dia 13). — Quarta de les referents a les Hispanies abans-romanes. — Opinió dels Siret sobre l'invasió cèltica y sos efectes en la cultura de les Hispanies. — Formació dels idiomes moderns hispans originats de les llengües vulgars abans-romanes. — Sos respectius territoris en la Península Ibèrica. — Influencies fenicies y helèniques en la civilisació primitiva dels pobles hispans.

Conversa LXXXIX (dia 27). — Quinta de les Hispanies abans-romanes. — Arqueologia ibèrica posterior al període neolític. — Arquitectura. — Primitius nuclis de població sedentaria. «Despollats, Vilars y Castellans», en el nord-oest de la Península. Restos de ciutats. — «Las Grajas.» Muralles ciclòpies a Catalunya, Andalusia y nord-oest de la Península. — «Les citanias» extremenyes y portugueses. — Procedencia de l'arquitectura megalítica en les Hispanies. — Suposades influencies micèniques. — Restos arquitectònics íbero-grecs.

NOVES

Exposició de Fotografies a Manresa. — Baix la direcció del «Centre Excursionista de la Comarca de Bages», y d'acord ab la Comissió de Festes del Centenari de la Guerra de l'Independencia, s'es organisada una Exposició de Fotografies referents a les comarques de Bages y del Bergadà que haurà d'inaugurar-se'l prop-vinent mes de Juny. Els temes de les

fotografies han de referir-se a paisatges, monuments arquitectònics, vistes de poblacions, objectes arqueològics, costums, instalacions industrials y efectes de la guerra de l'Independencia Per premis se concedeixen les obres *El Pirineu Català* y *El Bergadà*, d'en César A. Torras; *La Vall d'Aran*, d'en Juli Soler; *Manresa al Bruch*, d'en Joseph Servitje, pbre.; *Lo Llussanès*, d'en Casades y Gramatxes; y *La cequia de Manresa* y *Costums manresanes*, d'en J. Serret; a més d'un premi de mèrit en metàlic per cada un dels agrupaments, y la medalla commemorativa de les festes, que's regalarà a tots els expositors.

Exposició històrica de la Guerra de l'Independencia a Catalunya. — Per iniciativa de l'Ajuntament d'Igualada, y formant part de les festes commemoratives del primer centenari de la jornada del Bruch, s'està organisant pera'l vinent Juny una Exposició històrica d'objectes, documents y reproduccions, referents als temps de la memorable lluita o als llocs de nostra terra en que's desenrotllaren accions o fets notables durant aquelles tristes jornades. Dita exposició's compondrà de diferentes seccions: manuscrits y segells; iconografia; impresos; folk-lore; fotografia; quadros, imatges y retrats; indumentaria, mobiliari y armes; numismàtica; productes industrials; objectes y documents del Sometent, etc.; constituint tot plegat una notable pàgina retrospectiva de la nostra patria.

Donada l'importancia d'aquestes dugues Exposicions, a les quals ha sigut convidat el Centre Excursionista, es d'esperar que tots els nostres consocis faran tot lo possible pera'l millor lluiment de les mateixes.

El Centre Excursionista de Catalunya sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu Butlletí, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya. 24. — Telefon 115

ANY XVIII BARCELONA, JUNY DE 1908 NÚM. 161

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

NOTES HISTORIQUES D'OLIUS

(Acabament)

En les precedentes notes ja he donades, incidentalment, algunes noticies dels molins d'Olius, y ara vaig a exposar-ne algunes de particulars que al propri temps mostren un xic les costums del temps vell en aquesta rama de l'industria.

En els casals moliners d'aquest lloc, gairebé en tots, degut a la sobrada aigua del Cardener, eren contingudes varies moles, al menys del sigle XIII ençà, y aquesta es la causa de que'ls documents d'aquell temps al nomenar, per exemple, el molí de Rocafort, diuen els molins de Rocafort, trobant-se diferentes vegades un amo de quiscun dels molins d'un mateix casal.

El més important de tots fou y es el dels Cubs, nomenat avuy de la Llum, perquè desde fa dotze anys d'ell es portat el fluit elèctric pera l'alumbrat públic de la ciutat de Solsona y pera força motriu, que avuy sols petites industries utilisen. Com ja hem vist, havia estat donat pels Comtes d'Urgell a Sant Esteve d'Olius y l'iglesia de Solsona, en temps del pabordre Guerau (1218-1224), com a senyora alodial de tot el castell y terme, y prescindint del capellà de Sant Esteve, va construir l'hermosa fàbrica, soperba en el seu genre, que encara subsisteix avuy dia mostrant al descobert l'atallantada pedra. La sala de les tramuges consisteix en una gran nau de volta ojivada, capaç de set molins. Lo més curiós d'aquesta obra són els cubs: sobre les voltes inferiors, igualment ben acarreuades, del carcau hi ha un rengle de cubs, tants com moles, y al fons d'ells una curta canal de pedra, o més bé una boca que buida l'aigua al rodet. Fins aquí no tindria res que notar, puix són moltes avuy les basses en aital forma, més la té en aquella data, car fins aleshores els molins havien rebuda l'aigua de la peixera conduida ab una canal inclinada, que construíen ab tres pots, fins al

rodet, o sia de la manera més rudimentaria. Això feia perdre molta força, y fou admirada l'invenció del dipòsit vertical que comuniqués directament ab el recipient, ab lo que perfeccionaren els motors hidràulics. An aquest dipòsit li donaren la forma de tina o cub de vi, ab qual nom quedà batejada la nova construcció.

Dedueixo aquesta afirmació de que fins aleshores havia estat nomenat molí de Cuiquespes o Cuiquipes, y els documents de la

Clixé de J. Collell

MOLÍ DELS CUBS

ABANS DE LES NOVES CONSTRUCCIONS PERA LA FÀBRICA D'ELECTRICITAT

mateixa centuria XIV ja'l nomenen dels Cubs o de Cuiquespes, els dos noms junts o indistintament separats. Tant va cridar l'atenció la nova obra, que fins donà lloc a cambiar-li'l nom. Així com avuy, per haver-s'hi establert una fàbrica d'electricitat, única en la comarca, es tant conegut ab el nom de molí de la Llum com dels Cubs, igual succeiria aleshores ab els noms de Cubs y Cuiquespes.

El capellà de Sant Esteve, Bernat de Riart, no estigué conforme en que'l monastir de Solsona s'apoderés del salt y casal del molí que'ls Comtes d'Urgell havien donat a la seva iglesia, encara

que aquells li donessin el molí que dintre'l mateix ja tenia abans de la nova construcció. Després de moltes disputes, el 8 de Janer de 1224 les parts qüestionants s'avingueren amigablement, donant l'iglesia de Solsona al capellà de Sant Esteve'l molí Rivaler, que era dintre'l mateix casal de Cuiquespes, y aquell al pabordre doscents sous per les messions fetes en la nova construcció, y la sexta part en totes les necessaries faedores al carcavà, cequia y resclosa [1]. Els altres molins del mateix casal, segons un contracte de 1265, el pabordre se'ls arrendava per cent sexters de forment pulcre, que havien d'esser pagats pel moliner en la següent forma: durant els vuit primers mesos, vuit sexters y una aimina quiscun mes, y els restants quatre mesos vuit sexters cada mes. Així se veu que dugues aimines farien un sexter. El moliner tenia'l dret de traure dels boscos d'Olius, proprietat del pabordre, tota la fusta necessaria pera'l servei del molí y pera la peixera y resclosa, com també les rames que fossin menester, per lo qual se veu que farien les rescloses ab rames clavades ab estaques, com encara's fa avuy en molts llocs, que després eren omplertes de sorra y cudadells per les rubinades.

El Vescomte de Cardona va donar a tots els que anessin an aquests molins guiatge o carta de seguretat, que copío d'una traducció lliure de principis del sigle XIV, continguda en el *Llibre de Lleys y Costums* de la ciutat de Solsona [2]: «Carta de guiatge [3], e asseguranment, e proteccio, e custodia, feyta alls homens, e fembres del menor, trosus al maior, e encara totes besties, que vinguen, ho venran als molins de cuiquipes, en altra manera apellats dells cups [4] que son en lo terme dolius que son dela esglea de Solsona, feta per lo Senyor, en Ramon Folch, veçcomte de Cardona, segons se segueix. = Coneguen tots, Que nos en Ramon folch, per la gracia de deu, veçcomte de Cardona, per nos eper tots amichs, e valedors nostres presents, e esdeuenidors, ab actoritat daquesta present publica carta, confecta, perpetualment valedora. Rebem, sots guiatge de asecurament, e sots ferma, e proteccio, e custodia, ho guarda nostra, tot homens, e fembres, del petit, tro al maior, e encara tots animals, ho besties, que venguen, ho venran daqui avant, ço es saber, daquest dia, que aquesta carta es scrita,

1) Arx. Epal. de Solsona, plec II d'Olius, núm. 930.
2) Arx. Municipal, vol. 37, fol. XIX.
3) Poso les mateixes comes de l'original.
4) En l'autògraf llatí no hi ha aquest nom encara, sinó tant solament el primer, lo que confirma lo predit.

als molins de cuiquipes, apelats los cups, en lo terme del castel dolius, que son dela esglea de Solsona, tots dies, qui venen, ho venran, per raho del moli, ab blat lur, en los dits molins de cuiquipes, en anant, estant, retornant, trosus ala habitacio lur propria, Manant ladonchs als homens, eals sotmesos nostres, que tots aquels, e aqueles, e aqueles besties, que als dits molins venen, ho venran, del dit moli, guardon, defenon, axi com a coses propries nostres, eno posquen agreuyar, penyorar, ho detenir, per raho de deute, ho de fermançes, ho per alguna altra raho, qualsevuyle, ladonchs, qui contra aquesta present carta presumira venir, la ira, ela indignacio nostra, e pena de cent morabatins de Aur encorreguen. Aço es acabat, a .iii. idus de iuliol. An de nostro senyor, m.cc.lxii. Sig✠num den R. Folch, per la gracia de deu, veçcomte de Cardona, Sig✠num den p. torre caualer, Sig✠num den R. galceran, testimonis de hermondeuila, qui aço ha scrit per paraula den G. iafa notari del senyor en R. de Cardona, e aquest Senyal ✠ ha posat».

Igual carta concedí'l vescomte de Cardona en 1296, que seria com a confirmació de la primera[1].

A continuació del molí dels Cubs, al mateix davant, en el lloc aont avuy hi ha'l tornall dels gavineters de Solsona, hi havia'ls molins de Picamola, que prenien l'aigua al sortir de les moles del primer sense deixar-la anar al riu. Aquests molins eren drapers y fariners. El seu possessor, Pericó Geralt, creia posseirlos en franc alou, lo que li negava'l pabordre de Solsona, Geralt, aduint la raó de que essent el castell d'Olius alou de la seva iglesia, mal aquell podia posseir en alou el referit molí, que estava enclòs dintre'l terme d'Olius. Nasqueren molts plets y contendes entre'ls dos. El pabordre volia, a més de no regonèixe-li la possessió en alou, que deixés escapar l'aigua al riu, sense pendre-la al sortir de les moles de Cuiquipes, que era impossibilitar-li'l molí; y l'altre hi convenia mentres se li concedís un molí dintre'l casal de Cuiquipes, y participació a la «orca» del mateix. També's queixava de que un pabordre, causant-li gran dany, havia trencat l'aigua, fent-la anar a la serradora de Moragues, lo que mostra que al sigle XIII ja funcionaven aquests aparells ab motors hidràulics. A l'últim les parts se compongueren amigablement a l'arbitri y consell de Guillem de Muntars, Joan de Faus, Pere de Miravall, Cel-lerer y Bernat de Font, capellà de Solsona, baix pena de doscents sous. Al 17 d'Abril

1) Lloc citat, fol. XXI.

Clixé d'A. Mas

CRIPTA DE L'IGLESIA D'OLIUS

de 1245 sentenciaren que'l pabordre posseís el molí que en Peric demanava dintre'l casal de Cuiquespes y tot lo demés que aquest podia pretenir-hi; devent el monastir de Solsona regonèixer en franc alou al Peric tots els molins dels casals de Picamola y dos homes afocats residents en ell, concedint-li permís pera edificar un nou casal y molí a Picamola-sutirana, podent recullir l'aigua al sortir de les moles de Cuiquipes. Per aquesta última concessió, sempre que, per raó d'alguna ruvinada, s'espatllés la peixera o resclosa del molí dels Cubs, havia de posar-hi, durant un dia, dos homes a totes ses messions per tornar l'aigua. Per la concessió del nou molí de Picamola-sutirana, que era de Sant Esteve d'Olius, quedà compromès a fer quiscun any al monastir de Solsona divuit lliures d'oli a la mesura d'aquesta ciutat. «Et dictus P. G. et sui nunquam de cetero possit crescere nec habere in dicta franquitate de pichamola homines afochatos siue feminas nisi tantum duos cum suis familiis scilicet duas staticas cum igne»[1]. El molí de Picamola-sutirana, en 1296, el monastir de Solsona'l comprà ab sos drets, homes y fembres an en Guerau Daltaylo, qui'l posseía en franc alou pel cens anual de seixanta sexters d'ordi y un parell de gallines[2], y en 1360 fou arrendat o establert al cens anyal de cent deu sous barcelonesos y quaranta lliures d'entrada[3].

Els molins de Rocafort, que eren també drapers y fariners, estan situats part d'amunt dels molins dels Cubs, en el primer salt utilisat, dels quals era també senyora alodial l'iglesia de Solsona. En 1208 el pabordre Pere de Castelló va entregar-los a Guillem de Rochafort y a la seva posteritat, quedant-se pera la seva iglesia les dugues parts y la tercera pera'ls moliners «pro mulneria». No podien elegir altre senyor que'l pabordre, y en cas de voler vendre o empenyorar la seva part l'havien d'avisar ab trenta dies d'anticipació, donant-li la preferencia[4]. Aquest compromís no fou observat, ja que en Pere de Rochafort, en 1239, vengué a B. de Sant Ponç un molí de Rocafort, sense consentiment del pabordre Guerau Calvó, a qui ni sisquera ho havia comunicat, lo que ocasionà llargues disputes. Aquest deia que la venda era nul·la perquè era feta sense'l seu consentiment, y que an ell havien de tornar els molins. Lo contrari deia aquell, que renunciava a presentar testimonis y a

1) Arx. Epal. de Solsona, plec II d'Olius, núms. 948 al 951.
2) Lloc y plec citats, núm. 982.
3) Lloc citat, plec V, núm. 1.032.
4) Lloc citat, plec II, núm. 920.

tota altra prova, exceptat el sagrament de calumnia, que acceptà'l pabordre, tenint fe en les seves paraules. Interrogat el pabordre, digué que ell no s'havia avingut may a l'esmentada enagenació d'en Rochafort, que ni devia ni podia alienar els seus molins sense consentiment dels senyors a qui pertanyia'l domini, segons consta dels Usatges de Catalunya y de la Lley gòtica «lib .V. e .IIII. C. Nam plebis». També alegava que dita enagenació tornava al seu poder, per quant sense'l seu beneplàcit en Sant Ponç havia adquirit perpetualment els referits molins de qui per ells devia prestar un cànon a l'iglesia de Solsona, y de cap manera podien alienar-los sense'l consentiment del propri senyor «ut probatur Ar. C. de iure ephi .L. vlt. et c. de agricole». Al contrari va objectar en B. de Sant Ponç, alegant que, segons les costums en el castell d'Olius, de llarg temps observades, en les vendes y donacions no firmaven els senyors els instruments, qual consuetut era ja com una franquesa, per lo que res valien les alegacions del pabordre. Digué també que això no era cap venda ni enagenació, sinó que dit Rochafort simplement li havia donat dits molins en companyia, retenint-los en son poder, com ho havien posseit durant cinc y més anys sense contradicció, lo qual no era en dany, sinó en profit de l'iglesia de Solsona. Afegia que'l pabordre no firmava'ls instruments de vendes o donacions fetes en l'honor del cel·lerer, ni pertanyia al seu ofici, sinó al del cel·lerer, que ja'ls havia firmat llur carta. Respongué'l pabordre que la consuetut o franqueda alegada no s'havia universalment observat en el castell d'Olius, ni havia sigut donada ni autorisada per ell ni pels seus predecessors, y que'ls casos que s'aduíen havien sigut per voler del pabordre y canonges. Respecte a que era verdadera enagenació y no societat ho provava ab paraules textuals de la mateixa carta, que deien que havien de tenir la meitat del molí cadascú, y, en cas de desavinensa, el Rochafort havia de lliurar-li l'altra meitat, que hauria constituit vera enagenació. Afegí que ell podia desautorisar la firma del cel-lerer, que, ve a dir, pot firmar *pro bono et non pro malo ecclesie:* y prova que aquesta firma era posada en perjudici de l'iglesia, perquè aquesta rebia'l cens d'una sola persona, mentres que ara l'hauria de rebre de dugues, la meitat de cada hu. Oides les parts y hagut prudent consell, el jutge en aquesta causa, Pere de Miravall, sentencià que era nula aquesta alienació per quant era prohibit de dret que cap rústic, ab la seva sola autoritat, pogués enagenar cap pagesia tinguda pel seu senyor, sense l'assentiment d'aquest; y màxime havent sigut lesionada l'iglesia a la qual ha de

restituir-se, com si fos un menor, y condemnà al moliner ab les expenses de la causa [1].

Per esser massa carregada la contribució censual d'aquest molí, imposada en l'anterior contracte, en 1336, el pabordre Bernat va rebaixar-la, posant la ganancia a mitges, com també'l «jus scobe et domum de lescobera» [2].

Altre dels antics molins d'aquest lloc se troba l'anomenat avuy del Pont, que ja al 1079 va esser donat a l'iglesia de Sant Esteve

Clixé de J. Collell

Molí del Pont

pera l'illuminaria dels altars, com pot veure-s en l'acta de consagració. Aleshores era anomenat d'Alçalicames, Dançalicames o Alçalicambes, que de totes maneres se troba escrit, qual nom se troba en documents de l'altra centuria convertit en Celicama. L'actual edifici es obra del sigle XIII, com també'l pont que hi ha

1) «Predictam alienacionem nullam esse. hac de causa quare prohibitum est in iuxe. quod nullus rusticus sua auctoritate et sine assensu domini sui potest de iure alienare quamlibet pagesiam pro domino suo tenentem. et maxime cum lesa fuerit ecclesia. fore pupilli restitui debet. et absoluo dominum prepositum et condempno dominum b. in expensis circa litem factis».
Lloc y plec citats, núm. 944.

2) Lloc citat, plec III, núm. 996.

al bell davant, que es el que li ha donat nom. Ja un document del 1305 l'anomena «pont dançalicamas» [1].

En 1315, al 3 de Març, Bernat de Vilaró entregà an en Pere de Cerch dos molins que per compra posseía en aquest casal, ab el següent tracte: aquest hi tenia la tercera part de la multura, «et totum jus seu usum escobe», y l'amo les altres dos parts, devent tots dos pagar a prorrata les messions en ells faedores; de manera que fins tres eimines d'ordi que feyen dits molins a Sant Esteve d'Olius y quatre lliures d'oli al rector de Clerà, havien de pagar-ne dos terceres parts l'amo y l'altre'l masover [2].

Al sortir l'aigua d'aquest molí, abans d'anar al riu, va a moure'ls molins que'm crec, al sigle XII, eren anomenats Molins Comtals, puix en la venda feta en 1140 d'un molí del casal d'Alçalicames pel preu de 13 sous, diu que aquests confrontaven a Orient ab els Molins Comtals. A mitjans del sigle XVII va construir-s'hi una farga que va esser molt famosa en tota l'encontrada moltes hores lluny, que importava les primeres materies de la vall de Querol, per qual motiu es avui anomenat molí de La Farga. Avuy es mitg enrunat y encara's veu llençat perquí y perllà algun dels enormes malls de ferro ab que'ls metalls eren batuts.

Es tradició que en el pla que atravessa la carretera de Cardona a Solsona, a uns tres o quatre kilòmetres d'aquesta ciutat, va haver-hi una forta batalla, confirmant la tradició'l que encara avuy es conegut ab el nom de Pla de la Batalla. Entre la multitut de morts va quedar-hi un ferit lleu, fent el mort; a la nit robà lo que aquests portaven y els caudals perduts pels bagatges, y va fer-se molt ric, ab lo que edificà La Farga.

Hi havia també'ls molins de Rodamilans y d'Ofegat. Aquest, en 1283, va esser venut, al preu de vint sous, per en Ramon de Puigsec de Ladurs, ab ses cases, terres y demés pertenencies, ab la condició de que ell pogués moldre-hi sempre tot el seu blat, «et grapes et glans et alçines in dicto molendino sine multura et sine aliqua missione nostra tota ora et quandocumque uoluerimus molere excepto quod nos nec nostri non possimus facere molig in mense septembris aliquo tempore» [3].

Aquestes són les noticies existentes en l'Arxiu Episcopal de Solsona sobre Olius. Per si m'havia oblidat alguna referencia, estan

1) Lloc citat, plec V, núm. 1.024.
2) Lloc y plec citats, núm. 986.
3) Lloc citat, plec II, núm. 978.

contingudes en cinc rotllos de pergamins, desde'l número 864 al 1033, per ordre cronològic, desde l'any 940 al 1625, y en un plec de papers sense numeració.

J. SERRA Y VILARÓ, PBRE.

Solsona, Janer de 1908

VIATGES DE L'INFANT EN PERE, FILL DE JAUME I

EN ELS ANYS 1268 Y 1269

En moments en que'ls catalans celebram festes per commemorar el VII[è] centenari del Rey Conqueridor, no serà inoportú recomptar les excursions interessants que'l seu fill major, lloctinent y hereu en el Principat y els reyalmes d'Aragó y Valencia, féu durant aquells dos anys que tant moguts y agitats foren també pel seu pare: els anys de les anades a Toledo, a la fracassada creuada a Orient y a la boda del seu nét a Burgos. Tenen més interès aquestes noves per pertànyer a un príncep excels, al futur rey Don Pere'*l Gran*, l'hèroe de Panissars, el gentil y cavalleresc justador de Bordeus.

Tot quant anam a dir es completament inèdit, sense fer-ne cap indicació'l cronista Desclot ni menys encara la *Crònica* de Don Jaume. No obstant, aquesta darrera'n sortirà confermada en certs capítols, mentres que serà desmentida la *Crònica* d'Alfons X de Castella y l'*Historia* del Pare Mariana.

Pocs pobles, potser cap, poden com nosaltres saber detalls tant complets y curiosos de la vida íntima dels seus prínceps mitgevals. Jo puc referir jorn per jorn el camí que féu l'infant Pere, lo que esmerçava en menjar y vestir, els convidats y els servidors que tenia, els cans y falcons que portava per les caceres, fins els joglars y trobadors que'l seguiren, cosa molt poc coneguda y de verdader interès per l'historia literaria.

Més el temps que suposa una vetllada no permet extendre-s en tota mena de noves y en tots els anys que tenim escudrinyats. Per això dec fixar-me solament en els anys 1268 y 69, prenent a l'Infant quan tornà de l'excursió a l'Empurdà, en Novembre de 1267. Era llavors un home de vintivuit anys.

La seva muller, na Constança de Sicilia, havia arribat a Barcelona'l primer divendres d'Octubre de 1267, procedent de Valencia

y Tarragona, ab el seu fillet, l'infantó Alfons. També havia vingut l'infant en Jaume.

El primer de Janer de 1268 estaven, doncs, reunits encara en el palau reyal de Barcelona'ls infants germans Pere y Jaume, ab Donya Constança y els seus servidors en Jaume de Montjuich, Donya Sanxa Martínez y Donya Sanxa Tovía, nodriça que havia sigut la darrera del citat infant Don Jaume, l'hereu de Mallorca y Rosselló. Figura també entre'ls personatges de la cort de l'Infant y de Donya Constança la nomenada *Madona Bela* o Bella, la mare del famós Roger de Luria, que havia vingut ab son fill impúber de Sicilia a Catalunya quan l'infant Don Pere celebrà'l matrimoni ab la filla del rey Manfred. El cronista Muntaner diu que *Madona Bela* fou la nodriça de Donya Constança «e era molt savia dona e bona e honesta, e nos partí nul temps, mentre fo viva, de madona la regina, e axi mateix lo fill que havia per nom Roger de Lluria nos partí della, ans se nodrí en la cort, axi que era molt fadrí con vench en Cathalunya». Les noves inèdites que aplegam venen, per consegüent, a confermar a Muntaner. Els nostres cronistes, encara que eren, com tots els d'aquell temps, molt inclinats a acullir llegendes y fantasies, porten menys monçonegues, falornies y errades de lo que'ns volen fer creure'ls crítics moderns.

El primer dia de l'any 1268 era un diumenge. Per les apuntacions fetes pel reboster y tresorer del palau reyal de les despeses de la cuina, de vestirs y altres objectes, en els llibres de comptes conservats en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, pot deduir-se'l preu mòdic que allavors tenien moltes de les coses d'ús domèstic y principalment els queviures, en aquesta nostra ciutat, ont avuy es tant cara la vida.

«Dicmenge primer dia de jener en Barchelona: menuda llenya IV. somades et I. fex, V. solidos; sal, I. diner; cols, I. diner; sebes, IIII. diners; vinagre, VI. diners; juivert, I. diner; CXI. ous, II. solidos et IV. diners; cunils, VII. parels et midio, III solidos et IV. diners; una galina, VII. diners; capons, X. parels et midio de casa; II. frexures de porch, XVIII. diners; X. frexures de molto, II. solidos et VI. diners; aygua et lauar, I. diner; museu, III. diners; carn en cort, VIII. moltons et IIII. pencs (?), a rao de IIII. solidos et VIII. diners, fan XXXIX. solidos menys III. mallas; son de fora XXIX pencs (?) menys quarta a la taula del infant et de la Reyna; II. pencs (?) a don Alfons; una a dòna Sanxa Martínez; V et quarta a dòna Sanxa Tonia; IIII. et miga a la oste del Mariordom, et una an Jacme de Munjuic.»

En el llibre de comptes de la Reina y de l'Infant, entenent per reina la muller de Don Pere, o sia Constança de Sicilia, són molt interessants les anotacions de les menudes despeses del Palau, puix donen noves de les costums domèstiques. Totes les anotacions de pagaments o quitacions fetes corresponen al primer quadrimestre del 1268:

«Una pinta de corn a Don Alfonso, IV. diners.

»Sabó a don Jacme, III. diners.

»Sabatas a la Reyna, XII. diners.

»Cordas de pou, III. diners.

»Fruyta a berena, XII. diners.

»Oli a las freseras per alum a vetlar, X. diners.

»Formatge a sopar, XV. diners.

»CL. neules, XV. diners.

»Sement de safran al papagay, V. diners.

»Safran, miga unça, VI. diners.

»Pebre, III. onçes, VII. diners et mealla.

»Mel, II. libres et miga, VII. diners et malla.

»Oli, IIII. libres et III. onçes, VII. solidos et V. diners et malla.

»Pabil, IIII. diners.

»Carbon al argenter, III. diners.

»Canela, IIII. onçes, III. solidos et IIII. diners.

»Safrà, miga onsa et I. quartó, XII. diners.

»Terra de Muntjuich, I.ª somada, IIII. diners.»

Aquesta nota es curiosa per les costums barcelonines, puix demostra que en 1268 ja era utilitzada en les cuines de nostra ciutat l'anomenada *terra d'escudelles* per fregar o netejar la vaixella. Ben segur que es única aquesta nota demostrativa de tant vella costuma.

Continuem la llista:

«Gran de safrà al papagay, VI. diners.

»Candelas al misatge del Rey de Castela per nom en Johan Orla, miga libra X. diners et mala.

»Ciris a beneyr, VI. libres et miga, fan XI. solidos et VI. diners.

»Encens a la capela, I. diner.

»Escombrar el palau, III. diners.

»Alfenim et sucre candi a Don Jacme, V. diners.

»Patins (?) a Madona Bela, XI. diners.

»Sabatas a don Alfonso, V. diners.»

Dec advertir que cada vuit o deu dies ve una anotació de compra de sabates per l'infant Alfons, fill major de l'infant Pere y de Constança, nin de quatre anys. O les sabates eren molt dolentes o el futur rey Alfons II era una criatura entremaliada.

«Tosoras et un ganivet a esmolar, III. malles.

»Un telar dadobar, XII. diners.

»Sabon II. libras, VI. diners.

»Guans a la Reyna, VI. solidos.

»III. espils de lunar, XVI. diners.

»Cera, III. libres et miga, VI. solidos et III males.

»Metjar les dònes, VIII. diners.

»Sement de safrà et de canem al papagayl, V. diners et malla.

»Pebre, III. onçes, VII. diners et malla.

»Mel, IIII. libras XII. diners.

»Oli, una quarta et miga, II. solidos.

»Sabó, III. libras IX. diners.

»Sucre candi et sucre blanch a don Alfonso, V. diners.» Era un nin lleminer, el futur conqueridor de Menorca.

«I. setril et I.ª culera de fust, II. diners.

»Metjar les dònes, IIII. diners.

»Metzinas a Agnesina, II. diners.

»Mantega a Agnesina, III. diners.

»Sabatas a la Reyna, X. diners.

»Spils de lunar, IIII. diners.

»Metzinas a don Jacme, V. diners.

»Metjar les dònes, IIII. diners.

»Leytugas et vinagre a sopar, VI. diners.

»Sabatas et tapins (?) a la Regina, XXII. diners.

»Un temboret, IIII. diners.

»Cera, I.ª libra que crema devant laltar, XXII. diners.

»I. pregamí, V. diners.

»I.ª sela et uns guans dadobar, XX. diners.

»Amenles al papagay, II. diners.»

Observam que mantenien aquest aucellot durant l'hivern ab gra de safrà y cànem, y a la primavera (aquesta nota es de les darreries d'Abril) ab ametlles. Havem suprimit, per evitar repeticions, moltes de les anotacions referents al papagall, que segons sembla fruía d'alta consideració a la Cort.

«Sabatas al escolà, XII. diners.»

També observam que costaven lo mateix les sabates de l'escolà que les de la reina y doble que les de l'infantó.

«La tina de banyar, dadobar, X. diners.
»Aigua al bayn, IX. diners.
»Lenya al bany, II. somades, XVI. diners.
»I.ª tancadura a la porta de privada, adobar, X. diners.»

Crec que aquesta nota sola pot demostrar la minuciositat ab que eren apuntades totes les despeses, fins un senzill adob del pany de la porta de la necessaria del palau.

«I.ª libra cera et miga per al Senyor Infant, qui vetlà molt en Sancta Creu, II. sous IIII. diners.
»I.ª estora a la niuda (?) del esparver, IX. diners.
»Sabatas dauradas a Don Alfons, X. diners.»

D'aquestes no'n tenia l'escolà.

«Candelas a sopar a tota la companya, VI. diners.
»II. brandons mes a la Reyna, V. diners.
»Als bastays qui portaven lenfant en Jacme, XII sous.
»Al falchoner lombart, II. solidos.
»Al troter de Ser Ombert de Lavaya, per quitació e per despesa, XXX. solidos.
»A Antoni, fill de Ser Seyorino, C. solidos.»

Tots aquests que porten el títol de Ser (*Sire* ?) eren italians, algun del servey de Donya Constança, com el nomenat Ser Leo, que en 1268 y 69 trobem sempre en el seguici de l'Infant.

Aquestes llistes de preus, les que podriem extendre molt si fos l'objecte primordial del present treball l'estudi de les costums en el XIIIè segle, són de verdader interès pera l'historia econòmica del poble català.

L'infant en Pere començà'ls seus viatges d'aquest any el 13 del mes primer. Diu el llibre d'apuntacions del seu majordom: «Divendres XIII. dies dins jener, moch de Barcelona linfant a Saragoça e Sexena». Donya Constança y demés familia romaniren en aquesta ciutat. El rey Don Jaume era a Murvedre, dirigint-se a Valencia.

No crec que l'Infant arribés fins a la capital d'Aragó aquesta vegada. Per la nota següent sembla que no passà de Sexena: «Dimarts XXIIII. jorns dins jener en Barchinona: en est dia venc lo senyor Infant de Sexena, de la infanta dona Maria e sopà en casa». De manera que en onze dies anà y tornà d'Aragó y estigué ab sa germana en el monastir de relligioses de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. La distancia de Barcelona a Sixena, passant per Martorell, Igualada, Cervera, Targa, Lleida, Almacelles, Almudafar y Alcolea del Cinca, no era menor de 200 kilòmetres.

El dia 10 de Febrer: «En est dia partí lo senyor Infant de Barchinona per anar a Valencia al Senyor Rey». La muller romaní en Barcelona, y l'Infant tornà ací'l 19 de Març. Havia sortit de Valencia'l dia 14, un dimecres. Estigué sossegat a Barcelona ben aprop de dos mesos, cosa excepcional en els senyors d'aquella època, que sense exageració pot dir-se, que passaven dos terceres parts de la vida a cavall.

Fou el segon dissabte de Maig quan sortí per pujar a Montserrat. Diu la nota del majordom:

«Anno Domini Millesimo CC° LX° octavo, die sabbati II.ª madii exiuit dominis Infans de Barcelona e venc a Sancta Maria de Montserrat, e la companya venc a Vilafrancha e estec a penyores.» Es la primera noticia d'una visita al monastir montserratí del fill del Conqueridor [1]. Anys després, en 1285, Don Pere muntà al Montserrat en moments més crítics: quan l'invasió dels francesos menaçava l'existencia de la nostra nacionalitat. Tenim per conjectura atrevida, però no del tot infundada, que, essent l'actual imatge de la Verge moreneta obra del segle XIIIè, era la primera visita y adoració que rebia d'un príncep de la casa reyal de Barcelona, la de l'infant en Pere, en 1268.

El dia següent, diumenge, l'infant partí de Montserrat cap a Vilafranca del Penadès, y el dilluns arribà a Tarragona. Estigué uns dies a Tarragona, sortint-ne'l tercer diumenge del mateix mes de Maig; y, passant per Montblanc y Juneda, entrà a Lleida'l dimecres prop vinent. No hi féu estada, puix l'endemà pernuità a Montsó, y l'endemà passat a Pertusa, ont se juntà ab son germà l'infant en Jaume. El dissabte entraren a Osca. Allí va satisfer les acèmiles que havia pres a Tarragona, que li costaren 25 sous, y altres que havia llogat desde Montblanc, 20 sous y 8 diners.

Donya Constança era ja a Osca desde'l 12 de Maig, acompanyada de Donya Sanxa Martinez, Donya Sanxa Tovia, en Blasco Ximenez y altres servidors. Tots estigueren allí aposentats per més de tres mesos. No obstant, tinc un document signat per Don Pere a Valencia'l 9 d'Agost. Es el regoneixement de deute a favor d'en Vives, fill d'en Jucef-Aben-Vives, batlle d'Alfandech, entre altres quantitats, de la de 150 sous, que havia pagat als *canizariis et canibus nostris* y 500 sous *quos de mandato nostro dedistis cuidam mulieri*. Sembla, doncs, que estant a Osca féu l'Infant un ràpit viatge a

(1) Vegi-s en el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. 14, el treball del senyor Carreras Candi *Visites de nostres reys a Montserrat.*

Valencia, a primers d'Agost. El dia 5 de Setembre sortí Don Pere. Diu la nota d'aquell jorn en el tantes voltes citat llibre de les despeses de la cuina y guardarroba del palau: «Dimecres V. dies dins setembre en oscha; en est dia anà el Senyor Infant apres dinar al Senyor Rey a Barcelona a la guerra Durgel». El dia 7 passà per Montsó, y el 8 entrà a Lleida, ont acabava d'arribar-hi també'l seu pare'l rey en Jaume.

Aquella *guerra d'Urgell* que menciona'l reboster de l'Infant en son llibre de comptes, era la promoguda por raó de la mort del comte Alvar de Cabrera, ocorreguda en el mes de Març d'aquell mateix any (1268). L'herencia se la disputaven la filla del primer matrimoni d'Alvar, protegida per la familia de Montcada, y els dos fills del segon matrimoni, sostinguts pel comte de Foix y el vescomte de Cardona. Don Jaume I profità aquella situació pera ferse cedir pels marmessors del difunt Comte d'Urgell grans drets sobre'l comtat; y al veure'l comte de Foix que sols romania als seus protegits una petita part de territori y de domini, declarà la guerra al rey.

Pare y fill conferenciaren durant tres dies a Lleida. Don Pere en sortí'l segon dilluns de Setembre y anà a dormir al monastir de Poblet, y el jorn següent a Tarragona. Com a nota curiosa he de transcriure de l'indicat llibre de despeses: «Donam als azemblers de loger, que son X. azembles de Leyda a Tarragona, ab III. dies que estegren en Tarragona et ab retorn et despesa, CXII solidos e II. diners de jacceses».

Don Jaume sortí pocs dies després y corregué tot el mes d'Octubre per Balaguer, Ager, Cervera y altres llocs d'aquella terra, treballant per resoldre'l conflicte del comtat d'Urgell. Els viatges del seu fill Pere tingueren llavors igual motiu.

L'Infant anà de Tarragona a Barcelona, y ací's trobava'l darrer jorn de Setembre. Per cert que aquell dia féu una despesa important: «Item costà un falchó pelegrí, ab gits e ab longa e ab cascavells, XXXIIII. solidos». De manera que, malgrat la pertorbació política, Don Pere procurava augmentar els seus ja molts nombrosos enginys de caça. En tots sos viatges y excursions portava gran aplec de cans, falcons, esparvers y demés utensilis del caçador. Fou molt més aficionat an aquest exercici o passatemps que no son pare y son avi. S'ha dit que la passió de la caça era l'única semblança que existia entre'l rey Lluís XIII de França y son pare Enric IV. Doncs, ni aquesta podem observar entre Pere'*l Gran* y Jaume I *el Conqueridor*. Foren dos homes totalment diferents.

Dec advertir sobre aquest darrer falcó adquirit per Don Pere que's donava llavors el nom de falcons *pelegrins*, segons el famós tractat *De arte venandi* de l'emperador Frederic II, als falcons passatgers, els que tenien els peus de color verdosa, y s'acostumava a agafar-los en la tardor, especialment durant l'Octubre. El falcó dit *gentil* era una varietat dels pelegrins: tenia més petits el cap y els peus. Don Pere'l comprà ab *git, longa* y *cascabells*. El *git*, en francès mitg-eval *jet*, era una corretja subjecta al peu, que tenia en son acabament dues anelles ajuntades y servint pera unir el *git* a la *longa*, que era una altra corretja pera lligar el falcó a la perxa o pal. Els *cascabells*, dits també *noles* o *campanelles*, els portaven subjectes al peu, sobre del *git*.

Continuam l'itinerari de l'Infant. Sortí de Barcelona'l primer diumenge d'Octubre, cap a Muntnegre, y entrà a Girona'l dia següent. El dimars pernuità a Vilabertran, y l'endemà era a Perpinyà. En la capital del Rosselló s'ajuntà ab son germà Jaume y estigué allí dos jorns. Li costà de lloguer una cavalleria, desde Barcelona a Perpinyà, 11 sous y 4 diners; les gallines que donà als falcons valien dos sous y sis diners.

El segon divendres d'Octubre sortí de Perpinyà y arribà a Figueres, y el diumenge a Girona. Al cap de tres dies se dirigia cap a Barcelona, detenint-se a dormir el dimecres a Sant Celoni.

El tercer dissabte del mateix mes sortia altra volta de nostra ciutat y, passant per Vilafranca del Panadès, anà a Lleida, Montsó y Osca, ont encara estava la seva esposa. En el seguici de l'Infant anaven els cavallers catalans en Gilabert de Cruylles, Bernat de Muntpaó, Pere de Vilafranca, Ramon de Sentlleyr, Berenguer de Offegat, Bartomeu Fivaller, Pons d'Orriols, Guillem Ollomar, Pere Sabadell y Bartomeu de Vilafranca; els aragonesos Martin Perez y Ximen Perez, y els italians Colrat, Maffre, Romicho, Çerleo, Rogero y altres. Tots aquests feya ja alguns anys que anaven en la comitiva de Don Pere y a sou. Portava, ademés, dos metges, Mestre Ogolí y Mestre Guillem. Són dignes de recordar-se, entre els pagaments fets pel tresorer a l'arribada a Osca, els següents:

«Al fol del enfant en Jacme, X. solidos.» ¿Se tracta potser d'un graciós o *boufon* del dit infant? «Item costaren XIII. cobdes de bru a mantes als cavals del senyor enfant, XX. solidos IX. diners. Item galines als falchons, XXIII. solidos, et pa als cans per V. dies, III. solidos. Item a les azembles per civada e pala e hostalatge e III. pareys de sabates als azemblers, XVI. solidos. Item costà dinar del senyor Enfant con anà a cassa, V. sous.» Com se

veu, Don Pere no portava pas molt ple'l ventre durant les caceres. «Item an Bernat de Peralada, per lo croch del senyor Enfant a adobar et per una caxa a les cuirasses et lavar, V. solidos. Item a madona Bella, per penes e erminis e afiblays, CL. solidos, e a Sandutxa, penes, XXX. solidos. Item costa cendat a obs del capel de madona la Regina e de madona Bela e Margarita e don Alfonso, XXXV. solidos». Aquest Don Alfons crec era l'infantó fill de Donya Constança, el futur rey Alfons II de Catalunya y III d'Aragó, aquell a qui havem vist malmetre tantes sabates.

El 20 de Novembre Don Pere sortia altra vegada d'Osca y anà a dormir a Barbastre, y el següent jorn a Tamarit de Litera, entrant a Lleida'l dia 22. L'acompanyaven en Pelegrí Baldoví, Ramon d'Orcau, Berenguer de Vilalta, Maimó de Castellaulí, Galceran de Begur, Mateu Babot, en Bisbe, en Perchas, Don Ato de Foces y els ja nomenats Cruilles, Muntpaó, Offegat, Vilafranca, Romicho, Colrat, Maffre, Ximen Perez de Orrea, els dos metges Mestre Guillem y Mestre Ogolí, y molts altres cavallers y servidors. Portava també noranta-dos sarrains, segons ens indica'l llibre tantes voltes citat: «A XCII. moros balesters per V. dies, a raó de IIII. diners per moro el dia, que fan CLIII. solidos IIII diners». Bé podem pensar que ab aital soldada dits sarrains no s'hi farien cap casaca. També foren pagats altres comptes: «Item al capel de ferre del senyor Enfant adobar, XVI. diners. Item costaren VII. alnes de sendat a les spatleres del senyor Enfant, a raó de VI. solidos VI. diners lalna, fan XLV. solidos VI. diners. Item una asta de lansa al penó, III. solidos. Item una galina al ostor, IX. diners. Item a Joan Sanxis per galines als falchons, VI. solidos IIII. diners. Item als moros balesters per ostolatge, XVII. solidos». Es evident, doncs, que menjaven més els falcons que no'ls moros. Hi ha encara una partida de despesa més interessant de lo que sembla al primer moment: «Item costa aquest libre IIII. solidos». El llibre en qüestió era'l mateix registre o llibre de despeses fetes pel reboster de l'Infant: un volum de cent cinquanta fulls en quart major. No pot dir-se que'l preu del paper de bona calitat fos molt crescut.

Don Pere sortí de Lleida'l quart dilluns de Novembre: «Die lune IIII^a novembris exiuit dominis Infans de Ilerda e venc a Tarrega, e venc ab el aquesta companya: G. de Cruiles, Atho de Fosses, A. de Torreyes, R. de Ribes e sos frares, B. de Sent Vicens, Simon Dezlor, Roiz Eximeniz de Luna, R. de Orchau, G. de Valclara, Maimó de Castelaulí, B. de Muntpao, Pelegrí Baldovi Colrat e Maffre, Rogero, B. de Offegat, R. de Sent-leyr, Romicho,

Pons de Urriols, Mestre Ogolí, Mestre G...»; eren en el seguici fins a seixanta-set, sens contar els macips, acemilers y demés servidors, ni'ls sarrains ballesters.

El jorn següent anà l'Infant de Targa a Cervera, ont féu pagar a «Pedrolo, per canpelant et unes coples que comprà, II. solidos. Item a un cavaler lombart, XXXII. solidos. Item per una galina al ostor, IX. diners. Item a XXXIII. moros per quitació de IIII. dies, XXXIIII. solidos. Item costaren IIes cartes de fer XII. diners». Tampoc era gaire remunerat l'ofici de *memorialista*. «Item a Berenguer Genet, pa als cans per XX. dies, V. solidos. Item a Pedrolo, per un ca, XIIII. diners.» Tornam a observar que cada moro guanyava solament un sou per quatre dies de servey militar. Eren sous barcelonesos de tern y del valor de dotze diners. El sou era moneda imaginaria, més el diner era efectiva, portant un quart de plata y tres quartes parts de lliga, essent la talla de 72 sous per marc, o sia per vuit unces. La valor relativa de la moneda sols se pot conèixer aproximadament després de reunits molts preus d'objectes coneguts y d'ús general.

Per posar-se d'acord sobre les coses a fer per la rebel·lió del Comte de Foix y del Vescomte de Cardona, ab motiu de l'herencia del Comtat d'Urgell, l'infant tingué varies conferencies ab el rey son pare a Lleida y a Cervera o altres llocs propers. Don Jaume era encara a Cervera'l dia 6 de Novembre, ab negociacions ab aquells dos personatges; el dia 9 era a Lleida, tractant ab Jaume de Cervera, un dels marmessors del comte Alvar de Cabrera; el 17 passava per Osca y per Saragosa'l 29. Sempre per documents autèntics, sabem que'l dia 5 de Desembre pernuità'l rey a Ricla, y els dies 9, 10 y 11 a Calatayud. Havia ja rebut l'invitació del seu fill Sanxo, nomenat arquebisbe de Toledo, per concórrer a la celebració de la seva primera missa, y s'encaminava cap a aquella antiga ciutat dels concilis. Durant l'absencia del Rey romaní l'Infant encarregat del govern, y especialment de les negociacions per resoldre'l conflicte d'Urgell. Tinc, doncs, la satisfacció de comprovar y confermar la *Crònica* de Jaume'*l Conqueridor*, tant criticada y objecte de tants dubtes, en tot lo que ressenya en els apartats 474 y 475. «E deya en ses cartes *(l'arquebisbe de Toledo)* que ben vendria ell a nos con a son pare e son senyor, mas que li ho perdonassem, car tantost no venia a nos que appareylaues dacuylir nos, mas que venria a nos a Calateyu, e que entraria ab nos en Castella... E per ço com lo dia de Nadal era tan prohisma, lexam en Cervera nostre fiyl linfant en Pere, e que tingues ali frontera. E

passada la festa de omnium sanctorum anam nosen vés Arago, e fom a XV. dies ans de Nadal en Calateyu. E lo rey de Castella sabé que nos anavem ves Toledo, e exins al monestir Dorta e nos partí de nos tro som en Toledo. E larquibisbe exi a nos a Alcalà, e així abdos anaren ensemps ab nos tro en Toledo, e estiguem en Toledo VIII. dies.»

L'infant en Pere estigué a Cervera y pobles vehins fins a les darreries de l'any. Trobam anotat en el llibre del reboster: «Die veneris IIII^a decembris exí el senyor Enfant de Cervera e venc a Apiera; menjà en son alberch.» El jorn següent entrà a Barcelona. Fou diada de gran despesa en la cuina: «Cols, IIII. diners; sal III. obols; porros, I. diner; eruga, III. diners; vinagre, II. diners; pex, XV. solidos; fruyta, XII. diners; mel, VII. diners; salsa, IX. diners; oli, XII. diners; pa, V. solidos; vinu, VII. solidos, et a un hom qui mostrà el camí als cuyners, VI. diners; leya, III. solidos; spinacs, VI. diners; ous, VII. diners mostala, II. diners; juivert, II. diners; formatge, II. diners; cebes, I. diner; carnsalada, II. solidos; I. moltó e mig, VII. solidos VI. diners; cabrits, II. costaren III. solidos II. diners; galines, IIII. pareys et mig, V. solidos III. diners; conils, IIII. pareys, II. solidos IIII. diners; perdius, III. pareys, XXI. diners; todons, IIII. pareys, XX. diners». Com se veu, no ha variat gens el vocabulari dels àpats desde'l XIII^è segle, y això prova la fixedat de la nostra llengua catalana fins en les coses de nutrició. Moltes d'aquestes provisions foren per dos o tres dies. Posà una nota'l reboster, en el llibre, sens dubte per deixar justificada davant de la posteritat aquestes quantitats de aviram, que diu axís: «Die lune IIII^a decembris et die martis et die mercurii menya lo senyor Enfant ab lo bisbe de Barchinona». Més, si això deu entendre-s al contrari, o sia que Don Pere fou convidat del prelat, llavors resulten realment masses conills, perdius y pollastres pel consum ordinari del palau. El dijous tornava'l reboster a comprar més aviram y altres dels queviures mencionats. Dit dia l'Infant fou convidat a dinar pel cavaller Don Arnau de Torrelles.

La festa de ninou la passà Don Pere, com l'any anterior, a Barcelona. Diu el llibre de la cuina: Kalendas januarii, die martis, prima die mensis januarii in Barchinona, menya el senyor Enfant en casa den Marimon ab el metex.» Lo reboster comprà dit jorn les següents provisions: «Spinacs, VIII. diners; porros, VI. diners; let, XII. diners; ous, XVIII. diners; lart, XV. diners; vinagre, V. diners; frexures, XII. diners; galines, X. pareys a XV. di-

ners, fan XII. sous VI. diners; capons, III. pareys, IIII. solidos VI. diners; carn, V. moltons, XXV. solidos; porc fresc, IIII. solidos; lonçes de porc, III. costaren XXIII. solidos *(deu esser equivocat)*; pa, XX. solidos; neules e piment, VI. solidos». Foren satisfets també alguns comptes atraçats: «A II. azembles que amenà de Cervera per loguer de IIII. dies et despesa de III. dies, XIIII. solidos. Item costà el dicmenge ans de Nadal, neules e piment IIII. solidos. Item an Rocha per les armes del senyor Enfant, CC. solidos. Item costaren scudeles et taladors a casa den Rocha, V. solidos. Item a les serventes den Rocha, X. solidos».

Aquest any 1269, que tot just començava, devia esser per Don Pere de gran moviment. A mitjans de Janer anà a Lleida, ont se trobava'l dia 29. El 16 de Febrer era a Tarragona y el 10 de Març altra volta a Barcelona. El dia 13 encara pernuità ací. El 27 del propri mes (Març) era ja a Tarragona, en qual data atorgava acta de regoneixença de deute de 1.000 sous a favor d'en Camin de Peramola, veguer de Tarragona y el Camp, per raó d'un cavall que li havia comprat y que *dedimus nunciis Regis Mogollorum*. Aquests embaixadors mogols eren aquells que, segons recompta la *Crònica* de Don Jaume I, presentà en Alarich al Rey al tornar a Valencia del seu viatge a Toledo, que havem ja referit. Aquest document de l'Infant en Pere ve, doncs, a confermar altre apartat de la susdita *Crònica* y a provar que aquells fets, l'expedició del rey a Toledo, el seu retorn a Valencia y la presentació dels missatges de Tartaria, s'efectuaren en el mateix orde cronològic en que són citats en la *Crònica*.

El 29 de Març y el 6 d'Abril l'Infant era encara a Tarragona. D'allí s'encaminà a Valencia, ont el trobam el 20 d'Abril. El document es un regoneixement de deute al citat Vives, fill d'en Jucef Aben Vives, de 400 sous per un mul que li comprà per donar-lo al seu amic y cavaller Gilabert de Cruilles, y pel qual havia pagat als homens *qui extraxerunt falcones de Alfandech*.

El rey, son pare, no era ja a Valencia. Els dies 9 y 10 de Març s'havien ajuntat a Barcelona, ont conferenciaren sobre'ls negocis d'Estat. Don Jaume se n'anava al Rosselló y a Montpeller. Més, a darrers d'Abril era ja altra volta a Catalunya, y la primera quinzena de Maig la passà a Lleida.

Don Pere anà a Valencia pera empendre desde aquell lloc el viatge a Castella, que crec tenia per objecte tractar ab son germà l'arquebisbe de Toledo y ab son cunyat el rey Alfons X, del projecte de creuada a Terra Santa.

Sortí l'Infant de Valencia'l quart dimars d'Abril, pernuitant a Bunyol y l'endemà a Requena. L'altre jorn, dijous, fou a Mira, ja en terra castellana. El divendres pernuità a Riello, lloc petit a cinc llegües de Cuenca. Diu el llibre: «Die sabbatti IIII[a] aprilis exiuit dominus Infans de Riello et intrauit in Conca et estec aqui II. dies». Figuraven en el seguici'ls bisbes de Barcelona y Valencia, en Gilabert de Cruilles, en Ramon d'Orcau, Pere d'Ofegat, Maimó de Castellaulí, Bernat de Muntpaó, Berenguer d'Ofegat, Mateu Babot, canonge de Barcelona, R. de Sent-leyr, B. de Vilalta, B. de Perelada, P. Sabadell, Domingo d'Osca, G. Ollomar, Blasco Massa, en Romicho y el famós trobador català en Cerverí de Girona. Aquesta nova es interessant, perquè són molt rares les coses que s'en saben dels nostres trovadors d'aquell temps. Continua'l llibre: «Die lune ultima aprilis exiuit dominus Infans de Conca et venc a Vilar del Maestre». El jorn següent anà a dormir a Apte y «die mercurii prima die que est calendas madii exiuit dominus Infans de Apte et venc a Santa Creu et estech ab lo maestre Duclés». El 2 de Maig pernuità a Ocanya, y el 3 a Jepes, a sis llegües de Toledo. Com les jornades aquestes eren curtes, perquè d'Ocanya a Jepes sols hi ha dues llegües y poques també de Conca al Vilar, y de Mira a Reillo o Riello, y anaven ab la comitiva tots els cans y falcons, es de creure que l'Infant, tot dirigint-se a Toledo, s'entretenia fent grans caceres en les famoses pinedes del territori de Cuenca.

Per fi arribà a Toledo: «Die sabbati prima madii exiuit dominus Infans de Ayepe et entra en Toledo». Don Pere visità Toledo quatre mesos després d'haver-la visitada son pare. Allí estigué alguns dies ab son germà l'arquebisbe tractant de l'adjutori que Castella podia donar a la projectada creuada.

Tenim indicis de que la visita fou solemne y pomposa, portant un seguici de més de setanta persones, ab joglars, trompeters, palafreners y tota mena de servidors. Alguns d'aquests eren sarrains, puix una nota del llibre diari de pagaments diu: «Item als moros trombadors et als moros juglars, L. morabatins, que fan CCCLXXV. solidos». Com que la quantitat es crescuda, o era la soldada de moltes setmanes o aquells moros eren artistes bons y molt pagats. Portava encara'l cèlebre trovador Cerverí de Girona, y entre'ls cavallers hi anaven Don Gilabert de Cruilles, l'Uguet d'Anglesola, en Maimó de Castellaulí, Ramon d'Orcau, Bernat de Muntpaó, Pere de Vilafranca y Mestre Ogolí. El mateix llibre de pagaments diu: «Quitam la companya en Toledol, del dissapte primer de

maig quel senyor Enfant entrà en Toledol tro al diluns segon de maig per dia, que fan X. dies, a rao de X. diners per bestia el dia... suma CXXXV. besties, que fan el dia a rao de X. diners, CXII. solidos VI. diners, et axi fan per X. dies MCXXV. solidos».

Don Pere sortí de Toledo pera anar-sen a conferenciar ab sa germana la reina de Castella. El tercer dissabte de Maig pernuità en un llogaret dit Alfegar (?) o *Sent Alfegar*, y l'endemà a Santa Maria de *Sa Petra*, o sia'l monastir benedictí de Sopetzan, en l'actual provincia de Guadalajara. El dimars següent arribà a Brihuega, vila de la mateixa provincia, y el divendres, o sia'l quart divendres de Maig, entrà a Sigüenza. La nota de pagaments del tresorer diu: «Quitam la companya en Seguenssa del dilluns tercer de mag tro al diuenres quart de mag per tot dia, que son V. dies, a rao de VIII. diners per bestia el dia per erba et ferrar; d'en G. de Cruilles III. besties, U. d'Anglerola VII. besties, R. Dorcau VI. besties...» y va enumerant les cavalleries que portava cada senyor, ab els seus corresponents servidors y bagatges, figurant-hi entre'ls senyors Don Berenguer Dolms, Don Blasco Ximenez, Don Blasco Massa, Don García Nabal, en Bernat de Peratallada, en Berenguer de Vilalta, en Bartomeu de Vilafranca, en Pere Sabadell, Berenguer y Pere d'Ofegat, Guillem Ollomar, Ramon de Sent-leyr y tots els altres que havem ja vist a Toledo. Seguia encara a Don Pere en Cerverí de Girona.

Que aquest Cerverí que veyem en el seguici de l'Infant era'l trovador Cerverí de Girona ho comprova la seva composició *Testament*, escrita en 1274, ont nomena y parla de quasi tots els cavallers que formen el mateix seguici. En Cruilles, en Muntpaó, n'Orcau, en Mateu Babot, en Pere y en Bartomeu de Vilafranca, en Castellaulí, Ato de Fozes, Arnau de Torrelles, Simon dez Lor y altres. A l'enumerar les deixes burlesques als amics, diu:

Al senyor de Cruylles
laix XX. sous, e si y pert,
pach ho sos fills el frayre
de tant que man prefert.

. . . .

A Pinós laix XX. sous,
ian cant en Gilabert.
An Pera de Mata laix
que a mal son se despert,
car hanc. I. jorn a Mata,
no trobey lux obert.

. . . .
En Simon des Llor, us,
bem soue on ni can
. . . .
A Castellaulí laix
celles, draps e diners,
mas a la paga sia
Guillem de tots primer.
. . . .
E an Ato de Foces
un cot e un mantell.
. . . .
Al fill de dona Bella
laix uns vestirs orlats,
e an Arnau Torrelles
uns bons e richs listats,
e an Ramon Dorcaut
tres bons e bells, assats,
e laix an Monpaó
uns vestirs verts usats,
me prestet CCC. sous,
denans que n fos gastats.
. . . .
Sien pagats per mi
tots los folls e ls senats,
Matheu Babot que m deu
L. sous comtats,
e romandran ne XX,
si n Carros manleuats.

JOAQUIM MIRET Y SANS

(Seguirà)

REVISTA DE REVISTES

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, Març de 1908.

Entre altres treballs y noves interessants, ne publica un sobre la qüestió de *Les Comarques catalanes*. Prenent peu altra vegada d'articles publi-

cats per en J. Bardina y en F. Carreras y Candi sobre l'importancia y la necessitat d'un ver estudi de delimitació de les comarques catalanes y de la celebració d'un Congrés Geogràfic, aboga per la constitució d'un «Institut Català d'Estudis Geogràfics» pera que cuidi de l'organisació y orientació a seguir del futur Congrés.

Per la nostra part sols devem replicar que, creyent comptar ab l'ajuda de tothom, el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA va acordar ja fa molt temps la realisació d'un Congrés Geogràfic pera tractar principalment d'aquesta debatuda qüestió, tal com vam ja anunciar en nostre número del prop-passat Febrer.

Butlletí del Centre Excursionista de Lleida.

En son número tercer publica, entre altres, els següents treballs: *Signes y senyals del temps pera guia dels excursionistes,* per Hermini Fornés, extret del *Boletín de la U. V. E.; Jaume I y la ciutat de Lleida,* per Rafel Gras; l'acabament del *Viatge a Vallbona de les Monges,* per Manuel Herrera y Ges; la ressenya del *Congrés Pireneísta;* unes *Notes folk-lòriques del Segrià;* y les seccions de *Noves y Bibliografia.*

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Maig de 1908.

Conté 'ls següents treballs, entre altres de menor interès pera nosaltres: *Santo Tomás de las Ollas,* estudi-ressenya d'aquest poblet y iglesia del Bierzo, per M. Gómez Moreno, ab una làmina apart y un gravat intercalat; *Pleitos de artistas,* per J. Martí y Monsó; *Las antiguas ferias de Medina del Campo,* per C. Espejo y J. Paz; y *Sumario de los monumentos de Castilla,* per J. Agapito y Revilla.

Boletín de la Real Sociedad Geográfica.

En sa *Revista de Geografía Colonial y Mercantil* corresponent als mesos de Març, Abril y Maig de 1908 publica una conferencia donada per D. Enric de Altamonte sobre *La Guinea Española,* que acompanya un mapa y diverses làmines d'aquella interessant regió.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Maig de 1908.

Publica, entre altres, un treball de D. J. Suárez Inclán sobre un *Proyecto de una frontera franco-española,* estudi sobre un document de principis del passat sigle; *La ermita de San Baudelio de Casillas de Berlanga,* per J. R. Mélida; *La iglesia y el castillo de Caspe,* y diverses notes sobre arqueologia espanyola.

Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa, primer trimestre de 1908.

Publica 'ls següents treballs: *Malaca, últimos descubrimientos de la Alcazaba,* per M. R. de Berlanga; *Anals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona,* per Joan Pié; *La Junta de Gerona en sus relaciones*

con la de Cataluña, 1808 y 1809, per Emili Grahit; y *Notas Bibliográficas*, per P. C. y G.

Imer, número primer de l'any 1908.

El portantveu de la Societat d'Antropologia y Geografia de Stockholm publica, entre altres, un treball sobre *Les línies litorals y llacs glacials del Torneträsk;* altre sobre *Una excursió etnogràfica al Marroc*, y un tercer sobre la *Contribució a la qüestió del règimen hidrològic dels rius neerlandesos*. En la seva secció de *Noves* dóna compte de diferentes expedicions polars y d'una exploració a les serres de l'Amèrica del Sud. Acompanyen aquest número diversos gravats y un mapa de la regió de Torneträsk.

Touring, Maig de 1908.

Aquesta revista del T. C. I. publica'ls següents articles: *Les aigues tiberines*, nota hidrogràfica d'aquest riu y sos afluents, per L. V. Bertarelli; *El turisme d'un conquistador; Les valls alpines; Les pedreres de Carrara ;* etcètera, junt ab alguns altres referent a esports aeris, nàutics y automobilistes que completen, com de costum, les informacions d'aquesta notable publicació.

La Montagne, Maig de 1908.

Publica'ls següents treballs: *Alpinisme familial*, per H. Granjon de Lépiney; *Al pic d'Olan*, per J. Escarra; *Indicis d'un proper cambi de clima?* per D. Martin; *Balaïtous y Pelvoux*, per F. Schrader, acompanyats de boniques ilustracions en làmines separades. Publica, ademés, la seva *Crònica Alpina*, ab noticies de noves exploracions; la secció de *Bibliografia*, y la de *Noves alpines*, abdugues ben importants; y la *Crònica del Club Alpí Francès*, que completa'l seu contingut.

Bulletin Pyrénéen, Març-Abril de 1908.

Conté una informació ben completa del darrer Congrés de la Federació de Societats Pireneístes, pel Comte de Saint-Saud; la Crònica de les Societats; y els següents articles: *Els oficials topògrafs als Pireneus*, per H. Beraldi; *El Vallespir*, per E. de Careffe; *Sobre l'Ossau*, per F. Faurens; y algun altre.

Bulletin de la Section du Canigou.

En el número cinquè de sa publicació conté unes notes necrològiques sobre *Eugène Cazals*, pel Dr. Delpont; la *Carta de París*, de C. Lefrançois; una ressenya d'una excursió *Del Alt Vallespir a Olot per l'Alta Garrotxa*, per O. Mengel; la *Crònica de la Secció*, per L. Durand; y la ressenya de totes les tasques y festes del *VIII Congrés de la Federació de Societats Pireneístes*, deguda a les plomes de G. Ledormeur, L. Le Bondidier, E. Boixó y Comte de Saint-Saud.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, números corresponents al Maig de 1908.

Publica, entre altres, un treball d'Oscar-Erich Meyer sobre *Les Agulles Roges; Itineraris pels Alps*, de Heinrich Cranz y E. Peter; *Les encontrades de les montanyes de Wormser (Montafon)*, pel Dr. H. Blodig; y a més les acostumades seccions de *Varia* y *Notes alpines*.

Havem rebut també durant el mes la *Revue Catalane*, de Perpinyà; el *Butlletí de la Societat Húngara de Geografia*; el del *Club Alpí de Crimea y del Caucàs*; la *Revista neerlandesa d'Antropologia y Geografia*, de Leiden; el *Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales*, la *Revista de Menorca, Fotografia Pràctica, Estudis Universitaris Catalans, Cataluña, Hojas Selectas*, y alguna altra. — E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

MAIG DE 1908

SESSIONS Y CONFERENCIES

RESSENYES D'EXCURSIONS. — El dia primer del mes, nostre consoci don Francesc Carreras y Candi va llegir un interessant y ben escrita ressenya de la seva *Excursió a Gardeny, Fraga y Sixena*, realisada per ell en companyia d'altre benvolgut consoci, nostre amic D. Juli Soler, de qui eren les fotografies que anaren projectant-se durant aquesta sessió.

El dia 2 l'*abbé* Ludovic Gaurier, actiu y intrèpit individuu del «Club Alpin Français», va donar una conferencia, *De Pau à Gavarnie à travers les Pyrénées françaises et espagnoles. Courses d'été et d'hiver*, ressenyant varies de les seves atrevides ascensions als pics més enlairats del Pireneu, com el Vignemale y el Mont Perdut, que ell ha assolit en ple hivern unes voltes y al bell mitg de l'istiu altres, trayent ne sempre profitosos estudis y interessants fotografies, de lo que va presentar bella mostra en el transcurs de sa disertació, que li meresqué grans y justos aplaudiments.

En les sessions dels dies 8, 15 y 29, nostre consoci D. Antoni Bartomeus va llegir un estudi sobre *La Costa Emporitana*, com a fruit de ses moltes y variades excursions que'l passat estiu va realisar per aquelles hermoses encontrades. Tot el troç de costa catalana de Tossa, La Escala, Empuries y Roses; la bonica vila de Cadaqués y sa platja y bells encontorns, junt ab els de La Selva, van ser objecte de les explicacions del Dr. Bartomeus, que acabarà sos estudis sobre aqueixa comarca en altres successives sessions. No cal dir que dites conferencies anaren igualment acompanyades de projeccions fotogràfiques de clixés del propi Dr. Bartomeus.

Una excursió a les Illes Balears. — Havent organisat el nostre Centre Excursionista, d'acord ab la Comissió municipal del VII[è] Centenari del rei D. Jaume'*l Conqueridor*, una excursió marítima a les illes germanes, el dia 14 de l'actual nostre consoci D. Joseph Galbany va donar una conferencia exposant l'itinerari y condicions d'aquesta excursió, que's realisarà del 4 al 10 de Juny prop-vinent en forma ben atractívola. En altre lloc d'aquest número publiquem en detall l'itinerari d'aquesta expedició.

Els períodes glaciars als Pireneus y en particular als Pireneus catalans. — Aquest va ser el tema desenrotllat el dia 22 en la conferencia que va donar en nostre estatge M. Marcel Chevalier, professor de la Sorbona de París, al davant de nombrosa concurrencia. La disertació de l'erudit conferenciant va ser un estudi complet de geologia pirenenca en general, detenint-se a estudiar el període glaciar d'aquestes grans carenades y vessants alteroses, principalment del Pireneu català, y encara de manera més especial en la part referent a les valls y montanyes d'Andorra, de les quals presentà una vistosa colecció de projeccions fotogràfiques.

Rondant pels carrers de la Reforma de Barcelona. — Els dies 19 y 23 van tenir lloc a l'històric Saló de Cent de Casa la Ciutat dugues conferencies organisades pel Centre, en les quals nostre president, D. César A. Torras, va llegir un interessant treball d'en Ramon N. Comas sobre'ls carrers de Barcelona afectats per les obres de reforma de nostra ciutat que fa poc han sigut inaugurades oficialment. Aquestes sessions, que varen veure-s en extrem concorregudes, foren presidides per l'Alcalde de nostra capital, que en abdugues va fer ús de la paraula exposant l'importancia de la Reforma y felicitant al Centre Excursionista y al senyor Comas per l'organisació d'aquestes conferencies y per la manera com havia desempenyat el seu comès. Realment el treball del senyor Comas, escrit en forma ben agradosa, està rublert de datos ben curiosos y interessants, constituint un estudi biogràfic — per dir-ho aixís — d'aquells carrers de la vella Barcelona. En abdugues sessions va presentar-se per medi de projeccions lluminoses una nombrosa y notable colecció de clixés fotogràfics dels carrers, cases y detalls a que feya referencia'l treball erudit del senyor Comas, y que havien sigut cuidadosament obtinguts per nostre consoci y expert fotògraf D. Narcís Cuyàs, que rebé igualment gran nombre de felicitacions y aplaudiments pel seu treball.

Don Jaume considerat com a llegislador. — Continuant la tanda de conferencies organisades ab motiu de la celebració del VII[è] centenari del naixement del gran Rey Conqueridor, el dia 13, el conegut jurisconsult D. Guillem M. de Brocà va donar una conferencia estudiant la personalitat de D. Jaume I com a expert llegislador, y l'importancia y trascendencia de la seva obra dins l'ulterior desenrotllament de la nacionalitat catalana.

Les llegendes del rey Don Jaume. — El dia 20, D. Rossend Serra y Pagès va donar altra conferencia de la mateixa serie, baix l'anterior títul, donant a conèixer les més notables llegendes del gran rey y del seu temps, com són el seu naixement, la revelació de la batalla de Muret a l'Artal de Mur, la promesa de vèncer al rey de Mallorca, la fundació de l'orde de la Mercè, les referents a la conquista de Mallorca, travessia de Sant Ramon de Penyafort de Palma a Barcelona, batalla del Puig, descobriment de l'imatge de la Verge del Puig, el miracle dels sants corporals, les espases meravelloses y el desafiament d'en Cabrera y en Centellas, y l'entrega de sa espasa, al morir, al seu fill en Pere.

Va acabar el conferenciant tractant de la veneració en que sempre havia sigut tingut l'alt rey, del projecte de canonisació en el sigle XVII y de que'l culte als hèroes es un fet necessari.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

El dia 9, en Joan Riera y Vilarnau va ocupar-se *Del Contrapàs llarg*, fent-ne una lleugera explicació y deixant pera més endavant tractar-ne ab l'extensió deguda. Va presentar la colla de contrapassistes banyolins, que, degut principalment a l'iniciativa del senyor Hostench, va restaurar l'antiquíssim ball, abans tant generalisat a Catalunya

El contrapas llarg va ser dançat ab gran ajust, acompanyant-lo al piano la professora senyoreta Concepció Compte, cridant poderosament l'atenció de la concurrencia.

CURS DE FOLK-LORE

D. Rossend Serra y Pagès ha continuat el curs de Folk-lore, tractant dels següents assumptes.

Conferencia XXV. — Dia 6. — *Cançonística*. II. — *Divisió de les cançons.* Classificacions literaria, musical y folk-lòrica.

I. — Cançons per les criatures: de breçol, per distreure-les y fer-les riure.

II. — De treball. A) Treballs que permeten la cançó esplayada: fer puntes, cullir olives, etc. — B) Treballs especials: llaurar, trinxar carn, etc.

III. — Religioses: divinos, de pobre, goigs y de Nadal.

IV. — Varies: de festes, de camí, de beure y amoroses.

Balls. A) Que permeten la cançó. B) Que la torturen. C) Corrandes.

Cançonetes. A) Arri-arris. B) Non-nons. C) Educatives. D) Sardanetes. E) Jochs. F) Costums infantívoles.

Improvisacions.

La senyora Vila de Massó y sa filleta, acompanyades al piano pel mestre senyor Massó y Goula, varen cantar varies cançons y cançonetes respectivament, com a ilustració de les materies tractades en la conferencia.

Conferencia XXVI. — Dia 30. — I. *Jocs infantívols.* Mòbil del joc. —

Desenrotllament de les criatures mitjançant el joc.—Importancia pedagògica dels mateixos.—Jocs d'esport, d'entreteniment, de càlcul y d'atzar.—Persistencia dels jocs a travers dels sigles.—Coteig folk-lòric.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons explicades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa XC (dia 11 de Maig).—Sisena de les Hispanies abans-romanes.—Arquitectura tartesia.—La necròpolis d'Antequera.—Coves de *Menga*, de *Viera* y del *Comeral*. Tipus semblants en la Grecia primitiva.—Els Fenicis introdueixen el megalisme en les Hispanies, en les construccions privades, circuits murats y monuments sepulcrals.—Esculptura religiosa dels Ibers.—Idees generals de les Hispanies abans-romanes.

Conversa XCI (dia 18).—Setena de les Hispanies abans-romanes.—L'esculptura indígena y fenicia en la Península.

Conversa XCII (dia 25).—Vuitena de les Hispanies abans-romanes.—Continuació de l'esculptura pre-romana en la Península.—La *Vicha* de Balazote.—Son origen.—Esfinges d'Agost, Salobral y altres.—Son caràcter.—«Toros» (bous) de Osuna y Guizando.—Caps de bou, de Costig.—Llur procedencia.—Conclusions de l'examen dels tals exemplars.—Descobriments arqueològics en el *Cerro de los Santos*.—Sa importancia y significat.—Principals exemplars.

NOVA

El Cinquantenari dels Jocs Florals.—A primers del prop passat mes de Maig va celebrar-se ab tota solemnitat el Cinquantenari de la restauració de la Gaya Festa en la nostra ciutat. Ab aquest motiu varen celebrar-se diverses festes que començaren el dia 2, vigilia de la mateixa, ab una recepció a Casa de la Ciutat; a l'endemà al matí hi hagueren albades pels carrers y places de Barcelona, que executaren diferents orfeons y músiques; a la tarda va celebrar-se la festa al Palau de Belles Arts, ab tota pompa y assistencia de gran nombre d'aimants de nostra terra y de nostres lletres vinguts expressament de tots el indrets del Continent; al vespre va haver-hi'l tradicional dinar dels Jocs Florals. En els dies següents van celebrar-se: una sessió a la Llotja de glorificació dels literats catalans morts; una excursió al Tibidabo y altra a Vic y Folgaroles pera inaugurar el padró commemoratiu de Mossèn Cinto Verdaguer; inauguracions dels monuments a l'Emili Vilanova y an en Milà y Fontanals al Parc de Barcelona; funcions gratuites de teatre català; concerts; festa escolar al Parc Güell; focs d'artifici; colocació de la primera pedra al monument d'en Milà y Fontanals a Vilafranca; concursos de dances populars y Festa de la Música Catalana, que clogué tots aquests actes.

El Centre Excursionista s'associà a tots ells enviant-hi expresses representacions com calia an aquest homenatge fet a una de les institucions germanes que més han contribuit al renaixement de la nostra Catalunya, fent tasca altament profitosa y patriòtica.

EXCURSIÓ A LES ILLES BALEARS

ORGANISADA PEL

«CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA»

D'ACORD AB LA

COMISSIÓ DEL VIIè CENTENARI DEL REY D. JAUME I

QUE TINDRÁ LLOC DELS DIES 4 AL 10 DE JUNY DE 1908, A BORDO DEL «BALEAR», EXPRESSAMENT NOLEJAT PERA DITA EXPEDICIÓ

Juny 4. — Sortida de Barcelona a les dèu del matí, en direcció a Tarragona y port natural de Salou. Visita an aquest històric lloc, d'ont partí Jaume I pera la conquesta de Mallorca.

A primera hora de la nit, sortida cap a Mahó.

Juny 5. — Arribada a Mahó a mitg-dia. Visita a la ciutat y encontorns.

Tarda: excursió en carruatge a Alayor y als notables monuments megalítics del seu terme (talayots, navetes, etc.).

A mitja nit el vapor sortirà cap a Mallorca.

Juny 6. — A primera hora del matí, arribada a la badia de Canyamel. Desembarc pera visitar les famoses coves d'Artà, y retornar a bordo pera prosseguir a mitg-dia envers Alcudia (travessia, dues hores).

La tarda d'aquest dia's dedicarà a visitar Alcudia, població notable per les seves belleses artístiques y arqueològiques.

De nit seguirà la travessia cap al Torrent de Pareys.

Juny 7. — A punta de dia (si'l temps no ho impedeix) el vapor anclarà a l'entrada de l'incomparable Torrent de Pareys. Desembarc a voluntat dels excursionistes que desitgin seguir gorja endins. Sortida a les onze cap a Palma.

Juny 8. — Matí: visita a Palma.

Tarda: excursió en carruatge a Bendinat y al Pi dels Montcades, Coll de la Batalla y Santa Ponsa, lloc memorable per haver-hi desembarcat l'exèrcit de Jaume I quan la conquesta de l'illa.

Retorn a Palma y a mitja nit el vapor farà via a Ibiça.

Juny 9. — Visita a Ibiça y als llocs més interessants de l'illa. Cap al tard s'empendrà'l viatge de retorn.

Juny 10. — Arribada a Barcelona a les nou del matí.

Preus del passatge (comprès desembarcs, manutenció a bordo y en els hotels, carruatges, guies y visita a les coves): Primera clase, 200 pessetes; segona classe, 150 pessetes.

La diferencia de preu entre'l passatge de primera y segona classe consisteix exclusivament en els camarots, essent enterament iguals els drets dels passatgers a bordo, axís com la manutenció y demés condicions del viatge.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

ANY XVIII BARCELONA, JULIOL DE 1908 NÚM. 162

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIONS PER LA CATALUNYA ARAGONESA Y PROVINCIA D'OSCA

I

GARDENY, FRAGA, SIXENA Y SARINYENA

GARDENY

AQUESTA ruta es la primera d'una serie d'excursions practicades ab mon bon amich Juli Soler y Santaló per les comarques que componen la part catalana del Aragó y la més immediata que constituexen los bisbats d'Osca y Barbastro.

Allí hi radica la que podem anomenar Catalunya aragonesa, ço es, una gran porció territorial que fins al 1300 sigué part integrant del territori de nostre Principat. Los límits de Catalunya en lo segle XII, després de les conquestes de Tortosa y Lleyda pel comte Ramon Berenguer IV, divagaven. Posats de Salses al Cinca, y refermats en esta forma per Jaume I, comprengueren, no sols la conca hidrogràfica del riu Noguera Ribagorçana, sí que també les dels dos rius, Éssera e Isàbena, que marxen per altres arenys. Tant havía encarnat en nostra terra lo concepte d'esser Catalunya tot lo comprès fins al Cinca, que autors del sigle XVII, com lo rossellonès Bosch, no dubten en assenyalar-los en aytal forma. Es dir, que passaren més de trescents anys sense borrar-se del tot l'antich concepte de l'extensió territorial del Principat, y això en persones erudites.

Lo cap més meridional del territori català que avuy pertany a Aragó es la ciutat de Fraga, y la escullírem com a començament de nostres excursions. La via més ràpida de Fraga es la que passa per nostra florexent Lleyda, la capital eclesiàstica de no poch territori aragonès.

Lleyda, la reyna de la Catalunya occidental, la ciutat de les cequies y les hortes, rica en monuments mitg-evals y en recorts sarrahins, exerceix extraordinaria atracció al turista que per primera vegada la visita.

Ab en Soler hi arribàrem com a casa nostra, ço es, ab agrat y satisfacció, però sense l'interès de la novetat.

La retallada silueta de la Seu monumental, anys ha convertida, per la ignorancia artística de nostres governants, en mansió

GARDENY: PATI INTERIOR
HONT S'OBRE LA ENTRADA DE L'IGLESIA

militar; lo remorós curs del Segre, sempre fecundisant, y destructor a estones; les pesades línies del fort de Gardeny, les hermoses hortes de la campinya, reberen nostres afectuoses mirades tot atravessant y deixant Lleyda, per encaminar-nos vers la seva part meridional, emprenent l'ascensió al puig de Gardeny.

Està, aquest, compost d'una eminencia, hont s'alça la fortalesa, y d'un més ample prat, proper a aquella, extens y alterós, ahont hi pasturaven llur bestiar los priors de Gardeny. No's veu, entorn del prat, cap casa fòra del castell, essent lo lloch més solitari de prop de Lleyda. Per ço, en los sigles XVI y XVII, los qui's fingien bruixots y bruixes y simulaven la cort de Belcebub y s'entregaven a barroeres disbauixes, l'esculliren per punt de cita, hont

feyen sos pactes ab lo dimoni, tramant-hi crims y delictes, que prous vegades donaren per resultat vessaments de sanch y copioses llàgrimes.

Més parlem del castell, objecte principal del nostre interès.

L'avuy insípida y inútil fortalesa, restaurada a mitjans del sigle XVII per enginyers forasters, es encara molt digna d'atenció per l'arqueòlech. Constitueix un interessant monument de la poliorcètica mitg-eval, en aquell cim que bé's pot anomenar històrich.

GARDENY: LO FORT PRENENT PART EN LES OPERACIONS CONTRA LLEYDA EN 1644 SEGONS DIBUIX DEL ENGINYER FRANCÈS BEAULIEU

De la estada en dit lloch del exèrcit de Pompey, quan la guerra civil romana del sigle I abans de J. C., sols un recort se'n conserva, com també del fort que se suposa hi alçaren los alarbs titulat *¿Almohalia Gardeniense?* [1]. La seva historia se comença a conèixer en la presa de Lleyda per Ramon Berenguer IV, pels documents que durant les operacions del siti de la ciutat hi firmà nostre Comte-Rey en lo Puig de Gardeny [2]. També hi estigué Anfós I en 1181 [3]. Ramon Berenguer IV l'entregà a la famosa orde del Temple, y, al extingir-se aquesta, lo possehí l'altra orde militar del Hospital de Sant Joan de Jerusalem, però no immediatament. Aixís, desde 1314 a 1317 restà en mans del Rey, y en 1318 entraren a possehir-la los frares Hospitalaris de Sant Joan. En la època moderna s'anaren perdent les rendes de tal manera, que en 1772 s'extingí'l priorat de

1) J. Pleyan de Porta: *Guía cicerone de Lérida* (Lleyda, 1877), pl. 160.

2) J. Pleyan de Porta: *Apuntes de historia de Lérida* (Lleyda, 1873), pl. 103.

3) J. Miret y Sans: *Cartoral dels Templers de les comandes de Gardeny y Barbens* (Barcelona, 1899), pl. 11.

Gardeny, suprimint-se'l càrrech. Del 1580 hi ha un curiós inventari que mostra clarament estava ocupat per la gent de la Orde Hospitalaria.

En los sigles XVII y XVIII jugà un bon paper en los fets d'armes que tingueren lloch entorn de Lleyda ab motiu de nostres guerres civils y nacionals, per tant que d'ell se'n conserven interes-

GARDENY: LA NAU DE LA IGLESIA

PARTIDA, EN SA ALTURA, PER UN SOSTRE QUE SERVEIX DE DORMIDOR ALS SOLDATS

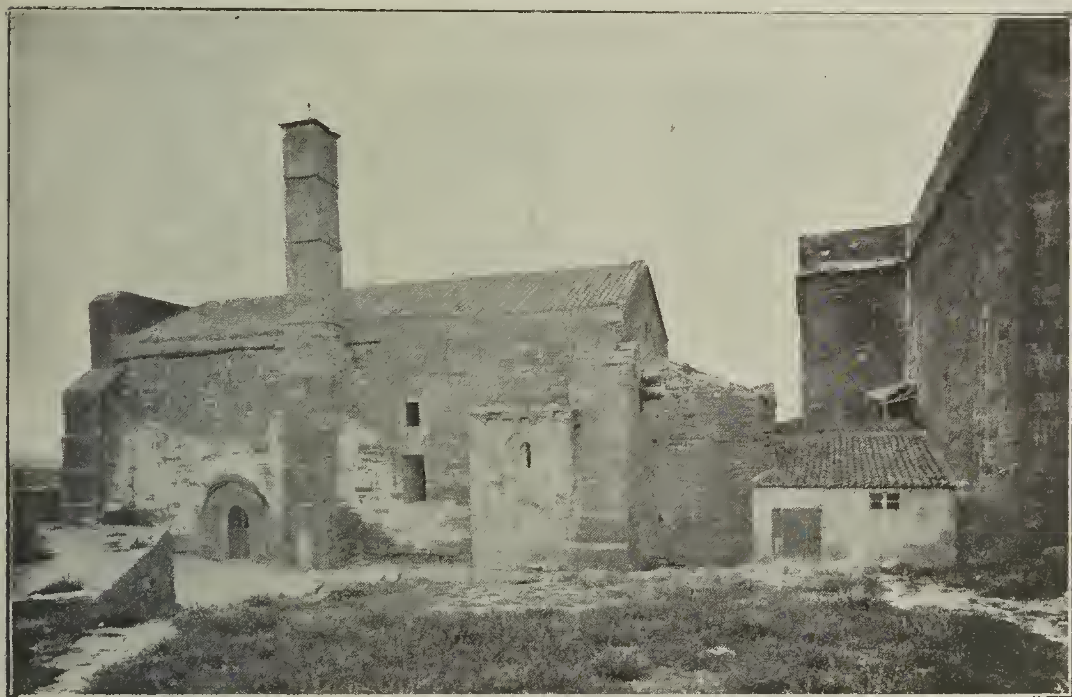
sants mapes y una famosa vista del 1644, en que se'l representa prenent part activa en la expugnació de Lleyda.

Los templers, al costruir la fortalesa de Gardeny, li donaren la forma cúbica, cuidant de no rompre, ab cap torra sobressortint, la seva fexuga silueta. L'iglesia, molt propera al castell, n'estava separada, si bé sempre dintre'l conjunt del seu amurallament, segons també's veu a Marmellà, que es de la propria orde.

Les construccions avuy subsistents, a despit d'intentar desfigurar-les la poliorcètica moderna, permeten judicar ab molta exactitut lo que fou en sos bons temps.

Al interior del castell es interessant una espayosa nau de volta apuntada, modernament partida en dos sostres per hostatjar-hi

soldats, sense per ço malmetre la regularitat de la construcció, que fàcilment se restituiria a son primer estat. Lo mateix succeeix ab la capella. Conserva sa senzilla porta d'entrada romànica, donant al pati exterior, y les arcades gòtiques de la seva nau també s'utilisen per allotjament dels soldats. En la part lateral, altra porta secundaria comunicava la iglesia ab un espayós pati que envoltava 'l castell.

GARDENY: PORTA LATERAL DE LA IGLESIA
Y SITUACIÓ QUE AQUESTA GUARDA AB LO CASTELL

En lo segle XVI, a les presons de Gardeny eren tancats los inculpats de delictes comuns y s'hi instruhien processaments judicials, fins dels crims comesos en llochs apartats, però de jurisdicció de l'orde dels Hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem. Lo procés d'una bruixa de Torrefarrera, que instruhí, en 1550, Fra Lluís Cortit, en nom del prior de Gardeny Fra Miquel Ferrer, de qui n'era administrador, nos ho demostra, com se veurà si alguna vegada tenim oportunitat de publicar-lo.

FRAGA

Eren les quatre de la tarda quan, en tartana particular, sortiem, ab en Soler, de Lleyda vers Fraga. Per la carretera reyal sols

se troba a Alcarraz. Eix nom es altra manifestació de la consistencia que tingué aquí la dominació y civilisació muslímica. En alaràbich, *alcorraz*, vol dir canteret, y la llengua castellana, en hu de sos dialectes, encara denomina *alcarraza* a la gerra o cànter que, dexant transpirar la aigua per sa porositat, fa refredar la major quantitat de líquit que hi queda dintre.

Alcarraz, en 1359, era de Francesch Sant Climent y tenia cent y catorze fochs, que, a rahó de sis habitants per foch, equivaldrà a 584 habitants.

A Alcarraz dexàrem a nostra esquerra la carretera que va vorejant lo Segre y condueix al vehí poble de Soses, entre quines dugues poblacions hi havia, en lo sigle XII, la *almunia Almuzara*, que era de la orde del Temple (1179). Seguit prenguerem la carretera de Fraga a Sarinyena. Lo terme d'Alcarraz, darrer de la Catalunya oficial d'avuy dia, conté'l pedró, molló o fita que assenyala hont comença Aragó. Es al mitg d'un pla lo lloch convencionalment escullit per ferhi passar aquest límit arbitrari.

Prop de dita pedra fita, ja dintre nostre Principat y al peu de la nomenada Serra Pedregosa, se noten les runes d'un antich alberch nomenat *la Meçquita*, que serví llarchs anys de posada, y avuy s'hi hostatja la gent de mala vida que surt per camins y carreteres. No hi ha per què dir que aytal *meçquita*, en alarb *meçchid*, denuncía la existencia d'algun adoratori en aytal pla y entre dugues serres que's distingexen per la seva escabrositat, sequetat y feréstech passatge.

Especialment la segona, que es la única entrada que té Fraga venint de Lleyda, fa basarda atravessar-la de dies. La carretera s'endinsa en una llarga trinxera que a vegades fa l'efecte de túnel, plena de revoltes, desde hont no's veu més que parets. Allí'l vent hi regolfa en totes les estacions del any. Ab dificultat se trobarà lloch més a propòsit per sorpreses, demostrant-nos-ho la presencia de dugues parelles de la guardia civil, que estaven en vigilancia quan hi passàrem.

Lo nom de *pas de Litera*, donat al lloch per hont s'atravessa la darrera serralada que envía aygues al Cinca, distingint-la axís de tot lo restant del camí, que es d'aygues vessants al Segre, no dexa de resultar significatiu. *Litera* es lo nom ab que's distingeix tota la comarca compresa en la part oriental del Cinca y conceptuada catalana durant molts anys; d'ella'n guarden constant recort Tamarit *de Litera* y Sant Esteve *de Litera* en la seva part central, y aquí prop de Fraga nostre *pas de Litera*. Axò, a nostre vijarres, fa

Fraga: Un carrer dels que devallen al riu

desaparèxer tot dubte de que la fi d'aquesta comarca de Litera s'ha de posar en la confluencia del Cinca ab lo Segre, inseguint tota la linia natural del ayguavés del primer d'aquests rius.

La població de Fraga s'anà constituint en les altures que voregen lo Cinca, per manera que quedés indemne de les avingudes del riu. Com sos carrers presenten grans devallants y les construc-

cions són velles y típiques, mostren sovint mogudes siluetes, de veritable atracció artística.

En la part sobirana de la població enlaira sa fexuga silueta la vella *çuda* o fortalesa sarrahina, d'evidents recorts històrichs per nosaltres.

Allí hi fou tancat, en lo començament del any 1461, Carles d'Aragó, príncep de Viana, per orde de son pare Joan II. Un gran moviment de gent de guerra tenia lloch entorn d'ell, lo 9 de Febrer d'aquell any. D'una part s'ajuntaven a Alcarraz l'host sortida de Lleyda, y la exida de Cervera, ab propòsit de deslliurar al Príncep; d'altre, los missatgers del rey Joan volaven a comunicar noves del moviment, fent aparellar les armes als qui tenien encàrrech de cumplimentar la voluntat d'aquell Monarca. Barcelona, lo propri dia 9, tregué la seva bandera, y, ab ella, tot lo Principat, alçat en somatent general, se dirigí a Fraga, al endemà 10 de Febrer. Mentrestant, lo Príncep, tret de Fraga, era portat a Morella, terminant axís l'episodi del que nostra vila'n fou primordial objectiu.

Es curiós consignar que durant los dies en que s'estigué tractant a Çaragoça, entre'l rey y los delegats de Barcelona, lo deslliurament del Príncep de Viana, los correus de nostra ciutat, que tenien tatxada la ruta y devien fer-la en tres jornades, la escursaren de tal manera que en 8 de Janer de 1461 sols n'hi estigueren dos y mitja, y en 11 de Janer dos y set hores[1].

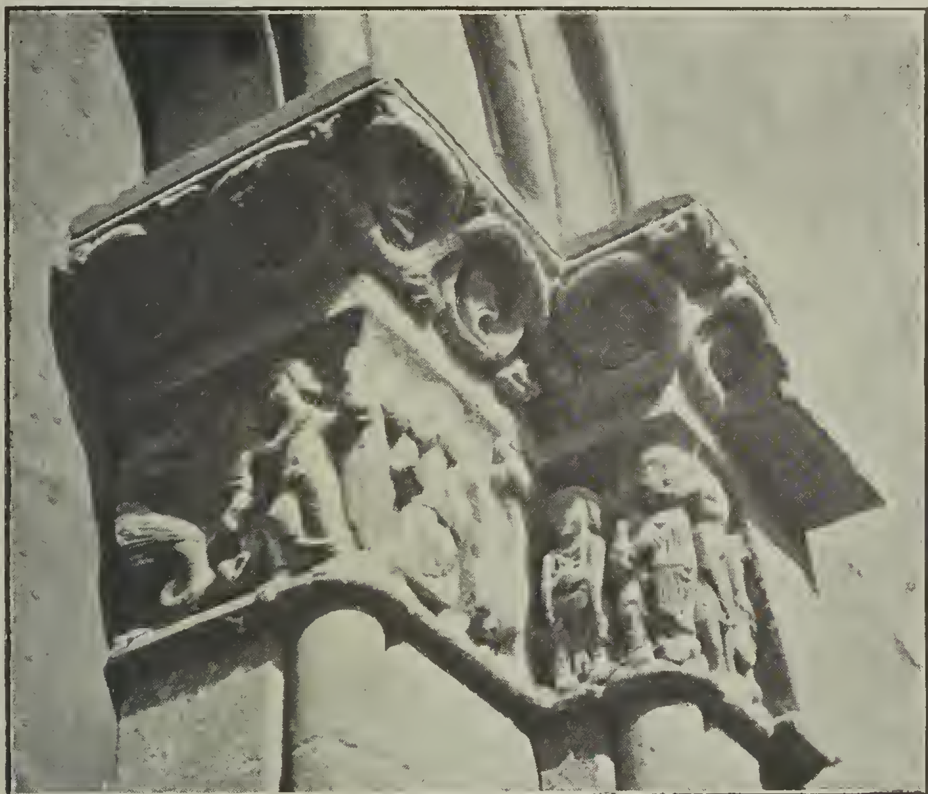
La Çuda, com deyem, està en la part antiga o amurallada, damunt del passeig del *Cegonyer* o *Cigonyer*, comprenent la parroquia actual y la vella iglesia de Sant Miquel, avuy abandonada. Més encara se'n conserva son interior, format d'archs apuntats, cloent dites voltes dugues claus, la una ab escut reyal de barres, y la altra ab Sant Miquel.

També s'aguanten ferms alguns fragments de les muralles sarrahines en la part N. de la ciutat, llindant ab lo barranch nomenat de *La Tressana* o *La Estressana*, com també en la part del mitg-

1) «Item a VIII del dit mes bestragué a Guillem Orti alias Tortosi correu qui en II jorns e mig vench de Çaragoça de Araguo en la present Ciutat portant letres dels dits missatgers als dits Consellers, LXVI sous. Item los quals ha bestrets a X del dit mes a Burgunyo correu al qual los honorables Consellers ab letres llurs que trametien als dits missatgers residents ab lo Senyor Rey a Çeragoça hon hauia esser dins III jorns e per auantatge foren li promeses LXXVIII sous. Item a XI del dit mes a Barthomeu de la penya correu qui en II jorns e VII hores porta letres als honorables Consellers dels dits missatgers partint de Çeragoça LXXVIII sous.» —(*VI Llibre dalbarans de correu*, Arxiu Municipal de Barcelona.)

dia, coneguda encara per *Lo banch del Moro,* damunt d'altre pregon barranch.

En la Casa de la Ciutat conserven cert aparell que suposen esser la tradicional *maça de Fraga.* Consisteix en una grossa peça de fusta, utilisada per clavar los pilots del pont vell. Fantasiosament diuhen que, quan pegava al fons del Cinca, alçava pols de dintre l'aygua.

Fraga: Detall de la portada de la iglesia parroquial

Al prosperar Fraga, per sa part jussana y propera al Segre, s'ajuntà la parroquia de Sant Miquel, o del castell, a la de Sant Pere o de la ciutat: per manera que en los segells parroquials s'ha fet observar dita circumstancia, posant-se al mitg los dos sants titulars y al entorn la llegenda IGL. VNI. DE S. PED. Y S. MI. DE LA CIVD. DE FRAGA.

La única iglesia parroquial de Fraga conserva romàniques la absis y porta lateral, hont hi ha dos frisos de figures molt interessants, l'hu d'ells presentant la lluyta del home y lo drach. En certa capella gòtica de la iglesia s'hi amaga darrera l'altar un alt relleu ab figures que apar del segle XIV.

FRAGA: LO CAMPANAR, OBRAT EN DUGUES ÈPOQUES

Lo campanar té quatre sostres: los dos inferiors, gòtichs, de pedra de fil, contrasten ab los dos sobirans, platereschs, de rajola, que recorden prou als de Çaragoça, Barbastro, Calatayut y altres típichs del reyalme aragonès.

Seguim una mica la població, hont s'hi remarquen algunes cases edificades en grans àrees de terra, veritables casals, ab escuts per les portes, prò tant derrotades, que semblen parenne mostra de

una cayguda grandesa. Com a més interessants anomenarem les cases payrals de Montfort y de Foradada; en lo carrer del Banco hi notam un rich finestral inseguint lo gust gòtich de la darrera època.

Altra observació cal apuntar: que allí, hont no té valor lo palm de terra, s'hi han edificat cases de cinch y sis estatges, altura a vegades motivada per lo desnivell del lloch.

Contribueix a poetisar l'original aspecte dels carrers de Fraga los archs apuntats, que no hi escassegen, teulades de gran volada, galeries foranes, balcons de baranes modelades, etc., etc. Per tot allí ahont intenta mostrar-se algun criteri artístich, nos resulta aquest lo de doscents anys enrera, tirant curt.

Son gran passeig o esbarjo es lo del *Cegonyer* o *Cigonyer*, al mitg de la part nova. Lo nom li pervé d'una torra quadrada ahont hi solien niar les cigonyes.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

Clixés de Juli Soler

(Seguirà)

VIATGES DE L'INFANT EN PERE, FILL DE JAUME I

EN ELS ANYS 1268 Y 1269

(Acabament)

Deu observar-se igualment que en esta composició fa menció el trovador de *dona Bella*, mare d'en Roger de Lluria, quina senyora també havem vist en la cort de l'Infant, en els mateixos anys 1268 y 1269. Es, doncs, indubtable que era en Cerverí de Girona qui anà a Toledo ab Don Pere.

Ni Millot, ni Camboliu, ni'ls nostres Milà y Balaguer pogueren donar noves exactes d'en Cerverí, ni situar-lo ab precisió de temps y lloc al costat del rey d'Aragó. Fins ara sols se creya que florí en el regnat de Pere II, encara que ja havia sigut conegut en el regnat anterior, a les darreries de Jaume I. Ara justificam això documentalment, mostrant en Cerverí en el seguici de l'Infant, durant el gran viatge a Castella, vuit anys abans de la mort del Conqueridor. Potser encara sortiran altres documents ab més noves del fecon trovador català, d'aquell que al satiritzar les àvols

fembres en una cançó cèlebre, la volgué acabar ab aquest bell elogi de Don Jaume:

Rey d'Aragó melhura
la ley, lansa dressada,
sofren caut e freydura,
armatz, quar pretz l'agrada
per estranh encontrada [1].

Y aquell satíric de les dònes lleugeres fou l'enamorat constant de l'enigmàtica *Sobrepretz*, la suposada vescomtessa de Cardona, na Sibilia d'Empuries, la mare del famós vescomte anomenat *lo prohom vinculador*.

L'infant en Pere sempre portava algun joglar o trovador en la comitiva. En Desembre del 1267, a Barcelona, segons un document que tinc, féu satisfer cinquanta sous, quantitat gens mesquina llavors, a un joglar dit G. (Guillem o Guerau?) Blanch, y altres trenta sous al *trovador de Vilarnau*, del qui cap nova en tenim, essent desconegut dels tractadistes. En Octubre del mateix any tenia un joglar *guascó* (vol dir natural de Gascunya?), sens fer constar son nom, y en el mes de Maig de 1268, trobant-se Don Pere a Osca, el reboster donà quaranta sous a un joglar *de Pamplona*. Segons ja havem apuntat, portava també devegades joglars sarrains; emperò lo que creyem de més interès es haver descobert al costat de l'Infant, a Barcelona, en Octubre de 1267, un nomenat *juglar Paulet*, al qui foren pagats cinquanta sous pel tresorer de Don Pere. ¿Aquest Paulet era potser el conegut trovador provençal dit en Paulet de Marsella, l'autor del sirventès sobre l'empresonament de l'infant Enric de Castella per Carles d'Anjou? Es molt probable, puix ben manifesta tenim la coneixença y amistat d'en Paulet ab l'infant Don Pere, al qui omplí d'elogis y adulacions en la coneguda *pastorella* dialogada, ont diu que, per gitar de Provença als odiats francesos, molt confia en l'amor que'ls provençals tenen al fill del Conqueridor.

Ab el rey en Jaume hi anaven també joglars, ab freqüencia. En Setembre de 1271 era a Saragoça y feu pagar pel batlle d'aquella ciutat 60 sous *a Pere Palma, juglar, per vestir*.

Es probable que a Sigüenza's trobés Don Pere ab sa germana, la muller d'Alfons X; però no'n tenim proves. Ont consten ajuntats es a Montreyal.

1) Traducció: «Lo rey d'Aragó millora la lley, llança empunyada, sofrint calor y fred y armat, perquè li agrada la gloria per terres extrangeres.»

L'Infant pernuità en Almazan el darrer dimecres de Maig. Es Almazan una petita vila, a vuit hores de Soria, en el camí d'aquesta ciutat a Guadalajara. De Sigüenza a Almazan hi ha més de nou hores. Portava'l mateix seguici, y ens consta que en Cerverí també entrà ab Don Pere a Almazan. Sembla que entre'l nombrós servey hi havia cuiners y forners, ademés dels metges, secretaris y conductors dels cans y dels falcons, y tenim nota demostrativa de que en dita vila sorianesa se féu fornada de pa per la comitiva. El tresorer satisfé quatre sous *a la pastadora per loguer de forns.*

Creyem igualment que seguien encara ab l'Infant els bisbes de Barcelona y Valencia. Vegi-s lo que diu el tant citat llibre: «Item als officials et als bisbes per so que devien cobrar del dia Dalcalà, quens devien retre los officials del archabisbe *(de Toledo)* et nons ho reteren, XLVI. solidos». Conjecturam, doncs, que l'Infant anà de Toledo a Sigüenza y Almazan passant per Alcalà d'Henares.

El primer dimars de Juny entrà a la vila de Montreal, que deu entendre-s Montreal d'Ariza, en la ribera del Jalón, y pertanyent a l'actual provincia de Saragoça. No pensam sia'l Montreal del Campo, del partit judicial de Calamocha y a unes dèu hores de Terol. Estigué tot el seguici ab l'Infant en Montreal cinc o sis dies, ab la reina de Castella, sa germana. Foren satisfetes les següents despeses: «Die jouis prima junii en Munreyal done al sobrecoq, per son offici, axi com es escrit el llibre de la cort, XVII. solidos VI. diners burgelers. Item dicta die, a la messio de la Reyna de Castella et de la sua companya et dels seus richs homens, MC. solidos de burgels, aixi com es escrit el libre de la cort. Divenres prima junii en Munreyal donam per pex a la companya LXXXVII. sous burgels, axi com es escrit el libre de la cort». Devia esser de bell efecte l'aspecte de la vila en aquells jorns, ajuntant-s'hi dues nombroses comitives reyals, la catalano-aragonesa y la castellana, formant un verdader regiment de cavalleries, emperò ab grans dificultats pera allotjar tanta gent y tantes besties.

Havem d'observar també que'l divendres tothom menjava peix, segons se comprèn per l'important despesa feta'l citat dia en aquesta mena de queviures. El dejuni y lacticini eren rigurosament complerts també en els viatges.

Allí a Montreal y al monastir d'Huerta, distant dues hores, se presentà'l rey en Jaume per veure-s ab la seva filla de Castella. Tinc documents que demostren que Don Jaume era a Calatayud el dia 1.er de Juny; a Ariza, el 2; a Cetina, vila a quatre hores del monastir citat, els dies 5 y 6; tornant-sen el dia 7 a Calatayud y el

10 a Daroca, encaminant-se cap a Valencia. L'infant en Pere acompanyà a son pare desde Cetina, y del monastir fins a Calatayud. El dia 9 de Juny pernuità en aquesta darrera ciutat, y després retornà al monastir d'Huerta, ont pensam que hi havia encara la reina de Castella. Per consegüent, puc donar per comprovat documentalment altre apartat, el 483, de la *Crònica* del Rey Conqueridor, quan recompta que havia rebut missatgeria de la seva filla de Castella demanant-li unes *vistes* o conferencia per dissuadir-lo d'empendre la creuada a Palestina: «E sobre aço enuians missatge la Regina de Castella quens vissem ab ella, e vench a Orta ab sos fiyls, e foren hi nostres fiyls linfant en Pere e linfant en Jacme e larquibisbe de Toledo nostre fiyl, e pregaren nos ben per II. dies, ploran e claman nos merce, que nos que romanguessem, e anch nou pogueren acabar ab nos que romanguessem; e tornam nosen a Barcelona per fer nostre passatge».

Sabem, doncs, que tot això que diu la crònica es exacte: se celebrà la conferencia del rey Jaume ab Donya Violant, sa filla, y ab assistencia de l'infant en Pere, en el monastir d'Huerta, o en la propera vila de Cetina, els dies 5 y 6 de Juny de 1269.

Consta que Don Pere's trobava encara en el nomenat monastir, darrer lloc de Castella, els dies 15, 16 y 17, y que'l quart dissabte del propri mes de Juny pernuità en Ateca, y l'endemà entrà a Daroca. Anà seguint el mateix itinerari que dues setmanes abans havia fet el seu pare, dirigint-se per Terol cap a Valencia. El jorn de Daroca foren pagats pel tresorer del príncep a Genet tres sous per cans, a Conillet dotze diners per cans, a G. *cassador* un sou y cinc diners per cans, *als cans den Paschal Munter* tretze diners, y *als cans* d'en Joan Perez dèu diners. Això fa conjecturar que Don Pere anava entretenint-se ab caceres, mentre son pare treballava frenèticament pera organitzar la creuada, projecte que devia esser contrariat y desaprovat per dit Infant y els demés fills del rey, y sobre tot per la reina de Castella.

El 26 de Juny dormí l'Infant en el lloc de Banyon, y el dia següent en Burbagena, tres hores al sur de Daroca. De Burbagena anà a Alfambre, y diu el llibre de comptes: «Die lune prima die mensis julii exivit dominus Infans de Alfambre et intrauit en Terol. Estegem aquest dia ab los homens de la vila». Per la cuina foren comprats divuit parells de gallines, a raó de disset diners el parell, y pagaren per *dos lebrers et dos censes XV. diners y per un parel de coloms III. diners*. «Item donam en Terol a III. homens de la Emperadriu IIII. penes que costaren XXXVI. solidos. Item. XI.

alnes et miga de lens a lenperadriu a obs del brial afforat, XVII. solidos». Aquesta emperadriu, que estava ab Don Pere, en Terol, a primers de Juliol de 1269, era Maria de Brienne, muller de Balduí de Courtenay, emperador franc de Constantinoble. Havia vingut dita senyora a la cort del rey de Castella y a la de Don Jaume I, a demanar auxilis pera deslliurar son fill Felip, presoner dels venecians com a fiador d'un prestec que aquests havien fet al dit Balduí, son pare, que havia sigut destronat, en 1261, per Miquel Paleòlec. Ha de tenir-se present, ademés, que Maria de Brienne era filla de Donya Berenguela, germana de Sant Fernando de Castella, y, per consegüent, era cosina del rey Alfons X. La nota del llibre de despeses de l'infant en Pere, que acabam de transcriure; es, doncs, una prova documental, potser l'única que havem aplegat, de la vinguda a la Península ibèrica de la dita emperadriu, fet apuntat per Mondejar en les *Memorias históricas del rey D. Alonso el Sabio*, per Romey en la *Historia de España* y per algun altre autor. No pensam que dita emperadriu fos Donya Constança d'Hoenstaufen, viuda de Joan Ducas Vataç, emperador de Nicea, puix aquesta senyora no aparegué en nostra terra fins vuit o dèu anys més tard.

Don Pere anà de Terol a Valencia per Segorb y Murvedre. Diu el llibre: «Die sabbatti prima julii intrauit dominus Infans in Valencia». En dita ciutat comprà alguns vestirs per la seva persona: «A Domingo Doscha, per VI. capels de tella al senyor Enfant, V. solidos III. diners. Item per corda a II. camises, V. solidos. Item II. capels de li *(estrenyecaps?)*, XV. diners. Item II. bragues al Senyor Enfant, VI. solidos IX. diners. Item a Conillet, per III. cans per IIII. dies, XII. diners. Item coloms et ossels al esparuer, XV. diners. Item costa mengar del senyor Enfant, del dimarts II° de juliol, quel senyor Enfant menga ab los prohomens de Valencia, XL. sous VIII. diners. Item costaren III. alnes et I. palm de saya de biam a calsses al Senyor Enfant, XIX. solidos VI. diners. Item a Perixol, per truytes que compra a Sogorb, III. solidos. Item costa un capel de pao a obs del senyor Enfant, V. solidos. Item corda al capel, II. solidos. Item dona an Conil per unes cobles que eren penyora, XII. diners. Item a una fembra de Cicilia, XV. solidos. Item per lo vi que aportam de Terol a obs del senyor Enfant, que foren LXXVI. azumbres et VIII. dinerades(?), a rao de X. diners, que fan LXIIII. solidos jacheses, que fan LXIX. solidos IIII diners. Item per los esperuers per coloms, III. solidos. Item per dos parels de calsses a cosir, XII diners».

Estant encara a Valencia, el segon dimars de Juliol, sortí Don Pere a caçar, sense la comitiva. En ella hi continuaven en Gilabert de Cruilles, Bernat de Muntpaó, Pere de Offegat, Bernat Dolms, Ramon de Sent-leyr, Mateu Babot, Bartomeu de Vilafranca, Pons d'Orriols y altres fins al nombre de cent onze cavallers y vintivuit peons.

Havem vist que un dels jorns que estigué a Valencia tingué a dinar els prohoms o magistrats municipals de la ciutat. Sembla que aquests ciutadans, per poder tenir l'honor d'haver menjat ab l'Infant, li satisferen la despesa del seu convit, doncs trobam en el llibre aquesta significativa anotació entre les entrades o rebudes: «Item reebi dels prohoms de Valencia per convit CCC. solidos».

El tercer dissabte del mateix mes (Juliol) sortí Don Pere de Valencia[1] y pernuità a Liria, y l'endemà a Xerica. El seguici pernuità a Berix y, segons el llibre, *estegueren ab los moros*. Dilluns tercer sortí de Xerica y anà a Serrió *(Sarrion)*. «Die martis IIII[a] julii exiuit dominus Infans de Serrio et intravit in Turolio et stetit familia ad pignoras». Això de la familia vol dir que'ls servidors que portava romangueren a Sarrion en garantia dels deutes que allí havia contret l'Infant. Lo que no deixà a penyores foren els cans y falcons, puix foren satisfets a Genet, Conillet y Pascal *Munter, per pa als cans*, set sous, y a Ramon *falconer, per falcons*, quatre sous.

Estigué poc temps a Terol, y, passant per Carinyena, entrà a Saragoça'l darrer dilluns de Juliol. El rey son pare se trobava aquests dies a Mallorca, d'ont anà a Barcelona'l dia 29, per enllestir els preparatius de la creuada.

El divendres, dia 2 d'Agost, sortí Don Pere de Saragoça y dormí a Pina, y l'endemà a Camp-d'asens *(Candasnos?)*. El diumenge, dia 4 d'Agost, arribà a Lleida, y el jorn següent a Cervera; el dimars, dia 6, pernuità a Piera, y el dimecres entrà a Barcelona. Tenim documents que acrediten la seva estancia a Barcelona, al costat del rey, els dies 8, 13, 15, 22, 28 y 31 d'Agost, y 2, 3, 10, 13, 15 y 17 de Setembre. Don Jaume havia sortit ab tot l'estol de la creuada del port de Barcelona'l dia 4 de Setembre, un dimecres. Ja es sabut el fracas de l'expedició y com el vent contrari desbaratà l'estol, fent desembarcar al rey en la costa de Provença.

Durant el repòs a Barcelona, després de tantes correries, el tresorer de l'Infant pagà comptes atraçats y apuntà despeses ja

1) Consta que'l dia 19 de Juliol l'Infant era encara a Valencia.

velles. Entre aquestes són curioses les següents: «Item a III. azemblers que portaren la cuyna, per despesa tro a Saragossa, per IIII. dies, X sous. Item a J. Destadella, per una gallina que compra en Serrio, VI. diners. Item a fembres qui balauen en Darocha, II. sous. Item per cera del dia quel senyor Enfant fo en Cetina con venc de Seguenssa, VIII. solidos. Item costa la messió dels frares menors *(de Barcelona)* el dia de Sent Francesch, que mengaren ab lo senyor Enfant, XII. solidos». Ademés, esmerçà 400 sous per un mul que donà a Berenguer de Vilalta, y 450 per altre mul que també donà a Pere d'Offegat, personatges del seu seguici.

Durant l'absencia del rey romaní Don Pere lloctinent y representant de son pare en tots sos Estats. Ab data del 3 de Setembre escrigué l'Infant als rics-homes y cavallers d'Aragó que nomenava procurador reyal en aquell regne a Don Ato de Fozes, y que li devien donar adjutori y fidelitat.

En tot el mes de Setembre Don Pere no sortí de Barcelona, exercint de rey. El dia 15 confermà a Joan Blanch, jurisperit, la concessió d'una pensió anyal de 40 lliures sobre'l «macello maiori Barchinone quod est iuxta plateam», y d'altra pensió de 43 morabatins «in macello quod est in ciuitate Barchinone iuxta piscateriam».

El 8 d'Octubre era encara a Barcelona; emperò sortí al cap de poc temps pera anar a rebre al seu pare, que venia de Montpeller, ont havia anat al desembarcar en el litoral provençal, el dia 9 o 10 de Setembre, fortament acongoixat per la desfeta de l'expedició a Orient. Diu el llibre de despeses tantes voltes citat: «Die mercurii II° octobris exí el senyor Enfant de Barchinona per anar al senyor Rey et venc a Sent Celoni». L'endemà anà a dinar a Hostalric y a dormir a Girona. Sortí'l divendres de Girona y pernuità a Figueres; el dissabte arribà a Perelada, ont se reuniren pare y fill. «Die dominica II^a^ octobris en Perelada menga el senyor Enfant ab lo senyor Rey». Aquesta breu nota enclou tot un poema de tristor y congoixa. Era'l moment de sentir-se'l sobirà avergonyit, mut, vençut davant dels seus propris fills y dels seus súbdits. El dia 4 de Setembre sortia Don Jaume ple d'entusiasme y d'ardor cap a terres llunyanes y en condicions de greus perills, sense voler atendre les suplicacions y advertencies de tots els fills y parents; y el 13 d'Octubre, al tornar a trepitjar la terra catalana y ajuntar-se ab son hereu y lloctinent, a Perelada, devia sentir-se no sols els rebuigs y reprovacions del fill major, sinó la munió de mofes y murmuracions de la gent, y especialment dels trovadors y joglars, per no

haver prosseguit l'expedició, renunciant-hi per sempre al primer contratemps. Quin cambi en l'estat de l'ànim del rey Conqueridor en aquells 38 dies que corregueren desde la seva sortida de Barcelona fins a l'arribada a Perelada!

Es per nosaltres gran satisfacció haver pogut posar dates precises, ab prova documental, a tots aquests fets tant interessants de la vida de Don Jaume, que eren coneguts y recomptats pels historiadors, més sense conèixer els detalls, les dates ni'ls llocs. Y respecte de la reunió de pare y fill a Perelada, es cosa del tot inèdita y sense cap indicació en la Crònica reyal.

L'endemà, dilluns (14 d'Octubre), el rey y Don Pere sortiren de Perelada y pernuitaren a Girona. Es ben segur que abdós anaren tot el jorn taciturns y esmortits, pensant ab el descrèdit que'ls fets de la desastrada expedició portarien a la nomenada de prudent y esforçat que tenia en tot el món el conqueridor de Mallorca y de Valencia.

La nota del llibre diari de les despeses de l'Infant diu: «Die lune II^a octobis en Gerona menga el senyor Enfant ab el senyor Rey». La mateixa nota fou apuntada l'endemà.

No havem pogut esbrinar si Don Jaume gosà entrar a Barcelona o si desde Girona o Sant Celoni anà envers Lleida. Manquen els documents reyals[1]. Son fill certament vingué a la nostra ciutat, ont el trobam el dia primer de Novembre, segons el llibre: «Kalendas novembris, die veneris, prima die mensis novembris in Barchinona»; y a continuació hi ha apuntades aquestes despeses: «Item costa un libre a la messio de casa a escriure, III. sous. Item a II. missatges del rey Enrich, L. sous. Item a vn troter de la Reyna de Castella, XX. solidos. Item a mestre Ogoli per acorriment, X. sous. Item a un argenter qui afina argent, XX diners».

El 14 de Novembre era a Barcelona també, mentre'l Rey era ja a Aragó, camí de Castella. Segons el llibre nostre, sortí de Barcelona Don Pere'l primer dimars de Desembre, que, si no erram el càlcul, correspon al dia 3 del mes, y pernuità a Vilamajor, y l'endemà a Hostalrich, el dijous a Girona y el divendres a Figueres. Anava ab tots els cans y falcons, y, per tant, devia esmerçar temps en les caceres.

El tercer dimecres del propri mes (18 de Desembre) sortí de

1) Tenim, emperò, un document del 29 d'Octubre, que acusa la presencia del rey a Lleida. Es la promesa que li féu el vescomte de Cardona de tenirli fidelitat y donar-li ajuda en la qüestió del comtat d'Urgell, escriptura autoritzada pel notari del rey en Jaume de Roca, sagristà de l'iglesia de Lleida

Figueres y retornà a Girona, ont estigué tres jorns. Allí pagà «a un hom per un esparuer que compra el senyor Enfant, IIII. solidos».

El tercer dissabte sortí de Girona y dormí a Sant Celoni, acompanyat dels senyors de sempre, en Gilabert de Cruilles, Pere d'Offegat, Bernat de Muntpaó, Berenguer de Vilalta, Ramon Sentleyr, Berenguer de Vilafranca, B. de Perelada, Domingo d'Osca, Galceran de Begur, Pons d'Orriols, en Romicho y molts altres. Y l'endemà, diumenge (dia 22 de Desembre), entrà a Barcelona. Entre'ls pagaments fets hi ha'l següent: «A les besties quel missatge del Rey Enric avia menades a Burgos, per despesa quels avia fallit, XXII. solidos». Aquest monarca era Enric III d'Inglaterra, y no comprenem per què'l nostre Infant pagava'ls deutes de l'enviat del rey inglès a la cort de Castella. Ha de recordar-se que'l fill major d'Enric III estava casat, desde 1254, ab l'infanta Elionor, germana d'Alfons X.

Don Pere continuà a Barcelona fins a la segona setmana de Janer de 1270, en que marxà a Valencia.

Per consegüent, no es exacte lo que reconta la *Crònica* d'Alfons X de Castella, d'haver assistit l'infant Don Pere a l'acte del casament de l'infant Don Ferran, fill del dit monarca, celebrat a Burgos el 30 de Novembre de 1269. Error reproduhida per Mariana en la seva *Historia de España*. L'infant en Pere no va sortir de Catalunya durant els mesos de Novembre y Desembre.

Qui va concórrer a les festes de Burgos fou son pare, el rey en Jaume. Ho diu bé la *Crònica* reyal, en els apartats 494 a498: «E quan fom aqui *(a Saragoça)* vengren nos missatges del Rey de Castella quens pregaua que anassem a les noces de nostre net don Ferrando, pus Deus nos havia tornat en nostra terra e pregaua nosen fort carament... e partim de Taraçona e anam nosen en ues Agreda, e trobam lo Rey de Castella en mig de la carrera que exia a nos... E sobre aço anam nosen a Burgos... Puys uenguem nosen en Taraçona e el Rey de Castella seguins, que nos uolia partir de nos mentre que fossem en sa terra». Cosa que ve confermada en la cèlebre *Crónica de Cardeña*, ont trobam que'l dimecres 27 de Novembre del 1307 de l'era, que correspon a 1269 del nostre estil, entraren a Burgos els reys Alfons y Jaume, y el següent jorn l'infanta Blanca de França, celebrant-se'l casament el dia de Sant Andreu, *sabado postrimero dia deste mes*. No havem pogut aplegar documents atorgats per Don Jaume en Novembre y Desembre, y aquest defalt demostra precisament que havia estat fòra dels seus

territoris. La *Crònica* de Jaume I la trobam exacta una vegada més, mentre que comprovam un error important en la d'Alfons X. Aquesta no indica en cap manera la concurrencia del rey d'Aragó a la solemnitat de Burgos, havent-hi concorregut, y en cambi aferma que hi assistí l'infant Pere, que en aquells moments era a Barcelona.

Al posar fi an aquest modest treball he de declarar la conveniencia de no donar crèdit als crítics, els quals, no entretenint-se en fondes investigacions, jutgen la *Crònica* del rey en Jaume obra inútil y perillosa, plena de falsedats y errades, sense cap valor com a document històric. Conté certament invencions y errors, més hi són en menor nombre que en moltes altres cròniques mitg-evals. He fet, gracies a pacients investigacions, la comprovació d'alguns punts de dita *Crònica* en aquests dos anys en que havem volgut seguir l'itinerari de l'infant en Pere. Tinc materials pera extendre a molts altres punts aital confermació documentada y la portaré a terme, convidant a treballar en aquest sentit a tots els historiadors dels antics pobles governats pel Rey Conqueridor, que ben segurs podem estar de que faran obra útil y meritoria, obra digna dels bons catalans, la commemoració més noble y profitosa del setè centenari del natalici del més excels dels prínceps de la casa de Barcelona.

JOAQUIM MIRET Y SANS

LES EXPLORACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE COGUL

REGONEGUDA l'importancia de les pintures rupestres de Cogul, ressenyades en el número del BUTLLETÍ corresponent al passat mes de Març, y tenint en compte la trascendencia que noves troballes podrien tenir pera la proto-historia catalana, la Junta Directiva del CENTRE EXCURSIONISTA va acordar realisar algunes excavacions en el lloc ont aquelles se troben enclavades, per lo que obtingué l'oportuna autorisació del seu proprietari, D. Joan Civit, al que'ns complavem en remerciar desde aquestes planes.

Igualment hem de remerciar al benèmerit «Institut d'Estudis Catalans», que per indicació del CENTRE, y atenent a l'importancia de l'assumpte, ha sigut el seu més eficaç cooperador en el mateix, subvencionant els gastos que ocasionessin les noves investigacions,

de qual resultat passem a donar compte després d'haver fet constar el patriòtic desprendiment d'aqueixa culta institució.

Dites investigacions s'han portat a cap baix la direcció de don Lluís Marià Vidal, qui va personar-se en aquell lloc acompanyat de nostre consoci D. Ceferí Rocafort y del senyor Massot, del vehí poble de Puigvert. Les mateixes no han donat gran resultat y poc s'ha d'afegir a lo ja dit pel senyor Rocafort en aquestes planes. De totes maneres aquesta nova visita a Cogul haurà sigut ben fruitosa. Si bé les excavacions practicades no han donat lloc a cap nova troballa, sens dubte per haver desaparegut, a causa de successius desprendiments, el terrer que en tot cas havia de guardar els objectes arqueològics que poguessin existir com a contemporanis de les pintures en qüestió, en canvi van poder-se obtenir bones proves fotogràfiques de les mateixes, com també'l permís del senyor Civit pera construir un mur de tanca y de contenció d'aquella gran roca, que impedirà la probable destrucció d'aquell notable vestigi de la proto-historia de nostra terra.

Al propri temps el repetit senyor Civit ha regonegut el dret de fadiga al Centre Excursionista de Catalunya y al «Institut d'Estudis Catalans», pel qual se compromet a no despendre-s d'aquelles ni de sa proprietat sense avisar-ho previament a dites corporacions.

En la propera partida del *Saladar*, aont encara s'endevina rastre d'edificació, va descobrir-se un petit fragment de ceràmica saguntina y diversos sílex tallats. Respecte les sepultures excavades en la roca viva que existeixen en aquell paratge, van desenterrarsen algunes, trobant-hi sols les corresponents despulles humanes, d'alguna de les quals se va pendre nota.

Aquest ha sigut el resultat de les darreres exploracions portades a cap a Cogul y que hauran servit pera salvar definitivament per nostra terra un document ben remarcable que existirà en aquella encontrada com a fita d'una llunyana y primitiva civilisació, per lo que cal remerciar a tots els que hi han contribuit.

R.

NOVES SECCIONS EN NOSTRE «CENTRE»

Obeint a la poixança que desde temps va prenent el Centre Excursionista, y a fi de donar la deguda importancia a totes les manifestacions y aspectes de l'excursionisme català, s'estan organisant dins de la nostra primera associació excursionista dugues noves Seccions que no dubtem contribuiran poderosament a fer més profitosa la tasca empresa per la nostra institució.

Pot dir-se, donat l'entusiasme regnant entre'ls socis, que es ja un fet la creació de dugues noves Seccions. A les ja establertes d'Arquitectura, Folk-lore y Fotografia, s'hi ajuntaran a no tardar gaire la de Geologia y Geografia Física y la d'Esports de Montanya, quals objecte y finalitat queden ja determinats pel mateix nom de les projectades Seccions.

No dubtem de que en el número prop-vinent podrem donar compte de la constitució de les mateixes. Avui ens limitem a comunicar la nova a nostres llegidors y a publicar a continuació la Circular enviada als senyors socis pels organisadors de la primera de dites projectades Seccions:

«No es pas d'avui que en el Centre Excursionista de Catalunya's manifesta la tendencia a conreuar l'excursionisme científic. Ja en sos orígens porta aquell segell, perquè, com tots sabeu, el Centre d'avui procedeix de la fusió de dugues associacions, una de les quals tenia per únic objecte l'enunciat, y fins se titolava «Associació Catalana d'Excursions Científiques.

»Y encara, dins de l'excursionisme científic, el Centre ha mostrat una marcada preferencia per una hermosa branca de les Ciencies Naturals, com es la Geologia y Geografia Física: d'això'n són bona prova'ls cursos que de les dites materies s'han donat en el Centre ab èxit extraordinari, puix han atret a les respectives càtedres un nombre de socis com no s'hauria pogut mai esperar, donada l'aridesa de la part purament especulativa d'aquestes ensenyances, que es la que pot tractar-se en les lliçons ordinaries donades en lloc tancat.

»Les excursions geològiques organitzades per la càtedra de Geologia han despertat sempre'l més viu interès entre'ls socis del Centre y han contribuit a mantenir viu l'amor a l'estudi, fent oblidar, en contacte ab la Naturalesa, aquella part àrida a que abans ens referiem.

»Per aquest bon camí emprès, el Centre ha esdevingut en poc temps, a més d'una agrupació recreativa y d'esbarjo, un fogar intens de cultura catalana.

»Els socis que subscriuen entenen que aquest espontani moviment de l'associació, en lloc d'esser considerat com un fet casual y sense importancia, ha d'esser aprofitat, encausat y enrobustit, donant-li una forma definitiva dins del Centre y considerant-lo com una de tantes manifestacions del renaixement científic de Catalunya, que per sort ha seguit al literari, artístic y polític.

»Per altre cantó, creyem quasi inútil fer aquí l'apologia de l'excursionisme científic en general y en particular del que visa an els estudis de caràcter geològic y geogràfic. La contemplació de la Naturalesa té sempre en sí mateixa encants sobrats, més en certes ocasions no li ha de venir malament l'ajuntar-hi un factor més. ¡Quantes vegades, pera assolir un hermós lloc ombrívol o asprament selvatge, oferint a l'encantat vianant ses aigues unes voltes tètriques y mortes, altres deliciosament enjogaçades, se veu aquell obligat a atravessar àrides y monòtones encontrades d'ont l'artista més fantasiós es incapaç d'arrancar una nota vibrant? Doncs aquí precisament l'excursionista geòlec o geògraf hi pot estar com el peix a l'aigua: per ell tot té interès; la Naturalesa té un full hermós del seu llibre en cada troç de terra, y, si no'l deixa veure a sobre, el mostra més o menys ocult a sota. La Ciencia es, doncs, el més útil auxiliar del turisme.

»Per tots aquests motius, a fi d'obtenir resultats profitosos que no s'assolirien isoladament, els socis que subscriuen creuen arribada l'hora de crear d'una manera oficial, dintre del benemèrit Centre Excursionista de Catalunya, la secció de *Geologia y Geografia Física*. — Lluís Mariá Vidal. — Norbert Font y Sagué, pbre. — Francisco Novellas.»

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Real Academia de la Historia, Juny de 1908.

En el número corresponent an aquest mes del seu volum LII publica'ls següents treballs: *Foro romano de Cartagena*, per D. Gimenez de Cisneros y Hervás; *El sitio de Almería*, per F. Codera; *Inscripciones romanas y griegas de Cartagena, Almazarrón, Pego, Valera, Herramélluvi, Córdoba, Vélez-Rubio y Vera*, per F. Fita; *Mélanges de la Faculté Orientale de la Université Saint Joseph (Beyrouth)*, per Francisco Codera; y *El sitio de Baler, por S. Martín Cerezo*, per F. Barado. Conté, ademés, les seccions de *Variedades* y *Noticias* y l'*Index* del volum LII.

Bulletin Hispanique, Abril-Juny de 1908.

Conté'ls tres següents notables treballs: *Passeigs arqueològics per Espanya. Osuna* (continuació), per P. Paris; *Els camps de Scipió a Numan-*

cia, per A. Schulten; y *Enquesta sobre'ls jueus espanyols y portuguesos a Burdeus* (continuació), per G. Cirot. Publica també les seccions acostumades de *Varietats* y *Bibliografia*, diversos gravats y dugues làmines soltes.

La Montagne, Juny de 1908.

Publica un treball de L. Desbuissons sobre *La vall de Binn*, y altre de Enric Vallot sobre *Els camins de montanya*, rublert d'observacions ben curioses y interessants pera tot excursionista. En la secció de *Crònica alpina* dóna compte de varies noves exploracions realisades durant l'any darrer, y segueix igualment la ressenya de camins, carreteres y refugis que metòdicament ve realisant. Publica també les seccions de *Meteorologia, Notes alpines, Bibliografia* y *Crònica del Club Alpí Francès*, com també diferentes notables ilustracions que acompanyen els treballs indicats.

Touring, Juny de 1908.

Publica, entre altres, la continuació del treball *Les aigues tiberines*, per L. V. Bertarelli; altre de G. C. Abba sobre *Itineraris de Garibaldi;* un de molt curiós d'A. de Marchi, *Com se viatjava en els temps de l'antiga Roma;* la continuació de *Les valls alpines*, per L. Brasca; y les notes esportives que regularment completen aquesta revista. Conté igualment, y com de costum, nombrosos gravats.

Alpi Giulie, Maig-Juny de 1908.

Publica unes ressenyes de la *Sessió commemorativa del XXV aniversari de la fundació de la Società Alpina delle Giulie*, y del *XXVI Congrés* de la mateixa entitat celebrat en 31 del passat mes de Març. Completen el número varis altres treballs, entre ells un de dedicat a *Un poeta de la montanya, G. Carducci*, y l'acostumada *Crònica alpina*.

The Alpine Journal, Maig de 1908.

Publica'ls següents interessants treballs: *Excursions montanyenques a Garhwal*, per T. G. Longstaff, ressenya de sa visita a una de les regions més hermoses del Himalaia, de la qual presenta vuit boniques reproduccions fotogràfiques y un mapa que acompanyen aquest treball; *Una nota sobre les ascensions de Johnson al Kuen-Luen*, pel propri Mr. Longstaff; *Nieves penitentes al Himalaia*, per W. Hunter Workman y altres, ab varis gravats; *Altra manera d'estimar les montanyes*, per F. W. Bourdillon; y les seves acostumades seccions que completen l'important publicació del Club Alpí de Londres.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, 15 Juny de 1908.

Publica l'ordre de l'Assamblea General que ha de celebrar l'entitat de que es portant-veu el dia 18 de Juliol; un treball de Carles Schottner sobre *La nova cabana de Karlsbad en les Dolomites;* y altre sobre *Higiene social*

dels montanyencs a través de l'Historia, pel Dr. Max Jacobi; a més de ses seccions ben interessants de *Varia* y *Bibliografia*.

Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines.

Hem rebut aquest Anuari, corresponent a l'any que som, y que en res desmereix dels anteriors. Publica les ressenyes de varies excursions ben interessants; treballs de topografia y ciencies naturals; la crònica de l'associació y ses varies seccions, y diferentes noticies d'interès ben remarcable. Publica també tres làmines soltes que acompanyen un dels treballs insertats.

Svenska Turist-Foreningens, any 1908.

Aquest Anuari de l'important associació sueca, compost de 440 planes, ab més de 250 gravats intercalats en el text y 24 làmines soltes, forma un volum molt notable per son contingut, ab varies ressenyes o treballs excursionístics y noves de gran interès que'n fan una publicació en extrem recomanable.

Hem rebut també durant el mes el *Butlletí del Club Alpí de Crimea y del Caucas*, d'Odessa; la *Revue Catalane*, de Perpinyà; la *Revue des Langues Romanes*, *The Canadian entomologist*, les *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*, *Cultura Española*, el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*, l'*Ilustració Catalana*, *Cataluña* y moltes altres. — E. V. R.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS INGRESSATS DURANT EL SEGON TRIMESTRE DE 1908

SOCIS RESIDENTS

D. Amador Alsina.— D. Joan Quer Güell.— D. Joseph Pedret Garriga. — D. Amadeu Riera. — D. Felip Puig Rigau. — D. Julià Pedra. — D. Eugeni Ordeig Estasen.— D.ª Maria Galilea. — D. Enric Collaso. — D. Joseph Massot y Palmers. — D. Modest Montesinos. — D. Joseph Antoni Grau Farreras. — D. Lluís Vila y Valentí. — D. Joaquim Gimenez Solà. — Don Miquel Trilles.—D. Joseph Brillas Socias.—D. Amador Guerra y Vergés.— D. Antoni Sebastià Marquès. — D. Manuel Pujol y Bardera. — D. Joseph Pallàs y Carreras. — D. Esteve Andorrà. — D. Frederic Groch. — D. Joan Miró. — D. Manuel Planells. — D. Alfons Juyol.— D. Jaume Amer y Peña. — D. Enric Vinyas Miró. — D. Víctor Rahola y Trèmols. — D. Castor Escofet y Trèmols. — D. Agustí Massuet y Grau. — D. Josep Vidal y Gomis.

— D. Ricart Pons. — D. Joaquim Pintó y Lopez. — D. Joseph Bachs Calderó. — D. Joseph E. Vidal y Sivilla.

SOCI DELEGAT

D. Marian Gómez y González, a Saragoça.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Albert Santamaria: diferents anuncis en forma de follets ilustrats.

De D. Joseph Puig y Cadafalch: el volum de l'últim Congrés d'Arqueologia celebrat a França.

De l'«Asociación de los Amigos de la Fiesta del Arbol»: el volum de la *Crónica de la Fiesta del Arbol.*

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó popular catalana *Lo fill del Rey*, y altres dos de la que du per títol *Consell*, publicades pel donador.

De D. Ferran de Segarra: un follet, *Los segells del Rey En Jaume I. Sigilografia dels Comtes d'Urgell.*

De Mr. Marcel Chevalier: un nombre de la *Revue Scientifique*, que conté'l treball *Les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre.* — Dos quaderns que contenen altres dos estudis: *Sur les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre* y *Sur les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre et dans les autes vallées espagnoles environnantes.* — Y, finalment, un follet: *La transhumance et la vie pastorale.* Treballs tots escrits pel propri donador.

De D. Francisco Montsalvatge: un volum, *Colección Diplomática del Condado de Besalú*, publicat pel propri donador.

DONATIUS PERA LES COLECCIONS

De l'Alcalde de Mahó: una colecció de postals referents an aquell país.

De D. Narcís Cuyàs: sis positius referents a Ull de Ter.

De la Real Academia de Bones Lletres: un exemplar dels *Discursos leídos en la recepción pública de D. Salvador Sanpere y Miquel* en dita corporació.

De D. A. Meillon: un exemplar d'*Esquisse toponymique sur la Vallée de Cauterets.*

De D. Joseph Fernández y Nieto: un follet que conté un treball històric referent a una societat de socors mutuals.

JUNTA GENERAL ORDINARIA

Previa la corresponent convocatoria, va celebrar-se'l dia 16 del mes de

Juny, a les dèu del vespre, essent presidida pel senyor President del CENTRE, D. César A. Torras.

Llegida pel Secretari, D. Emili Llatas, l'acta de la Junta General de l'any anterior, fou aprovada, com també foren aprovats els comptes que presentà'l senyor Tresorer, D. Juli Vintró.

Se procedí después a la renovació de càrrecs que per haver transcorregut el temps reglamentari devien obtenir nova elecció, resultant elegits els senyors D. Jaume Massó y Torrents com a Vice-president, D. Pere Domenech y Roura com a Secretari primer, y com a Vocals els senyors D. Joseph Galbany, D. Daniel Girona y D. Manuel Miret.

Se presentaren algunes proposicions, que foren igualment acceptades, de les quals oportunament donarem compte, y, després d'haver-se ben acullit un vot de gracies als senyors D. César A. Torras y D. Joseph Galbany per la seva iniciativa en procurar que tingués l'importancia obtinguda l'excursió a les Illes Balears ab motiu del VII centenari del rey en Jaume I, y d'haver-se també aprovat un vot de gracies pera'ls senyors D. Lluís Llagostera, D. Emili Llatas, D. Antoni Amatller, D. Joaquim Morelló y Don Lluís Valls pel zel ab que havien desempenyat els respectius càrrecs, se tancà la sessió de la Junta General pel senyor President, el citat senyor Torras.

La Junta Directiva, en conseqüencia, queda constituida, pera desde'l mes de Juliol proper, en aquesta forma:

D. César A. Torras, *President;* D. Jaume Massó y Torrents, *Vice-president;* D. Juli Vintró, *Tresorer;* D. Pere Domenech y Roura, *Secretari primer;* D. Carles Jordà y Fages, *Secretari segon;* D. Francesc Carreras y Candi, D. Eduard Vidal y Riba, D. Joan Danés y Vernedas, D. Joseph Galbany, D. Daniel Girona y D. Manuel Miret, *Vocals.*

També dins d'aquest mes han renovat llurs respectives juntes les Seccions de Fotografia, Arquitectura y Folk-lore, resultant constituides en la forma següent:

SECCIÓ DE FOTOGRAFIA: D. Alfred Gaza, *President;* D. Lluís Llagostera, *Arxiver;* D. Joseph Amat, *Secretari;* y D. Artur Mora y D. Pere Reig, *Vocals.*

SECCIÓ D'ARQUITECTURA: D. Geroni Martorell, *President;* D. Guillem Busquets, *Vice-president;* D. Joseph Domenech, *Tresorer;* D. Jaume Sintas, *Arxiver;* D. Ramon Puig y Giralt, D. Agustí Domingo, D. Joaquim Marich y D. Francisco Nebot, *Vocals.*

SECCIÓ DE FOLK-LORE: D. Fidenci Kirchner, *President;* D. Joan Riera y Vilarnau, *Secretari;* D. Miquel Gatuellas, *Vice-secretari;* senyoreta D.ª Adelaida Ferré, D. Ramon Miquel y Planas y D. Modest Serra y Gonzalez, *Vocals.*

CRONICA DEL CENTRE

JUNY DE 1908

EXCURSIÓ A LES BALEARS

Del 4 al 10 d'aquest mes va efectuar-se la projectada expedició organisada pel nostre CENTRE EXCURSIONISTA d'acord ab la Comissió del VII[è] centenari del rey Don Jaume I, a fi de visitar les illes de Menorca, Mallorca y Ibiça, la que va realisar-se seguint puntualment l'itinerari que fou publicat en el número passat.

El vapor «Balear», nolejat expressament, va sortir el dia 4 portant més de cent expedicionaris, entre'ls quals hi anaven les representacions de l'Ajuntament de Barcelona y altres corporacions municipals catalanes; la de la Diputació Provincial de Barcelona; delegats del Foment del Treball Nacional, de la Cambra de Comerç, de l'Ateneu, de l'«Unió Catalanista», «Lliga Regionalista», «Associació Nacionalista Catalana», «Centre Nacionalista Republicà», y de moltes altres corporacions y entitats de nostra terra, junt ab una nodrida representació de la premsa diaria de ciutat. Els senyors D. César A. Torras, president del CENTRE, y D. Lluís Duran y Ventosa, de la Comissió de Festes del Centenari, portaven la direcció d'aquesta important y patriòtica expedició.

Aquesta va portar-se a cap ab tota felicitat, y res direm del seu desenrotllament perquè en un dels pròxims números publicarem una detallada ressenya, encomanada a nostre company D. Joseph Galbany y Parladé, el principal organisador de l'excursió. Sols direm aquí que va despertar gran interès y entusiasme entre'ls nostres germans d'aquelles illes, que prodigaren als expedicionaris tota mena d'obsequis y caloroses ovacions, que refermaran encara més els llaços de germanívola amistat que ab ells han de lligar-nos.

Desde aquestes planes ens complavem en remerciar-los a tots ells y a testimoniar nostre coral agraiment y nostra recordança d'aquelles ràpides jornades, com també ho fem per la persona del senyor Estarella, el simpàtic capità del «Balear», el qual, junt ab la seva oficialitat y tripulació tota, tant van contribuir al mellor èxit y profit d'aquesta expedició, que va terminar el dia 10 a l'anclar novament en nostre port el vapor de referencia.

RESSENYES D'EXCURSIONS

El dia 5 nostre consoci D. Antoni Bartomeus va donar la seva quarta y darrera conferencia sobre la Costa Emporitana, descrivint *El Cap de Creus* y presentant una vistosa colecció de projeccions fotogràfiques d'aquella interessant regió, tant minuciosament descrita pel senyor Bartomeus en el transcurs de les seves disertacions.

El dia 12 D. Juli Soler y Santaló va ressenyar les seves *Ascensions al Pic de Posets (3.367 m.) y al Port d'Oo (3.002 m.) en els Pireneus d'Osca,* fent un estudi d'aquelles boniques encontrades y dels itineraris realisats y exhibint nombroses projeccions lluminoses de clixés obtinguts durant l'excursió pel propri conferenciant.

CONFERENCIA NOTABLE

Ho fou realment la donada'l dia 19 per D. Josep Puig y Cadafalch, que va disertar sobre'l següent tema: *Una escola romànica ab cobertes de fusta al sigle XII a Catalunya. Iglesies de les Valls d'Aran y Bohí,* com a desenrotllament del seu recull d'estudis fets durant una excursió patrocinada per l'«Institut d'Estudis Catalans». Auxiliat ab la presentació de nombroses projeccions fotogràfiques, va donar una idea acabada de l'existencia en aquelles valls d'un tipu d'iglesia de construcció primitiva y sistema atraçat d'uns mateixos caràcters y notes distintives que, a pesar d'ulteriors modificacions, han arribat fins a nostres dies, mostrant-nos un tipu especial d'entre les construccions propries del sigle XII.

SESSIONS COMMEMORATIVES DEL CENTENARI DE D. JAUME I

Els llocs visitats pel rey Don Jaume. — El dia 20 va celebrar-se una sessió al Palau de Belles Arts, baix l'iniciativa de la Comissió de Festes pera la Commemoració del Centenari del gran rey, dedicada a recordar els itineraris seguits per Don Jaume. En aquesta sessió van anar-se exhibint nombrosos clixés dels llocs més notables visitats pel gran Conqueridor, desde Montpeller y Montsó fins a Poblet y Tarragona, ont descansen ses despulles. El senyor Martorell anava presentant aquestes vistes de terres catalanes, valencianes, aragoneses y mallorquines, fent atinades consideracions sobre cada una d'elles y sobre llur especial caràcter o nota distintiva.

Un mercat en el sigle XIII. — El dia 22 nostre consoci Mossèn Joan Serra y Vilaró va llegir un interessant treball ple de datos molt curiosos, exposant y donant una idea ben clara y acabada d'un mercat, el de Bagà, en ple sigle XIII, ab els preus corrents de mercaderies y serveis, constituint tot plegat un notable capítol de l'historia d'aquell període de la nostra terra.

La marina catalana en temps de Don Jaume I. — Tal fou el tema escullit pel nostre consoci y amic D. Daniel Girona pera la conferencia donada'l dia 26 d'aquest mes. El treball ben conciençut del senyor Girona serà publicat íntegrament en nostres planes, lo que'ns excusa de dir-ne res en aquesta secció. Sols cal fer remarcar que es un estudi acabat de l'estat y de l'importancia de la marina catalana en aquells temps gloriosos pera nostra patria.

GRAN FESTIVAL DE BALLS REGIONALS EN HONOR DEL CONGRÉS DE L'HISTORIA DE LA CORONA D'ARAGÓ. — El dia 28 al vespre va celebrar-se al Palau de Belles Arts un festival que'l CENTRE va rebre l'encàrrec d'organisar en obsequi dels senyors del Congrés Històric que se celebrava en nostra ciutat, com a coronament de les festes que aquesta temporada han vingut celebrant-se en honor y gloria del rey Don Jaume I *el Conqueridor*. Tot ell va ser dedicat als balls regionals de l'antiga Corona d'Aragó, que foren interpretats per diferentes parelles de dançaires de valencians, mallorquins, aragonesos y catalans, que foren fortament aplaudits.

EN HONOR DE L'«UNIONE EXCURSIONISTI» DE TORINO

El dia 21 van arribar a nostra ciutat, ab el vapor «Orione», més de trescents excursionistes italians d'aquella associació torinesa. El CENTRE va apressar-se a donar-los la benvinguda y a acompanyar-los durant sa estada a nostra terra. El mateix dia al vespre van visitar el nostre estatge social, oferint-los ab aquest motiu una sessió de projeccions fotogràfiques de vistes dels monuments y llocs més notables de Catalunya, cambiant-se ab aquest motiu frases d'afecte entre nostre president, D. César A. Torras, y el senyor Perotti, president y director de l'expedició. El dia 23, els senyors Torras, Llagostera, Galbany, Miret y Vidal van acompanyar als excursionistes forasters a Montserrat, fent varies y diferentes excursions per aquella montanya. El dia de la despedida 'ls representants del nostre CENTRE foren convidats al banquet de comiat que va celebrar-se a l'Hotel Miramar, corresponent el CENTRE an aquesta finesa obsequiant a les senyores y senyoretes de l'expedició ab ramells de flors naturals, que foren coralment agrahits.

Al saludar novament a nostres amics de Turin, desitgem servin bona recordança de sa estada a Catalunya, y fem vots pera la germanor entre les respectives entitats excursionistes.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

El dia 7, D. Joan Guasch, director de l'agrupació «La Dança», va donar una conferencia pera explicar les diferencies de ritme y de figures que hi havia entre'ls ballets de la Cerdanya y els de l'Empordà, y a l'efecte presentaren com a mostra y comprovació *L'Hereu Riera* y el *Sant Farriol* de l'Empordà, y la *Dança de Campdevànol* y el *Ball Cerdà* de la Cerdanya.

CURS DE FOLK-LORE, donat pel president de la Secció, en Rossend Serra y Pagès.

Dia 13. — Conferencia XXVII. — *Jocs infantívols.* II. — *Joguines.* — Classificació dels jocs segons les joguines. — Quines són les millors. — Valor pedagògic y moral que tenen. — Preceptes higiènics. — Serveis que han fet a la ciencia. — Ullada retrospectiva (pilota, nines, ossets, etc.). — Teatre infantívol. — Treballs manuals. — Joguines instructives.

Les festes del Centenari del rei en Jaume han impedit la continuació de les conferencies de Folk-lore.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons explicades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa XCIII (dia 1.er de Juny). — Novena de les Hispanies abans-romanes.—Continuació de l'examen de les esculptures del *Cerro de los Santos*. — Estatues y testes virils. — Troballes en el *Llano de la Consolación*. — Filiació artística de les obres d'art dels predits punts. —*La Dama de Elche*. — Estudi d'aquesta cèlebre esculptura.

Conversa XCIV (dia 15). — Desena de les Hispanies abans-romanes. — Invasió púnica. — Colonies focees. — Esculptures conceptuades cartagineses. — Esteles votives. — Baixos relleus descoberts en la necròpolis pre-romana d'Osuna. — Son caràcter y procedencia. — Conclusions sobre l'esculptura ibèrica.

Ab aquesta conversa, que, com totes les anteriors, va anar acompanyada de nombroses projeccions fotogràfiques, el senyor Casades va despedir-se per aquest curs de sos constants oyents que ab tota assiduitat han anat assistint a ses aprofitables explicacions.

NOVES

Federació de Societats Pireneístes. — Durant els dies 8 y 9 del pròxim mes d'Agost se celebrarà un nou Congrés Pireneísta que tindrà lloc a la bonica població de Tarbes, realisant-se ab dit motiu diferentes excursions per aquella hermosa encontrada.

A la tarda del primer dels citats dies se reunirà la Comissió de Topografia y Toponimia pirenenca, y al matí del sentdemà s'aplegaran tots els senyors delegats pera tractar, entre altres, les següents interessantes qüestions: lloc ont haurà de reunir-se'l proper Congrés; presentació de guies; fixació de dates pera concursos de skis; procedencia de l'admissió en la Federació dels Sindicats d'Iniciativa y de les Societats Científiques; curs donat als acords anteriors; proposicions presentades al començ de la reunió, etc.

Les excursions tindran lloc els dos dies següents, realisant-se per Cauterets, Llac de Gaube, Ossoue, Vignemale y Gavarnie. Les companyies de ferro-carrils han ofert importants rebaixes.

El nostre Centre Excursionista de Catalunya, que forma part de dita Federació de Societats Pireneístes, enviarà una expressa delegació a Tarbes pera assistir a dit Congrés y festes que ab tal motiu s'organisaran, a la qual no dubtem s'hi ajuntaran un bon aplec de distingits consocis. A la

Secretaría del CENTRE se facilitaran tots els detalls que puguen interessar als senyors socis.

El Xalet-refugi d'Ull de Ter. — Terminades ja per ara les ràfagues de mal temps dominant en la serralada pirenenca, el dia 5 del mes actual nostres benvolguts consocis senyors Guarro y Martorell sortiren cap a Camprodon y Ull de Ter a fi d'entrevistar-se ab el senyor Faustina, contractista de les obres del nostre Xalet y preparar la continuació de les obres del mateix, que varen rependre-s seguidament, havent continuat fins avuy sense interrupció. Durant l'hivern les obres realisades s'han conservat perfectament, no observant-se ni'l més petit desperfecte.

No dubtem de que, si'l temps ens ajuda, aquest estiu podrem donar per acabades les obres del nostre primer Xalet-refugi aixecat al bell mitg d'una de les més hermoses encontrades pirenenques.

Durant aquest hivern han continuat els donatius de nostres benefactors amics y consocis, distingint-se d'una manera especial l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona, que, atenent a l'obra de cultura que representa'l nostre esforç colectiu, ha aprovat ja una important subvenció pera contribuir a la suscripció oberta, qual llista continuarem en un dels propers números.

Merescudes distincions. — Ho són realment les otorgades fa molt poc als nostres estimats companys D. César A. Torras y D. Lluís Llagostera, president y vice-president del nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, pels seus treballs en pro de l'excursionisme y de la cultura científica del nostre poble.

En efecte, ens complavem en comunicar a nostres benvolguts llegidors que la Direcció Central del Club Alpí Francès ha acordat proposar al senyor Torras com a soci honorari d'aquella benemèrita y important associació que en tanta estima es tinguda per tot arreu; y que'l senyor Llagostera ha sigut nomenat «Officier d'Académie», distinció sols otorgada a la gent de carrera que s'han distingit més per llurs treballs científics.

A nosaltres no'ns cal ni'ns pertoca parlar dels mèrits dels nostres companys: estem massa agermanats ab els mateixos pera poder fer creure que ho fem imparcialment. Al pendre-ns quasi com a propries pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA aquestes distincions, no fem més que fer-les remarcar a nostres consocis y llegidors y felicitar coralment als nostres bons amics que han sigut objecte de les mateixes.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

ANY XVIII BARCELONA, AGOST DE 1908 NÚM. 163

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIONS PER LA CATALUNYA ARAGONESA Y PROVINCIA D'OSCA

(Continuació)

FRAGA segueix tant catalana ara, com quan lo límit de Catalunya fou lo Segre. La parla es la catalana, ab desinencia o accent lleydatà pur.

Lo vestir ja no ho es. Les dònes criden extremadament la atenció per tenir moda propria local: faldilla ampla y curta que d'un palm no toca a terra y bombada, com volent recordar lo temps del mirinyach. S'arreglen los cabells en extrany pentinat, alçant-sels en forma plana, formant un rentangle que sobrepuja la linia del crani tres o quatre dits, baxant-los fins al clatell, que quasi'l tapa del tot. Per la seva semblança a un trucador de porta, los lleydatans l'anomenen *pentinat de picaporta*. Pengen de llurs orelles, llargues arracades de 1 a 2 centímetres, compostes ordinariament de tres peces desmontables, que s'anomenen botó, mitg y ametlla. Les dònes de poble sols porten arracada completa quan són casades. La peça del mitg acostuma esser d'un dibuix similar al monograma de Maria. Per anar a la iglesia se cobrexen lo cap ab mantellina curta a semblança del *rebocillo* de les mallorquines.

Les dònes de cases riques usen faldilles de tapiceria, y al casarse es de rúbrica fer-los quatre vestits, que lluexen en los quatre dies que dura la festa nupcial. Pel dia de la boda usen les *faldetes* (puix no's parla de *faldilles)* de satí o brocat blanch brodat de colors, mocador gran d'igual color y brodat, sabates blanques y arracades blanques, de plata ab diamants; en la festa del segon dia compareix la nuvia ab faldetes roges brodades de colors y mocador groch brodat també, cambiant-se les arracades de plata per altres d'or ab pedres de color; aquests dos dies les festes se fan en la casa de la dòna. Lo terç dia té lloch a casa del home, y la nuvia hi compareix

ab faldetes de qualsevulla color, ordinariament fosques, y mocador negre brodat de colors. Lo quart dia s'en van tots plegats al hort o font, hont hi ha una arrossada campestre, comparexent-hi la nuvia ab un vestit usual.

Puix que de bodes parlem, bo serà afegir esser costum de la promesa regalar a son futur marit la camisa y calçotets, ço es, la roba interior. Cada hu sol portar-se la part corresponent de roba, y la de la nuvia es aconduhida a la casa'l darrer dia de les festes, dintre de coves, que a Fraga'n diuhen *cartrons*.

La indumentaria dels homes no presenta tantes singularitats. Avuy solen vestir a la usança aragonesa, ab boyna o mocador al cap, y çaragüells. Richs y pobres porten la faxa, que'n diuhen *cinto;* les classes riques la duhen de llana blanca per diari y de seda vermella per les festes. Usen mitges sense peu, *calcilles*, y al hivern se posen los *peals* o sabates de llana, y sempre acostumen calçar espardenyes. A les grans festes los més richs substituexen lo mocador de seda de color lligat al cap, per grans barrets de feltre d'amples ales, y a la esquena lo gambeto o capa llarga, que'ls arriba prop dels peus.

Antigament la calça curta *(balons)* y lo gech eren negres, y la hermilla *(cosset)*, en les festes, de color groch, portant lo ret al cap *(gandayes)*, que no's treyen ni a la iglesia. Les dònes llavors duyen lo gipó brodat ab camisa de mànega curta, bombada.

No's beu a Fraga altra aygua que la del Segre. Per ço continuament les dònes pugen y baxen del riu, carregades ab dugues gerres, la una al cap en equilibri y la altra al braç, apoyada en lo costat. *Barrals* ne diuhen a estes gerres y *cànters* als nostres *cantis*, mantenint viva sa puritat en aquesta catalana paraula.

Sense pretendre endinsar-nos en masses disquisicions històriques, no podem dexar d'alçar una mica'l vel que envolcalla lo passat de Fraga.

Es, aquesta població, d'origen antich, ja existent en la època romana. Hübner la creu la *Gallica Flavia* de que parla Ptolemeus[1] y no la desconeguda *Flavia Augusta* de la làpida tarraconense de L. Aufidi Masculí[2]. Per Fraga, Torrent de Cinca y Candasnos, quatre milliaris hi assenyalen lo trànsit d'una via militar romana.

En lo sigle IX, Fraga es la extremitat més meridional de tota la regió pirinenca afecta al moviment d'independencia del Emir

1) *Corpus Inscriptionum latinorum*, v. II, núms. 4.920, 4.921, 4.922, 4.923 y 4.925.

2) *Flaviaugusta oppidum a Vespasiano sine dubio conditum, ubi situm fuerit ignoramus*, pl. 564, núm. 4.196.

FRAGA: PARELLA DE NOYES PORTANT LOS «BARRALS»

AB LOS QUE VAN A BUSCAR AYGUA AL RIU CINCA

de Córdoba. Quan ocorregueren les desfetes d'Hafsun y la mort del kaid de Lleyda, Abd-el-Melek, Fraga retornà a la obediencia del Emir, juntament ab Lleyda, Boltanya, Ainsa y altres terres d'aquells llochs.

Més son primordial paper lo jugà en temps del rey d'Aragó, Anfós *lo Batallador*, qui anà a dexar la corona y la vida al peu dels murs de Fraga (1134). Lo Comte de Barcelona y lo Rey d'Aragó buscaven quiscun d'ells apoderar-se de la sarrahina ciutat de Lleyda. Per obtenir-ho nostre Comte procurà endinsar-se per la Ribagorça y Barbatania a fi d'envoltar a Lleyda per la part septentrional y encloure-la en sos dominis. Mentres que'l Rey d'Aragó tendí al mateix fi per la part meridional, y d'aquí que quan hagué presa Mequinença[1] se dirigís contra Fraga. La fortitut de la ciutat y l'esforç de sos defensors feren fracassar al Rey, qual exèrcit restà aniquilat en aquelles serralades.

La mort del *Batallador*, ocorreguda poch després del desastre de Fraga, féu perdre al Aragó aquelles conquistes sarrahines: lo rey Anfós de Castella entrà per terra aragonesa, y a fins de Desembre s'havia apoderat de Taraçona, Calatayud, Daroca y Çaragoça, fent-se coronar rey d'Aragó en aquesta ciutat. D'altra part lo rey de Navarra entrà fins a Jaca ab lo mateix propòsit[2].

Aragó s'entregà a Catalunya com única esperança de salvació, puix en la confederació antiga de Comtes independents supeditats al de Barcelona, hi trobà garanties de llibertat lo reyalme aniquilat y perdut. Ramon Berenguer IV casà ab Peronella y se féu càrrech de la direcció d'aquella terra (1137) y la salvà.

Ramon Berenguer IV completà la conquesta catalana, quan, guanyada Tortosa als sarrahins (1148), obligà a Lleyda y Fraga a rendir-se en un mateix dia (1149), capitulant Mequinença tot seguit.

Per ço Fraga, al ensemps que Lleyda, passà a formar part de Catalunya, puix conquerida per nostra gent, y per lo qui era considerat com lo gran salvador del Aragó, Ramon Berenguer IV, no hi podía haver oposició, ni dubte, en la sua pertenencia. Res té d'extrany que'ls aragonesos declaressin que Fraga no era pas d'Aragó, ja passades les sues corts del 1300, en que'l Cinca dexà

1) De la presa de Mequinença ne dóna compte implícit la carta de població d'Artasona del any 1139: «*Facta carta in era MCLXXII in mense fervero quando Rex apresit Mechineza et assitiavit ad Fraga*».

2) *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, Juliol-Agost de 1907, pl. 148. Dóna detalls del Comte de Barcelona.

d'esser límit de Catalunya y se posà de comú acort al Nóguera Ribagorçana y a la Clamor d'Almacelles. Es curiós l'incident y val la pena de recordar-lo.

En l'any 1311, Guillem de Montcada, senyor de Fraga, pretengué formar part de les corts aragoneses, puix a Fraga no hi regien los Usatges, sinó'ls furs d'Aragó y lo Justicia d'Osca hi exercia jurisdicció. Ab lo qual semblava no devia dubtar-se que tingués

Fraga: Vista general de la Ciutat y lo riu Cinca

rahó plena en Montcada. Més les Corts de Daroca respongueren al Senyor de Fraga que no'l podien considerar com a rich home d'Aragó per aquest concepte, puix ell y sos antecessors eren naturals de Catalunya, ahont hi tenia'l més honrat ofici, com era'l de senescal, que sols se donava a català. A més que Fraga, ciutat de son domicili, estava situada dintre de Catalunya per trobar-se en la ribera oriental del Cinca y de la Clamor d'Almacelles. Solament pels llochs que possehia dintre del reyalme d'Aragó li digueren que podía esser admès ell o son procurador als tractats generals.

No posant-se d'acort y mantenint quiscuna part los seus punts de vista, per disparitat d'opinions, fou dexada aquesta controversia al Justicia d'Aragó perquè la fallàs d'acort ab lo Monarca y de consell dels richs homes del reyalme.

Lo renomenat jurisconsult Eximen Periç de Salanova, que

Fraga: Parella de nuvis, proprietaris rurals

exercia aquella alta magistratura, donà sa sentencia de conformitat a la opinió de les Corts, dexant-se ben establert, donchs, que Fraga era de Catalunya desde'l fur d'Ejea y que sols per abús s'hi havien aplicat les lleys d'Aragó.

Més, a despit d'axò, prompte la opinió cambià, y Aragó, repensant-se, dexà a Fraga enclosa en sos límits, com se pot veure en lo cens de Catalunya del 1359, hont no hi figuren pas los fochs de dita ciutat. Emperò havem d'afegir que'l jove catedràtich de Çaragoça, Joseph Salarrullana, qui treballa en una Historia de Fraga, ofereix publicar cert document de Pere III *lo Cerimoniós*, hont se declara terminantment que Fraga pertany a Catalunya y no a Aragó.

Com tota la major riquesa agrícola de Fraga està a la oposta vora del Cinca, de molt antich han procurat atravessar-lo còmodament per un bon pont de pedra, quals origens se trobarien segurament en la època romana, si no mancàs la documentació.

Quan era d'urgent necessitat fer reparacions en lo pont de Fraga, los reys d'Aragó autorisaven als prohoms de la dita vila a cobrar lo vectigal de pontatge que per lo monarca era assenyalat, durant certa temporada. Una d'aquestes concessions, feta en 1358, ho fou per lo termini de dèu anys[1]. Altre, de 1374, allargava la percepció del dret de pontatge a sis anys més, o siga fins al 1380[2], fentnos saber que'l pont era de fusta, per havèrsen emportat les aygues lo de pedra.

Fraga també's preocupava de les comunicacions entre les dugues riberes del Ebre, en certs llochs *(aldeas)*, que formaven part de son terme jurisdiccional. En 1384, posà per son compte una barca per atravessar lo riu Ebre, en un lloch herm de la Pobla de Valdurries, a sis lleugues de Fraga. Per lo sosteniment de dita barca, Pere *lo Cerimoniós* otorgà a Fraga la imposició d'un dret de pas, o de barcatge, consistent en dos diners jaqueses per cada cavaller, un diner per peató y un diner per animal de carga. Qual concessió contradigueren los frares hospitalaris de Sant Joan de Jeru-

1) Per tenir una idea de lo que consistia dit dret de pontatge, copiarem, de la concessió del 1358, la tasa otorgada llavors als prohoms de Fraga: «Ab unoquoque equitatem cum suis animalis et troterio sive pedites, unum denarium jaccensem; et a quoque animali onerato cum suo ductore, unum obolum; et ab uno solo homine absque animali, unum denarium; et etiam per aliis animalibus grossis non oneratis, unum obolum monete prædicte» (Registre 901, foli 253).

2) Registre 925, foli 190, arxiu Corona d'Aragó.

salem, per esser del terme de Casp y, per lo tant, pertànyer a la seva jurisdicció, la oposta vora del Ebre ahont atracava la barca de Fraga[1].

Després de la conquesta de Fraga quedà, en la vila cristiana, una població sarrahina, formant aljama, ab privilegis y consuetuts devallants de Ramon Berenguer IV y que mantingueren en peu los reys d'Aragó. Llàstima que no los conegam, puix devallant del any 1149, serien del major interès, per *batre lo recorregut* als privilegis, capitulacions o cartes de població atorgats als sarrahins en los reyalmes cristians d'Espanya, desbancant a los de Xisvert del 1233, tingudes per les més antigues, segons opina Manuel Ferrandis[2]. En 1374 Pere *lo Cerimoniós* desconfirmà, en recompensa a la ajuda pecuniaria que la aljama de sarrahins li havia prestat, per reintegrarse la Corona, la jurisdicció de Fraga, de mans de la Infanta de Portugal, qui la possehía en penyora del Rey d'Aragó[3].

La carretera real porta directament de Fraga al monestir de Sixena, ab un recorregut de 44 kilòmetres. Atravessat lo Segre a Fraga en un magnífich pont de pilans, entrem en unes hortes rublertes de fruyters y figueres. Seguint la direcció de riu amunt, se passa per Velilla, darrer poble de la vorera aragonesa del Segre, ahont encara se parla en català. Enfront de Velilla, en la part oposta del propri riu, la que podriem dir-ne ribera catalana, està Zaidin, darrera població de l'altra banda del Segre ahont se parla català, puix a Almudafar, que segueix a Zaidin, parlen aragonès. Ab lo qual podrà observar-se una vegada més, que la penetració del llenguatge, aquí, com en les altres regions pirinenques, es independent de la configuració topogràfica.

La carretera per hont passem, accidentada, mentres voreja'l Cinca, no està en gaire bon estat. Tampoch lo carruatge hont anavem era de primera, com ho prova que havent sortit de Fraga a les cinch del matí, arribavem enfront de Sixena a dos quarts de dotze, representant haver caminat a rahó de 7 kilòmetres per hora.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

Clixés de Juli Soler

(Acabarà)

1) Registre 943, folis 57 y 103.

2) *Rendición del castillo de Chivert á los templarios*, per Manuel Ferrandis, publicat en *Homenaje á D. Francisco Codera, en su jubilación del profesorado. Estudios de erudición oriental* (Çaragoça, 1904).

3) Registre 925, foli 103.

LA MARINA CATALANA EN TEMPS DEL REI EN JAUME*

L'origen y l'antiquitat de la marina catalana y dels fets de mar dels Catalans es tant llunyà de nostra època que fóra una molt vana empresa tractar de fixar-la ab certesa. En els primitius temps tot es lligat ab la faula y el mite. Les primeres races pobladores de nostra terra havien medis ben rudimentaris d'aplicació a la pràctica de llurs curts coneixements de ciencies nàutiques y astronòmiques pera que fossin més ardits que de fer el cabotatge entre nostres platges. Emperò, dels més allunyats temps, en recordança d'home, nostres aborígens tingueren una predilecció per la mar, l'esperit de navegació excel·lí entre ells y les divinitats representatives de les blaves aigues mediterranies eren devotament venerades en llurs temples y hostatges.

La marina de Catalunya es estada filla del comerç. Els Catalans, llavors que llur tràfec sortí dels límits naturals y s'extengué vers llunyans països, tingueren més necessitat d'embarcacions pera trasportar els productes de llur industria. Els primers navegants catalans menaçats y perseguits pels pirates degueren armar llurs embarcacions pera defensar els rics carregaments producte de l'infadigable industria de nostra terra. Més avant, no sols s'armaren per la defensa, sí que, més coneixedors de l'art de navegar y pos-

* Aquest petit treball fou esboçat sols pera esser llegit en nostre Centre Excursionista de Catalunya, més no pera donat a l'estampa. Honrat per nostre digne President ab l'oferta d'un lloc en les planes d'aquest Butlletí, m'apresso de fer avinent l'aspecte incomplet que'l meu treball presenta, puix es el resum d'una part d'un altre més extens que es en via d'esser escrit, llavors que els meus afers y altres treballs històrics ja compromesos sien enllestits; car en la recerca d'arxius esdevé, tot seguint un rastre, de brollar lligats com enfilall de cireres, mils de descobriments que menen per altres viaranys també plens d'emocions. Y no sempre tota la volença personal y fins la manca de temps són prou pera vèncer la temptació de seguir-los.

No cregui'l llegidor trobar en aquest treball noves y documents inèdits: es sols un treball sintetic ab la fi de presentar una lleugera idea del poder naval de Catalunya al XIIIe segle.

Aquest treball donat pera'l Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, qui ha la seva ortografia propia, ha experimentat, al temps d'esser posat a l'estampa, una quasi total modificació en l'ortografia, adhuc en la sintaxi, de son original. Més, a fi de no causar nul detriment a la susdita societat, a qui jo vaig reservar la meva preferença pera la seva publicació, he admès aytal cambi, tot fent palesa declaració del meu complert desacord. — *Nota de l'autor.*

sehidors de medis d'atac ben potents, intentaren les primeres expedicions navals contra llurs enemics y conqueriren illes y reialmes pera engrandir llur patria. Aixís, doncs, en Catalunya, consemblantment a tot país ben organisat y governat, la marina de guerra es estada una conseqüença de l'existença, desenrotllament y esplendor del comerç marítim.

Aquest comerç, a Catalunya, començat en les èpoques més remotes, era ja remarcable en temps dels Phenicians, dels Grecs, dels Romans y Cartaginesos, y havia nom y crit a Europa. Més tart, ab l'invasió dels Goths, que no feyen comerç, y aprés ab la dels Alarbs, que tot ho destruíen, les activitats dels Catalans foren interrompudes. En la reconquesta, aquests trastorns foren reparats, y el comerç, l'industria, les contractacions y les arts prengueren nova volada.

La marina, mercant y de guerra tot a l'hora, seguí a Catalunya, en les primeres edats històriques, la mateixa sort y transformacions que cella dels seus pobles dominadors. Per tant, fins que'ls Comtes de Barcelona, tot llençant els Sarrahins de llurs reialmes, se feyen independents y arribaven les primeres successions hereditaries dins del poble lliure y independent, no pot esser dit res de la marina genuinament catalana.

Farem, doncs, un ràpit viatge històric referent a nostra marina d'ençà del IXe fins el XIIIe segles, abans d'entrar en nostre propri tema.

Al començament del IXe segle, en l'any 813, n'Armengaud, comte d'Empuries, armà un estol de vaixells de guerra pera combatre'ls Sarrahins que, tornant de llurs razzies per Còrcega, devastaven la mar Mediterrania. En el canal de les illes de Mallorques tingué lloc el combat, de molt dura lluita, del qual les naus catalanes ne foren vencedores y feren presa y aportaren vuit vaixells ab 500 moros captius.

A mitjans del XIe segle'l comte Ramon Berenguer II establí en l'usatge «Omnes quippe naves, etc.», cell de guiatge y saul-conduit pera totes les naus que entraven y sortien de Barcelona, ab la protecció del Comte del cap de Creus entró'l port de Salou. Tarragona en aquell temps no era pas utilisada encara per son abrigall ni per sa badia. Aquestes regles de protecció desenrotllaren el comerç en nostres costes; y, aixís, la marina mercant progressà y augmentà en gran rès. En 1096, llavors de la primera creuada de Godofred de Buillon, animats per l'entusiasme de l'època, se departiren vers la Syria en Guillem Jordà, comte de Cerdanya, que

morí aprés d'una sageta, defensant un castell prop de Trípoli, en Guerau, comte de Rosselló, en Guillem de Canet y altres barons de Catalunya.

En el XIIe segle Catalunya havia son estol marítim de guerra propri equipat per la noblesa y l'exèrcit catalans. El comte Ramon Berenguer III comandà personalment una esquadra que portà socors a l'Apostoli pera la creuada que ell predicava contra'ls Sarrahins d'Europa, y s'uní ab l'esquadra dels Pisans pera foragitar aquells de Mallorques. L'estol dels Pisans, aparellat a Italia sots la direcció del Llegat Apostòlic, se departí de Pisa en Agost de 1114, y, perduda la ruta de Mallorques per ignorança de llurs marins, arribaren en el port de Blanes, d'hont se reteren a Sant Feliu de Guíxols. Reunides totes les forces, fou universalment aclamat per almirall el comte Ramon Berenguer III, sots qual direcció fou empresa l'expedició, hont havien lloc ab llurs tropes els comtes de Rosselló y d'Empuries, els ves-comtes de Cardona y de Narbona, els senyors del Llenguadoc, de Provença, de Montpeller, d'Arles y altres.

Sortí l'estol, passant per davant Barcelona, costejant Montjuic y la boca del Llobregat, seguiren vers Tamarit, Tarragona, tro Salou. Els vents els obligaren d'hivernar a Barcelona. Part dels Pisans tornaren a llur terra pera fer reparacions. L'estiu següent vingueren novament a Catalunya. L'esquadra passà de Salou entró els Alfacs de Tortosa, hont refrescà, y, formant un cos de 500 bastiments, anà contra d'Eviça y aprés contra de Mallorques, de les quals els confederats se'n feren mestres en 1115. En aquest setge nostre Comte rebé una ferida en el braç.

En 1118 el susdit Comte debarcà a Genova y aprés passà a Pisa ab l'intenció de gestionar una unió ab aquestes repúbliques pera empendre una creuada contra'ls Sarrahins de la Península Ibèrica.

En 1147 el comte Ramon Berenguer IV mogué una esquadra, ab la qual conquerí Almeria, — centre allavors del poder marítim musulmà en Andalusia, — baix l'acció combinada de les esquadres genovesa y catalana, comandades per en Dalmau de Pinós. Els Genovesos hivernaren a Barcelona, y de les corrents de mutual simpatia nasqué una aliança pactada pera anar conquerir Tortosa, ço que tingué lloc l'any següent, o sia en 1148. El 1.er de Juliol començà l'atac per medi d'enginys d'artilleria d'aquells temps y fou presa a mitjans de Septembre del mateix any.

El Comte, quan hagué conquerida Tortosa, feu-ne parts, y dividí son territori com dejús: una terça part als Genovesos en

pagament de llurs serveys, altra terça part an en Guillem de Montcada, Senescal de Catalunya, una quinta part als cavallers Templers, y el restant fou del dit comte.

En recompensa dels serveys fets pels Catalans, en Ramon Berenguer els donà un privilegi d'exempció d'un quint dels tributs pagadors per llurs naus y galeres[1]. Aquest privilegi, juntament ab l'extinció de les pirateries per la mar Mediterrania, donà una empenta considerable al comerç marítim y a la marina catalana, tant que al començament del XIIIe segle ja eren comuns y regulars els viatges marítims de Barcelona a Egipte, Cepta, ports de Berberia y les costes d'Italia.

Els primers fets d'armes de la marina de nostra patria començaven ben honrosament; y «Catalunya—segons escrigué nostre historiador català n'Aulestia, de bona recordança—feya com l'àguila jove, que, havent provat la força de ses ales, pren volada fòra de sos límits y passa la mar pera extendre sa influença y son nom». Això tingué lloc al XIIIe segle, en el regnat de nostre alt rei en Jaume *lo Conqueridor*, pare de son poble, fundador de l'unitat catalana, el més gran príncep dels que juntament ab ell regnaren a Europa en aquell temps.

Nostre jove rei fou molt aimant de la marina catalana, allavors en el començament de son esplendor y desenrotllament, que la protecció dels comtes Ramon Berenguer III y IV havia preparat; comprenent la seva alta importancia, pensà de continuar y desplegar la política tradicional de la casa de Barcelona, iniciada ja per sos passats, ço es, el domini naval de la mar Mediterrania, allavors—com ara sembla esser-ho novament—centre del món civilisat.

En Jaume tenia 19 anys llavors que donà un decret manant que'l comerç de Catalunya fos fet per naus catalanes sempre de preferença a qualsevols altres extrangeres[2].

1) «Dimittimus, condonamus, evacuamus, pacificamus eis novum usagium, quod ego Comes posui in Barchinona; videlicet quintam de omnibus galeis quam accipere soliti eramus, pro tot et tantis servitiis ac laboribus, quos pro me terra et mari perpessi sunt.»

2) «Damus concedimus perpetue speciale quod sive lignum aliquod, veniens de partibus transmarinis, aut de Alexandria, vel de Cœpta, aut proponens ad partes pergere supradictas de civitate Barchinonæ, merces vel mercaturas, aut res aliquas, sive onus aliquod non accipiat ibi, neque portet, vel ducat at partes supradictas, dummodo navis sive legnum Barchinonense sit apud Barchinone quod portet, vel portare velit onus prædictum, sive res et merces, et ad partes ducere supradictas. Sed si quis vel merces suas, aut mercaturas at prædictas partes duxerit transmittendas; eas mittat, et oneret in navi vel

En tot el XIIIe segle marcades mostres del progrés y engrandiment de la marina catalana són trobats arreu. A més, els preparatius pera les expedicions a Mallorques foren causa de l'augment de tota mena de construccions navals en les costes de Catalunya, en qual terrer tots els elements necessaris a aitals industries, com són arbres de fustes diverses, ferro, cànem, lli, quitrà y altres, hi són trobats en abundor.

L'any 1230 lo rei en Jaume, com pagament dels serveys que'ls marins de Barcelona li havien retuts, els donà'l privilegi del comerç marítim a Mallorques[1].

En 1232 aquest privilegi fou extès y ampliat al comerç marítim de totes les terres del rei en Jaume.

En 1243 nostre rei decretà son arbitratge entre unes naus del port de Barcelona y madòna Guillema de Claramunt per pagament de lleudes y altres impostos del port de Tamarit, en la costa de Tarragona.

Per lo dessus dit arbitratge es declarat que totes les naus a la vela o celles que no puguin pas navegar solament ab rems sien lliures d'impost llavors que anant o tornant de qualsevol part d'Andalusia passin de jorn o de nit per la mar de Tamarit. Més aquells bastiments que no puguin navegar sense rems deuran pagar la lleuda corresponent, si, venint de Mallorques, de Berberia o de llocs ultramarins, passen de jorn o de nit per la mar de

ligno Barchinonensi, et non in aliis navibus vel lignis extraneis audeat aliquatenus onerare, vel per eas mittere merces vel res suas aut in eis portare dum navis vel lignum Barchinonæ ibi paratum fuerit ad portandum merces vel onera supradicta.»

1) «Attendentes multa servitia, atque grata, quæ vos, dilecti et fideles nostri probi homines cives et habitatoribus Barchinonæ, fecisti nobis tam fideliter quam devote, tam de vestris navibus et lignis, quam de aliis in consiliis, auxiliis præstitis, et succursibus, ad capiendum regnum et civitatem Majoricarum: Attendentes etiam, quod in exercitu, dum duravit, nobiscum continue permansistis; ideo cum prœsenti Charta, per Nos et omnes nostros successores, enfranquimus, et francos, liberos, ingenuos, et immunes facimus vos omnes prædictos probos homines, cives et habitatores Barchinonæ, et singulos præsentis pariter et futuros et nuncios, ac captalarios vestros, per totum regnum Majoricarum et insulam ejusdem, et per insulas etiam Eivicæ, et Minoricarum, per terram scilicet et per mare, cum rebus et mercaturis vestris, et omnibus habitis et habendis ab omni lezda, pedagio, passatico, portatico, usatico, tolta, consuetudine novis veteribus, statutis vel estatuendis, et ab omni ribatico, penso et mensuratico tam bladi quam vini et salis, quam alterius cujuslibet mercaturæ, quas vendatis aliquatenus, vel ematis.» Y mana a tots els seus Veguers, Batlles y demés oficials que jamay puguin exigir nul pagament per llurs mercaderies.

Tamarit; y pagaran la lleuda, quiscun leny, 15 bisancis d'argent, si són lenys coberts, més si són descoberts 2 bisancis y mitg.

En 1243 essent les necessitats quiscun jorn majors, calgué fixar un lloc destinat exclusivament a les construccions navals; y el rei en Jaume signà pera lloc de construir embarcacions de tota mena l'espay que es conegut avuy pels «Encants». En les parts baixes d'aitals construccions se trobaven els hostatges dels gremis de mestres d'aixa y fusters de ribera. D'això ve'l nom de «Fusteria» donat a un dels propers carrers.

En el mateix any l'ilustre rei donà un decret pera establir la demarcació del dit arsenal[1].

Un document de 1255 fa novament menció d'aquest mateix lloc: es un decret del Batlle de Barcelona marcant hont els tintorers y batedors podien exercir llurs oficis sense perjudici dels ciutadans[2].

En 1263, en Jaume confirmà'l privilegi donat per en Ramon Berenguer IV d'exempció del cinquè dels tributs a les naus o galeres que eren armades pera lluitar contra'ls Sarrahins; y en 1265 donà un privilegi de concessió de noves mercès y confirmació d'antigues costums referents als tributs que'ls vaixells devien pagar.

La construcció de les primitives Dreçanes en el regnat d'en Jaume I, marca l'època en la qual començà'l bastiment de la marina

1) «...Quia civitas Barchinonæ, divina clementia favente, de bono in melius quotidie ampliatur propter frequentem usum navium et lignorum; cupientes eam et ipsius habitatores nostris beneficiis ampliare; per nos itaque, et nostros statuimus, concedimus et in perpetuum firmiter prohibemus, ne de cœtero ab Arazana, quæ est versus occasum, usque ad novam constructionem, quam fecit Bernardus de Olzeto, quæ es versus orientem, nec ab aqua maris usque ad constructionem domorum, quæ factæ sunt de petra et calce, versus circium, nullus intra spatium dicti loci, audeat construere domos, statica, operatoria, alfundica sive aliqua statica magna, vel parva vel facere aliquam constructionem, vel bassiam, vel aliquod impedimentum facere, nec aliquis habeat ibi locum proprium et certum; sed totum deputetur communi usui ad faciendas, et ibi ponendas et manendas naves, et alia quœlibet ligna, nec aliquis, propter adquisitionem a nobis vel nostris factam et faciendam, vel propter longævum usum, habeat infra dictum locum staticam, domum vel aliquod ædificium, vel aliquem locum proprium vel certum. Si vero aliqua domus, statica, vel aliud ædificium, si ibi fuerint, destruantur et penitus demoliantur, sine omni pœna civili et criminali, quam inde aliquis non surtineat ullo modo. — Barcelonæ V idus Septembris 1243.»

2) «...videlicet, a portali de Camdarà usque ad portale Boquariæ, et a domibus Guillelmi Monetarii usque ad mare, et a portali putei de Moranta usque ad portale contiguo domibus Berengarii de Vilari-Johan, et ab ipso portali usque ad portale Daracianæ contiguo furni quondam Marimundi de Plicamanibus, et ab eodem portali Daracianæ usque ad portal cerrariæ Bujurni.»

real de la casa de Barcelona. En 1266 Barcelona obté'l privilegi de nomenar cònsuls de mar en els llocs ultramarins pera que tinguin jurisdicció y administrin justicia respecte'ls catalans y llurs béns. Aital concessió fou ampliada per altra de 1268. En el mateix any fou donat un manament de que nul extranger pugui haver banc de cambi en Barcelona, ni nolejar vaixells.

No es pas fàcil donar una idea exacta dels tràmits que eren seguits en les construccions navals del XIIIe segle; més sembla que allavors, quan s'emprenia la construcció d'una o varies galeres, el rei, els concellers o senyors que feyen bastir naus, donaven el primer cop de martell al temps d'esser fixada la quilla de l'embarcació, quiscun en la seva.

Referent al preu de les construccions marines, llur valor en el qual eren apreciades, com als manteniments de les galeres armades y de llurs marineries, seria una molt instructiva y curiosa troballa, tractant-se de l'antiga marina dels catalans, quals datos no són pas gaire abundosos.

Per cells referents als XIVe y XVe segles pot esser deduit aproximadament els del XIIIe segle, tenint en compte'l valor y cost de les coses allavors. Aixís, en el XIVe segle, el cost d'una galera de les dites «sutils», completament aparellada, 1.150 lliures barceloneses; una galera de les grosses, 4.600 florins d'or d'Aragó.

Malgrat que en la mar Mediterrania les embarcacions presentaven uns mateixos caràcters comuns propris de l'època, no mancava d'haver bastiments de construcció o tipus especials, tant en la marina de guerra com la mercant, en particular en les de rems, molt cèlebres y formidables a Catalunya. El rey en Jaume, en sa propria *Crònica*, ens parla de naus, galees, galiotes, lenys y corces. Les naus eren les embarcacions més importants. Eren els veritables vaixells de guerra, que conduhien els almiralls, nàuxers o capdills ab llurs tropes més triades. Eren aparellades a la vela y llur quintarada era superior a la dels altres vaixells. Les altres eren embarcacions a rems; també armades, eren destinades a la lluita, y conduhien les tropes de debarcament. La classe de lenys fou un bastiment típicament mediterrani, car sols Catalunya y les repúbliques de Gènova, Venecia y Pisa les possehien.

En pus hi havia les burcies y tarides, les quals servien sols pera transports de mercaderies, queviures, cavalls y bestiar; els uxers, embarcacions provehides de torres de defensa, artilleria y enginys de guerra. Totes les d'aquest agrupament eren de navegació més pesada.

El *Llibre del Consulat de Mar,* en les ordinacions de corsari y armada del XIIIe segle, anomena la «Sagettia», embarcació lleugera conduhint els ballesters; lo seu ofici pot esser comparat al dels torpellers d'avuy; la lluita per sorpreses y retirades ràpides.

En l'arbitratge per les lleudes de Tamarit abans esmentat se parla de «navibus vel lignis alsatis omnes naves, Guarapi, Xalandri, Bucii, Nizardi et ligna alsata», les quals no se servien de rems para navegar, o no podien navegar sense veles; els altres bastiments, «lignis planis», navegaven o podien navegar al rem sense veles. Els primers eren de construcció molt resistent y de nivell molt alçat en llur obra morta, y servien pera fer la navegació d'altura de la mar Mediterrania, a Llevant, Berberia, Balears o Andalusia; les segones servien pera'l comerç de cabotatge a Catalunya, Valencia y Murcia.

Llur magnitut, si en absolut no pot esser comparada a l'actual dels transatlàntics a vapor y a les modernes construccions de guerra, cal dir que la magnitut y condicions navieres augmentaren segons les necessitats dels majors carregaments, a la distancia del mercat marítim a provehir, als perills de les mars a traversar. Els catalans, igualment que'ls altres pobles, seguiren la progressió universal ascendent. En general, pot esser dit que les embarcacions a rem eren molt superiors a les actuals y les de vela no eren pas gaire inferiors als moderns velers.

A mesura que'l comerç y la contractació marítima anaven extenent-se, creixien les necessitats; y l'experiencia millorava'ls medis de construcció naval. Les exigencies de la guerra, també sempre en augment, feyen variar l'estructura, la magnitut y la factura; l'ideal de major vitesa feya modificar les linies de l'arquitectura naval, quiscun jorn augmentant l'importancia de les noves expedicions marítimes, tant guerreres com mercants.

Cal esmentar que en aital època tots els bastiments servien per abdós serveis, de guerra y comerç marítim, car allavors els medis de lluita, tàctica naval, y adhuc les constitucions diplomàtiques de relació entre'ls diversos estats, eren completament diferentes dels usats actualment. L'avenç de la civilisació obligà més tard a una metòdica y absoluta separació entre abdues marines.

La construcció de bastiments de tres cobertes no començà a Catalunya fins a mitjans del XIIIe segle, car en les ordinacions de 1258 sols se parla de naus d'una y de dues cobertes.

Verament es extrany que Barcelona, capital de Catalunya, ab tant tràfec comercial, ab creixent opulença, tant freqüentada y

concorreguda de naus de molt diverses nacions, possehidora d'una floreixent marina construida en grans y ben provehides Dreçanes, no hagués port hont les naus trobessin refugi de les tempestes. Qualques escriptors han pres fonament del fet d'haver bastiments que eren avarats en terra, pera sentar com incontrastable l'opinió dessús la petitesa de les naus en l'esmentada època. Cal tenir present que no tots els vaixells eren tant petits qual calat no fos consemblant a cell de molts bastiments de vela actuals; qualques d'ells mesurant molt grossa quintarada, especialment les naus y galeres, que eren carregades y descarregades dins la mar; sols les petites, aital com avuy es fet en les nostres platges ab els bastiments de pescar, eren issades en terra. Es evident que en els vaixells de navegació d'altura això no podia esser practicat per no haver en aital època enginys a propòsit, car si avuy ab màquines molt potents es possible treure en terra embarcacions de petita quintarada (de 100 tonelades), aital operació es ben difícil y molt costosa de preu pera'l comerç; a més, que no es maniobra pera esser feta quiscun jorn ni'ls bastiments la sofririen gaires vegades.

Axís pot esser deduit de les ordinacions de 1258, hont es disposat que'l comandant de la nau y els mariners no deixin la nau fins que les mercaderies sien descarregades en terra. Noresmenys el comandant pot deixar la nau ab son «scriptore», y eixir en terra llavors que comenci'l descarregament, si la mar es tranquila. Si'l temps esdevingués tempestuós y la descàrrega no podés haver lloc, el comandant tornarà decontinent en la nau, y, si no ho pot fer, la tripulació tindrà plena llicencia y potestat de fer-se en mar o cercar altre port. Això prova completament que les naus romanien sempre en mar. Sols se fa esment de les obligacions de la marineria de treure l'embarcació en terra pels lenys y barques de rems de petita quintarada.

Els bastiments al rem, que constituíen la principal força naval militar en Catalunya y en totes les nacions marítimes de la Mediterrania, servien per la lluita en «corsari» y eren les galeres, lenys, galeotes y saeties. El nombre de rems variava segons la classe y magnitut de la construcció naval. Les majors eren de 80 rems o 40 bancs, ab dos o tres homens a quiscun rem. Les filades de rems eren disposades en forma de pisos de diferent nivell, ab lo qual nombre de rems era duplicat o triplicat. D'aquesta qualitat y no d'altra sembla que provenen les denominacions de bi-remes y triremes, de les antigues embarcacions gregues y romanes.

En tot pot esser dit que Catalunya estava a bon nivell en quant

a construcció, capacitat, forma, defensa de bastiments, sense que celles d'altres paísos fossin superiors als seus.

En aquella edat les guerres, en general, y més celles que eren en mar, se sentien de l'època; els odis de raça y de religió feyen les lluites més crudels; els enginys de guerra y la tàctica militar les feyen més personals y actives. Tantost les esquadres enemigues se posaven a tret una de l'altra, les embarcacions lleugeres evolucionaven, els ballesters llençaven mortíferes sagetes, y l'artilleria grosses pedres y substancies inflamables; aprés venia l'abordatge, en el qual les naus s'escometien ab tota la força de llurs rems o veles. Si una d'elles no s'esquarterava en la topada y no anava a fons, abdues eren subjectades ab ferros y cadenes, y tantost començava un horrorós combat cos a cos. D'aital situació, sens maniobra possible, ne resultava per força un vencedor y un vençut. Les veus de comandament no eren pas sempre ordenades ab serenor, el còmit de l'embarcació essent sovint en mitg de la lluita; ni ses ordres executades promptament ab exactitut pels combatents que atacaven ardidament o's defensaven ab desesperació.

No per això cal pensar coses gaire més esgarrifoses de celles que les actuals guerres produeixen, car si la forma s'es avuy suavisada exteriorment, noresmenys en el fons l'esperit y el poder de destrucció se són indefinidament centuplicats.

Els Catalans, que no passaven per esser els més benèvols, unien a llur valor temerari les costums quelcom barbres de l'època; més, ab tot, tractaven llurs enemics ab noblesa, y els vençuts podien esser ben contents de caure esclaus de nostres passats.

Malgrat que no era ab tanta precisió com actualment, la victoria era deguda allavors a l'inteligencia en l'art nàutic, al talent dels almiralls, a llur superioritat de la tàctica naval, a la lleugeresa de les embarcacions y poder de llurs enginys de guerra, a la disciplina de la marineria, al valor dels combatents, a llur esperit d'unitat y de sentiment de patria. Axís, les nacions vencedores eren celles que havien marina nacional propria, quasi may les que havien marina mercenaria.

Les esquadres s'armaven allavors per un objecte concret, y eren desarmades tantost assolida la fi. Qualques d'elles sortien pels guanys del «cosari». Quiscuna comarca o senyoriu contribuhia en les guerres marítimes ab un nombre de bastiments més o menys crescut, segons els medis a sa disposició de gents y diners. En les lluites marines quiscuna divisió d'esquadra tenia un comandant propri. Això, si era un avantatge per l'estímul que quisqun agru-

pament sentia de fer majors fets d'armes, havia l'inconvenient de no esser pas sempre la subordinació tant exacta com calia al comanadament de l'almirall superior de l'esquadra.

Ensems que bons nàuxers, els Catalans eren en aquells temps de lluites bons guerrers, especialment en llençar la ballesta. En les Ordinacions de 1258, sengles voltes esmentades, es manat, entre altres coses, que tot mariner en servey de ballester deu haver dues ballestes de dos peus y una d'estrep, trescentes sagetes, capell de ferre, perpunt o cuiraça y espasa. Qualsevol altre mariner, malgrat no sia pas ballester, deurà haver un perpunt o cuiraça, escut, capell de ferre, dues llances y espasa. A més, es establert que per quiscun ballester o mariner que no dugui l'armament manat, el comandant del bastiment pagarà 5o sous de penyora.

Referent a la disciplina y a la jurisprudencia de la marina catalana, cal llegir l'excelent *Llibre del Consulat de Mar*. En ell hi ha una descripció completa de tot ço que fa referença als vaixells, a les gents de mar, llur reglament interior, maniobres, noms dels oficis, etc.

Les naus de guerra eren marinades per 100 homes, dels quals devien esser 16 nàuxers y 24 proers. La nau montada per l'almirall, de més magnitut y bones condicions marineres, era escortada de les altres naus, galeres, lenys, tarides, ab les quals formava un sol cos pera'l comanadament, subordinació y maniobra.

Els homes d'armes, equipats com es estat dit, eren cells que lluitaven en els abordatges y servaven la persona de l'almirall fins a perdre llurs vides. Havien el dret d'apropriar-se de tot ço que llurs enemics duyen en l'acte de l'abordatge, la quarta part del botí de guerra y a més de tot ço que'ls era promès per l'almirall pera assaltar y combatre.

Totes les gents de guerra eren sots les ordres immediates d'un «Condestable». Les embarcacions més petites, ço es, galeres, lenys y sageties al rem, havien un comandant, que era apellat «Còmit». La part nàutica era confiada al «Nàuxer». El conjunt de l'esquadra era sots l'alta inspecció, comanadament y responsabilitat de l'Almirall, que havia la direcció suprema.

Aitals savies y pràctiques constitucions, fidelment observades, produiren la fermesa, el coratge y la disciplina que donaren tant de nom a la marina catalana.

A Catalunya les conquestes foren sempre profitoses, car may obehien sols al desitg de conquesta. Aixís, les expedicions militars, en comptes d'empobrir nostra patria, no feyen més que procurar

noves y abundoses riqueses, les quals servien pera engrandir l'industria y el comerç. Els Catalans, tantost se feyen mestres d'una comarca, hi implantaven llurs industries y llur comerç. Quiscuna conquesta, especialment cella de les Balears — pera concretar-nos a l'època d'en Jaume, — acreixia'l tràfec y com conseqüença la navegació mercantil. Catalunya, posada a costat de la Gallia meridional, ab extenses costes a la mar Mediterrania, centre allavors de la civilisació, del comerç y de les contractacions, profità de sa situació y fou de totes les nacions de la Península cella que anà capdavantera en la cultura, civilisació y comerç, car rebé abans y sempre, ab més intensitat que cap altra, les influencies d'Orient y d'Italia. A més, el continuat tracte ab països llunyans, el coneixement d'altres terres, llengues y costums, feren adquirir als catalans una cultura molt superior a cella de les nacions tancades entre montanyes, ensems que agullonaven llur inteligencia y enginy, estimulaven llur volença pera contrastar l'influença d'altres pobles tant comerciants y marins com ells, y guanyar nous mercats a llurs productes. D'ací ve aquella sagacitat en combinar usatges y pràctiques, que'ls catalans establiren en llurs ports, y reculliren en un monument escrit en nostra llengua com es el *Llibre del Consulat de Mar*, primer codi de jurisprudencia marítim conegut a Europa en l'Edat Mitjana, observat per més de quatre segles com única judicatura consular de la mar Bàltica entró Constantinoble y base del modern codi marítim-mercantil de nacions tant avençades en marina com Anglaterra. Aquest monument de llegislació marítima — pesi als que fan semblant d'ignorar-ho — es un testimoni perpetual, inesborrable, de nostre comerç, de nostra civilisació, de nostra justicia, de nostra llengua, de nostra cultura, de nostra raça, en fi, de nostra patria, que jamay podrà esser destruhida. Les nacions comerciants y marines són sempre les més civilisades. Axís se pot dir que'l comerç, si corromp a voltes les tradicions pures, suavisa sempre les costums barbres.

En el gloriós regnat d'en Jaume fou quan el comerç prengué un grau d'extensió y prosperitat fins allavors jamay assolit. Lleys, privilegis, concessions, conquestes, tot pren ja un caràcter de fixesa com ideal polític, y juntament ab la necessitat d'instaurar cònsuls de comerç a les terres ultramarines en 1266 marquen un estat d'abundor, riquesa y prosperitat remarcable, adhuc als mercaders extrangers que, atrets per la febra dels negocis, venien establir-se a Catalunya. En nostra ciutat el principal moviment comercial era en els carrers vora riba-mar, y la corporació de comerciants tingué sa

representació en el Concell Municipal de Barcelona creat en 1257.

El comerç català no era pas reduit al tràfec purament passiu, ni tant sols era concretat a l'economia: ço que sostingué'l tràfec marítim fou l'exportació de sos fruits y productes de fabricació nacional.

Entre'ls articles comerçables poden esser comptats tots cells que són en el reglament de lleudes de Barcelona ajustat pel rei en Jaume l'any 1221, en la tarifa del port de Tamarit (any 1243), y celles del port de Coplliure, en el Rosselló. Els principals són pells, cuiros curtits, mèl, sal marina, safrà, vi, oli, pèga, sèu, quitrà, fustes, vidriats, xarcia, cordes, lli, cànem, espart, cotó, llanes, sedes, farines, moles de molí, fruites seques, tapiços, ferre, coure, plom, estany, etc.

Una de les seccions més importants era l'exportació de manufactures de seda, cotó y llana, quals industries eren molt fortes en l'any 1271; Lleida per sos famosos draps; Gerona, Sant Daniel, La Bisbal, Banyoles, Perpinyà, Valls y Tortosa eren centres de manufactures de llana, y provehien d'elles els mercats de Nàpols, Sicilia, Sardenya, Egipte, Siria y altres terres de Llevant.

Altre comerç monopolisat pels catalans en tres segles es cell dels corals pescats en nostres costes, en especial a Cadaqués y Bagur. Aquestes pesqueres eren més abundoses en les costes de Berberia, hont els catalans anaven extreure tant bell producte marí, que era transportat y obrat a Catalunya.

Els catalans rebien de primera mà, procedent dels ports d'Egipte y de la Siria, les pedreries fines, l'or, argent, de les quals ne feyen un gran tràfec al restant de l'Europa.

Els reys de la casa de Barcelona havien llur major confiança en nostra marina per tots els fets més ardits y perillosos. La predilecció de nostre rei per la marina es provada pel raonament d'en Jaume adreçat als aragonesos llavors que'ls parlava dels socors que ells devien aportar pera la guerra contra'l maurs d'Africa y d'Andalusia. «Perdut lo reyalme de Mallorques,—deya,—no sols Catalunya perdria l'imperi e poder absolut en la mar pera sa llyure navegació e comerç, més Aragó tornaria sofferir de les invasions dels serrahins.»

En l'any 1269, llavors que en Jaume volgué empendre l'expedició a Terra Santa, formà una esquadra de naus catalanes, nomenà almirall an en Ramon Marquet, famós marí de Barcelona, a qui confià tot ço qui pertanyia a la susdita esquadra, y escullí pera sa persona la nau comanada pel mateix almirall. Les forces navals

eren tant considerables a Catalunya, que'l mateix rei feu palesa declaració de la seva satisfacció pel bon estat de la flota, tant aparellada y provisionada de queviures y municions de guerra; y rengracià a compliment son almirall en Ramon Marquét, a qui digué quant admirava'l poder de la nostra terra pera bastir, armar y nolejar tant promptament les esquadres.

Els Catalans, pera totes les expedicions marítimes fetes del XIIIe al XVe segles, pera totes llurs conquestes y fets d'armes en mar, no hagueren may de recórrer a subsidis extrangers: nostra marina, bastida, aprovisionada en Catalunya, manada per catalans, fou sola pera realisar els més gloriosos fets d'aquells temps. A Europa, Catalunya era l'única monarquia qué podia vantar-se de no haver admès may per sos fets d'armes vaixells y armes mercenaries, ni d'haver-se confederat jamay que no fos pera portar socors a sos aliats.

Els Papes són cells que de primer emplearen la marina catalana pera assolir llurs empreses. El papa Pasqual II, en 1114, pera l'expedició que ell preparà a Nisa contra'ls sarrahins de les Balears, demanà y obtingué l'auxili d'en Ramon Berenguer III, comte de Barcelona. El papa Eugeni promogué una creuada en 1147 contra Almeria, centre allavors de les riqueses y poder naval dels Sarrahins. L'expedició que ell feu preparar a Gènova fou auxiliada per la marina catalana del comte Ramon Berenguer IV.

Finalment, les expedicions marítimes realisades durant el regnat del rei en Jaume són ja de conquesta per compte propri y ab medis nacionals catalans.

Nostre rei, en sa *Crònica*, parla per primera vegada de la marina catalana a l'ocasió de la projectada expedició a Mallorques.

El tràfec marítim en vaixells era tant considerable que embraçava quasi tot el comerç de l'Africa y era dels primers a la mar Mediterrania. El soldà de Mallorques havia capturades dues naus de mercaders catalans, les quals retenia en son poder. Els prohoms de Barcelona ho digueren al rei, que era en nostra ciutat, si que ell ne fou molt despagat; y feu armar un leny de 60 rems y trameté missatge al rei mallorquí. Aquest reuní a molts mercaders genoveses, pisans y provençals, y els interrogà pel poder del rei en Jaume. Aquells eren molt descontents del gran comerç dels Catalans y aconsellaren al rei sarrahí de no tornar les naus apresades. El missatger tornà a Barcelona y reté resposta a nostre rei, qui devingué molt felló y jurà per Déu que no volia haver nom de rei si ell no prenia per la barba al sarrahí. Aviat arribà l'ocasió.

Com el mateix rei conta en la seva *Cronica* ab aquella senzilla grandor homèrica, a la fi d'un dinar en casa d'en Pere Martell, còmit de galees, ahont nostre gran rei no considerava com menyspreu d'hi dinar, s'entaulà una conversa referent a Mallorques, de la qual foren dites lloances imponderables. Aprés haver menjat, en Pere Martell, davant el rei y sos nobles, dins una cambra d'hont Tarragona era vista en amfiteatre al peu de la mar immensa, coneixedor de la navegació y de les illes per sos freqüents viatges y estades, explicà meravelles d'aquelles terres: digué com eren hermoses y riques; els encants encisadors de llurs costes, la bellesa de llurs paisatges; les costums dels habitants; llur governament; en fi, els descrigué la ciutat al peu de la mar blava en una immensa badia capable d'acullir una ben nombrosa esquadra. En Jaume, jove de 20 anys, ple d'entusiasme, acoblà sos nobles y cavallers y acordaren d'anar conquerir «aquell reialme dins la mar, hont Deus lo volch posar». Tots sabem com els tres estaments o braços del reyalme respongueren. Els nobles oferiren llurs exèrcits, les ciutats marítimes vaixells, el poble els propris fills. En aquell mateix any Corts solemnials tingueren lloc a Barcelona, hont foren precisades totes les coses pertanyents a la projectada expedició. Representant el braç popular era en Pere Grony, qui llevas en peus y en nom de Barcelona prometé totes les naus y lenys de la ciutat. Tantost un sol pensament somogué la nació y febrosa activitat trontollà totes les encontrades. «E lo rey — diu en Desclot — feu-se venir en Ramon de Plegamans, hun rich hom de la ciutat de Barcelona, e dix-li que fos procurador de son fet e que fes fer galeres e tarides e llenys pera apportar cavalls e cavallers e vianda e civade e ginys. E aytantost com lo rey ho hac manat, en Ramon de Plegamans feu fer galeres e tarides e altres llenys; e feu fer bescuit, e ajustar farina e forment e civada e peix salat».

(Acabarà) D. GIRONA Y LLAGOSTERA

SECCIÓ D'ESPORTS DE MONTANYA

En el número prop-passat donàrem compte del projecte de creació de dugues noves Seccions dins del Centre Excursionista de Catalunya, publicant la circular enviada als senyors socis per la Comissió Organisadora de la de Geologia y Geografia Física.

A continuació publiquem la que han fet circular els senyors

organisadors de la d'Esports de Montanya, qual objecte se desprèn del contingut de la mateixa.

«Dins dels diversos aspectes en que's presenta la gran obra de l'excursionisme català, n'hi ha hagut un que ha sigut descuidat fins al present, sens dubte per la por de separar-se del caràcter científic o educatiu que sempre han tingut y han de tenir les nostres primeres y més importants entitats excursionistes, qual activitat y influencia s'ha deixat sentir dins totes les modalitats de l'actual renaixement nacional de la nostra Catalunya.

»La por de convertir el nostre excursionisme en un mer passatemps o donar-li un caràcter essencialment esportiu, es avui una traba que ha de desaparèixer per oposar-se al foment d'un aspecte de l'excursionisme que, tenint un caràcter artístic y utilitari, no ha de deixar d'esser objecte de l'atenció del nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

»La nostra terra catalana té per corona y digne remat la gran serralada pirenenca, hermosejada per la Natura ab ses gales més preuades, y que va destriant-se formant valls y carenades de les quals se desprenen importants contraforts que uneixen tot el terrer de la nostra Catalunya, arribant fins a sa planuria, d'ont s'aixequen alteroses les serres del Montseny, Montserrat, Sant Llorenç del Munt, Prades, Montsant y Ports de Beceit, entre altres que són camp obert no sols a l'estudi, sinó a la mera contemplació de tot aimant de l'Art y de la Bellesa. Y si totes aquestes montanyes y serralades són hermoses al veure-les rublertes de verdosa catifa o gran vegetació, o bé al contemplar el seu aspecte de portentosa tristesa al presentar llurs descarnades ossamentes y llurs grandiosos cimalts esmicolats per l'acció dels mateixos elements naturals, ho són encara molt més al trepitjar-les en plena hivernada cobertes ab llur mantell de blanca neu, que'ls escau com a llur natural y més escaient ropatge, atractívol sempre a l'esguard d'un temperament d'artista.

»Doncs bé: a fomentar les excursions que tinguen per objecte la contemplació d'aqueixes grans belleses creyem que ha d'obeir la creació dins nostra entitat d'una nova secció que hem de mirar neixi ben forta y ben robusta. Desde un quant temps un bon aplec de nostres consocis venen dedicant-se a fer sortides hivernenques d'aital naturalesa, y tots ells han esdevingut entusiastes de la nostra montanya, d'aquestes excursions y de la creació d'una secció especial pera'l foment de les mateixes.

»Més pera realisar-les ab tot èxit, pera fer-les practicables arreu, pera apartar les dificultats que a voltes se presenten, es necessari 'l maneig de tots aquells utensilis que, com els skis y les luges, en llurs diferentes varietats, tant faciliten aquestes excursions, donant per altra part lloc als nombrosos esports d'hivern, tant practicats en els països del Nord y en les vessants dels Alps, del Jura y dels mateixos Pireneus.

»An aquesta necessitat, a omplir aquell buit, vindrà la creació de la *Secció d'Esports de Montanya* que'ns proposem crear dins del nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

»El nostre Montseny y el nostre Pireneu són camp ben abonat pera la pràctica d'aquests esports, pera la realisació d'aquelles excursions. Aixís s'ha de regonèixer després de les diverses proves fetes darrerament per bons amics nostres que ab l'ajuda de skis y luges han realisat ja alguna excursió per les seves encontrades.

»A més del caràcter artístic y de natural expansió que hem senyalat an aquestes sortides, que veyem ben dignes d'estímul, no hem d'oblidar tampoc l'altre caràcter pràctic, utilitari, humanitari si 's vol, que també se'ls ha de regonèixer. Fomentant aquestes excursions, extenent l'ús dels skis, se té un medi pera cambatre'l perill d'isolament que durant els hiverns rigorosos castiga a les petites poblacions de l'alta montanya; el coneixement y la pràctica d'aquests utensilis privarien moltes voltes les desgracies que cada any hem de plorar y de les quals són víctimes els infeliços que's veuen obligats a passar els ports d'aquella gran serralada pirenenca.

»Es per això que hem cregut convenient la creació de la *Secció d'Esports de Montanya*, a la que creyem no faltarà la vostra cooperació, a qual fi preguem volgueu donar el vostre assentiment inscrivint-vos en l'esmentada Secció, quals tasques no dubtem seran ben profitoses pera'l fi que ve perseguint el Centre Excursionista de Catalunya. — Eduard Vidal y Riba, Jaume Baladia, Manuel Miret, Lluís Valls.»

REVISTA DE REVISTES

Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa, segon trimestre de 1908.

Continua la publicació dels tres mateixos treballs que contenia'l passat número y que són els següents: *Malaca, últimos descubrimientos de la Alcazaba; La Junta de Gerona en sus relaciones con la de Cataluña*, y *Anals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona.*

Boletín de la Real Academia de Buenas Letras, segon trimestre de 1908.

Conté un treball d'en Joan Cabré descrivint els *Objetos ibéricos procedentes de las excavaciones de Calaceite;* altre de nostre company senyor Carreras y Candi sobre *Lo sacomano de Roma del 1527;* altre del senyor Gimenez y Soler sobre *La Corona de Aragón y Granada*, y la continuació d'altres ja anunciats en números precedents.

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, Maig de 1908.

Publica, entre altres treballs ben curiosos, y a més de la continuació de sa interessant secció de *Paremiologia comarcana*, un article sobre *Qual-*

cunes consideracions sobre la delimitació de les comarques catalanes, en el que s'estableix el criteri de l'articulista en aquesta qüestió, senyalant els més importants factors a tenir en compte pera'l bon llindament de les comarques catalanes y la forma mellor, a son juhí, pera la constitució de l'assamblea o Congrés Geogràfic català que oportunament diguerem tractava d'organisar el nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

La Montagne, Juliol de 1908.

Publica un bonic article del L. Fontan de Negrin *Sobre'ls cims*, com interessant episodi de la vida alpina; un d'E. Rochat sobre'ls *Glaciers de Sellettes y Coll d'Olan;* y altre referent als *Camins de montanya*, per C. J. M. Bernard.

Publica, ademés, la Crònica mensual y la Crònica alpina, rublertes d'interessants datos pel coneixement de la vida alpina y de la de l'important Club Alpí Francès.

Com de costum, completen aquest número notables ilustracions que acompanyen els treballs insertats.

Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda, Abril y Maig de 1908.

Publica, ilustrats ab gran nombre de gravats, els següents treballs: *Jaume I y la ciutat de Lleyda* (continuació), per Rafel Gras; *Notes folk-lòriques*, per Lluís Izquierdo, y la ressenya d'una excursió a Camarasa.

Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana (Palma), Juliol 1908.

Conté, entre altres, un treball titolat *Un manuscrito sobre los Franciscanos en Baleares*, del P. Atanasio Lopez, O. F. M., y un de D. Antoni M.ª Alcover, pbre., que l'encapsa *Folk-lore Balear. Tradicions populars mallorquines.*

Revista Musical Catalana, Maig y Juny de 1908.

Publica'l discurs del mestre Nicolau en la «Festa de la Música Catalana» y bon nombre d'erudits treballs, entre'ls quals s'hi compta la segona serie dels *Músics vells de la Terra (segles XVII y XVIII).*

Publica també ressenyes de les excursions fetes per l'«Orfeó Català» a Vich y a Igualada ab motiu del viatge de l'infanta María Teresa.

Boletín de la «Sociedad Castellana de Excursiones», Juny de 1908.

Els més importants treballs que inserta són: *Excursión á Burgos*, per D. Jesús Asensio; *La Catedral de Burgos*, per D. Vicente Lampérez, y el *Convento de la Santísima Trinidad de Burgos. Capilla y Sepulcro de Medina.* per D. Luciano Huidobro, tots ells ab nombrosos gravats y fotogravats intercalats.

Boletín de la «Sociedad Española de Excursiones», 2.ⁿ trimestre 1908.

Els treballs que conté, junt ab nombrosos gravats, són: *Santa Marta*

de Tera, estudi d'un vell monastir de Zamora, per M. Gómez Moreno; la continuació del magnífic treball de D. Pelayo Quintero *Sillas de Coro españolas;* un estudi històric, *Orígen de Oviedo*, per Fortunato de Selgas; y, finalment, la continuació de l'article *Monumentos artísticos de Vizcaya*, de D. Pedro Vázquez.

Bollettino dell'Alpinista, revista bimensual de la «Società degli Alpinisti Tridentini», Maig-Juny 1908.

Està dedicat principalment al Congrés poli-esportiu que dita Societat celebrarà a últims d'Agost, y qual programa, molt interessant per cert, publica en tota sa integritat.

Rivista mensile del Touring Club Italiano, Juliol 1908.

Resulta sumament interessant aquest periòdic pels magnífics articles que ab gran nombre de gravats publica. Els més interessants són: *Il Concorso d'Alberghi del Touring*, acompanyat dels plans y dibuixos dels projectes presentats, que són hermosos, y la ressenya d'una excursió del Simplon al Sant Bernat, y a més dos articles dedicats a l'historia de la locomotora y de la màquina per volar.

Mitteilungen des Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins, 30 Juny-15 Juliol.

El número 12 (30 de Juny) està dedicat quasi especialment a la terminació de l'article sobre'ls itineraris pels Alpes, del professor H. Cranz de Stuttgart, essent l'objecte d'aquesta última part la regió de l'Engadina.

Bulletin du C. A. F. — Section du Canigou, Juny de 1908.

Publica, entre altres treballs, els següents de remarcable interès: *Quatre dies en skis per la regió del Carlit*, pel Cap. Garnuchot, ab quatre gravats; *Cascada dels Inglesos*, ressenya d'una excursió a la vall de Sant Vicens (Canigó), per H. Carcassonne; *Notes sobre'l Canigó*, ab quatre gravats, per Emili Belloc; *Observacions sobre una nova via d'ascensió al Pic de Canigó*, per J. Escarrà. Publica també un extracte de la conferencia donada per M. Gaurier a Perpinyà; l'acostumat Correu de París, de M. Lefrançois, y la Crònica de la Secció ab notes de varies excursions realisades darrerament per diferents socis del C. A. F.

Bulletin de la Société Ramond.

Procedent de les oficines espanyoles del Cambi Internacional de publicacions, acabem de rebre aquesta important revista, una de les més notables y més antigues que venen apareixent referent al Pireneu. Els números darrerament rebuts del portant-veu de la «Société Ramond», de Bagnères-de-Bigorre, són els corresponents a l'any 1906 y primer semestre de 1907, contenint una serie de treballs notables sobre exploracions pirenenques, entre'ls quals podem citar: *La serra de Montarto*, acabat estudi per L. Le-

Bondidier, y una nota bibliogràfica del mateix sobre *Baläitous y Pelvoux*, de H. Béraldi. Publica igualment diversos treballs científics y històrics, y un de H. Gaidoz: *Estudi del Folk-lore a França y a l'Extranger*, en el qual no's diu re de nostra terra, a no esser la lleugera afirmació de que aquests estudis «sont aujourd'hui florissantes à peu près partout en Europe, sauf en Espagne».

Memorias y Revista de la Sociedad Científica «Antonio Alzate». — Mèxic.

Acabem de rebre'ls números d'aquesta important publicació corresponents al darrer semestre de l'any passat, contenint notables treballs científics, entre ells un sobre *Supersticions dels indis mexicans;* altre sobre *Geologia química del Estat de Durango*, y un tercer referent a *Influencies de les grans altituts sobre l'organisme.*

A més hem rebut gran nombre d'altres revistes, entre les quals s'hi compten *Imer*, *O Instituto*, *Boletín de la Institución libre de Enseñanza*, *Hojas selectas*, *La Fotografía Práctica*, *Revista de Menorca*, *Revue Catalane*, etc. — F. K. C. y E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

JULIOL 1908

VISITA A L'EXPOSICIÓ HISTÒRICA DE LA GUERRA DE L'INDEPENDENCIA A CATALUNYA, CELEBRADA A IGUALADA. — Tal com haviem anunciat desde aquestes mateixes planes, durant el mes de Juny va celebrar-se a Igualada aquella Exposició Històrica, que resultà realment d'una importancia ben digna de la ciutat que l'havia organisada, a lo qual sens dubte ha contribuit d'una manera principal la bona intenvenció del Director tècnic de la mateixa, nostre benvolgut amic D. Joseph Fiter y Inglès.

Havent tingut la Comissió Organisadora de la dita Exposició la delicadesa d'invitar especial y corporativament al nostre CENTRE pera efectuar una visita oficial a la mateixa, va realisar-se aquesta'l dia 5 del passat mes ab assistencia de vintitrès senyors socis, entre'ls quals hi figuraven els senyors Torras, Danés, Gaza, Galbany, Kirchner, Vintró y Vidal y Riba, com a individuus de la Junta Directiva.

A l'estació d'Igualada foren rebuts nostres companys pel senyor Alcalde d'Igualada, que saludà afectuosament als arribats, donant-los la benvinguda, per l'esmentat senyor Fiter y pel senyor Bas y Jordi, soci delegat del CENTRE y president de la Comissió Organisadora de l'Exposició, que anava acompanyat dels individuus de la mateixa senyors Gabarró y Morera.

Acompanyats de dits senyors, se dirigiren a l'Ateneu Igualadí, en qual local hi havia instalada dita Exposició, essent rebuts pel seu president y tinent d'alcalde d'aquella ciutat D. Marian Munguet, pel senyor Serra y Constansó, diputat provincial per aquell districte, y per diferentes altres persones que s'aprestaren a fer-los més agradosa la visita en aquell lloc.

Totes les instalacions d'aquella interessant Exposició de mobiliari, indumentaria, quadros, dibuixos, fotografies, llibres, documents y objectes diversos referents a l'anomenada guerra de l'Independencia a Catalunya, varen esser degudament visitades y celebrades per nostres companys, examinant entre ells els diferents objectes aportats a l'Exposició pel nostre CENTRE.

A la tarda, després de dinar, va visitar-se la Casa Consistorial, ont foren rebuts pel senyor Alcalde y Secretari de l'Ajuntament, que obsequiaren als visitants ab pastes y vins generosos, dirigint paraules d'enaltiment pera la nostra entitat. Seguidament visitaren l'iglesia parroquial, ab el seu tradicional Sant Crist, dirigint-se després vers l'estació del ferro-carril pera retornar a nostra capital, lo que varen realisar, quedant molt complaguts y agraits de les atencions y obsequis de que varen esser objecte durant la seva curta estada en aquella ciutat.

RESSENYA DE L'EXCURSIÓ A LES ILLES BALEARS. — El divendres dia 3 de Juliol tingué lloc en el gran Saló de Cent de Casa la Ciutat la darrera conferencia o sessió d'aquest curs, en la qual el nostre company D. Joseph Galbany y Parladé va donar compte de l'expedició fa poc realisada a les Illes Balears ab motiu de la commemoració del VII Centenari del naixement de l'alt rey en Jaume I *el Conqueridor*.

Res direm del treball del senyor Galbany, perquè, apart de les lleugeres noticies que d'aquesta excursió varem donar en el nombre passat, oportunament publicarem una detallada Crònica de la mateixa, deguda a la propria ploma del senyor Galbany. Sols cal fer constar que dit company va ser molt felicitat tant per son treball com per la part que tingué en l'organisació d'aquesta sortida. Igualment foren molt aplaudides les projeccions fetes durant la sessió dels clixés obtinguts en el transcurs de l'excursió pels senyors Font, Gaza y algun altre que sentim no recordar.

XALET-REFUGI D'ULL DE TER

Tal com indicavem en el número anterior, a començos del passat Juliol varen rependre-s les obres de nostre primer Refugi pirenenc, les quals han continuat seguidament, y avui dia's troben ja ben avençades, podent assegurar que al vinent mes podrà celebrar-se la festa de la cobertura del mateix. Igualment aquest estiu

podran termenar-se 'ls trespols y envans, deixant-lo quasi acabat per poc que'l temps hi ajudi. En el prop-vinent número darem més detalls referents a l'estat de les obres.

A continuació va la llista de suscripció, que continua oberta, y en la qual no dubtem que prompte hi figuraran tots els nostres consocis y tots els aficionats y aimants de l'excursionisme català:

Suma anterior, 9.903'90 pessetes; Joan Girona y Vilanova, 50; Josep Darnis, 10; Josep M.ª Pascual, 25; Ignasi Girona, 150; Elvira Jover, Vda. de Vidal y Ribas, 100; Francisco Puig, 5; Josep de Sangerman, 5; Dionís Tió, 5; Joan Salat, 5; Antoni Guasch, 5; Carles Rovira, 5; Ernest Castellar, 50; Joan Sala, 5; Joan Rosals, 25; Rosend Serra y Pagès, 25; Guillem A. Tell, 25; Antoni Constansó, 25; Pere Bulbena, 10; Joan Nogués, 10; Emili Guillem Schierbeck, 25; F. Cuatrecases y Sistach, 10; Marcelí Coll, 25; M. I. Ajuntament de Ribes, 25; Ricard Zaragoza, 25; Raimond d'Abadal, 50; Francesc Codina, 50; Pere Basté, 25; Albert Escubós, 50; M. Dalmau Oliveres, 100; Josep Bertran, 50; Josep Mansana, 100; Ròmul Bosch, 25; J. Roig, 25; Alvar Mestres, 10; Ildefons Suñol, 25; Pere Arnó, 25; Fèlix Maristany, 25; Enric Collaso y Gil, 100; Josep Collaso y Gil, 100; Josepha Puigsech, Vda. de Sanz Selma, 100; Bartomeu Recolons, 50; Ramon Riera, 10; T. Rius y Torres, 50; Festival al Park Güell en 22 Març darrer, 1.110'75; Josep Bachs y Calderó, 10; Josep Batlló, 50; Emili Cabot, 25; Josep Pella y Forgas, 25; Martí Escardíbul, 10; Josep Tarragó, 10; Enric Llorens, 25; Antoni Mas, 5; Martí Botey, 10; Lluís Botey, 10; Francisco Carulla, 25; Felip Bertran, 50; Jaume Sala y Raventós, 50; Artur Bulbena, 50; Josep Mateu, 50; Josep Vilaseca, 50; Joan Coma y Cros, 50; Wifred Coroleu, 10; Ignasi Sala, 25; Frederic Bordas, 25; Arnald de Mercader, 30; Jacinte Puget, 25; Rafel Puget, 25; Carles Reynals, 25; Domingo Domingo, 25; Claudi Abella, 5; Emili Ferrer, 10; Duc de Solferino, 100; Jaume Massó y Torrents, 50; Ramon de Casanova, 50; Francisco Bach, 50; Joaquim d'Alòs, 25; Juli Vintró, 50; Alfons Piferrer, 25; Círcol del Liceu, 100, Ribas y Pradell, 150; Adolf Gabarró, 25; Francesc Torres, 10; Antoni Bonastre, 10; Josep Cuyàs, 5; Salvador Bordas, 15; Joan Pagès, 30; Francisco Casaponsa, 25; Eusebi Pujol y Francisco Molas, 25; Joan Sau, 20; Joan Galí, 10; Francisco Perals, 8; Leandre Jover, 100; Pere Arnau, 25; Clapés y C.ª, 15; Josep Clapés, 25; Modest Bosch, 10; Hermenegild Puig, 10; Girona y Moragas, 10; Tomàs Jansà, 15; Romuald Torres, 25; Josep Totau, 25; M. I. Ajuntament de Ripoll, 100; M. I. Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses, 25; Lluís Valls, 25; Lluís Muntadas, 25; Leonci Soler y March, 50; Joaquim Abella, 25. — Total recaudat fins avuy dia, 14.637'65 pessetes.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

Any XVIII Barcelona, Setembre de 1908 Núm. 164

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIONS PER LA CATALUNYA ARAGONESA Y PROVINCIA D'OSCA

(Acabament)

SIXENA

Al arribar a Sixena la casualitat nos deparà lo conexement d'interessants particularitats referents a la població que acabavem de passar, la que los aragonesos conexen ara per *Velilla del Ginca* y que per los catalans sempre ha sigut *Vilella* (y també Villella), es dir, diminitiu de *vila*.

En efecte, la vila romana que ha donat nom a *Vilella* ha aparegut cavant la terra, posantse de manifest grans mosaichs, que lo agricultor ha trocejat implacablement, fent servir, los pans del hermós treball mussiu, per formar parets, no lluny de l'actual carretera. Trayent-los de dites parets, l'escriptor aragonès Marian Pano conserva interessants fragments a Çaragoça, procehints de les despulles venerandes de la primitiva *Vilella*.

En lo sigle XV la llengua catalana perdé visiblement sa esfera d'acció a Vilella, puix en la segona meitat del mateix los seus pàrrocos alternen partides catalanes ab altres en castellà, fins que en lo sigle XVI acaben per abandonar-se totalment les partides escrites en català.

La circumstancia d'esser lo primer poble de parla aragonesa dels del peu de la carretera, dóna lloch a que la gent de Fraga los hi dediquen coples semi-burlesques, com la que continuam:

Les xiquetes de Vilella
a la *llum* diuhen *candil*,
a la *finestra*, *ventana*,
y al *julibert*, *peregil*.

Més la veritat es que a Vilella parlen simultaniament català y aragonès.

Tot lo territori atravessat pertany, en lo eclesiàstich, al bisbat de Lleyda, del qual lo monestir de Sixena n'es hu dels llochs extrems.

Lo capellà de les monges de Sixena, previament enterat de nostra excursió, nos esperava al peu de la carretera, que distarà de 100 a 200 metres del monestir. Aquest se troba solitari entre'ls

Sixena: Vista general del monestir de monges de Sant Joan de Jerusalem fundat en 1187 per la reyna Sanxa, muller de nostre rey Anfós I

pobles de Villanueva de Sixena y Sena, en territori una mica accidentat a la esquerra del riu Alcanadre, riu que, formant-se a la serra de Guara, desaygua al Cinca a Vallovar. Nos haviem citat allí ab l'arquitecte Ubalt Iranzo; prò, per les dificultats de comunicacions que sempre hi ha en aquelles terres, no'ns ajuntàrem fins a Osca al endemà.

Lo monestir de Sixena es sumament característich y presenta fesomía propria, tant per l'edifici, com per les pràctiques que allí s'observen. Ha sigut possessió remota de la Orde de Sant Joan de Jerusalem, ab lo qual volem dir que no fou de les anexionades ab motiu de la extinció dels Templers. Després de les grans adquisicions territorials de Ramon Berenguer IV, com a conseqüencia de la conquesta dels reyalmes sarrahins de Tortosa y Lleyda en 1158, obtingué aquella Orde una donació d'importancia. Lo Com-

Sixena: Enterraments de la reyna Sanxa y de son fill lo rey Pere I

te-Rey li otorgà les Coves de Remolino, ab sos termes, situades entre Pola y Pradella; Sena y Sixena en la ribera del Alcanadre; tres molins en Algoria; un lloch entre Amposta y lo mar, hont s'hi poguessin construir pous; la terra que hi ha al peu de la roca Vallesa fins al riu Ebre; y un dels dos castells de Cervera o de Cullera, quan los conquerís dels sarrahins.

D'aquí arrenca, donchs, la possessió de Sixena pels Hospitalaris. Una imatge de la Mare de Déu fou objecte de gran veneració, motivant que en 1187 hi fundés un convent de dònes la reyna d'Aragó Donya Sanxa, la qual hi està enterrada, al ensemps ab son fill lo rey Pere *lo Catòlich*, tant desastradament mort a Muret. Son net Jaume I volia semblantment esserhi enterrat, segons promesa que ell féu per escrit y se conserva en lo convent de Sixena[1]. Si això s'hagués complert, hauria lliurat a ses mortals despulles dels vils ultratges del any 1835. No volem dir que les monges de Sixena no haguessin vist pertorbada la pau d'aquell lloch solitari per la cridoria d'una partida incendiaria, que ab feixos de llenya tractaren de destruir lo monestir y *los papers de censos*, salvantse tot mercès a la sanch freda de la priora Donya Miquela de Rich y Montserrat.

Avuy lo curiós excursionista pot visitar una interessant joya d'art ahont lo romànich y lo gòtich en pugna hi han deixat bellíssim conjunt.

Lo convent, la iglesia, les habitacions dels forasters, les cases dels hortelans y porters, les torres de guayta y defesa y los demés edificis secundaris, formen com un petit poble amurallat, de variada y feixuga silueta, que a les clares mostra, de lluny estant, esser un lloch excepcional.

Les monges no tenen clausura, al revés de les de Barcelona d'igual orde. Estan autorisades per sortir fòra del convent y passejar fins a la carretera. Son hàbit religiós, modificat en lo sigle XVIII, es sumament original per la manera de portar la toca blanca, formant-los aureola rodona que'ls envolta la cara.

Allí's menja en la part destinada a convent y se dorm en les habitacions dels forasters, situades dintre la matexa casa del cape-

1) Marian de Pano: *Excursiones del Ateneo* (*Revista de Aragón*, any V, 1904). Aquest mateix autor publicà en 1883 una monografia de Sixena y actualment (1908) té a punt de donar a la estampa un estudi molt complert y documentat del famós monestir. Bé's necessita, puix les obres del P. Lascuarre. *Jerusalen de Palestrina, Escorial de Castilla, Sijena de Aragon*, y los dos volums editats en 1773 y 1776 pel P. March Antoni Varon sobre lo propri monestir, estan faltades de crítica, ressentint-se de la època en que foren publicades.

llà, en edifici separat. La taula està servida per les germanes o *mitges creus*, com los hi diuhen per denotar que no arriben a esser creus completes o monges professes.

Després dels menjars, la priora y altres dugues monges que conexiem, conversaren una estona ab nosaltres, puix no viuhen ab

Sixena: Lo claustre del convent

l'encongiment que seria de suposar, en monestir tant apartat dels centres de població.

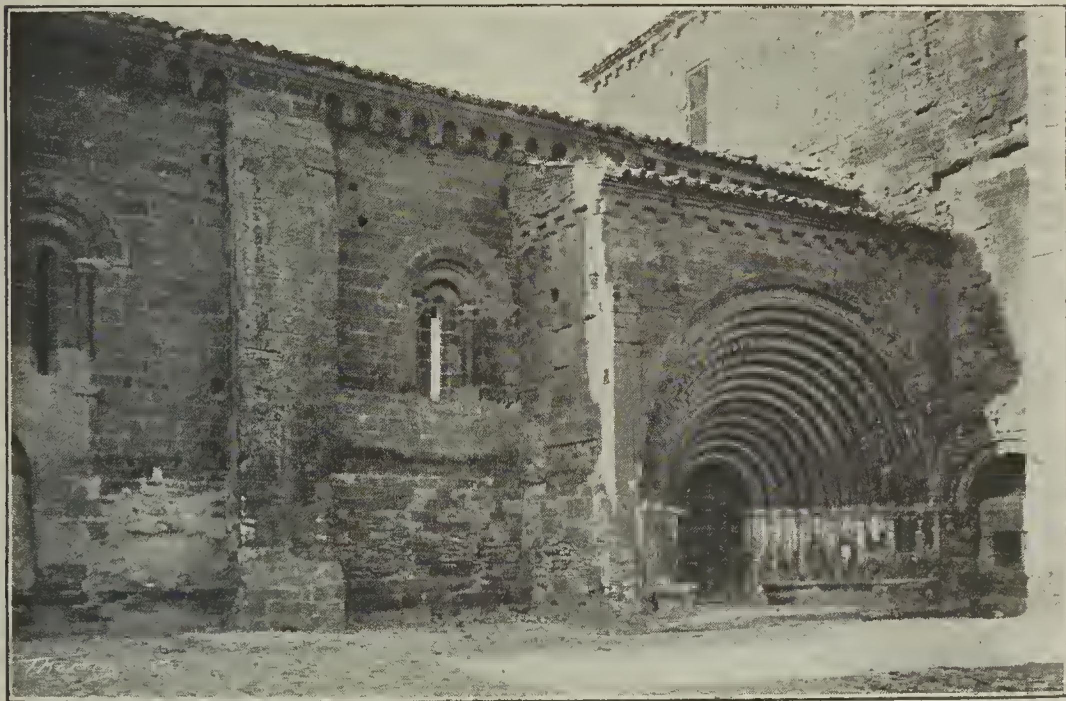
Los edificis més interessants són, sens dubte, la iglesia y la sala capitular. La iglesia, construida en la primera meytat del sigle XIII y tal vegada consagrada en 1258, té la seva entrada al costat d'un gran pati irregular. La formen una serie de tretze arcades concèntriques que li donen majestuós aspecte. L'absis consta de tres cossos semi-circulars, ab finestrals cegats, quals capitells y fris presenten florida ornamentació gòtica del sigle XIII. L'interior, d'una sola nau, té separades les seves dugues terceres parts a fi de servir de chor a les monges. Conté aquest belles cadires gòtiques y lo gran silló de la priora, barroch. Al museu Episcopal de Lleyda

Sixena: Sala capitular, policromada ab belles representacions bíbliques, construhida durant lo reynat de Jaume II

hi vegerem la vella cadira abacial, gòtica, del XIII, segurament la primera que tingué'l chor o la sala capitular. Per més que està molt malmesa, poden apreciar-se algunes imatges y quatre quarters partits per ample creu, los quals són de barres reyals d'Aragó y flors de lli, alternant. La tercera part del respatller està serrat.

En lo chor, en un bon altar, s'hi venera la *Mare de Déu del Chor*, la imatge objecte de gran y tradicional ovació, suposant-se

Sixena: Portalada romànica de la iglesia

que en la primitiva fundació, ocupava l'altar major. D'ella s'en compta piadosa y miraculosa tradició, relacionada ab l'origen del Monestir[1].

Unes arcades obertes en los murs extrems del creuher donen entrada a dugues capelles. Explica l'erudit escriptor Pano que la capella de la dreta, obra del sigle XIV, fou deguda a María Cornel, comtessa de Barcelhos, que hi està enterrada ab ses germanes. En la de la esquerra, altres sepulcres de pedra guarden les despulles de la reyna Sanxa y de son fill lo rey Pere. Dos baguls de fusta poli-

1) Vegi-s *Memoria descriptiva de la imagen de Nuestra Señora del Coro, de la iglesia y monasterio donde se venera, por el Ldo. D. Salvador Mir Casases Pro.* (Lleyda, imprenta Mariana, 1890). En ella se descriu la vella cadira abacial del museu de Lleyda.

cromats, colocats en lo creuher de l'esquerra, mostren les barres reyals d'Aragó combinades ab altres ensenyes: en lo hu d'ells hi observàrem los escachs d'Urgell y la data del 1434. Pertany a Isabel d'Aragó, germana del darrer comte d'Urgell Jaume *'l Desgracial*, que fou monja de dit monestir. En l'altre sols poguerem llegir la data del 1394 [1]. Enfront d'aquests dos sepulcres hi ha un altar ab imatge de la Mare de Déu del Pilar, que porta la data del 1516 y segurament lo nom del autor tapat per un sagrari.

Darrera l'altar major, en la paret, s'han descobert, fa poch temps, interessants pintures murals. Reproduhim la que figura lo davallament de la Creu, pertanyent al sigle XIV.

Lo claustre es gran y senzill, ab un ben cuidat jardí al mitg: està molt malmès y conté en dugues capelles pintures gòtiques del sigle XV, especialment l'altar dedicat a la Mare de Déu del Pilar, que suposen obra del pintor Borrassà. Formen eix claustre una serie d'archs transversals apuntats, separats dos metres y mitg uns d'altres.

Com a més sobressortint, a Sixena, hi colocarem la sala capitular, qual artesonat y pintures són veritable joya d'art. Cinch grans arcades sostenen lo sostre. Una ben treballada viga aguanta les claus dels archs, deixant dotze espays per altres tants artesonats, esplèndidament treballats ab variada ornamentació. Tot lo demés està pintat: los murs y les petxines e intradós dels archs, representant-s'hi escenes y personatges del Antich y Nou Testament. Figura entre les més curioses la pintura de diferents animals del món entrant a l'Arca de Noè. Aquest grandiós departament fou obrat en temps de Jaume II (sigle XIII al XIV).

En hu dels extrems de la sala capitular s'hi veu un preciós Sant Sepulcre d'alabastre policromat, que segurament es obra del sigle XVI.

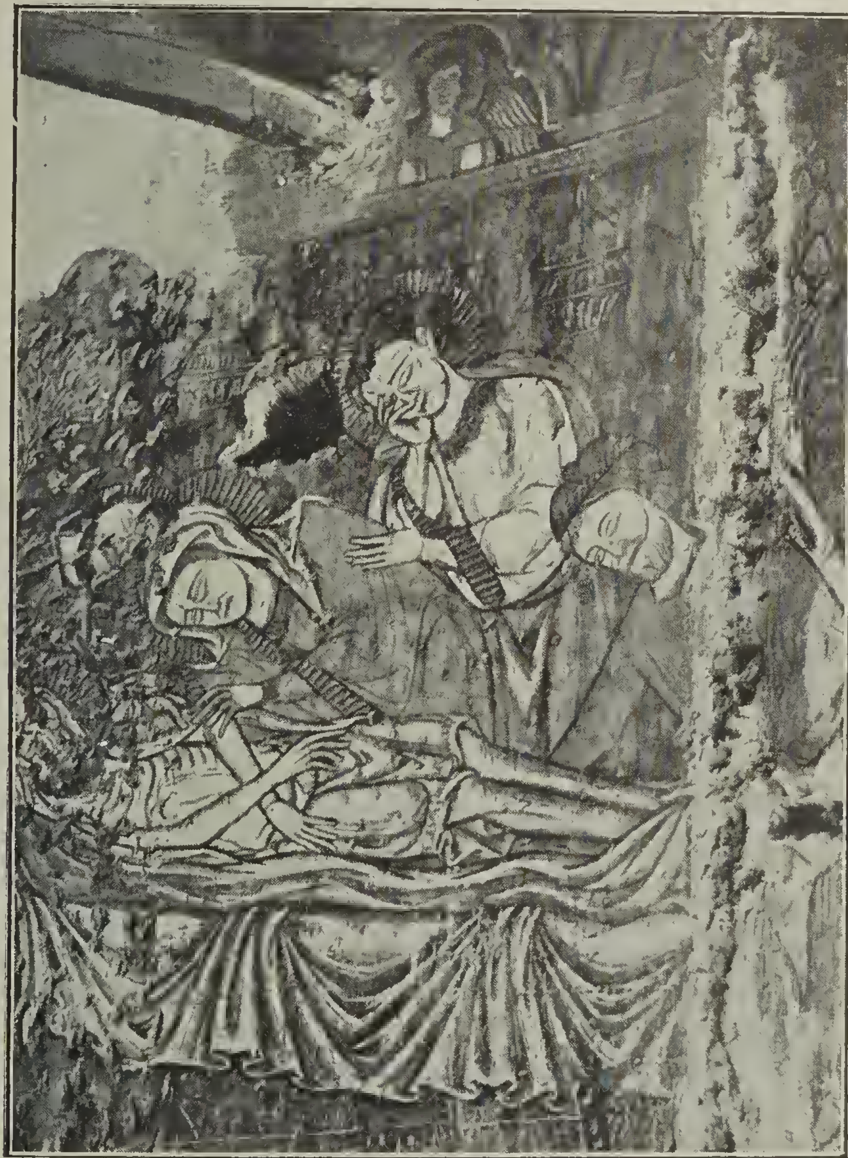
Passant al interior del monestir, mereix esmentar-se la gran sala prioral, de sostre bellament artesonat, obrada en lo sigle XV

1) Aquest sepulcre porta la llegenda *Sepultura de la reverenda e muy noble senyora Doña Francisquina de Erill y Castro, priorissa de Sixena, la cual finó cuatro dias del mes de yenero del anno de mil CCCLXXXX cuatro.* Lo d'Isabel d'Aragó fa temps que no conserva les despulles de la ilustre dama: sa inscripció es: *Aci jau la molt alta senyora dona Isabel Darago de gloriosa memoria, religiosa del monestir de Xixena, del ordre de Sanct Johan de Jerusalem, filla del molt alt Senyor En Pere comte Durgell e vescomte Dager, la qual traspassa daquesta present vida lo primer dia del mes de Juny del any de la Nativitat de nostre Senyor mil CCCCXXXIV.* (Copiat de la mentada obra del Sr. Mir y Casases.)

Sixena: Los absis de la iglesia

per la priora Isabel d'Alagon. Los reys Anfós I y Sanxa estan presidint altra sala ahont, grans pintures damunt tela, representen retratades les priores de Sixena. Són obra del cartoix Bayeu. En

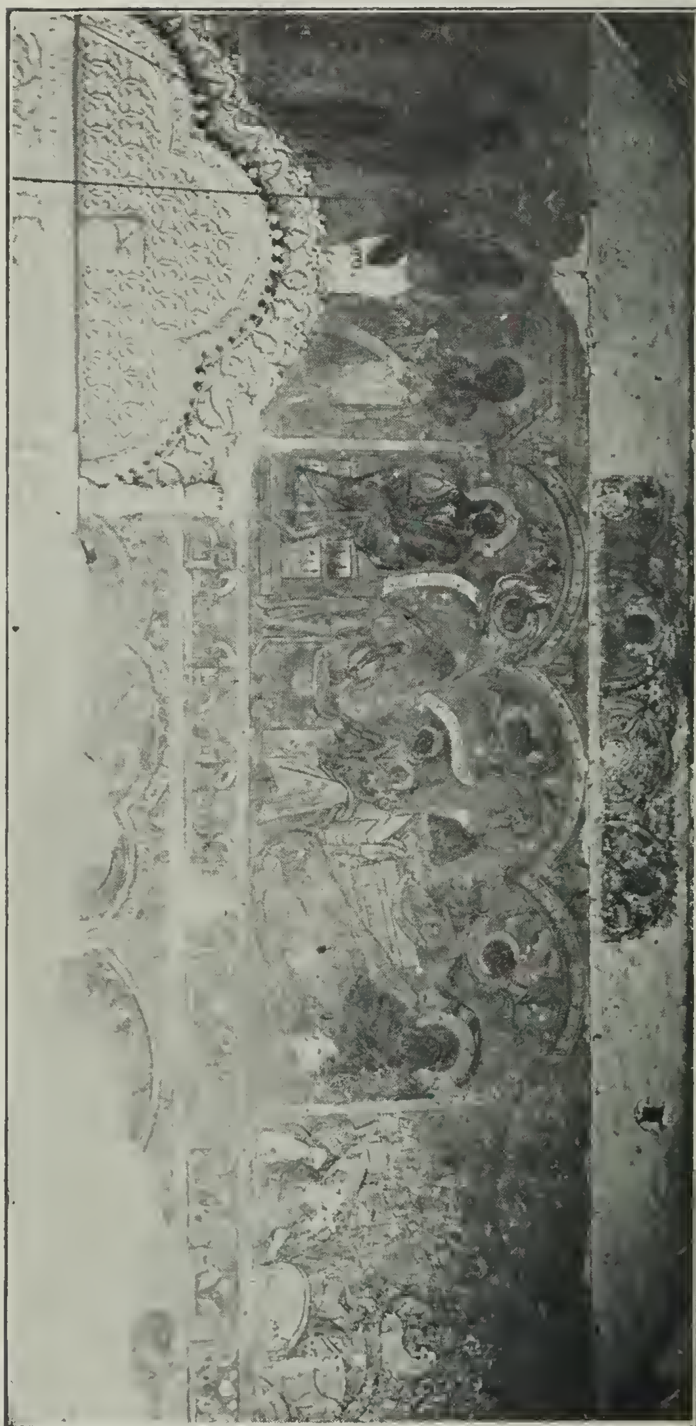

Sixena: Lo Davallament de la Creu

pintura mural del segle XIV

les llegendes apareixen noms molt preclars en la historia aragonesa, començant per la filla del rey Jaume II, la infanta Blanca d'Aragó.

Molt nos hi podriem extendre si volguessim entrar en la descripció d'altres dependencies del monestir, com l'interessant sala que fou dormitori de les monges, les torres de defesa que s'alcen

SIXENA: FRAGMENT DE PINTURES MURALS DEL SIGLE XIV

en les cantonades del convent, alguna de les velles sales gòtiques posteriorment abandonades, etcètera. Prò com no ofereixen detall d'art, les crehem d'interès secundari, passant-les per alt.

Avuy a Sixena, o, millor dit, en los dos llochs vehins de Villanueva de Sixena y Sena, no's parla català: estem dintre de territori plenament aragonès, per son llenguatge. Mes en la Edat Mitjana no s'havia pogut substreure de la influencia de la llengua catalana. Ho proven alguns documents de son arxiu. Vegis un, que'n copiem de la mentada obra de Mir y Casases: «Remenbrança de la covinença entre los omes de Xixena, Sena y Urgelet, sobre la image de la verge santa maria madona nostra, que puis no vol estar en la iglesia de Xixena, que sie portada al toçal mes prop do sta la capella de senyor san Blay que sta en sa terra: si ally no vol star, prenguedla los del lloc de Urgelet e en

son terme o dellà del aygua, poseula e munteu en la capella de madona santa maria, per ço s veygue de lluent e se pusque fer pregaries pero be crehem ques miracle e que vol star en Xixena en lo pantano, puis ally si es posada. Era 1225 in mense ianuario die VIII-». Encara que aquest llenguatge no correspon a la data que's suposa, basta, per nostre objecte, que siga trobat al arxiu de Sixena.

Lo monestir de Sixena celebrà pomposament, en 1888, lo VIIe centenari de la sua fundació, y en lo present any s'aparella a celebrar ab no menor pompa (7, 8 y 9 de Novembre de 1908) lo VIIe centenari de la mort de la reyna fundadora D.a Sanxa, practicant la cerimonia de la coronació pontificia de la Mare de Déu del Chor.

SARINYENA

Per passar de Sixena a Sarinyena, usualment s'aprofita la mateixa tartana correu que ve de Fraga y segueix enllà. La prenguerem a dos quarts de dotze, y a la una erem a Sarinyena, població que's desenrotllà al redós d'antich castell senyorial, alçat en una petita eminencia. Se'n conserven algunes parets, per cert molt insípides, que poguerem seguir y examinar a tot pler, puix no sabiem com passar lo temps, ja que fins a les quatre de la tarda no hi arribava'l tren de Çaragoça, que deviem pendre per dirigir-nos a Osca.

Sarinyena ha tingut en la Edat Mitjana certa importancia comarcal: d'aquí que continga algunes places y bones cases d'aspecte senyorial.

Pertanyé al cavaller català Berenguer de Puigvert, a qui'l rey d'Aragó donà'l castell de Sarinyena junt ab los d'Osera, Oliana, Cambrils, Pedrinyà, Jossa, Fornols y La Espluga.

Lo rey Pere, en 1360, donà a carta de gracia Sarinyena y aldees vehines a Pere de Luna, concambiant-les ab lo lloch de Pinsech, puix tractava de recobrar, per mija d'aquest darrer lloch, la ciutat de Taraçona de Gonçalvo de Lucio. Qual alienació, contradita pels nobles d'Aragó que hi possehien *cavalleries*, provocà una controversia, en la que intervingué'l Justicia en 1366 (22 d'Abril), obtenint que revocas lo rey la concessió predita (19 d'Octubre 1366).

La revocació fou més nominal que real y la casa de Luna seguí dominant a Sarinyena, segons apar de la venda que Pere *lo Cerimoniós*, en 11 d'Octubre de 1373, féu a Pere de Luna, de Sarinyena y aldees, ab la jurisdicció, termes y pertenencies.

Los habitants d'aquells llochs no s'avingueren ab dita dominació senyorial, arbitrant llur enfranquiment y obtenint-lo, pagant a Elfa de Xerica, viuda de Pere de Luna y tudriu d'Anton de Luna, llur fill, una bona cantitat.

Pujats al tren y fet lo indispensable transbort al arribar a Tardienta, serien poch menys de les set del vespre quan arribavem a Osca, encara ab llum de dia, puix era'l 20 de Maig. Al entrar a la fonda de «La Unión» a pendre hostatge, la primera persona ab qui topàrem fou a n'Iranzo acompanyat del delegat del CENTRE EXCURSIONISTA y catedràtich de l'Institut, D. Joaquim Monràs. Ell havia seguit bona part d'aquella interessant ciutat, en vista de no poder arribar-se a Sixena com era son desitg.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

Clixés de Juli Soler

LA MARINA CATALANA EN TEMPS DEL REI EN JAUME

(Acabament)

En Maig era'l temps ajustat pera empendre la conquesta; més les dificultats d'haver prest enllestida una tant magna expedició obligà d'aplaçar-la fins el proper Setembre.

La formidable esquadra era formada de 25 naus grosses, 18 tarides y 12 galeres; a més havia altres bastiments dits trabucs y tartanes, que servien pera'l transport de cavalls, municions y queviures. En tot eren 150 naus grosses, menys dels lenys y les barques. Entre les naus, hi havia una de Narbona, de tres voltes o ponts, y altra de Montpeller, hont embarcaren els aventurers vinguts de la Provença y de Montpeller pera aital empresa. El rei en Jaume era'l comandant de tota l'esquadra; y son nàuxer general o almirall era en Pere Martell, de Tarragona, el millor marí de Catalunya.

Fou disposat que l'esquadra navegaria així com dejús: a l'avantguarda aniria la nau d'en Nicolau Bovet, hont era en G. de Montcada, vescomte de Bearn; a la rera-guarda la nau d'en Carroç; al mitg, totes les embarcacions de carrega voltades per les naus y galeres. El 6 de Setembre de 1229, dimecres matí, l'esquadra se feu en mar del port de Salou ab vent de terra, car eren tant cobejosos de departir-se que no curaven d'atendar bon vent. Tantost

cells qui eren a Cambrils y Tarragona vegeren sortir l'estol, se feren juntament en mar a la vela. El rei dirigia l'embarcament, y a darrera hora arreplegà més de mil homes que, moguts per l'entusiasme general, se presentaren y no havien capigut en els altres bastiments. L'embarcament enllestit, abans d'entrar en la nau, nostre rei donà un esguard a la seva obra: aquell estol ja en marxa; y dins son gran cor tant noble vibrà intensament son amor a la marina catalana, «e faya ho bel veer a aquels que romanien en terra e a Nos que tota la mar semblava blancha de les veles, tant era gran lo stol». A la fi, tot enllestit, nostre rei se feu en mar el darrer en l'embarcació de Montpeller.

Tots sentien tanta joya y coratge que més semblava que anaven a recullir el premi d'una victoria guanyada que'ls perills d'una incerta guerra.

Aprés unes vint milles de navegació pesada, un vent de lleveig tant fort y contrari's mogué, que no havia maniobra ni governament possible en les naus. Els còmits de les galeres, ohits els nàuxers, volien tornar en terra pera atendar millor temps, y axís ho pregaren al rei en Jaume, qui, sospitant que molts dels guerrers, un cop en terra, refusarien de tornar en mar, no acordà aital concell y manà seguir el viatge.

La nau reyal, sortida la darrera de l'expedició, atrapà la d'en G. de Montcada a l'hora del cap-vespre. Les gents de mar d'abdues naus, ab signes de llanterna, se donaren mutualment llur filiació y se saludaren. De la nau d'en Montcada tantost regonegueren cella del rei, li trameteren la salutació «¡Benvingut siau per cent milia vegades!». La nau del rei passà avant y navegà tota la nit ab vent de lleveig, «e anam ab les orçes aytant com anar poguem nos e tots los altres; e així com anam la nuyt devant l'estol, no mudam ne calam, e lexam anar la galea tant com podia anar».

Ab aquesta contrarietat de temps navegaren tot el jorn següent. «E quant fo entre hora de nona e vespres enfortís la mar pel creixement del vent, e feu tanta de mar que en la terça part de la galera de part de proa que passava dessús l'aygua de les grans ondes de la mar quan venien. E cant vench que aquesta mar haguem correguda, prop del vespre, ans que'l sol se pongués cessà l vent, e al cessar que feu lo vent veem la yla de Maylorques, e destriam la Palomera et Soller e Almerug».

Tantost la mar en bonança, feren calar les veles en la nau reyal, que era la més prop de l'illa; y a fi de que no fos vista de l'illa posaren una llanterna tapada pel cantó de terra qui servia de far a

les altres embarcacions més llunyanes, en les quals també encengueren llanternes. Les primeres dues naus arribades, el rei demanà noves de l'estol de bastiments y hagué molt alegre així com sabé que totes venien en bon estat. La nit era serena, una hermosa lluna lluhia en l'espay, segons diu el rei, y decidiren de profitar l'oreig de garbí pera arribar a Pollença, lloc acordat pera'l debarcament. Mentres anaven ab aquella bonança vingué de sobte un vent contrari ab núvols de la part de Provença; y un còmit de galea que havia nom Berenguer Gayran els advertí d'esser avisats y manà que les marineries fossin amatents pera la maniobra. «E ell manà que estiguessin los mariners appareylats los uns a la puja, los altres a l'orça de popa, els altres a l'orça de proa. E quan hach ordenada sa galea que estiguessen appareylats, vench lo vent de sobre part de la vela; e al venir del vent cridà'l còmit: «Cala, cala». E les naus e els lenys que venien entorn de nos foren en gran embarch e en gran pena de calar. E havia gran crida entre els, car lo vent los vench sobtosament, car era bell nuu. E calam nos e tots los altres, e feu mala mar que referia aquest vent de la Proença al vent de libeig que feyt havia. E totes les naus e les galees e els lenys que eren en torn de nos e en l'estol estigueren a arbre sec. E daquel vent a la Proença feu mala mar, e nuyl hom en la galea en que nos erem no parlava ne deya re, e estaven tuyt suau; e anaven los lenys en roda».

El rei en Jaume, dalt de la nau, dirigia sos esguards dessús aquelles nombroses naus de les quals n'era responsable; mirava ab recança l'horitzó envers sa patria, sa estimada Catalunya, y, inquiet, volia penetrar la foscor que'l separava d'aquelles illes, d'aquell reialme en mitg de la mar Mediterrania, qual possessió ell volia pera sa terra. Y el guia d'aquella esquadra, el patriarca de son poble, assetjat per la temença d'una catàstrofe, aprés haver adreçada una fervent pregaria a Déu y a la seva Mare Madona Santa Maria, pera qui ell volia conquerir y tornar a la fe aquell reialme, tingué concell ab els nàuxers y ab el còmit de la galera en la qual el rei navegava, en Berenguer Gayran, qui havia estat en terra altres vegades. Fou acordat virar tot y fer via vers l'illa Dragonera, a 20 milles de la ciutat, hont en un puig nomenat Pantaleu hi havia un pou d'aigua potable pera refrescar tot l'estol. El rei manà fer vela devers el port de Palomera, y ab signes fou notificat a les altres embarcacions de fer consemblantment. La nau reial entrà en el port susdit el primer divendres de Septembre, y el següent jorn, dissabte per la nit, era ja acoblat tot l'estol y allí

reposaren tot el diumenge, car eren bé fadigats dels darrers jorns de mar. El rei tingué avís, per un sarrahí arribat nadant que havia nom Alí, de ço qui era tramat en ciutat de Mallorques pera sa defensa y en el port de Palomera, hont s'eren aplegats 10.000 maurs pera atacar el debarcament de l'host catalana.

Hagut concell ab els nobles, el rei trameté en Nuno Sanches, en una galea d'aquest, y en G. de Montcada, en la galera de Tortosa, explorar un lloc prop de Mallorques pera debarcar l'host, y decidiren fos Santa-Ponça, hont havia bon y segur lloc d'arribar. Mitja nit passada, el rei manà llevar ancles y que nul hom fes cap crit, a fi que'ls Sarrains, que eren bé 5.000 y 200 de cavall, no n'haguessin esment.

Tanta era la disciplina y les bones disposicions, que nul crit fou ohit. «E quan vench la mitja nuyt diriets que en tots los nostres navilis no parlava nuyl hom.» Les galeres, sirgant quiscuna sa tarida, anaven sortint «gint e suau», diu la *Crònica,* y s'acostaren devers riba-mar llavors que foren ohits dels Sarrains qui eren a l'aguait dalt d'un puig; més les embarcacions arribaren a la platja ans que ells no fossin a lloc. Els primers que saltaren en terra foren en Bernat de Ruydemeya, soldat portador d'una senyera, qui aprés fou capità y senyor de Santa-Ponça, y els nobles en Ramon de Montcada, en Bernat de Santa Eugenia, en Gelabert de Cruylles, el mestre de l'Hospital y en Nuno Sanches, seguits d'uns 700 soldats. Tantost debarcats, ab en R. de Montcada en cap, escometeren els Sarrains, qui, espaordits, fugiren, no sens perir en el camp 1.500, y'ls catalans s'entornaren tot seguit en la platja. El rei venia de saltar en terra en aquell moment y cavalcà en son cavall ensellat, debarcat adés d'una tarida. Fou molt despagat vers els nobles catalans per haver començada la primera batalla sense sa presencia. El restant de l'armada, ab 300 cavallers, sortí de Pantaleu, y, passant de llarg de Santa-Ponça, mullà en la badia de Palma, y seguint amunt pel cap de la Porraça descobrí l'exèrcit sarraí que per les serralades de Portopí anava escometre'ls catalans. Decontinent una embarcació navegà a tota vela prevenir nostre rei d'aital maniobra. Ja sabem quant gloriosament vencé Catalunya y fou portada a fi la conquesta de Mallorques. Per dissort, la temeritat y l'excés de confiança de nostres cavallers portà la greu perdua dels Montcades en les primeres accions; més si bé es interessant al pus alt grau l'historia dels fets d'armes esdevinguts en terra, llur narració'ns allunyaria del nostre tema.

La conquesta de Menorques fou feta pel prestigi del rei y de

l'exèrcit català, sens haver tingut la perdua ni d'un sol home.

En 1231 y 1232 el rei en Jaume tornà a Mallorques y feu fer grans treballs de defensa en les costes de les illes pera prevenir els atacs dels tunicencs y dels pirates venecians que voltaven molt les illes atrets per llurs riqueses y excelent posició geogràfica.

Aprés, com l'illa d'Eviça era romasa en poder dels Sarrains, que feyen freqüents pirateries per les costes catalanes, en Guillem de Montgriu, arquebisbe de Tarragona, y en Bernat de Santa-Eugenia, pregaren al rei en Jaume que'ls donés la permissió pera conquerir les illes Pityuses — dites axís pels extensos boscs de pins que les cobrien. — D'elles Ebuço era la pus gran y bella, ab molt nom per son port y la fortalesa del lloc. Fou acordat que la conquesta d'Eviça fóra pel rei, en feu de l'Esglesia y l'arquebisbe de Tarragona. Ab l'ajuda dels comtes d'Urgell, de Rosselló y d'altres barons de Catalunya, formaren una esquadra comandada pel mateix arquebisbe, y's departiren de Salou. La conquesta fou difícil, més a la fi'ls defensors la reteren als assetjants en 1235. També conqueriren altra de les Pityuses, apellada Ophiusa, avuy Formentor.

La famosa conquesta de Valencia, d'hont tanta gloria nasqué per l'ilustre rei, en molta part fou per Catalunya, trametent de Tortosa una armada formada per 3 galeres, 27 naus, 7 lenys grans, portant socors, municions y queviures a l'exèrcit sitiador. Aquesta esquadra foragità cella que'l rei de Tuniç havia tramesa al Grau contra'l setge posat per nostre rei.

Altra de les grans expedicions marítimes d'aquest regnat fou en 1269, llavors que'l rei en Jaume se proposava d'anar a Terra-Santa, aital com era de consuetut entre'ls prínceps cristians d'aquella època. L'esquadra era formada per 30 grosses naus y moltes galeres sota'l comandament d'en Ramon Marquet, ciutadà de Barcelona y almirall de Catalunya, en quals descendents fou perpetuada la gloria y el talent nàutic. Aquesta esquadra fou armada en Barcelona, hont el rei s'embarcà'l 4 de Setembre de 1269, pera anar a la lluita contra'ls Sarrains de la Palestina.

Aquella mateixa nit, llavors que l'estol de naus se trobà a més de 40 milles de les costes, mancà'l vent. Per consell d'en Marquet s'entornà devers terra pera recullir tota l'armada, més no trobà sinó una galera, car lo restant s'era corregut vers la costa de Sitges. Aplegats novament, el rei se féu en mar via Menorques ab temps poc propici, més al terç jorn, essent ja a la vista de la dita illa, vingué una imponent tempesta ab furiosos vents contraris durant

quatre jorns, en els quals el rei en Jaume estigué sengles voltes en perill de naufragar. El rei era en la nau comandada per en Marquet, que, juntament ab cells que eren en la mateixa embarcació y els nàuxers dels altres bastiments, pregaren al rei de s'entornar a terra, puix que'l temporal y els vents feyen impossible seguir el viatge, aduc moltes galeres y altres embarcacions no podien maniobrar per haver perdut llurs arbradures y timons. De cavalls duts en la nau del rei s'en perderen quinze, y més de cent de les altres embarcacions.

Apaibagada un tant la furia dels elements, el rei pogué arribar a Aigües-Mortes, més no entrà en port a causa del vent de terra que'ls llençà a Agde. Al jorn següent entrà en port d'Aigües-Mortes, hont el rei saltà en terra, y, acomboyat pel bisbe de Maguelona y d'un fill d'en Raymond de Galcelm, senyor de Lunell, parent del rei, se reté tantost a l'esglesia de Nostra-Dòna Santa-Maria de Vallvert pera donar mercès a Déu d'haver-lo lliurat d'aital perill. El rei se'n anà a Montpeller, hont romangué qualques jorns, y aprés, per terra, s'entornà a Catalunya. Una partida d'aquesta esquadra, manada per en Pere Ferrandes y per en Ferran Sanches, fills naturals del rei en Jaume, continuà son viatge, ab vent lleveig tant ple y seguit que navegà a l'orça entró'l port d'Acre.

Els Catalans foren molt ben rebuts pel Gran Mestre de l'Hospital, y, aprés haver socorregut els cristians, s'entornaren a Europa passant per Sicilia. En Ferran Sanches rebé del rei Carles d'Anjou molts presents, y d'això s'en seguí l'implacable odi que d'allavors nasqué entre'l fill bort y l'infant en Pere, hereu de Catalunya.

En Jaume desistí de son viatge a Terra-Santa. En altra ocasió anterior li esdevingué que abans de sortir a una expedició destinada també a Palestina, essent a Barcelona, vingué tant gros temporal durant disset jorns, ab mar de xaloc y vent de Provença, que l'esquadra estigué a punt de naufragar. El rei cregué que ab dues voltes d'haver intentat la creuada era quiti de la seva prometença.

La darrera empresa marítima que'l rey en Jaume mogué en son regnat fou la tramesa en socors del rei de Fez, son antic aliat. En 1273 sortí de Barcelona una esquadra composta de dèu galeres y dèu naus devers Cepta, qual ciutat fou conquerida y cremades les naus que eren en son port.

Les expedicions marítimes catalanes posteriors al temps de nostre rei donarien materia sobrera pera parlar llongament de nostres més altes glories nacionals.

Els reis de la casa de Barcelona tingueren en la prosperitat de

Catalunya la base pera la creació y el medi de sosteniment del formidable poder de la marina catalana, ab subsidis nacionals acreixeren les esquadres que amparaven nostre comerç y nostra navegació entró llunyanes terres. En el port de Barcelona y en les costes de Catalunya foren bastides totes aquelles naus; fills de nostra terra foren llurs almiralls que les comandaven, llurs nàuxers y marins que les conduhiren, y les hosts que lluitaren per l'honor de Catalunya y pera ella conqueriren reialmes.

El respecte que la marina catalana infundia ja allavors era tal que'l seu nom semblava esser suficient pera servar lliures d'atacs nostres costes, y les nacions més poderoses cercaven y apreciaven l'aliança de Catalunya pel seu poder naval.

Un tal esplendor en la marina no era cosa improvisada, ans bé calia l'existença d'un treball constant de segles, degut a un pensament y a una política tradicional, guiada pels governants, secundada pel poble, que havia una veritable vocació per la mar, comprenia la seva importancia y, fondament compenetrat ab sos reis, sentia la política de dominació mediterrania, constituhint la política nacional catalana ja desenrotllada dels temps de nostres comtes. En Jaume féu una marina superior a tota altra del món conegut, no sols com quintarada dels bastiments, nombre de naus, més així també en l'esperit de la marineria, en l'ardidesa dels combatents y en la ciencia y coneixements dels almiralls. Allavors la ciencia nàutica prenia gran desenrotllament, ab el coneixement de la brúxola, descoberta pels Xineses y aportada a Europa pels Alarbs. Els Catalans y els Italians eren els únics que coneixien y se servien de cartes marines en el segle XIIIe. Aixís, doncs, tenint en compte'ls avenços científics y medis pecuniaris d'aquella època, l'esforç nacional fet per Catalunya en el XIIIe segle pera assolir son poder naval, pot esser posat per damunt del que l'Anglaterra fa avuy pera sostenir ses modernes esquadres.

En el XIIIe segle, durant el regnat d'en Jaume, no hi hagué en el món conegut cap expedició marítima tant nombrosa com cella que nostre rei mogué per la conquesta de Mallorques. Si revisem les nacions marítimes d'aquella centuria trobem que la més nombrosa de Gènova en 1242, aparellada contra Pisa, era composta de 83 galeres, 13 tarides y 3 naus.

Venecia armà una esquadra de 55 galeres, contra'ls Genoveses cap a Siria en 1262.

Pisa, en 1243, aportà 80 galeres contra'ls Genoveses. L'emperador Frederic II ajudà'ls Pisans ab 55 embarcacions de guerra.

Aixís, doncs, queda demostrat com el poder naval de Catalunya era superior al de Gènova, la més forta de les tres repúbliques marítimes.

En quant a les altres nacions, un breu estudi comparatiu ens farà conèixer l'estat de llur marina en el XIIIe segle.

A França la primera expedició marítima es cella de Lluís VII pera anar a Terra-Santa a mitjans del XIIe segle. Pera dita expedició tingué de llogar vaixells als Grecs. Felip August, son fill, anà també a Terra-Santa sens portar vaixells nacionals, ni embarcà en cap port de sos dominis: se reté personalment a Gènova y llogà una esquadra. Lluís IX, dit *el Sant*, en el XIIIe segle, si bé pera son primer viatge a Terra-Santa sortí del port d'Aigües-Mortes en el Llenguadoc, l'armada utilisada era genovesa.

Totes aquestes expedicions no tingueren may una finalitat política nacional com les nostres a Catalunya, ans bé eren degudes a la costum y pietat de l'època, en la qual tots els prínceps cristians movien expedicions o creuades contra'ls partidaris de Mahoma.

Castella, jamay en el XIIIe segle, mostrà haver aficions marítimes: sos reis, en continua lluita ab els Sarrains, no mogueren cap expedició naval; els exèrcits de terra feren la reconquesta en les immenses planuries centrals. Els castellans no coneixien la mar ab platjes propries fins que nostre rei en Jaume feu donació del reialme de Murcia, conquerit pels catalans, a son gendre, el rei Anfós X. Aital donació fou un gran error polític, que, com altres que nostre rei tingué, produiren irreparables conseqüencies a nostra patria.

Portugal no tingué empreses marítimes fins el XVe segle, època de les navegacions atlàntiques.

Anglaterra tampoc tingué marina fins al regnat d'Enric VIII. La primera nau de guerra fou construida en 1502. Abans d'aquesta època havia de recórrer a naus mercenaries de Genoveses o Venecians.

Escocia no tingué marina fins 1513. A darrers del XVIe segle, durant el regnat d'Elisabet, fou quan les forces navals angleses començaren d'esser respectables.

En el Nord, Alemanya, els comtes de Flandes y els ducs de Brabant, si bé havien marina, era molt imperfecta y servia sols pera córrer llurs pirateries en la mar Bàltica y mars del Nord, o pera l'industria pesquera.

Pot esser dit que en el XIIIe segle sols els reis de la casa de Barcelona foren victoriosos en la mar; y Catalunya era l'únic reialme ab marina organisada, forta y disciplinada; afalagada de la

república de Venecia, temuda de Gènova y Pisa. Aquest estat pròsper anà augmentant y se sostingué fins els darrers temps del XVe segle, època en que Catalunya perdé sa nacionalitat y ab ella desaparegué nostra marina nacional catalana.

Els pobles marítims són més actius, més emprenedors y més inteligents que'ls pobles que no tenen costes de mar. Catalunya, com un de tals pobles mediterranis, fou dels que excel·lí en tots els ordres de la cultura, de la civilisació, del comerç, de l'industria, de les arts y de les ciencies, entre les quals la marítima fou conreuada ab major inteligencia y profit.

Catalunya, si vol assolir son antic nom y esplendor, deu reconquerir la mar Mediterrania, avuy novament centre de la civilisació europea com ho era segles enrera en el temps de nostre gran rei en Jaume. L'ha de reconquerir cercant nous mercats pera'l seu comerç, colocació independent dels productes de la nostra industria, fomentant les expedicions marítimes catalanes, creant escoles pràctiques de navegació, y despertant l'amor dels seus fills a la mar, avui per dissort bon xic entebiada en nostra terra. Allavors, quan tinguem restaurada nostra marina, podrem assolir nostres fervents desitjos, dels quals l'autonomia sols es un graó, pera arribar al cim de gloria y llibertat hont nostre gran rei en Jaume colocà nostra ben aimada Patria Catalana.

D. GIRONA Y LLAGOSTERA

Barcelona, Juny 1908.

FEDERACIÓ DE SOCIETATS PIRENEÍSTES

EL CONGRÉS DE TARBES

DIES 8, 9, 10 Y 11 D'AGOST

Creguts la majoria de socis del Centre Excursionista de Catalunya que aquest Congrés no tindria lloc fins el mes de Setembre, y havent cada hu arreglat els seus plans per l'estiu, sorprengué a molts rebre la convocatoria del mateix pera primers d'Agost, lo que fou causa de falta d'inscripcions, podent reunir-se solament les dels senyors Caritg, Parés, Pena y Costa, Santasusagna y Blanch, ostentant aquest darrer la delegació oficial del Centre.

Sortiren tots nostres companys en l'exprés del matí del día 7,

arribant a Tolosa a les 7'45 de la tarda, ont feren nit, sortint d'aquesta ciutat a les 9'50 del matí de l'endemà, pera arribar a Tarbes a mitg-dia, ont foren molt ben rebuts per nostres amics M. Camboué, president de la Secció del C. A. F. de Tarbes; M. Le Bondidier, secretari general de la Federació; M. A. Meillon, de Pau; Soulier, de Perpinyà; Comte de Saint-Saud y altres, donant tots ells mostres de satisfacció al veure que nostre Centre enviava representació al Congrés, y fent lloances de nostra ciutat, de la qual mostren servar-ne grat record.

A les tres de la tarda del mateix dia va reunir-se ja la Comissió de Toponimia, presidida per M. Alfons Meillon, el qual, en un extens y cultíssim parlament, va presentar a la deliberació dels reunits les següents conclusions: 1.ª Que l'ortografia dialectal antiga o moderna sigui l'única adoptada pels noms geogràfics rectificats o reconstituits; 2.ª Que les formes ortogràfiques antigues que s'hagin conservat en els mapes, siguin respectades y mantingudes, excluint les formes modernes encara que siguin dialectals d'ara; 3.ª Que tota figuració de la fonètica romànica per medi de valors francesos no consagrats per l'ús, es a dir, tota notació de pronunciació figurada, deurà rebutjar-se. Oberta la discussió, M. Le Bondidier presentà unes noves conclusions, afirmant que entenia que en materia d'ortografia la regla fonamental es l'ús, y, per lo tant, deu recomanar-se l'ortografia popular dels noms de llocs, mantenint-se la forma més correctament adoptada en cas de divergencia, en els que l'obra de la Comissió consistirà en la publicació d'un vocabulari toponímic presentant l'ortografia oficial corrent y l'ortografia exacta; en els altres casos en que no hi hagi divergencies entre'ls toponimistes referent a l'ortografia y l'etimologia dels noms de llocs, la Comissió s'esforçarà en substituir l'ortografia falsa per la veritable ja regoneguda. Generalisada la discussió, prenen part en ella, a més dels ja citats, el senyor Comte de Roquette Buison, el senador M. Pédebidou, el Comte de Saint-Saud y el tinent d'artilleria M. Maury, quedant en principi admeses les conclusions de M. Meillon.

Posada a discussió una proposició de M. Auriol, de la Secció del Canigó, a fi d'obtenir una utilisació pràctica'ls treballs de les Seccions regionals de Toponimia, y després de posar-se d'acord dit senyor ab M. Maury y el Comte de Saint Saud, se modificà la proposició presentada en el sentit de que l'existencia de la Comissió de Toponimia Pirenenca y l'objecte y mètode de sos treballs se

farà conèixer al Servey Geogràfic de l'Exèrcit, al Comitè de Treballs Científics del Ministeri d'Instrucció Pública, y al Servey del Mapa del Ministeri de l'Interior; proposició que fou aprovada en la reunió de l'endemà.

Referent a la Topografia, M. Meillon dóna compte de la compra d'un teodolit, regimentant-se lo referent al seu ús; parlant després de l'estat en que's troben els treballs topogràfics al Pireneu.

Aixecada la sessió, va fer-se un passeig per la vila, visitant el parc, el museu y la catedral, obra del sigle XII al XIV, poc important per efecte dels diversos aditaments y restauracions, fetes ab poc acert, que presenta aquesta construcció.

En havent sopat foren obsequiats els senyors congressistes ab un concert als Allées Carnot, en el qual, entre altres, s'executaren diferentes cançons catalanes, com *El Pardal* y *Montanyes regalades*, quedant tothom molt complagut d'aquesta atenció.

El dia 9 tingué lloc la constitució del Congrés, baix la presidencia de M. Camboué. Les sessions d'aquest s'efectuaren a la Casa de la Vila, magnífic palau recentment construit. El Congrés va començar les seves tasques llegint-se l'acta de l'anterior y donant-se compte del compliment de sos acords o de l'estat de les qüestions en ell tractades; seguidament se féu la presentació de diversos guies; y s'acordà que'l Congrés del vinent Març se celebri a Tolosa. Se passa a discutir la data y lloc dels pròxims concursos de skis, acordant-se en principi que fossin a darrers de Janer o primers de Febrer prop-vinents, no determinant-se concretament el lloc, y nomenant pera sa designació en temps oportú una comissió composta del Comte de Saint-Saud, per la Secció del Sud-Oest; Camboué, per la de Tarbes, y Lary, per la dels Pireneus Orientals.

Se presenten varies mocions, entre elles una de M. de la Roquette Buisson demanant que en el programa pera exàmens d'estudis primaris s'hi incloessin varies preguntes sobre qüestions forestals, a fi d'interessar al jovent vers la necessaria repoblació de boscos; altra pera que'l Govern francès decretés obligatoris els exercicis de skis en les escoles montanyenques; altra sobre la creació de jardins alpins; y altra referent a la revisió dels Estatuts de la Federació per l'ordre del dia del vinent Congrés.

Respecte l'admissió de Sindicats d'Iniciativa dins la Federació, se fa constar la diversitat del fi que persegueixen aquestes entitats, quasi comercials, comparat ab el merament excursionista de les

societats, federades lo que fa que no pugui acordar-se la seva admissió, si bé han d'estar en la major armonia, podent-se prestar mutua ajuda; referent a les societats científiques, s'acorda que, tenint en compte que'l pireneísme cada dia s'acosta més vers els estudis científics, se proposi l'admissió de les mateixes al discutir-se en el pròxim Congrés la revisió dels Estatuts de la Federació.

El senyor Blanch, en nom de nostre CENTRE EXCURSIONISTA, va comunicar al Congrés la recent creació en son sí d'una Secció d'Esports de Montanya, dedicada principalment a la pràctica dels esports d'hivern; dirigint-se ab aquest motiu moltes felicitacions a la nostra institució.

Aixecada la sessió, els congressistes passaren a la Sala dels Casaments, essent rebuts per l'alcalde de Tarbes y obsequiats ab un vermut d'honor, cambiant-se afectuoses paraules entre aquella autoritat y el secretari del Congrés en nom dels senyors delegats.

A la tarda's tornaren a reunir breus moments, donant per acabades les tasques del present Congrés. A la mateixa tarda va organisar-se una excursió pels voltants de Tarbes en automòbils posats a la disposició dels congressistes. De retorn tingué lloc el banquet de comiat, molt ben servit en els salons del Cafè d'Europa, y en el que concorregueren uns 60 congressistes, havent-se tingut la delicadesa de colocar al senyor Blanch, delegat del CENTRE, en un seti d'honor al costat de la presidencia. A l'hora dels brindis va iniciar-los M. Camboué, seguint després el delegat del senyor Prefecte, l'Alcalde, MM. Soulier, Blanch, Labadie, un representant de la premsa y altres, tancant-los nostre consoci'l Comte de Saint-Saud, essent la nota culminant de tots ells la germanor entre tots els excursionistes y la prosperitat de la Federació, idees saludades ab innombrables *bans* de tots els senyors congressistes.

L'endemà varen sortir vers Cauterets pera empendre l'ascensió al Vignemale. Allí trobaren a nostres consocis senyors Pena, ab sa muller; Baixeras y Santasusagna, emprenent junts l'excursió fins al lloc de Gaube, entornant-sen els senyors Pena, Baixeras y Blanch pera anar a Luz y Gavarnie, ont el darrer esperà la tornada dels companys. Els ascensionistes realisaren molt bé l'excursió, acreditant-se nostres consocis senyors Parés y Santasusagna d'experts y bregats pireneístes. Reunits novament a Gavarnie, va visitar-se'l famós cercle, y desde allí nostres consocis se dirigiren a Lourdes y Tarbes, retornant a Barcelona ab l'exprés de la tarda del dia 13,

quedant molt agraits dels obsequis y atencions de que foren objecte per part de nostres amics de l'altra vessant del Pireneu, dels quals se despediren fins al vinent Congrés de Tolosa, en que novament segellarem la germanor de tots els bons y vers pireneístes.

LA MONTANYA A L'HIVERN

CONCURS UNIVERSAL DE FOTOGRAFIES

Tal com varem indicar en una Nota publicada en el número de Febrer passat del Butlletí, aquest hivern tindrà lloc a París, organisat pel Club Alpí Francès, un concurs universal de fotografies inèdites representant la Montanya a l'hivern. L'exposició se celebrarà del 6 al 20 de Desembre d'enguany, en les galeries del Cercle de la Librairie del boulevard Saint-Germain, ont hi haurà també una exposició retrospectiva del ski. El jurat el composen els senyors Bouillette, Cüenot, Dunod, Gaumond, Mendel, Nozal, Paillon y Schrader.

Heus-aquí les condicions del Concurs, que publiquem a continuació desitjosos de que'ls aficionats y els professionals de nostra terra acudeixin a l'esmentat Concurs, que promet revestir gran importancia.

Article 1.er L'admissió al concurs es gratuita.

Art. 2.n Seran admeses totes les fotografies representant la montanya a l'hivern, qualsevol que sia'l seu format, hagin o no figurat en altres exposicions, mentres no hagin sigut publicades. Se tindrà en compte la dimensió dels clixés y les indicacions sobre la topografia dels llocs fotografiats o sobre'ls procediments y aparells empleats.

Art. 3.er Les ampliacions podran igualment admetre-s al Concurs ab la condició d'acompanyar-les d'una prova tirada directament sobre'l fototip original.

Art. 4.rt Els que hi concorrin podran enviar una o varies proves positives, no retocades, del mateix lloc. Les proves sobre paper hauran de ser enquadrades o al menys encartonades o formant *passe-partout*, pera poder figurar a l'exposició.

Cada prova portarà una inscripció comprenent:

1.er Nom y posició geogràfica del lloc fotografiat.

2.on Altitut y nom del lloc desde ont la vista hagi sigut presa, y data en que ho ha sigut.

3.er Un lema únic per totes les proves del mateix concurrent, sense 'l nom de l'autor.

4.rt Aquest lema haurà de repetir-se damunt d'un sobre tancat contenint nom y direcció de l'autor y declaració de no haver sigut publicada ni exposada a cap exposició de París del C. A. F.

Art. 5. Cada expositor premiat rebrà una medalla indicant la recompensa obtinguda. Un premi d'honor podrà concedir-se al envio que presenti un interès excepcional.

Art. 6. Les proves premiades pertanyeran al C. A. F., el qual tindrà 'l dret de reproduir-les en ses publicacions. La propietat del clixé queda de l'expositor.

S'organisarà una exposició pública de les obres premiades o enviades.

Art. 7. Els individuus del Jurat queden fòra de concurs. Ells reglamentaran tots els casos no previstos, y ses decisions són sense apelació.

Art. 8. El Concurs se tancarà 'l 15 de Novembre de 1908, data en que totes les proves hauran de ser ja rebudes, franques, a l'estatge del C. A. F., 30, Rue du Bac, París.

Art. 9. Les proves no recompensades que no sien retirades dos mesos després de la proclamació dels premis, se consideraran abandonades.

La Junta del CENTRE EXCURSIONISTA, tot pregant als seus socis aficionats a la fotografia no deixin de concórrer al Concurs esmentat, s'ofereix a recullir, enviar y retornar a sos autors totes les proves que a dit objecte se li entreguin abans del dia 10 del pròxim mes de Novembre.

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Juliol de 1908.

Publica, entre altres, els següents interessants treballs: *Los calderones y el monasterio de Nuestra Señora de Portaceli*, per D. Josep Martí y Monsó; *Colegio de la Vega en Salamanca*, per D. J de Vargas; *Relación de los edificios religiosos notables ó curiosos de la Provincia de Valladolid*, per D. J. Agapito y Revilla; y les acostumades seccions de *Efemérides inéditas*

y *Artículos de vulgarización histórico-financiera*. Acompanyen aquest número diverses làmines soltes molt ben presentades.

Boletín de la Real Sociedad Geográfica, segon trimestre de 1908.

Conté'ls següents treballs: *Investigaciones sobre Metodología geográfica*, per R. Ballester y Castell; *San Isidoro de Sevilla Mapa Mundi*, publicat per Antoni Blázquez y D. Aguilera; y la traducció d'*Observaciones en los ventisqueros pirenaicos*, per L. Ch. Gaurier, a qual notable treball acompanyen tres làmines soltes reproduint paisatges de l'alt Pireneu.

Bulletin Pyrénéen, Juliol-Agost de 1908.

Continua'l treball de M. Beraldi sobre *Els oficials topògrafs als Pireneus*, y el d'en Le Bondidier referent a *Les Montanyes Malehides*, ab la ressenya de l'ascensió a la Malibierna y de molts interessants episodis de les sortides montanyenques d'aquest bon excursionista. Publica també un treball de M. Bourdil: *La carena del Maucapera y el Marsaout*, y altre del comandant Rayssé: *De Bagnères-de-Bigorre a Pierrefitte pel Tourmalet*. Conté, ademés, la Crònica de les societats que composen la Federació Pireneísta, ab la ressenya del Congrés de Tarbes; un article sobre Montanyisme; unes notes bibliogràfiques y altre article de M. Le Bondidier, *Cosas de España*, referent a l'assumpte de les ja cèlebres Aduanes espanyoles.

La Montagne, Agost de 1908.

El portant-veu del Club Alpí Francès publica en el nombre corresponent an aquest mes dos importants treballs: un del doctor Ferrari sobre *El mont Viso*, ab vuit boniques illustracions, que es un complet estudi d'aquest massiu, y altre sobre toponimia referent a *Els noms de lloc en les montanyes franceses*, degut a la ploma de J. Ronjat y que igualment es ben interessant. En sa secció de Crònica Alpina dóna compte de varies noves exploracions montanyenques; y en la de Noves Alpines s'hi troben diverses noticies de remarcable interès. Publica també les Seccions de Bibliografia, Meteorologia y Crònica del C. A. F.

Bulletin du C. A. F. — Section du Sud-Ouest, Juny de 1908.

Conté, a més de sa Crònica Oficial y de sa secció de Bibliografia, un treball de M. Arné ressenyant una *Excursió ab skis a Sallent*, y altre de Ludovic Gaurier sobre aquesta mateixa encontrada pirenenca, abdós ben interessants y dignes de tenir-se en compte per tots els que vulguen visitar aquell hermós país, pel que tant se presten les excursions montanyenques.

Appalachia, Juny de 1908.

Havem rebut aquesta important publicació del «Appalachian Mountain Club», de Boston, contenint notables treballs sobre alpinisme y una vistosa serie de fotogravats pulcrament presentats y que acompanyen als mateixos. Entre altres diversos podem citar els que segueixen: *Dos campaments en*

les montanyes rocoses del Canadà, per M. W. Creeborn, ressenya de les dugues sortides darreres que anyalment realisa'l Club Alpí del Canadà segons disposició de sos estatuts; *Una nova ascensió al Mount Fay*, ressenya feta d'aquesta ascensió per J. Addison Reid, durant el darrer acampament del Club Alpí del Canadà; *Una ascensió de Janer al Mount Marcy*, un dels més enlairats pics de l'Estat de New York, per L. A. Wells; *Els volcans de les Açores*, interessant treball descriptiu de Mr. William H. Pickering; *Alguns efectes d'altitut sobre 20.000 peus*, curiós y interessant treball de Mr. William Hunter Workman. Publica també la seva acostumada Secció Alpina, en la qual hi trobem, entre altres notes curioses, una llista de lo més essencial pera un regular botiquí alpinista, ab indicacions pràctiques pera son ús en cada cas concret.

Alpi Giulie, Juliol-Agost de 1908.

Conté una ressenya del *XXVI Aplec anyal de la Società Alpina delle Giulie*, tingut a Resiutta a darrers de Juny passat; un treball de L. Uxa referent a *Un nou itinerari al cim de la Grangaria;* unes notes espeleològiques y l'acostumada Crònica Alpina.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, números 31 de Juliol y 15 d'Agost de 1908.

Publiquen la ressenya de la XXXIX Assamblea General d'aquesta associació, una nota necrològica de Paul Grohmann, y diferentes notes y ressenyes d'excursions realisades principalment pels Alps; completant dits números la secció de Varia y la de Bibliografia.

Havem rebut també durant aquest mes, y entre moltes altres: la *Revue des Langues Romanes, Bulletin de la Comission Archéologique de Narbone, Tijdschriff van Koninklijk Nederlandsch Aardrij Genootschap, Memorias de la Real Academia de Ciencias, Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos de Orense, Butlletí de la Institució Catalana d'Historia Natural*, etc. — E. V. R.

NOVA

Exposició de Postals. — Durant l'estiu s'han anat rebent en l'estatge del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA gran nombre de postals ab destí a l'Exposició organisada com a Inventari gràfic de la Catalunya pintoresca y monumental.

Actualment s'estan montant les instalacions de les mateixes, a fi d'inaugurar l'Exposició el mes vinent, al rependre-s les tasques propies del mes que anem a començar.

Preguem, per lo tant, a tots els que vulguin concórrer a l'Exposició, que no deixin d'enviar ses coleccions abans d'acabar el corrent mes de Setembre.

XALET-REFUGI D'ULL DE TER

Les obres del nostre Xalet-refugi han anat continuant, trobantse ja ben adelantades, a pesar de que una tongada de continues borrasques dificultaren durant uns dies la feina a l'aire lliure, dalt les bastides, cada dia més enlairades, obligant a deixar la construcció de les voltes. De totes maneres avuy estan llestes les voltes de la coberta, acabant la de la cuina, ja començada l'istiu darrer, y construint del tot lo més important de la crugia del menjador y dependencies adjuntes, com també la del cos d'edifici destinat a dormitoris, la de l'Observatori y la de la caixa de l'escala, montada sobre les darreres. En l'interior s'han construit els embans y arrebossat y polit les voltes y parets del pis. La feina, essencial pera la vida de la construcció, de rejuntar ab ciment portland l'obra de pedra a l'exterior, se troba ben avençada, havent-se acabat la part de les voltes y faltant la de les parets. Actualment s'està procedint al removiment de terres, per nivellar convenientment les dependencies totes del xalet.

Com se veu, enguany s'ha donat una grossa empenta a l'obra del nostre xalet, qual construcció a molts semblava impossible. Per poc que'l temps hi ajudi, aquesta tardor podrem dar-lo per acabat, mancant-hi sols el seu arranjament a l'interior. En lo que falta de temporada s'aixecarà igualment l'edifici apart destinat a refugi obert y constant pera tots els que passin o visitin aquella encontrada.

Segurament que al publicar-se aquestes ratlles s'haurà celebrat ja la festa de la coberta, senyalada pera mitjans d'aquest mes, de la qual donarem compte en el pròxim número, com també continuarem la llista de suscripció, qual publicació aplacem per manca d'espay.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

Any XVIII Barcelona, Octubre de 1908 Núm. 165

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIÓ A LES ILLES BALEARS

ab motiu del VIIe Centenari de la naixença del rey en Jaume I

(Dies 4 al 10 de Juny de 1908)

La Comissió organisadora dels actes y festes ab que la nostra ciutat ha honrat la memoria del Rey Conqueridor al tractar de portar a terme una excursió a les Illes Balears pera recórrer els llocs principals qual historia va lligada ab la d'aquell gran monarca o ab la del seu gloriós regnat, se dirigí tot seguit al nostre Centre, com entitat la més indicada y ab prestigi, pera confiar-li l'organisació y direcció de l'expedició.

Aquesta honrosa comanda, que acceptàrem plens d'entusiasme perquè es demostració de l'alta estima en que'l Centre es tingut, ha estat motiu de que l'excursionisme català pogués escriure una nova pàgina de gloria en el llibre de la seva ja llarga historia.

Per altra part el Centre, que ha recorregut corporativament tots els indrets de la terra catalana, entenent com a tal tota aquella ont la nostra llengua es parlada, fent cas omís de les divisions polítiques o administratives que avuy puguin separar-nos, que'l sentiment que'ns uneix es el llaç més ferm del nostre esser nacional; el Centre, que çà y enllà del Pireneu, en terres de Valencia y de Mallorca, havia en diferentes ocasions fet acte de presencia portant-hi la seva acció cultural y patriòtica, no havia encara visitat oficialment dos troços de la Catalunya insular: la blanca Menorca y la rústega Ibiça.

Cap ocasió més favorable que aquesta pera saldar un deute ab ibicencs y menorquins y donar una nova abraçada als altres germans de Mallorca.

Llarga y dificultosa sigué la tasca d'organisar aquesta excursió.

Ningú millor que'l nostre benvolgut president y aquest humil cronista, que — dit siga de pas — ocupa'l lloc d'un distingit escriptor que, per ocupacions que no pot desatendre, es veu privat de complir el seu compromís, ningú com ells dos, repeteixo, poden donar compte de l'incessant treball, de l'esforç de voluntat, de l'energia esmerçada pera fer efectiva l'expedició y veure-la coronada ab l'èxit més complet y encoratjador.

Afortunadament tots els obstacles van poder ser vençuts, y, alentats pel favorable ambient que l'expedició trobava per portar-la a cap, nolejàrem el magnífic vapor «Balear», de la «Compañía Isleña Marítima».

Si a la crida que'l CENTRE havia fet a les Diputacions provincials, Ajuntaments, premsa y principals associacions catalanes convidant-ies a pendre part a l'excursió, bona part d'aquestes responien favorablement, de les poblacions que deviem visitar anaven arribant-nos noves que indicaven la simpatia ab que seriem rebuts. De Reus ens anunciaven que, a grans colles, baixarien a Salou pera saludar-nos, y que projectaven celebrar en aquella històrica platja diferentes festes en obsequi nostre. De Tarragona ens convidaven pera que abans de fer-nos mar endins ens hi detinguessim, mal que fos un moment, pera visitar la tomba del Gran Rey. De Mahó rebiem la visita de l'amable senyor D. Joan T. Vidal, portador d'una carta de l'Alcalde d'aquella ciutat, dient-nos que allí teniem germans nostres que'ns esperaven per abraçar-nos; y de Mallorca, d'Ibiça, de tots els ports que deviem tocar, tot eren oferiments, noves falagueres, preludis de carinyo y d'entusiasme.

Resultat, que'ls passatges quedaren totalment despatxats, essent bastants els que, per haver esperat pendre l a última hora, tingueren de quedar en terra.

Heus-aquí la llista o rol de l'expedició, ab les corporacions, societats y premsa que hi estaven representades:

Comissió de l'Excm. Ajuntament de Barcelona: regidors senyors Galí, Esteve y Duran y Ventosa (aquest últim representant també de la Comissió del VIIe Centenari del rey en Jaume) y D. Alfons Damians, Arxiver de l'Ajuntament (Secretari).

Comissió de l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona: diputats senyors Plaja, Pelfort, Moret y Tona; ajudant, senyor Usero.

Iltrm. Ajuntament de Tarragona: regidor D. Robert Guasch.

Iltre. Ajuntament de Balaguer: representat per D. Joan Valls.

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA: D. César A. Torras, President.

«Cámara Oficial de Comercio»: senyors Par y Mundó.
«Ateneo Barcelonés»: D. Manel Font.
«Fomento del Trabajo Nacional»: D. Joan Busquets.
«Económica Barcelonesa de Amigos del País» y «Asociación Artístico-Arqueológica»: D. Rosend Serra.
«Instituto Agrícola Catalán de San Isidro»: D. Rafel Pomés.
«Unió Catalanista»: D. Lluís Puigdomenech y l'infrascrit.
«Lliga Regionalista»: D. Josep Pardo.
«Centre Nacionalista Republicà»: D. Antoni Sunyol.
«Orfeó Català»: D. Pere Pagès.
«Estudis Universitaris Catalans»: D. Lluís Nicolau.
«Associació Nacionalista Catalana»: D. Francisco Albert.
«Lliga Espiritual de Nostra Senyora de Montserrat»: D. Alfred Gaza.
«Ateneu del Districte Segon»: D. Narcís Fuster.
«Ateneu del Districte Sisè»: D. Joan Caralt.
«Centre Catalanista de Girona y sa comarca»: D. Joan B. Torruella.
«Centre Excursionista de Lleyda»: senyors Rovira y Rostes.
«Centre Català de Sabadell»: D. Francesc Barata.
«Centre Excursionista de Manresa y Pla de Bages»: D. Joaquim Parera.
«Associació Catalanista d'Arenys de Mar»: D. Josep M.ª Bordas.
«Centre Autonomista d'Olot»: D. Joan Reixach.
«Agrupació Catalanista Mercantil»: D. Tomàs Jansà.
«Jocs Florals de Barcelona»: D. Ferran Agulló.
«Sociedad Arqueológica Tarraconense» y «Comissió del Centenari de Tarragona»: senyor Ruiz y Porta.
«Associació Catalana d'Estudiants»: D. Ferran Valls.

Periòdics: *Diario de Barcelona,* Sr. Dalmases y Gil; *La Veu de Catalunya,* Sr. Pagès y Rueda; *El Poble Català,* Sr. Gambús; *La Publicidad,* Sr. Marquina; *Correo Catalán,* Sr. Biada y Viada; *Las Noticias,* Sr. Riera; *El Noticiero Universal,* Sr. Torres; *El Diluvio,* Sr. Batlle; *La Vanguardia,* Sr. Sastre; *Ilustració Catalana,* senyors Font y Serra. En diferentes parts de les Illes s'agregaren a l'expedició'ls periodistes de Mallorca senyors Oliver, de *La Almudayna;* Verger, de *La Gaceta de Mallorca;* Vives, de *La Tarde,* y Ruiz, de *La Ultima Hora.*

Completaven l'expedició'ls senyors següents: D.ª Josepha Marcet de Mundó, D.ª Amalia Casals de Mas, Sra. de Baciana,

D.ª Dolors Soler de Roig, Srtes. Dolors, Mercè y Josepha Roig y Soler, Srta. Antonia Gordillo, D.ª Antonia Pla de Sunyol, D.ª Angela Brutau, Vda. de Terradas, D.ª Josepha Terradas de Parés, Srtes. Rosa y Angela Terradas, Srtes. Elisa y Francisca Cuchy, D. Josep Gras, D. Emili Mas, D. Enric y D. Lluís Madrenys, don Eduard Coll, D. Ramon Galera, D. Francisco Vila, D. Pere Civil, D. Bartomeu Mitjans, D. Josep Salvany, D. Francisco Antonini, D. Joaquim Baciana, D. Ramon Roig, D. Joaquim Margenat, D. Francisco X. Parés, D. Jacinto Argelaguet, D. Xavier Montsalvatge, D. Ramon Abadal, D. Jaume Vives, D. Pau Estapé, D. Jacinto Barbany, D. Romuald Torres, D. A. Margineda, D. Miquel Mora, D. A. P. Morlà, D. Martí Albert, D. Tomàs Carreras, D. Salvador Rissech, D. Modest Mestres, D. Florenci Roura, D. Ramon Sala, D. Rafel Corominas, D. Angel Cuchy, D. Emili Ferrer, D. Angel Isbert, D. Magí Rodó, D. Salvador Borrut, D. Isidro Tubella, D. Josep Creus, D. Josep Roda, D. Manuel Gassó, don Manuel Jordi, D. Artur Mas, D. Lluís Ventosa y Fra Josep de Calasans, reverent caputxí.

CRONICA DE L'EXPEDICIÓ

Dia 4

El dia apunta plujós. El llevant bufa ab força, fent presumir que'l mar estarà picat.

Atracat a la Porta de la Pau, el «Balear» ens espera lluint tota l'empavessada. En el trinquet oneja la bandera barrada del CENTRE.

A bordo tot es moviment. Van arribant els excursionistes. Tothom cerca'l seu cambrot pera pendre-n possessió. Uns el mostren a la familia que va a despedir-los com qui mostra quelcom que ja li pertany, quelcom de definitiu. Al fi y al cap el «Balear» serà la nostra casa durant sis dies. Altres treuen de les maletes la roba de viatge y's presenten a coberta vestits a posta per la travessia.

Malgrat el temps, tothom està animat. No'ns hi volem avenir a que tingui de seguir d'aquella manera: tots confiem en que serà cosa passatgera. Ens-e sembla que ha de cambiar y abonançar-se influit per la nostra alegria.

Les comissions de l'Ajuntament y Diputació ja són a bordo. Passem llista y veiem que tothom ha sigut puntual.

Al moll l'animació es gran. La gentada que compareix a presenciar la nostra sortida va creixent. Arriben l'Alcalde y el president de la Diputació, que venen a despedir-nos. A coberta no s'hi pot donar un pas. S'acosta l'hora de sortida y la sirena dóna'l primer avís. Tot són abraçades, estretes de mà, salutacions afectuoses. Un ruixat persistent escampa la gentada dels molls. Els més valents segueixen a peu dret, altres se refugíen al Mundial Palace. Comencen les maniobres de sortida, la palanca ja es fòra. Ab tota puntualitat, a dos quarts de dèu, hora fixada en l'itinerari, el «Balear» se posa en marxa.

Un aplaudiment dels que's queden, que nosaltres contestem carinyosament, y una volior de mocadors a bordo y en terra dant-se l'adeussiau.

Llàstima de pluja, que ha deslluit el moment de la marxa! Al sortir fòra port aquesta para y sembla que'l temps vulgui aixecar-se. El sol, de tant en tant, ens dóna una llambregada, però'l llevant persisteix y, atravessats com anem, fins a guanyar la punta del Llobregat el «Balear» branda de valent. Per babor dugues fortes onades ens-e arruixen lleugerament. Cal apuntalar-se pera no caure. El balanceig s'accentua y la coberta comença a aclarir-se. La conjugació del verb marejar-se va fent-se general. «Vostè 's mareja?» «Tinc por de marejar-me.» «Jo'm marejo.» «Estic marejat.» «Jo no'm marejaré.» Altres callen, però tenen fets més eloqüents que les paraules.

Salvat el cap del riu, les brandades són més dolces, el «Balear» camina ardit, lleuger, capbucejant ab més suavitat. El passatge se sent més animós: anem acostumant-nos an aquell moviment basculatori.

Ab l'ajuda dels binocles, per estribor anem resseguint l'hermós panorama. Barcelona desapareix entre un mantell de boires. Al fons ressurt la silueta del Montseny y les serres de la costa. Llobregat amunt, Montserrat s'aixeca en mitg la nuvolada, y a l'enfront nostre'l macís de Garraf, ab els seus espadats arran del mar y els cims de La Morella y Montau despullats de vegetació, al descobert la seva descarnada ossamenta. Vallbona, Garraf, la Falconera, l'ermita de la Trinitat, sobre Vallcaica, y Sitges, tota blanca, a flor d'aigua, van passant successivament per nostres ulls.

Les taules parades a coberta, tots som amatents a cercar-hi lloc. L'esmorsar transcorre alegrament, y entre passada y passada podem contemplar Vilanova, Cubelles, Calafell y la platja de Camarruga, ont veyem banderes que'ns-e saluden.

A la sortida de Barcelona'l capità'ns ha advertit de que, a causa de l'estat del mar, el desembarc a Salou, atenent al nombre dels expedicionaris, probablement no serà possible, y ens ha mostrat un telegrama de Tarragona en que axís se'l prevé; y com el cel segueix cobert y el llevant no minva, creyem que caldrà sometre-ns a la voluntat del temps.

Bastant acostats a terra passem per Torredembarra y Altafulla.

La mar torna a posar-se picada y el «Balear» brandeja com al sortir de port.

Deixem enrera Tamarit, ab ses cases arrunades, y prompte

EL «BALEAR» ENTRANT AL PORT DE TARRAGONA

distingim Tarragona. Cap a les tres una ràpida virada'ns fa perdre l'equilibri y enfilem de dret el port de la vella ciutat. Dos remolcadors empavessats y un canot automòbil surten a donar-nos la benvinguda.

Llanxes y barquetes ens aconvoyen. Les sirenes ronquen y els visques y aclamacions se succeeixen.

Pugen a bordo les autoritats locals y representants de les principals corporacions, que venen a saludar-nos. Atraquem y en tant bona companyia saltem a terra.

En carruatge'ls uns, a peu els altres, ens dirigim a visitar la Casa de la Ciutat, la Diputació y el Museu, tot en un mateix edifici. L'estada es curta: una ullada pera fer-nos carrec del conjunt, un moment d'atenció davant l'espasa del rey en Jaume y cap a la Catedral.

Aquí la visita també es ràpida, ajustada al poc temps de que

disposem. Seguim el claustre, la sala capitular, veyem el riquíssim drap mortuori de Poblet, l'altar major, y, finalment, tots saludem ab profon respecte la tomba del gran rey, quals despulles prompte seran depositades en sumptuós sepulcre.

Una curta escapada per veure les muralles, y a bordo altra vegada.

Vist l'estat del temps, renunciem a anar a Salou en tren, tal com marcava l'itinerari. Si a la badia fa ressaca, ens exposem a no poder embarcar, y davant d'aquesta inseguritat no podem aventurar-nos. Tots ho deplorem, però es forçós conformar-se.

El vice-president del Centre y el secretari de la Comissió del Centenari, senyors Llagostera y Valentí, que'ns han acompanyat fins a Tarragona, surten en tren cap a Salou, pera participar als que allí'ns esperen la contrarietat que'ns ha obligat a modificar el nostre itinerari.

A tres quarts de sis el «Balear» torna a llevar ancles. La despedida es afectuosa, entusiasta. Fins a fòra port ens acompanyen les embarcacions que havien sortit a rebre-ns. Els visques se repeteixen, els aplaudiments sonen més forts.

Y a fòra segueix el tràngul, el «Balear» marxa segur, però ab freqüent brandeig, fins a guanyar el cap de Salou. A la vista de la farola'l torrer ens-e saluda ab la bandera. Doblada l'escabrosa punta, a mesura que'ns endinsem a la badia l'espectacle que anem descobrint es en veritat esplèndit. La platja de Salou es un formigueig de persones. Al Llatzaret, engalanat ab banderes, a la Capitania, al moll, la generació es extraordinaria. Una bateria de morterets no interromp les salves. Fins a nosaltres arriben les notes d'una sardana que, a la platja mateix, toca una cobla. Tot es bullici, animació, entusiasme. Milers de mocadors s'agiten saludant-nos. El «Balear» contesta ab tres tocs de sirena. Nosaltres aclamem el poble de Reus, que tant afectuosament ha vingut a rebre-ns.

El desembarc, encara que dificultós, no seria impossible, però la nit s'ens ve a sobre y no podem entretenir-nos. Pensem que lo millor, ja que per manca de temps no es possible desembarcar tothom, es que una comissió vagi a terra pera correspondre dignament an aquella rebuda; però'ls de Reus no'ns donen temps: algunes barques fan proa al «Balear», y en una d'elles, y en companyia d'hermoses y valentes senyoretes, hi va'l nostre delegat a Reus, D. Pau Font de Rubinat.

Tots pugen a bordo, ont s'els reb ab carinyoses mostres de

afecte, y en el menjador del «Balear» s'els obsequía ab pastes y xampany.

El senyor Font aixeca la copa per l'èxit de l'expedició y pel fi patriòtic que la motiva, desitjant que ella serveixi pera agermanar a tots els pobles de raça catalana.

Li contesta'l nostre president, senyor Torras, agraint al poble

COMISSIONS DE REUS ANANT A BORDO

de Reus la rebuda que'ns tenia preparada y felicitant a tots els que han vingut a bordo a saludar-nos.

Prenem comiat dels de Reus, que s'embarquen pera tornar a terra.

Nous tocs de sirena, visques y aclamacions, flames de magnesi, y el «Balear» abandona la rada, ab rumbo a Menorca.

Són les vuit, y els cambrers paren taula.

A llevant una espessa nuvolada'ns amenaça. El mar segueix picat, les brandades són cada vegada més fortes. Sopem ab desigual animació. No tothom té gana y molts són els que comencen a desfilar. A l'arribar als postres alguna gota que altra'ns avisa que tenim la pluja a sobre, y, efectivament, aquesta no's fa esperar, acompanyada de llamps y trons.

Escampada general y a refugiar-se tothom als menjadors, al salonet o als cambrots.

L'aglomeració, el sobtat cambi de temperatura y l'incessant moviment del «Balear» al tallar les ones fan perdre la tranquilitat a molts que's conservaven serens. La jornada acaba ab contraccions d'estómac més o menos violentes.

Dia 5

Fins al tombar la mitja nit el temps ha seguit revolt, tempestuós. A l'atravessar el canal de Sant Jordi'l vapor ha capbucejat de valent. Després, a l'apuntar el dia, ha vingut la calma, y la bonança'ns convida a pujar a coberta pera admirar la costa mallorquina. Al clarejar comencem a distingir entre la boira'l cap de Formentor, avançant mar endins, la badia de Pollença y la d'Alcudia, que per l'altre extrem tanca'l cap Ferruig. Més tard, a l'horitzó, quasi imperceptible, va dibuixant-se la plana silueta de Menorca.

El dia creix, y les boires, difumint-se, permeten observar la bellesa de l'espadada costa de Mallorca. Els expedicionaris van compareixent a coberta, ensonyats. En alguns rostres hi queda'l rastre d'una mala nit. No hi fa res: l'oreig del mar a tots revifa y la visió d'aquell esplèndit panorama fa olvidar el sofriment passat.

Un vol de blanques gavines ens enronda donant-nos el bon dia. Els dofins ens-e saluden capbucejant.

Anem apropant-nos a Menorca y no triguem a distingir les blanques cases de Ciutadella. Seguim vorejant tota la costa sud de l'Illa, de baixes cingleres, retallades, uniformes. El «Balear» modera la marxa pera que tinguem temps d'esmorsar abans d'arribar a terra. Passem arran de l'illa de l'Ayre y emboquem la grandiosa badia de Mahó. Tenim a la dreta la fortalesa de la Mola a l'extrem de la petita península que guarda l'entrada del port. Després successivament van presentant-se als nostres ulls el Llatzaret en altra minúscula península, l'illeta ont s'hi cumpleix quarentena, Villa Carlos, pulcra y riallera, l'illeta del Rey, ab l'Hospital Militar, l'illot de les Rates, l'Arsenal, y a cada pas una nova cala amagant-se entre'ls roquissers, a qual més bella y pintoresca, lluint la magnificencia d'una naturalesa soperba.

La nostra admiració creix, l'entusiasme s'encomana y paraules d'enamorament ixen de tots els llavis.

Passem Cala Figuera y donem fondo a la Culossa, sobre la

qual, en progressiva graonada, s'aixeca la blanca capital de l'illa.

Les embarcacions anclades al port llueixen les empavessades. Els molls bullen d'animació. La gentada que'ls omple'ns-e saluda ab els mocadors. Un clamoreig de joya arriba fins a nosaltres.

Entretant pugen a bordo l'Ajuntament, representat pel seu Alcalde, D. Josep M.ª Mercadal, y els concellers senyors Vidal, Sintes, Pons y Sitges, Garcia, Hernández, Pons y Pons; comissions

VISTA DE MAHÓ

de l'Ateneu, Círcol Mahonès, Cambres Agrícola y de Comerç, societats polítiques y recreatives y premsa de la localitat.

Estrenyem la mà de l'Alcalde, el qual en nom de la ciutat «dóna la benvinguda als seus germans de Catalunya».

Cambiades les salutacions, saltem a terra, ont som acullits ab vives mostres d'afecte, y, acomodats en els nombrosos carruatges que l'Ajuntament ha posat a la nostra disposició, entrem a la ciutat.

Hermosa y entusiasta es la rebuda que'ns fan els mahonesos. Tota la ciutat surt a saludar-nos. Banderes y domassos engalanen balconades y finestres. Al nostre pas rebem sinceres mostres d'afecte. En el comerç de robes de D. Frederic Canut, al carrer Nou, una gran bandera catalana'ns-e saluda, y nosaltres ens descobrim

donant visques a Mahó, que són contestats ab visques a Catalunya. A l'entrar a la Plaça de la Constitució, ont posem peu a terra, la música municipal romp ab una airosa marxa. .

La Casa del Comú té issada la bandera y els balcons empaliats. Al vestíbol els municipals formen en ala. Pugem a la gran sala del Consistori, ont en tres llargues taules cobertes de flors se'ns té preparat un delicat refresc. Les nostres amables companyes d'excursió ocupen els escons de l'estrada y són finament obsequiades ab toyes de flors. A fòra la plaça s'hi congrega una gentada y la banda del municipi alterna ses tocades ab l'orfeó «Progrés», que entre altres composicions ens fa sentir *Les flors de Maig*, d'en Clavé.

El senyor Alcalde'ns repeteix la benvinguda, adherint-se a les festes commemoratives del Centenari del gran rei que motiva l'expedició y desitjant-nos que la nostra breu estada a l'illa de Menorca'ns faci guardar un bon record de la mateixa.

D. Lluís Duran y Ventosa, com a conceller de l'Ajuntament de Barcelona y en nom dels expedicionaris, contesta ab afectuoses paraules d'agraiment y acaba ab un «Visca Mahó!», que'l senyor Alcalde contesta ab un altre a Catalunya.

Després els expedicionaris ens escampem per la població, admirant sos monuments y construccions més interessants, entre les quals es digna d'esment pel seu valor històric el Portal de Sant Roc, ont se conserven restos de les fortificacions aixecades en temps d'Alfons III.

A un quart de tres tornem a reunir-nos davant de la Casa de la Ciutat, ont ja'ns esperen els carruatges pera fer l'excursió als defòres de Mahó.

La tarda es esplèndida, y el sol, batent ab força sobre'l blanc de les cases, arriba a enlluernar-nos.

Per plana carretera, vorejant en part la badia, anem a Villa Carlos, hermós suburbi de Mahó, d'ont dista tres kilòmetres, edificat en terrer pla, de carrers drets y aliniats y ab espayosa plaça. Seguim cap a Sant Lluís y Sant Climent, poblets de blancor immaculada: parets, teulades, els típics molins d'aspes immenses, fins les vorades dels carrers són revestides d'una crosta de calç: tal es l'afany de que la netedat per tot llueixi.

De retorn a Mahó per altra carretera vorejada de pins seculars, podem apreciar l'esforç de la gent del camp pera protegir els conreus y especialment l'arbrat. La terra es magra y sembla impossible que en aquells roquissers pugui fer-s'hi cap sembrat. Ademés, la tramontana, que sovint bufa impetuosa, assolant-ho tot, obliga al

pagès a aixecar parets de pedra seca al voltant dels camps y protegir els arbres ab veritables cuiraces de pedra, que'ls deixen sols la copa al descobert.

Atravessem Mahó, detenint-nos un moment pera visitar l'Hos-

PORTAL DE SANT ROC

pital Civil, y per la carretera d'Alayor ens dirigim a can Talatí de Dalt, ont podem admirar tres interessants monuments megalítics: el talayot de Talatí, la còva y la taula y el cròmlec.

El temps curteja y no podem entretenir-nos. Altra volta en marxa, y la llarga caravana de carruatges no triga a entrar a ciutat.

A l'iglesia de Santa Maria l'organista'ns hi espera pera dar-nos a conèixer les sonoritats de la magnífica orga que es joya de Mahó; després una ràpida visita a l'Ateneu, que té un museu regional curiosíssim, y al Círcol Mahonès, sent en abdugues importants societats rebuts y obsequiats ab carinyoses mostres d'afecte; y, finalment, cap al Fonduco, que es hora ja de reparar les forces.

El Fonduco es un alegre restaurant situat a la vora del mar, en un dels recolses del port de Mahó, en lloc arracerat y pintoresc.

TALAYOT DE TALATÍ

Allí'ns hi espera una grata sorpresa. Tot just hi arribem, una llengua de foc comença a eixir del mitg de l'aigua, convertint-se en flamarada que creix ràpida, enorme, omplint la cala d'una rojor intensa, fent resplendir les aigues, amarant-ho tot de llum. Es una grandiosa foguerada que'ls mahonesos han encès a l'illa de les Rates pera omplir de fantasia aquell apacible lloc. Un entusiasta aplaudiment surt de nosaltres davant d'aquella esplendorosa visió.

A taula tenim el gust de veure-ns acompanyats per l'Alcalde y regidors de Mahó, els quals, com a finesa a les senyores que formen part de l'expedició, venen en companyia de llurs esposes. També són entre nosaltres el president de l'Ateneu y altres distingides personalitats, els directors de la premsa local y representants de la de Palma, que han acceptat l'invitació del CENTRE an aquest acte.

Y segueixen els obsequis. Mentres assaborim el plat caracte-

rístic del país, el caldero de llagosta, arriba la banda y l'orfeó «Progrés», que venen a festejar-nos ab ses cantades, y aquell lloc sempre tranquil, de serenes quietuts, bull d'animació y alegria. Un sentiment de germanor viu en nosaltres, un goig intens de veure-ns reunits, de poder-nos comunicar les nostres afeccions, els nostres desitjos... y arriben els brindis, y les paraules surten, fermes, vibrantes, vessant amor y gratitut, sadolles de germanívol afecte. L'Alcalde de Mahó, el senyor Galí, en representació de l'Ajuntament de Barcelona, el senyor Plaja, en el de la nostra

TAULA Y CRÒMLEC DE TALATÍ

Diputació, el senyor Fornés, director de *La Voz de Menorca*, el nostre President, el senyor Pons y Sitges, tinent d'alcalde de Mahó, y altres que sentim no recordar, aixequen la copa per lo que'ns es més grat, per lo que més estimem, per la felicitat de la nostra patria, per la germanor dels pobles catalans.

Visques entusiastes a Catalunya y Menorca, a Barcelona y Mahó, coronen aquest acte.

Abans d'embarcar-nos volem donar l'adéu a la ciutat illuminada en obsequi nostre, y altra vegada, acomodats en els carruatges que constantment hem tingut a la nostra disposició, pugem la dreta costa y atravessem la població, sent objecte de noves manifestacions per part de la multitut, que carinyosament ens-e saluda.

La sirena del «Balear» fa saber-nos que es arribada l'hora de tornar a bordo. Tots sentim la recança de deixar tant bona companyia y ens dirigim cap al port. La coberta del «Balear» està illuminada per infinitat de bombetes elèctriques, y, mentres van arribant els expedicionaris, les autoritats de Mahó són obsequiades a bordo ab una copa de xampany pels representants de les de Barcelona y el president del Centre. A fòra coberta 'l jovent organisa un ball en honor a les hermoses mahoneses que venen a donar-nos comiat.

El senyor Estalelles, l'amable capità del «Balear», veyent que la festa va creixent y porta traces de no acabar, toca'ls tres tocs de sirena.

Decididament es arribada l'hora de marxar, y la despedida que se'ns fa es entusiasta, efusiva. Malgrat l'hora avançada de la nit, els molls són plens y la gentada no cessa d'aclamar a Catalunya y nosaltres al poble de Mahó, que tantes proves d'estimació 'ns ha donat.

Lliure d'amarres el «Balear», avança majestuosament, y arreu de la costa, fins a Villa Carlos, els visques van repetint-se, s'encenen bengales, els aplaudiments ressonen... A reveure, mahonesos!

Sortim fòra de la badia, y, atrets per la calma de la nit, comentant les impressions rebudes, triguem encara bona estona a baixar al cambrot pera reposar-nos d'aquesta brillant jornada.

Dia 6

Hem tingut bon temps y la travessia ha sigut tranquila.

A quarts de sis del matí entrem a la badia de Canyamel.

El cel està totalment cobert y el lleuger ruixim que fa estona no'ns deixa's converteix en fort aiguat axís que'l «Balear» mulla l'ancla.

Bots a l'aigua, y, com a dintre la còva no hi ha perill de mullar-nos, ens decidim a desembarcar, aixoplugant-nos sota'ls paraigues.

Del vapor a la costa la distancia es curta y, una llanxa darrera l'altra, tothom desembarca sense precipitació y ab l'ordre més perfecte.

Saltem a terra, y per un corriol que s'enfila en zig-zag per entre la pineda arribem a l'entrada de les còves d'Artà, d'aquesta meravella de la naturalesa qual contemplació a tothom admira.

Acompanyats pels guies que'ns esperen, y a la llum d'aparells

d'acetilè de doble bec, fem la visita a les còves en dugues tongades. En els llocs més notables la flama de les bengales ens descobreix tota la magnificencia, tota la grandiositat d'aquelles altes voltes y columnates, d'aquella munió d'estalactites que com inacabable serrell penja al damunt dels nostres caps.

A la sortida posem la nostra firma en l'àlbum que'ns presenta'l guia.

Quan tornem a bordo 'l capità ja'ns espera al peu de l'escala

BADIA DE CANYAMEL DESDE LES COVES D'ARTÁ

pera fer-nos entrega d'un elegant llibret ab l'itinerari de la nostra expedició, ilustrat ab gravats dels principals llocs que devem visitar y un mapa de l'illa de Mallorca, delicat obsequi que la «Compañía Isleña Marítima» dedica als excursionistes y que tots agrahim com se mereix.

A les onze's lleva ancla y altra vegada en marxa. La taula es parada y tots passem a ocupar els nostres llocs, ben disposats a despatxar l'esmorsar.

. Passem arran de la costa, y el capità, sempre amable ab nosaltres, no vol que perdem ni una sola de les belleses que la natura-

lesa ha abocat tant pròdigament en aquella costa. Portant la nau ab admirable destresa, anem resseguint la sinuositat que aquesta presenta; moment hi ha que passem quasi fregant ab la cinglera. De tant en tant la sirena deixa sentir-se y l'eco va repetint la seva veu fins a perdre-s llà del lluny.

Tombem el cap de Pera, que'ns evoca la figura del gran rey en Jaume quan, acampat en aquell lloc, presenciava com les tres galeres dels seus enviats, en Berenguer de Santa Eugenia, l'Assalit de Godar y el Comanador, imposaven al Walí de Menorca li rendís

Cap de Pera

vassallatge, y com aquest desde Ciutadella, ont se trobava, per lliurar-se de l'exèrcit català, que suposava a cap de Pera, s'entregava pacíficament a nostre rey.

Seguim costejant, gaudint a cada pas d'una nova perspectiva, d'un nou panorama, y, salvat el cap Ferruig, s'ens presenta ab tota sa grandiosa immensitat la badia d'Alcudia, que anem guanyant en mitg d'un seguit ruixadet, fins a fondejar davant del desembarcador, a no molta distancia d'aquest.

En una barca venen a bordo'ls senyors Alcalde y regidors, que'ns donen la benvinguda, y en nom dels expedicionaris contesta ab gratitut el nostre President.

En altres barquetes que s'han apropat al «Balear» ens dirigim a terra, desembarcant al barri de mar als sòns de la música que toca en el moll, y en carruatge o a peu salvem els dos kilòmetres que'ns separen de la població.

A l'entrada d'aquesta, y en els carrers que passem, la gent ens saluda ab simpatia. Anem a la Casa Consistorial, ont l'arcalde s'associa a l'objecte que motiva l'expedició y té paraules d'afecte per tots nosaltres. Després del nostre President, que remercía l'acullida que'ns dispensa Alcudia, parlen els senyors Galí, Plaja y Duran en semblants termes.

Y ab gran amabilitat som obsequiats ab un exquisit refresc.

ALCUDIA: PORTAL Y MURALLES

Després, acompanyats per l'Alcalde y altres persones importants de la població, visitem lo més interessant d'aquesta, la muralla, l'amfiteatre romà, la creu de terme y el museu particular del senyor rector.

Al cayent de la tarda la generalitat dels excursionistes retornen a bordo; uns pocs se dirigeixen directament a Palma pera poder-hi fer més llarga estada, altres van a dar una ullada a la badia de Pollensa; y, finalment, ab l'Agulló, en Duran, en Galera, en Pomés y en Jordi m'embarco en un llahut y, costejant la badia d'Alcudia fins aprop del cap de Menorca, arribem al peu de les coves del Desitg, nom que'ls donem nosaltres per haver tingut de que-

dar-nos ab el desitg de visitar-les a causa d'un mal entès ab el guia que té les claus.

Mentrestant a bordo són obsequiades les autoritats d'Alcudia, y ab aquest motiu se cambíen noves paraules de gratitut y afecte, que'l conceller municipal de Barcelona senyor Fuster resum brillantment.

A la badia d'Alcudia les aigues són tranquiles, y com el «Balear» no ha de rependre la marxa fins a les quatre de la matinada, en havent sopat ningú té pressa per retirar, y el jovent de bordo, sempre animat, organisa una vetllada humorística, en la qual les nostres simpàtiques expedicionaries hi juguen la millor part.

Dia 7

Anit varem retirar tard y avuy la sòn ens ha vençut. Fins poc abans d'arribar al Torrent de Pareys no hem pujat a coberta. Hem perdut una de les visions més esplèndides de la travessia. L'Agulló, que ha sigut matiner, escriu en el seu Diari de Bordo:

«El Cap de Formentor! La sublimitat esquerpa de Mallorca! Qui pot descriure-l? Un s'hi queda encantat, embadalit, sentint-se xic davant d'aquella disforme massa de pedra beurada per les aigues dels sigles y amaurada per les ones que hi reventen enfilant-s'hi, com un exèrcit de visions escumoses que hi muntessin a l'assalt...

»Al cim hi volen els voltors, y avall les gavines; un pi hi cimeja altiu... Es aquell pi immortalisat per en Costa, «que espolsa »damunt les nuvolades sa cabellera real rient y cantant ab la tempesta...»

»Y som a la costa brava, la maravella de Mallorca; el sol se tapa altra volta y els penyalars negregen avançant sobre l'ona, aixecant-se, mostrant coves y baumes, rojors calcides, verdors placèvoles, arbres esguerrats per les ventades; ara es un lleó que avança ab gest d'escomesa; ara un dromedari gegantí que enlaira les gepes; ara un guerrer monstruós que cavalca un corcer negre ab sella roja, embrassant un escut de roca y engrapant per llança un pi esberlat pel llamp; ara són bastidors de decoració fantàstica, ara són enderrocs de castells y com ciutats enrunades; ara es una immensa cortina esgratunyada pels aigats rosegadors.

»Y darrera 'ls penyalars y els caps y les roques encantellades cimegen entre boires les altures de la serra del Puig... Mallorca es com un immens carro de guerra grec que té per pitral la costa

brava, tirat per monstres apocalíptics que avancen cap al mar, guiats pel Puig Major, que senyoreja gegantí entre'ls núvols...

»A les sis som a la Calobra: es un tascó de mar que's fica al Torrent de Pareys entre dos penyalars altíssims; quatre cases de pescadors y unes barques omplen la cala de la dreta; a l'esquerra les aigues del Torrent maravellós han fet una platjeta de codolells arrodonits amorosament pel fregadiç de les ones...»

Per una hàbil maniobra 'l «Balear» entra a la cala, fondeja y posa un cap a terra.

JOSEPH GALBANY Y PARLADÉ

(Continuarà)

Clixés de Font y Torner

REVISTA DE REVISTES

Alpine Journal, Agost de 1908.

Aquesta interessant revista inglesa publica, ademés de ses Notes Alpines y Seccions Oficial y de Bibliografia, diversos valiosos treballs, acompanyats de belles illustracions, entre'ls quals citarem: *A redós de Kashmir*, per A. L. Mumm; *A travers dels Dinaric Alps*, per Douglas W. Freshfield; *Una escalada al Mamison* (Caucas), per V. Ronchetti; y *Una ullada a les Montanyes Rocoses* (Canadà), per P. R. Parkinson.

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, 15 Setembre 1908.

Publica un articlet sobre'l tema *Festes comarcanes;* una correspondencia *Desde Liège*, de n'Antoni Aymà, y la continuació de ses seccions de *Paremiologia comarcana, Fulls inèdits de la historia de Manresa* y *Gacetilles curioses*, recullides per en Joaquim Sarret.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Juliol-Setembre 1908.

Conté 'ls següents treballs, entre altres de menos importancia pera nosaltres: *Epigrafía romana y visigótica de Extremadura y Andalucía*, pel Marquès de Monsalud; *Nuevas inscripciones de Cabra, Mairena de Alcor y Itálica*, per F. Fita; y la secció de *Variedades*, ab un articlet del mateix senyor F. Fita sobre *Inscripciones romanas y visigóticas de Almodóvar del Río;* y altre d'en Lluís Siret sobre *La España Fenicia.*

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Agost de 1908.

Continua la publicació dels treballs *Las antiguas ferias de Medina del Campo*, per D. Cristòfol Espejo y Julià-Paz; *Los calderones y el monasterio*

de Nuestra Señora de Portaceli, per J. Martí y Monsó; y la *Relación de los edificios religiosos notables ó curiosos de la Provincia de Palencia*, que don Joan Agapito y Revilla ve publicant com a Sumari dels monuments de Castella. Acompanya aquest número una reproducció del creuer de la catedral de Burgos.

Boletín de Historia y Geografía del Bajo-Aragón, Maig-Juny 1908.

Publica'l següent sumari: *La restauración aragonesa bajo Alfonso el Casto*, per M. Pallarés Gil; *La Trapa de Maella*, per Santiago Vidiella; *El Marquesado de Ariño*, del MS. de Casamajor; y la secció de *Variedades* ab datos y notes ben interessants.

Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.

La darrera Memoria publicada per aquesta docta corporació es una referent a *Investigacions d'hidrologia subterrania en la Comarca de Banyoles*, de nostre consoci D. Lluís Marian Vidal, treball rublert de datos interessantíssims sobre les fonts y estanys d'aquella pintoresca encontrada.

Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, número extraordinari.

Conté'l *Dietari de l'eixida de Mossèn Antoni M.ª Alcover a Alemania y altres nacions l'any dèl Senyor 1907*, que es una detallada relació del autor de sos darrers viatges a França, Suiça, Alemanya, Austria y Italia, de quals països ens trasmet les seves personals impressions.

Bulletin Hispanique, tercer trimestre de 1908.

Continua la serie d'articles de P. Paris: *Passeigs arqueològics per Espanya*, tractant en aquest número de Carmona, y el treball de G. Cirot: *Enquesta sobre'ls jueus espanyols y portuguesos a Burdeus*, a més d'altres també ben interessants.

La Montagne, Setembre 1908.

Publica'l treball *En la Val Estrèche*, de M. René Gombault, y la continuació d' *Els noms de llocs en les montanyes franceses*, de J. Ronjat, interessant treball toponímic de veritable actualitat. Conté, ademés, l'acostumada Crònica Alpina, les demés seccions de consuetut y diversos gravats pulcrament estampats en làmines soltes.

L'Excursionista, Octubre 1908.

El portant veu de l'«Unione Escursionisti», de Turin, publica'l següent sumari: *Passejada Artística pel Canavese;* ressenya d'una excursió al *Mont Arbella*, y itineraris de diferentes excursions particulars; y una nota sobre'l Concurs fotogràfic de la sortida a Barcelona.

S'han rebut igualment el *Tjidschrif van het Koninklijk Nederlandsch*

Aardrijkskundig Genootschap, ab diferents treballs científics y ressenyes d'interessants expedicions a Tumuc-Humac y diverses regions de Surinam, Nova Guinea y altres països, acompanyades de nombroses illustracions y diversos mapes; el *Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins,* ab ressenyes de varies excursions alpines; la *Revue des Langues Romanes, O Instituto, Revista de Geografia Colonial y Mercantil, Revista de Menorca, Fotografia Práctica, Cultura Española,* y varies altres. — E. V. R.

NOTES

L'automòbil a montanya. — L'automòbil va fent sa via, progressant ràpidament y extenent-se la seva acció per tots indrets. L'excursionisme'n va trayent sos profits, fins en nostra terra, que sempre anem a rerassaga de lo que fan els demés. Les carreteres que atravessen les altes serralades van donant acullida y pas franc a l'automòbil, excursant les distancies y facilitant la visita a les solemnials altituts de les grosses montanyes.

Darrerament al Delfinat, a l'Alta Saboya y als Pireneus, s'han establert noves vies d'automòbils, devent citar en aquests últims els nous serveis entre Lourdes y Aigues Bones, l'estació de Laruns y els Banys de Panticosa, Ribes y Puigcerdà. Ademés, s'han establert a nostra terra, entre altres, els serveis de Tàrrega a La Pobla de Segur y de Calaf a la Seu d'Urgell, facilitant en gran manera la visita a les altes comarques del Segre, del Balira y dels Nogueres. Ara sols falta que l'estat de les carreteres no fassi interrompre la circulació automòbil, cosa molt possible en nostre desditxat país. Veurem.

L'atracció de forasters. — Heus-aquí una nova industria d'altes finalitats que's vol arrelar a la nostra terra, començant per la plana, y que segurament s'extendrà per tots indrets, si tothom hi ajuda a mida de ses forces. Per això s'ha d'anar divulgant el coneixement de les belleses del nostre país, facilitar els medis de comunicació y fer agradosa y saludable aquí l'estada dels nostres visitants. Ens cal imitar un xic lo que's ve fent en molts llocs com a Suiça y França; cal embellir y confortar l'estada a nostra terra.

Per veure l'importancia de l'atracció de forasters n'hi ha prou ab els següents números indicant els visitants de l'hermosa y confortable vall de Chamonix en 1907. En dos mesos y mitg d'estiu que dura la temporada, varen acudir-hi unes 170 000 persones, de les quals 150.227 hi anaren en ferro-carril; durant els quatre dies del mes de Janer d'enguany, en que se celebrà'l Concurs de Ski, visitaren aquell lloc 2.300 persones. Ja es número.

D'espeleologia. — Els nostres companys del «Club Montanyenc»,

d'aquesta capital, han reprès aquest estiu la seva campanya espeleològica començada l'any passat, y de quals exploracions ja donàrem compte en aquestes planes. Les montanyes de Sant Llorenç del Munt, de Montserrat y d'Ordal han sigut visitades repetidament, endinzant-se'ls nostres exploradors fins lo més pregon de ses entranyes. Com a més importants podem citar aquí les exploracions dels avencs de Ca l'Esquerrà, en el terme d'Olesa de Bonesvalls, y dels Pouetons en el del Bruch, abdós de gran fondaria, científicament interessants y guardadors d'innombrables belleses.

El «Club Montanyenc» prepara la publicació d'una obra, *Sota terra*, com a resum de les campanyes espeleològiques portades a cap fins avuy, y que pensa continuar estudiant detingudament el maciu de les montanyes d'Ordal, ont cada dia van descobrint-se nous y més importants avencs, fent-se la regió més interessant de nostra terra. Ja'n parlarem.

Empresa benemèrita. — Ho es la que està portant a cap l'intrèpit excursionista y bon geodèsic M. P. Helbronner a l'estudiar ab tota precisió y ferma voluntat la cadena meridional de Saboya, qual darrera campanya acaba de termenar fent 32 noves estacions a ajuntar a les 360 que ja'n portava de realisades en altres campanyes. Es realment extraordinari, penós y digne d'admiració'l treball portat a cap per M. Helbronner y sos acompanyants, sofrint en profit de la ciencia tota classe de fadigues y contratemps en ses nombroses acampades als cims d'aquelles intrincades serralades, tant poc hospitalaries al vianant. Es per això que cal sens reserves aplaudir al ferm alpinista y a l'home de ciencia, mentres esperem llegir els resultats de ses darreres sortides.

Constitució d'un nou Centre Excursionista. — Aquest darrer estiu ha quedat constituit a Sabadell el «Centre Excursionista del Vallès», qual objecte y funcionament es el mateix que'l de la nostra institució, y ha realisat ja diferentes y importants excursions durant el curt temps de sa existencia. Desitjem molts anys de vida y prosperitats an aquesta entitat germana, que no dubtem podrà ajudar-nos força en la tasca confiada y empresa per l'excursionisme català. Un dels seus primers actes va ser adreçar una coral salutació y franc oferiment al Centre Excursionista de Catalunya y a la direcció del nostre Butlletí. Agraim aquesta distinció, a la qual corresponem ben gustosament.

Per nostres carreteres. — Dies enrera, convocats per la Junta del «Automóvil Club» de Barcelona, van reunirse'ls diputats y senadors per Catalunya y els representants de diferentes entitats de nostra capital, entre'ls quals hi figurava'l del nostre Centre, a fi de tractar del desastrós estat de nostres carreteres y procurar el seu millorament. Després d'un cambi d'impressions, va acordar-se constituir-se'ls reunits en Comitè de Defensa de les carreteres de Catalunya, presentar una instancia als poders públics, recabar l'activament y conservació dels ponts de la carretera de La

Junquera y treballar pera l'unificació de trànzit pera la conservació de les mateixes. Fem vots pera que sia ben fruitosa la tasca d'aquest nou Comitè.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS INGRESSATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1908

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph Soldevila y Casas. — D. Ramon Serra y Jacas. — D. Ricart Vives y Bellver. — D. Modest Mestres. — D. Romuald Torres. — D. Joan Busquets. — D. Joan Queralt. — D. Pere Cruells y Jornet. — D. Joaquim Margenat y Tobella. — D. Antoni Bach de Portolà. — D. Antoni Angli y Oliva. — D. Joseph M.ª Parés y Barrera. — D. Francisco Fàbregas y Piñana. — D. Hernando Martinez. — D. Pau Castellví y Marco. — D. Joan Majó Payés. — D. Ramon Suñer. — D. Washington Viza Raventós. — D. Abel Seguí Torrescassana. — D. Manuel Crusells Fàbregas. — D. Joseph Vilallonga. — D. Eduard Ferré y Martí. — D. Ramon Roig y Blanch. — Don Rafel Pomés. — D. Hermenegild Arruga. — D. Antoni Nicolau. — D. Joseph Bertran y Suñol. — D. Joseph Matheu y Ferrer. — Mossèn Jaume Barrera. D. Anselm de Mola y de Altabàs. — D. Joseph Torres. — D. Arnau Calvet y Peyroniel. — D. Nicolau Vergés. — D. Magnus Nordbek. — D. Joseph Milà y Camps. — D. Jaume Llongueras Badia. — D. Carles Fargas.

SOCIS DELEGATS

D. Ramon Soler de la Plana, a Palma de Mallorca. — D. Jaume Arrom, a Alcudia (Mallorca). — M. Alf. E. Edmon, a Vall del Vernet. — M. Edmon Boixo, a Vernet. — D. Joseph Guerris y Rotllant, a Sant Celoni.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De la «Fédération des Sociétés Pyréneistes»: un volum ab les deliberacions del VIII Congrés, celebrat a Perpinyà y a Barcelona.

De la «Real Academia de Ciencias y Artes»: el volum del *Año académico de 1907 á 1908.*

Del senyor Comte de Saint-Saud: *La Fédération des Sociétés Pyréneistes dans les Pyrenées Orientales et à Barcelone.* Follet.

De D. Isidro Torres Oriol: *Guía General. Barcelona histórica, antigua y moderna*, del propri donador.

De D. G. Vilarrasa: un llibre *Trepando los Andes,* de Climent Onelli.

De D. Cels Gomis: *Souvenirs d'un touriste*, de M. Pierre Vidal.

De D. Jordi de Trezals: un *Programme des cours Verzeichnis der Vorlesungen*, semestre d'hivern.

De Mossèn Marian Faura: *Espeleologia. — Coves y avencs de Catalunya. — Una excursió a Malgrat. — Adicions a la Fauna Miocènica de Montjuich.*

Del «Congrés d'Economia»: *Acuerdos tomados por la asamblea en contestación al cuestionario propuesto por la Sociedad de Estudios Económicos y proposiciones adicionales aprobadas.*

Del Dr. D. Joan Cadevall: *Botànica Popular*, del propri donador.

De D. Jules Delpont: *Le Catalan de l'Alguer*, del mateix donador.

De M. Lucien Briet: *Le bassin supérieur du Rio Véro* (Alt Aragó), del propri donador.

DONATIUS PERA LES COLECCIONS

D. Joseph Castellvell: diversos clixés.

D. Joseph M.ª Pena: una colecció de clixés.

CONSTITUCIÓ DE SECCIONS

El dia 7 d'Agost van reunir-se'ls socis inscrits en la projectada Secció de Sports de Montanya, de la que ja parlàrem en un dels números precedents, procedint a la constitució de la mateixa, aprovació dels Estatuts ab que's regirà y nomenament de sa Junta Directiva, que quedà formada dels senyors D. Jaume Baladia, *President;* D. Manuel Tey, *Vice-president;* D. Joseph Amat, *Secretari-tresorer;* D. Albert Santamaria y D. Lluís Coll, *Vocals.*

El mateix dia's reuniren els senyors inscrits en la Secció de Geografia Física y Geologia, cambiant impressions, acordant donar per constituida l'esmentada Secció y deixar pera més endavant el nomenament de sa Junta Directiva.

CRONICA DEL CENTRE

EXCURSIONS

Són en gran número les excursions realisades durant el prop-passat estiu per diferents benvolguts consocis que s'han dirigit per tots indrets de nostra terra, seguint ses diferentes comarques y realisant bones campanyes per la nostra serra pirenenca y per diferents països de l'extranger.

En l'impossibilitat de donar compte de totes, ressenyarem els itineraris de les més importants que'ns han sigut comunicats per nostres companys

EXCURSIONS PELS ALTS PIRENEUS D'OSCA

Realisades pel nostre bon amic y company en Juli Soler y Santaló

Excursió a Jaca y Valls d'Ansó y Hecho. — El dia 23 de Juny va dirigir-se vers Osca. Sols hi estigué en aquella ciutat fins a l'endemà, que tornà a sortir acompanyat pel delegat del Centre senyor Monràs, recorrent el trajecte de ferro-carril fins a Jaca. Els dies 25 y 26 els destinaren a presenciar les solemnes festes dedicades a la patrona de la ciutat, Santa Orosia, ab sa curiosa arribada dels romers, processó, adoració de les reliquies, etc., etc.

Deixà Jaca'l dia 27, y ab la diligencia de Pamplona efectuà'l recorregut de bona carretera fins a Berdun, aont, després de visitar la població, hi pernoctà. L'endemà, y ab tartana, emprengué la recta rodada que condueix a la vall d'Ansó, atravessant la pintoresca Foz (congost) de Biniés, y arribant a Ansó al cap-vespre del mateix dia.

Tres dies hi féu d'estada a la capital de la vall, y, mercès a les bones recomanacions dels amics de Jaca, pogué recullir un bon aplec de notes de costums y curiosa indumentaria d'aquella tant típica comarcada pirenenca.

El dia 2 de Juliol sortí d'Ansó en companyia del capataç de monts de l'Estat y d'un guia; y s'en pujà a l'alta vall, pera recórrer els anomenats Ports d'Ansó. Ab tres dies de marxa pogué seguir tota la frontera pirenenca desde'l seu confí occidental ab la vall del Roncal (Navarra) fins a l'extrem oposat, en territori de les valls d'Aragüés y de Canfranc. Féu nit a la montanya, a la cabana de Linza-Maz y en la casa de la Mina de Guarriuza, y assolí'ls ports de Petragema y de Petraficha, rasos d'Agua-Tuerta y estany d'Estanés.

Recorreguda l'alta vall, y trobant-se ja en la conca del riu Subordan o riu d'Hecho, davallà per ella, y, atavessant els magnífics engorjats d'Oza y del Castillo, arribà a la capital de la vall, o sia'l poble d'Hecho, visitant de pas el notable y antiquíssim monastir de Siresa.

L'endemà féu el retorn, recorrent per la carretera tota la ribera del riu Subordan, fins al seu entreforc ab la carretera de Pamplona, en el lloc anomenat Santa Cilia, y, prenent allí la diligencia, va arribar el mateix dia a Jaca.

Una jornada destinà desde Jaca pera visitar el monumental Sant Joan de la Penya y artística iglesia de Santa Creu, y, donant després per acabada l'excursió, retornà'l següent dia a Barcelona per la via directa d'Osca y Lleida.

Excursió desde l'Aza al Cinca y maciu de les Tres Sorores (Mont Perdut). — Sortí'l 5 d'Agost ab el ferro-carril vers Selgua y Barbastro, prenent en aquesta darrera població la tartana que condueix a Boltaña y que va seguint primerament per la ribera del Cinca, y per la del riu Ara després, arribant a boca-foscant a l'Ainsa, la fortificada capital de l'antic Sobrarbe.

L'endemà, desde allí, y ab una jornada d'anada y tornada, anà a

visitar l'històric convent de Sant Victorià de la Cogulla, al peu de l'encin glerada Peña Montañesa.

El següent dia seguí 'l viatge, remontant la conca de l'Ara per la bona carretera que condueix a Boltaña, aont hi arribà 'l mateix dia. Sols hi féu allí una curta aturada, suficient pera visitar lo remarcable de la vila, tornant a sortir per la carretera amunt, vers els congostos de Peñas Rufas; y passant pels pobles de Vilella, Lacort, Santa Eulalia, Javierre, Larresa, Fiscal y Sarvissé, entrà en la vall de Broto, recorrent-la vers al N. fins a la vila d'aquest darrer nom, lloc aont acaba la carretera.

Una vegada seguida la població, y acompanyat per un moço, sortí tot seguit y a peu ribera amunt, y a l'hora de caminar arribà a Torla, darrer poble de la vall, y fronteriç ab França, ab la comuna de Gavarnie.

Hostatjat en la senyorial casa de Viu, féu els preparatius convenients pera les pròximes jornades de montanya que li calia fer al recórrer el maciu de les Tres Sorores (Mont Perdut).

El dia 10 sortí a peu de Torla ab el guia López, d'aquella vila, y, remontant l'esplèndida ribera d'Arazas, una meravella del Pireneu, anà a fer nit a la cova de Suaso, a l'extrem superior d'aquella y al peu de les Tres Sorores.

L'endemà portà a cap l'ascensió al Mont Perdut, atravessant el ras y port de Goriz y collada d'Arrablo, y pels Grados assolí en cinc hores el cim culminant (3.352 m. alt.), el terç en alçaria de tots els Pireneus. En baixant féu nit a la cova de la pleta de Bernad, la més enlairada del port de Goriz.

La següent jornada fou destinada a seguir tota la serralada de les Tres Sorores, fins a l'anomenada Bretxa de Roland, y fent tot seguit l'ascensió del pic del Descargador, enfront del maciu abans esmentat, y desde aont se l'ovira en tota sa extensió. Tornà a pernoctar a la cova de Bernad.

El dia 13 deixà 'l port de Goriz, y, carenejant per la Sierra Cils, y envistes a la pregona ribera d'Arazas, atravessà Cuello Gordo, baixant al poble de Faulo, aont rebé hostatge en la casa del senyor Borruel. Dit senyor li ënsenyà lo més interessant de l'iglesia y del poble.

A l'endemà, ab un guia de Sercué, petit poblet que dista unes dues hores de Faulo; y al que arribà a primeres hores del matí, recorregué les admirables gorges d'Añisclo, atravessades pel riu Vellos, altra preciositat dels Pireneus, y arribant fins al seu origen, en la collada Biceto, enfront el maciu de les Tres Sorores. Passada aquesta collada baixà al poblet d'Escuain.

Allí, y acompanyat per un pràctic, féu la visita a les gorges d'Escuain, y després, faldejant el Castillo Mayor, davallà en cerca la ribera del Cinca, lo que s'efectuà en el lloc anomenat hospital de Tella.

Desde aquest indret seguí amunt la ribera, per bon camí de ferradura, y, passant pels engorjats de les Devotes y pel poble de Salinas, arribà a la vila de Bielsa, ab una jornada desde Escuain.

Tres dies hi féu de descans en aquesta pirenenca vila, aprofitant el temps per això, aplegant curiosos detalls de la seva iglesia, casa ajuntament, carrers, tipus del país y del vehí poblet de Javierre.

El dia 20 sortí de Bielsa acompanyat del guia Gistau, y a peu seguí amunt la planera-ribera de Pineta o del Cinca, y, arribant a llur extrem, ascendí l'escarpament que la tanca per aquell indret, assolint el pla superior, aont s'extenen les terraces glaciars de les vessants N. del Mont Perdut, Vorejà l'estany glaçat, pujant a pernoctar a la cabana-refugi del Club Alpí Francès a la bretxa de Tucarronya.

L'endemà, després de recorreguts els glaciers que davallen dels cims del Mont Perdut y del Cilindre de Marboré, s'arribà a la collada d'Astasú, envistes del grandiós cercle de Gavarnie. A la tarda retornà a Bielsa.

Complert ja'l plan de campanya, o sia'l recorregut de la zona pirenenca compresa entre l'Ara y el Cinca, emprengué'l retorn, que fou vers la Vall d'Aran. Desde Bielsa hi posà per això tres jornades: la primera, de Bielsa, pel port y estanys d'Ordiceto, a Plan de Gistain; comprengué la segona desde Plan a Benasque, passant pel port de Salum; quedant per la terça l'itinerari de Benasque, pel port de la Picada, fins a Viella (Vall d'Aran). Aquestes jornades, si bé totes per camí de ferradura, foren fetes a peu, per esser dolent el pas en molts indrets. Durà aquesta darrera excursió uns 22 dies, y entre aquesta y la de les valls d'Ansó y Hecho quedà recorregut gairebé tot el Pireneu de la provincia d'Osca, desde'l seu confí ab la Navarra fins a la Vall d'Aran (Catalunya).

EXCURSIONS PER LA RIBERA DEL FLAMICELL Y VALLS DE BOHÍ Y ARAN

Les va realisar nostre company D. Manuel Miret durant els dies compresos entre'l 22 d'Agost y el 7 de Setembre, baix els següents itineraris:

Per la via ordinaria Tàrrega-Tremp va dirigir-se a la Pobla de Segur, ont va dormir la nit del 22, dedicant l'endemà a la visita de la població y a una excursioneta vers Collegats y Gerri de la Sal. El dia 24, acompanyat de nostre bon amic D. Ceferí Rocafort, se dirigí per la ribera del Flamicell cap a Santerada, La Pobleta y Torra de Capdella; l'endemà continuaren remontant la ribera vers Espuy y Capdella, dirigint-se al port de Rus (2.610 m.), seguint la Ricuerna, y baixant desde allí a la vall de Caldes.

El dia 26 visitaren els pobles de Tahull, Bohí, Durro, Barruera y Erill, y el 27 feren l'ascensió al Comolo-Forno (3.030 ms.). A l'endemà's dirigiren vers els estanys y coll del Pesó, baixant per les Musoles a l'hermosa ribera de Sant Nicolau, retornant a l'establiment de Caldes de Bohí.

El dia 29 el senyor Rocafort, pel port d'Erta, va retornar a La Pobla, y el senyor Miret, a l'endemà, se dirigí a Viella, passant pel port de Colomés, coll de Pruedo y ribera del Valarties. El dia 31, ab l'agradosa companyia d'en Juli Soler, que, com de costum, se trobava a l'Aran reposant de ses darreres campanyes pirenenques, visità'ls pobles de Betren, Casarill, Escunyau, Garós y Les Bordes. Al sentdemà féu l'excursió per la ribera de l'Artiga de Lin, Güell del Juheu, canal de Pomero, Clots de l'Infern, Port de la Picada (2.460 m.), l'Escaleta y la Montjoya, per retornar a l'ermita

de l'Artiga, Les Bordes y Viella; al dia següent se dirigí vers Salardú y Pla de Beret; els dies 3 y 4 de Setembre'ls empleà per la ribera del riu Nere, visitant els pobles de Gasau y Vilac y la capella de Mitj-Aran.

El dia 5 sortí cap a Bosost y Lés. A causa del mal temps desistí de passar a Bagnères-de-Luchon pel Portilló, y per la via francesa retornà a nostra capital.

També'ls nostres companys D. Alfred y D. Adolf Gaza varen visitar durant la segona quinzena de Juliol la vall de Bohí, dirigint-s'hi per la via de Tremp, La Pobla, Sarroca de Bellera, Xarallo, Viu, Perbes y Pont de Suert, y sortint-ne per la Vall d'Aran, fent l'itinerari vers els estanys de Caballeros, Negre, Travesany y Major, Port de Colomés, Tredós, Salardú y Viella, sortint per Marignac cap a visitar les hermoses regions de Luz y Gavarnie. Durant la seva estada a la vall de Caldes feren diferentes excursions per aquells encontorns y l'ascensió al Comolo Forno, passant per la regió del Llobriquito, Estany Gemene, Estanys Glaçats y per la canal del Comolo fins a son cim.

EXCURSIONS PER SUIÇA

Els nostres consocis senyors Llagostera, Mora y Gual feren durant l'última quinzena de Juliol y primera d'Agost una excursió per varis indrets de Suiça, visitant ab especial detenció l'alta vall del Rhône y conques tributaries. Desde Zermatt emprengueren l'ascensió del Breithorn (4.171 m. alt.), que portaren a cap sense accidents, afavorits per un temps inmillorable y claríssim, que'ls permeté fruir de l'incomparable panorama que s'ovira desde aquella considerable altitut.

El pròxim hivern tindrem ocasió de sentir en el local del nostre CENTRE la relació de l'excursió y veure en projecció les nombroses fotografies que dits senyors obtingueren durant llur viatge. Això'ns estalvia de ressenyar detalladament l'itinerari desenrotllat per nostres companys durant sa aprofitada y notable excursió.

VIATGE A ANGLATERRA, ESCOCIA Y FRANÇA

El dia 11 de Juliol nostre company D. Emili Llatas va sortir en direcció a París, Calais y Londres, ont visità l'exposició «Franco-British Exhibition», de ben poca importancia. De Londres va dirigir-se a Edimburg, capital de l'Escocia y una de les poblacions més pintoresques y monumentals d'Europa y que més se distingeix per sa ben resolta urbanisació. D'Edimburg se dirigí a la moderna y industrial població de Glasgow, retornant a París per Londres, Dowres y Calais. De París a Rouen a admirar sa Catedral, el Palau de Justicia y molts altres monuments de l'art gòtic en son últim temps y primeres manifestacions de transició vers el renaixement. Tornat de nou a París, anà a visitar l'hermosa catedral de Chartres,

y un altre dia a Blois ab son esplèndit castell, construit en tres diferentes èpoques, essent les més importants les de Lluís XII y de Francisco I, ont se troben les habitacions de Caterina de Mèdicis y la sala en que fou assessinat el Duc de Guisa. Desde Blois el nostre amic va retornar directament a Barcelona, donant per acabat el seu interessant y profitós viatge.

Molts altres viatges y excursions s'han realisat durant aquest passat estiu per part de nostres companys, entre les quals podem citar les dels senyors Rius y Matas y Parés per les regions del Noguera Ribagorçana, Garona y Noguera Pallaresa, la del senyor Ribera per la regió de les Montanyes Malehides, la dels senyors Parés y Santasusagna al Vignemale (3.298 m.) ab motiu del Congrés Pireneísta de Tarbes, y moltes altres de les quals malhauradament no se n'ha donat compte an el Centre Excursionista.

XALET-REFUGI D'ULL DE TER

Festa de la Revellosa

El dia 13 del passat Setembre fou el senyalat pera celebrar en les soliues altituts d'Ull de Ter la festa commemorativa d'haver-se termenat sense cap desgracia ni contratemps la coberta del Xalet-refugi, o festa de la Revellosa, segons diuen els propis habitants d'aquella extensa comarca montanyenca.

A les cinc del matí s'organisà a la plaça del Prat de Camprodon la comitiva que havia de dirigir-se a Ull de Ter; de la mateixa 'n formaven part el doctor Moré, digne batlle de Camprodon; nostre president, D. César A. Torras; en Geroni Martorell, arquitecte-director de les obres; en Lluís Guarro, tresorer de la Comissió Executiva de les mateixes, y diversos socis del Centre Excursionista, junt ab la senyora D.ª Agna Schwartz d'Iriarte, en Joan Pagès y altres vehins de Camprodon entusiastes d'aquella obra.

Al començar a enllustrar el dia's posà en marxa la comitiva, atravessant les hermoses planes de Llanàs, les exuberants closes de Vilallonga, rublertes de freixes y pollancres, y el pla de la Sala, per endinzar-se per l'engorjat del Castellar y pel rònec Set-Cases cap a la grandiosa vall de Querlat y incomparable Estret de Murens, fins dalt el bonic planell dels Hospitalets, desde ont, entre mitg de la negrosa pineda, s'ovira a nostre enfront, y per sobre nostres testes, la mole del Xalet-refugi d'Ull de Ter, vers el qual dirigiem nostres passos.

A l'arribar a la vista d'aquell grandiós cercle, després d'haver atravessat els plans de Murens, y al contemplar aquell gegantesc breçol d'un dels més bells rius que recorren la nostra terra, tothom quedà corprès y embadalit al trobar-hi casi enllestida l'obra que hi havem construit y que no desentona pas del general aspecte que allí 'ns ofereix la mare Natura. Els operaris ens donen la benvinguda ben joyosament, ab aspecte simpàtic y cara riallera; tothom

Estat de les obres el dia de la Revellosa

dóna una volta a l'entorn de l'obra, mentres les màquines fotogràfiques de nostres companys no paren de treballar. Tot són exclamacions, alabances y preguntes a l'amic Martorell, que acompanya als excursionistes a recórrer totes les dependencies: la grandiosa cuina, l'espayós menjador ab sa llar de foc, els dormitoris, l'observatori, la torra, etc.; tot queda seguit en un moment.

El dia es esplèndit, però fresqueja de valent, y després de passar a beure un xic d'aigua en la rica y freda font d'Ull de Ter, molt propera, tothom s'aplega a redós del edifici, en la part soleya del mateix, ont els operaris hi havien montat una gran taula composta de taulons y cavallets, ont tothom s'assegué, ben agermanats treballadors y excursionistes, que en nombre de 41 se posaren a dinar, despatxant els flairosos y suculents plats servits per càn Borra o Hotel dels Pireneus, de baix a Camprodon.

A quarts de tres de la tarda, quan el fred ja començava a mo-

lestar y la boira s'havia ensenyorit d'aquells encontorns, ens despedírem dels operaris, que allí quedaren pera termenar les obres, y ab tota recança deixàrem aquell lloc pera retornar a Camprodon, ont arribàrem ben aprop les vuit del vespre, completament envolquellats per les tenebres de la nit, que se'ns venia al bell dessobre.

Segons lo indicat en nostre darrer número, y després d'uns dies més de treballar, a l'acabar el Setembre queden acabades les obres principals y de més cost. Enguany quedarà tancat el Xalet-refugi, deixant pera'l vinent l'acabament dels darrers detalls, ab l'assortiment de totes ses dependencies. De totes maneres, ajudant Déu, el vinent Juliol podrà fer-se la solemnial inauguració d'aquesta obra cultural que tants profits pot reportar a l'excursionisme y que tant alt posarà'l nom del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA. Sols manca que nostres amics y companys no abandonin a nostra entitat en aquests moments y que tots contribueixin a mesura de ses forces al major èxit de l'empresa, inscrivint-se a la llista de suscripció que continua oberta y que publiquem seguidament:

Suma anterior, 14.637'65 pessetes; Roman Regordosa (segon donatiu), 50; Joseph Masriera, 10; Lluís Madrenys, 25; Benefici Festa Park Güell (14 Juny), 579'25; Sobrant excursió Mallorca, 135; Andreu T. Ribera, 10; Artur Mas, 10; Comte de Llar, 25; Fèlix Fages, 50; Antoni Bach de Tortolà, 25; Donatiu de l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona, 2.470; Subvenció de l'Excm. Ajuntament, trasferida aquí segons acort de la Junta Directiva, 2.470; J. Franquesa y Gomis, 5; Ramon Galera, 10; Jaume Navarro, 25; Alfred Gaza, 25; Anton Mora, 15; Conferencia Academia Catòlica de Ripoll, 35; Benefici funció teatre Camprodon, 66'50; Id. íd. Societat Coral de Camprodon, 174'50; Jaume Larcegui, 5; Manuel Comella, 10; Joseph Vila, 5; Joseph Amar, 5; Joaquim Gual, 5; Joan Graupera, 5; Lluís Batchilleria, 5; Suscripció «Real Associació de Caçaires»: Marc Rocamora, 100; Joseph Pujadas, 10; Enric Losada, 10; Francisco Oller, 10; Jaume Canals, 10; Meliton Cenarro, 10; Ramon Escudé, 25; Alfons Pando, 10; Tirsià Mestres, 5; Ricard Canela, 5; Agustí Valentí, 10; Anton Oriol, 5; Joan Pons, 10; Anton Amigó, 5; Joan Sala, 5; Pau Pascual, 5; Frederic Martí, 5; Joseph Canela, 5; Joseph Larrañaga, 10; Francisco Puget, 25; Marquès de Marianao, 100; Joseph Gies, 5; Ricard Miret, 50; J. Bañeras, 50. Total recullit fins avuy dia, 21.377'90 pessetes.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24. — Telefon 115

Any XVIII Barcelona, Novembre de 1908 Núm. 166

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIÓ A LES ILLES BALEARS

ab motiu del VIIe Centenari de la naixença del rey en Jaume I

(Dies 4 al 10 de Juny de 1908)

(Acabament)

La calma es completa. Com a Canyamel, embarquem a les llanxes del «Balear», y ab quatre cops de rem guanyem la platja; però'ns trobem que entre aquesta y'l torrent propiament dit hi ha un estanyol interior. Per atravessar-lo pujem una llanxa pel sorral, y aixís ab unes quantes barcades salvem fàcilment l'obstacle.

L'entrada de Pareys es verament imposanta. Altes cingleres inaccessibles, despullades de vegetació, en no pocs indrets mostrant vores y amagatalls, en altres avençant-se ab immensos blocs que semblen voler desplomar-se, donen pas al torrent que minçament s'escola, formant petits gorcs d'aigua transparenta.

Anem endinsant-nos per la gorja fins arribar a un lloc ont unes grandioses roques semblen barrar-nos el pas. El camí an aquí ja's fa difícil, y sols els més lleugers y avesats a grimpar per la roca llisa s'atreveixen a seguir endavant, però no poden allunyar-se gaire perquè la sirena del «Balear» prompte'ns avisa que hem de tornar a bordo. La Calobra es lloc perillós si's girés tràngul, y el senyor Estarellas, veyent el temps insegur, no vol exposar-se a que després no poguessim embarcar.

Mentres comencen les maniobres de sortida Fra Josep de Calasans celebra la missa y fa una curta plàtica glosant la data històrica que ha motivat l'expedició.

Envers les onze abandonem la Calobra, seguint la soperba Costa Brava. Passem davant del port de Sòller, que s'obre amorós

Clixé de Font y Torner

TORRENT DE PAREYS: VISTA VERS EL MAR

entre ses dugues faroles; la famosa cala de Deyà; Miramar, l'esplèndida possessió de l'arxiduc Lluís Salvador, ab ses pinedes entrant-sen mar endins; Banyalbufar y Estallencs, que semblen talment nius penjats a la cinglera...

Al tombar el morro de Calambasset ens despedim de la Costa Brava y emboquem el freu de la Dragonera.

Som a la costa SO. de l'illa y passem apropats del port d'An-

draitx, de l'illa del Pantaleu, que fou el primer lloc ont Don Jaume trepitjà terra de Mallorques; del port de la Palomera, punt de reunió de totes les naus y galeres que anaren a la conquista; del cap de la Mola y la badia de Santa Ponça, memorable per haver-hi desembarcat l'exèrcit del Conqueridor.

Tombem cala Figuera y, navegant a mitja màquina per no

Clixé de Ramon Roig

Torrent de Pareys: Vista vers el fons

arribar abans d'hora, entrem a la grandiosa badia de Palma, que per la part oposada tanca'l Cap Blanc. Successivament passen pels nostres ulls la cala Porrassa, les Illetes, Porto-Pi, ab la torre de senyals, el Terreno, y guanyem el port de Palma.

A la punta de l'escollera una gran gentada'ns saluda ab els mocadors; en el vapor «Cabrera», que ha nolejat el «Centre Català» de Palma, surten a rebre-ns els individuus d'aquesta societat, acompanyats de distingides personalitats de la capital. Canoes y balandres del Club de Regates, vistosament empavessades, formen

en ala al pas del «Balear», que ab la sirena contesta a les llurs salutacions. El conjunt es esplèndit.

De la falua de la Sanitat Marítima passen a bordo l'Alcalde de Palma, D. Antoni Rosselló y Cazador, y el President de la Diputació, D. Josep Alcover.

En nom de la ciutat y de les Balears els senyors Rosselló y Alcover ens donen la benvinguda. El nostre President y els repre-

Clixé de Font y Torner

ILLA DE PANTALEU Y'L PORT DE LA PALOMERA

sentants de les corporacions municipal y provincial de Barcelona contesten a les autoritats de Palma.

El «Balear» atraca davant la Comandancia de Marina, posa la palanca, y desseguida'l chor de l'«Unió Sadurninense», arribat aquell mateix matí de Barcelona, puja a bordo ab el seu estandart y ens fa sentir dugues composicions del seu repertori.

Al moll y a la plaça de la Consigna, malgrat la forta calor que's deixa sentir, s'hi ha aplegat una gran gentada.

En companyia del nostre soci delegat a Palma, Mossèn Alcover, y altres distingits amics, entre'ls quals recordem als senyors Martí, Alcover (D. Joan), Obradors y Alomar, que també han vingut a bordo a saludar-nos, desembarquem y prenem els carruatges que l'Ajuntament té disposats pera que poguem visitar els

llocs propers a la capital que figuren en l'itinerari de l'expedició.

De primer ens deturem a la Llotja, admirant la delicada esveltesa d'aquella soperba construcció; després anem a Porto-Pi, ont ens hi espera D. Odon de Buen pera mostrar-nos el Laboratori Biològic-Marítim, recentment inaugurat; y, finalment, al castell de Bellver, desde qual alta torra podem disfrutar de l'hermós panorama de la ciutat il·luminada pel sol que va a la posta.

Visitat el castell, baixem a peu per l'esplèndit bosc de Bellver, deliciós parc natural d'olorosos pins, fins aprop del Terreno, ont pugem de nou als carruatges, y, desfent el camí, entrem a Palma per la via oberta arran de la porta de Santa Marguerida, famosa per haver-hi passat Don Jaume al entrar triomfalment a la ciutat.

Clisé de Font y Torner

Palma de Mallorca

Fem cap al Gran Hotel, sumptuós y confortable edifici que es joya de Palma y ont som molt ben tractats y servits.

En havent sopat visitem l'aristocràtic «Círcol Mallorquí» y el «Centre Català», que ha organisat una vetllada literario-musical en honor nostre. L'última part d'aquesta, per la seva novetat, crida poderosament l'atenció. Es toquen sardanes, y es la primera vegada que la nostra típica dança serà ballada a Palma.

Resultant insuficientes les sales del Centre, l'orquesta se situa sota'ls pòrtics, y axís que deixa sentir els primers compassos de

l'inspirada sardana *La nit de l'amor*, al carrer del Palau se forma un rotllo que creix per moments, y, en mitg dels aplaudiments de la gran gentada que ha concorregut a presenciar la festa, la nostra dança es puntejada pels catalans del continent y de l'illa que amorosament se donen les mans. Les nostres companyes d'excursió, sempre complacentes, són les primeres en juntar-se a la patriò-

Clixé de Font y Torner

PORTAL DE SANTA CATERINA

tica anella, rebent ab aquest motiu entusiastes felicitacions dels socis del «Centre Català».

La festa dura fins passada mitja nit.

Dia 8

El matí d'aquest dia la generalitat dels expedicionaris el dediquen a visitar la cartoixa de Valldemossa y la possessió de Miramar; altres que no coneixien Palma o que no tenien ganes de matinejar, — y el cronista es d'aquests últims, — el dediquen a visitar la ciutat.

La Diputació de les Balears obsequía als seus companys representants de la de Barcelona ab una excursió en automòbil a Sòller, anant-hi per Miramar y Deyà y tornant per la carretera interior.

A primera hora de la tarda tots ens reunim al Grand Hotel, y,

després de dinar, invitats per l'Alcalde, anem a visitar la Casa de la Ciutat.

Allí'ns hi espera l'Ajuntament en corporació, presidit pel senyor Rosselló y Cazador, acompanyat de distingides personalitats de Palma. A la sala de sessions s'ens obsequía ab cafè, licors y cigarros. L'Alcalde renova les paraules d'afecte que ahir digué al donar-nos la benvinguda, y afegeix que no per ser modest l'obsequi que'ns dedica'l Municipi, ja que'ls seus recursos no li permeten grans despeses, es per això menor l'apreci que se'ns té y el desitg de que conservem un grat record de la ciutat. El nostre president contesta agrahint la bona acullida que havem tingut. «Nosaltres, —diu,—quan pugem al Tibidabo, al dirigir la vista envers Mallorca, distingim la silueta d'aquesta illa, que considerem com una extensió de la nostra terra: tal es l'amor y el carinyo que per ella sentim. Aquest es major avuy al celebrar tots units una de les dates més glorioses de la nostra comú historia.»

Abdós parlaments són acullits ab aplaudiments entusiastes.

Desde la Casa de la Ciutat ens dirigim a visitar la Catedral de Santa Maria, avuy retornada al seu verdader estat pel gran arquitecte D. Antoni Gaudí. Desaparegut de la part central el chor, que tant l'enlletgia, la mirada pot recórrer sense destorb tota l'immensa nau, soperba, d'imposanta elevació y esveltesa.

Mossèn Alcover ens acompanya y va explicant-nos l'obra de la restauració, tant entesament duta a terme; ens mostra'l sepulcre que guarda'ls restos del bisbe Torrella, primer prelat d'aquella diòcesi, y a la sagristia'l riquíssim tresor de la Sèu.

No disposem del temps necessari pera fer-nos càrrec de les valioses joyes y objectes artístics, reliquies y brodats que allí's guarden.

Sortim per la porta del Mirador, anant a donar una ràpida ullada al Palau de l'Almudaina, residencia que fou dels reis de Mallorca, y seguidament pugem als carruatges que l'Ajuntament ens ofereix pera fer la visita al Pi dels Montcades y Coll de la Batalla.

Atravessem el barri de Santa Caterina, el Terreno, Porto-Pi y seguim carretera enllà fins a l'històric Pi a l'ombra del qual s'hi aixeca'l padró dedicat an en Guillem y en Ramon de Montcada, que'ls catalans van erigir en 1887 com a piedós record als dos hèroes de la conquesta, que, segons diu la tradició, a l'esser recullits en el camp de batalla foren portats al peu del llegendari Pi, sota qual brancatge van expirar.

Ens agrupem a l'entorn de l'arbre venerat y en Lluís Duran, en nom de la «Comissió organisadora del VIIe centenari», explica en eloqüents paraules l'objecte de l'expedició.

«Un dels llocs més sagrats — diu — de tots els que anem visitant en aquesta pelegrinació històrica es el en que ara'ns trobem.

»Sota aquest Pi reposaren junts els cossos inanimats dels Montcades, primeres ilustres víctimes de la conquesta. En aquesta terra

Clixé de Joan Valls

PATI DE L'ALMUDAINA

regada per la sang d'aquells braus capdills ens hi sentim com a casa nostra y afermem una vegada més que catalans y mallorquins hem estat, som y serem sempre germans; que la patria de la Catalunya continental y la patria de ses illes es pera tots una mateixa patria.

»Ab aquesta expedició venim a memorar antigues glories y a enfortir el nostre esser nacional.»

Una entusiasta ovació corona les patriòtiques paraules del senyor Duran. Després el chor de Sant Sadurní cantà *L'Emigrant* y alguna altra composició.

Desde'l Pi'ns traslladem carretera amunt al proper Coll de sa Batalla, lloc ont va lliurar-se'l primer combat entre l'exèrcit del Conqueridor y els sarrains, y ont hi ha encara una grandiosa roca

que, segons tradició, serví d'altar al celebrar-se la primera missa en acció de gracies per la victoria obtinguda.

Junt an aquesta roca, ont una senzilla creu recorda aquest fet memorable, el conceller de l'Ajuntament de Palma senyor Garcia Orell ens dirigeix la paraula en la seva llengua nadiua.

Clixé de Font y Torner

PI DELS MONTCADES

«Voldria que vos emportessiu una impressió ben agradosa de Mallorca, —ens diu l'orador.—Aquest amor gran que vosaltres sentiu per la vostra terra (que algú califica d'egoisme) fa que vos tinguem major estimació. Vostre exemple es el que devem seguir pera fer gran y pròsper el nostre país.

»L'acte que commemorem es el més important de la nostra historia y sento viva satisfacció en que siguem junts a celebrar-lo.

»Per no existir encara la paraula que expressi'l meu beneplàcit dec pronunciar-ne dugues: Visca Catalunya! Visca Mallorca!»

El nostre President contesta agrahint al senyor Garcia Orell les atencions de que venim sent objecte.

«Axís com a casa nostra tenim el Pi de les Tres branques, desitjo que'l vostre Pi dels Montcades siga com el nostre símbol de fraternitat dels pobles catalans.» Y acabà son bell parlament ab visques a Mallorca y Catalunya.

La llarga corrua de carruatges torna a posar-se en marxa, y al trot llarg desfem els quinze kilòmetres de carretera, entrant a Palma a les vuit del vespre.

Els concellers municipals de Barcelona y Tarragona van directament a Casa de la Ciutat, ont l'Ajuntament els obsequía ab un esplèndit banquet. Poc abans de terminar aquest se reb un telegrama de l'Alcalde de Barcelona, senyor Bastardas, expressant l'agrahiment de la nostra ciutat per la carinyosa acullida que Palma ha dispensat als expedicionaris.

A quarts de nou té lloc al Grand Hotel el banquet de despedida, al que hi són convidades les autoritats populars, la premsa local, alguns bons amics que'ns han acompanyat constantment y el senyor Estarellas, a qui tant agrahits estem tots.

L'Alcalde, que pel motiu indicat no pot concórrer al banquet, envia una hermosa toya de flors, ab expressiva dedicatoria, a les senyores y senyoretes expedicionaries.

En nom d'aquestes la senyoreta Antonia Gordillo regracía l'obsequi ab carinyoses frases.

Durant el banquet, molt ben servit y ab una llestesa que fa honor a la casa, un quintet d'instruments de corda toca escúllides composicions.

Per abreviar se suprimeixen els brindis. Res podria ja afegir-se a lo molt que s'ha dit en pro de l'unió y afecte que regna y deu sempre regnar entre la gran familia catalana, ni cal repetir el nostre agrahiment pels afalacs y mostres d'estimació que hem vingut rebent, que bé prou ho demostra la satisfacció que tots experimentem.

Aprofitant el poc temps que manca pera l'hora de sortida, al saló de visites del Grand Hotel el jovent expedicionari organisa un ball.

A quarts de dotze tothom es a bordo. La coberta del «Balear» està intransitable: tal es el nombre d'amics y coneguts que venen a despedir-nos.

Abaix als molls s'hi aplega una regular concurrencia. El chor de Sant Sadurní renova ses cantades en honor nostre, y poc després de les dotze el «Balear» torna a posar-se en marxa entre'ls aplaudiments dels que marxem y dels que'ns despedeixen y els visques a Mallorca y Catalunya dels uns y dels altres.

La mar es plana com el palmell de la mà y la nit serena'ns permet disfrutar una altra vegada de l'hermosa badia.

Dia 9

Els sons d'una música, els picaments de mans, els visques a la nostra terra'ns han despertat.

Saltem de la llitera y per la lluerna del cambrot veyem un vaporet que'ns aconvoya. Són els ibicencs que, embarcats en el «Salinas», venen a dar-nos el Déu-vos-guard. Ens vestim a correcuita y pugem a coberta. Quin espectacle més hermós! Quina visió més esplèndida! El «Balear», escoltat per l'esmentat vaporet y per el «Constante», empavessats tots dos, enfila'l port d'Ibiça. Una esquadreta de petits velers surt a trobar-nos fòra puntes.

A l'extrem de l'escollera y als molls una generació immensa'ns saluda entusiasta, fent voleyar els mocadors y aclamant Catalunya. Totes les naus fondejades al port llueixen les empavessades, les sirenes ronquen y les notes alegres de la música que ve a bordo del «Salinas» omplen d'animació l'entrada del «Balear», en qual coberta'ls visques a Ibiça se repeteixen unànims, aixordadors.

A nostre enfront s'aixeca la ciutat en ample amfiteatre, ab sos recintes de muralles, les cases en progressiva graonada y dominant el conjunt la catedral y el castell.

Arreu la generació es extraordinaria: en balcons y finestres vistosament endomassades, al mirador de les muralles, allí ont queda un espay lliure, hi ha gentada.

Tota l'illa d'Ibiça s'ha congregat a la capital, responent a la crida del seu batlle, pera rebre a l'expedició catalana.

El «Balear» atraca al costat del «Catalunya», a bordo del qual hi ha reunides totes les autoritats y personalitats de la població y una nodrida representació del sexe hermós, un escullit aplec d'ibicenques gentils y belles, a les quals rendim un carinyós aplaudiment.

Se posa una palanca pera comunicar-nos ab el «Catalunya» y passen a bordo del «Balear» les expressades autoritats, ab dugues banderes, la del Municipi y la de l'«Arqueológica Ebusitana». Se

repeteixen els parlaments de consuetut, se fan les presentacions y a les senyores excursionistes se les obsequía ab pomells de flors. Atravessem per damunt del «Catalunya» y saltem a terra, ont se'ns acull ab una delirant ovació.

S'organisa la comitiva, que obra la banda «L'Armonia», seguint la bandera de l'«Arqueológica Ebusitana», que es portada alternativament pels representants de les Arqueològiques de Barce-

Clixé de Joan Valls

IBIÇA: ENTRADA DEL PORT

lona y Tarragona, y la del Municipi, duta per un conceller barceloní; l'Ajuntament d'Ibiça confonent-se ab els nostres regidors y diputats provincials, els representants de les societats ibicenques fent costat als de les que venen a l'expedició, y tot el restant d'aquesta en l'amigable companyia d'altres distingides persones que han vingut a bordo.

Un arc bellament guarnit ab fullatge y els escuts de Catalunya y d'Ibiça s'aixeca a l'extrem de la plaça del Marí Riquer. Porta l'inscripció «Ben arribats».

En molts balcons hi ha banderes de Catalunya y d'Ibiça, y en la generalitat, per no dir en tots, domaços o cobrellits; alguns apareixen adornats ab flors y fullatge.

Atravessat l'arrabal o barri de mar, emprenem la pujada al

recinte murat, passant pel pont llevadiç y Portal, coronat per un gran escut ab les àligues austriaques. A banda y banda d'aquest s'hi veuen dugues estatues romanes mutilades y a la part interior l'escut de les quatre barres.

Seguim per carrers costaruts fins a Casa de la Ciutat, en qual saló de sessions, davant dels retrats d'ilustres patriotes ibicencs que decoren les parets, l'Alcalde, senyor Gotarredona, ens endreça un

Clixé de Font y Torner

Ibiça: Rampa y portal

parlament de benvinguda ple de patriòtic afecte. Se dol de l'aillament en que's troba Ibiça respecte a la gran metròpoli catalana per no tenir-hi comunicació directa, lo qual impideix el seu progrés y desenrotllament, y acaba fent vots pera que l'expedició sigui un nou lligam que refermi encara més la germanor entre la seva illa y les demés terres catalanes.

El nostre President, emocionat per les seguides manifestacions de que som objecte, contesta ab eloqüents paraules, y aixís mateix s'expressen els senyors Galí, Duran y Plaja, quals parlaments són interromputs ab senyalades mostres d'aprovació, especialment al recalcar els nostres sentiments d'afecte envers Ibiça y el nostre desitg y l'interès que tots tenim en que sigui un fet la comunicació

directa d'Ibiça ab Barcelona. Després fan ús de la paraula'l Vicari Capitular, D. Joan Marí, D. Guillem Ramon y D. Bartomeu de Rosselló, tenint tots ells sentides frases pera'ls excursionistes.

L'acte, que resulta verament emocionant, termina ab visques a Catalunya y a Ibiça, que són unànimament contestats.

Abans d'abandonar la Casa de la Ciutat tots firmem en un album exprofés que's guardarà en l'Arxiu Municipal com a record de l'expedició.

Seguidament ens dirigim a la Catedral, admirant de pas la Casa dels Balanzats y l'antiga Curia, avuy Arxiu Eclesiàstic, d'estil gòtic florit.

La plaça d'enfront la Catedral, aixís com la del Castell vehí d'aquesta, es un mirador esplèndit. La seva elevació, al cim del penyal ont està edificada la ciutat, permet fer-se càrrec del conjunt d'aquesta ab son doble recinte de muralles, el barri marítim, el port, l'ampla badia festonejada de cales y la bella plana ibicenca, de blanques masies, fent gala de sos hermosos conreus.

La Catedral, de construcció moderna, aixecada damunt dels restes de l'anterior, de la qual conserva'l cloquer romànic, interiorment no ofereix res de particular. En la nostra visita se'ns mostren alguns ornaments sagrats de valor artístic.

Sortint de la Catedral entrem al Museu Arqueològic. Causa verdadera sorpresa trobar a Ibiça un museu de tanta importancia per la riquesa extraordinaria dels exemplars que en crescut número hi són inteligentment conservats. Es un complet inventari, una excelent biblioteca de totes les civilisacions que han poblat l'illa, desde'ls grecs primitius y fenicis als cartaginesos y romans. Amfores, urnes cineraries, llanties, llacrimatoris, monedes y medalles desfilen per la nostra vista en la ràpida visita, mentres D. Joan Roman y Calvet, el culte patrici ànima del Museu, va donant-nos explicacions d'aquells objectes y de la seva procedencia.

Són ben d'agrahir els treballs del senyor Roman y Calvet. Gracies a la seva incansable activitat y al seu generós desprendiment, Ibiça va reconstruint el seu passat, podent avuy mostrar als que la visiten un Museu tant ben documentat com poques poblacions puguin fer-ho.

La fulla itinerari que l'Ajuntament ens ha entregat a la nostra arribada diu que, terminades aquestes visites, devem seguir pels carrers del Bisbe Torres y Sant Ciriac, Conquesta y Portal Nou, per anar a visitar la Necròpolis d'Ereso, l'antiga Ibiça.

Passant per la capella de Sant Ciriac recordem que per aquell

lloc entraren els catalans que, comanats per l'arquebisbe electe de Tarragona en Guillem de Montgrí, s'apoderaren de la ciutat d'Ibiça en 8 d'Agost de 1235. Aquesta data cada any se celebra ab una professó recordatoria d'aquella gloriosa gesta de la civilisació cristiana.

Atravessem la muralla pel Portal Nou y sortim fòra poblat en direcció a la Necròpolis d'Ereso, distant un kilòmetre aproximadament.

Aquesta's troba en el Puig dels Molins, propietat avuy del senyor Roman y Calvet, baix qual direcció s'han fet constants excavacions que han donat per resultat la troballa d'un important nombre de sepultures pre-històriques.

Els resultats d'aquests descobriments tenen un alt interès y contribuiran poderosament a engrandir els coneixements de l'historia de l'Humanitat en unes èpoques encara envolquellades en les boires del misteri y de la tradició.

Tornem a bordo del «Balear» per esmorsar y fer a la tarda les excursions que la Societat Arqueològica y la Cambra de Comerç han preparat en obsequi nostre.

A les dugues de la tarda més de trenta *carretons*, ab banderes espanyoles, catalanes y ibicenques, ens esperen a la plaça del Marí Riquer pera portar a cap l'excursió a Sant Antoni de Portmany.

Quinze kilòmetres de bona carretera, que fem a tota velocitat escoltats per una colla de joves ciclistes, y arribem a l'altra part de l'illa, al poblet de Sant Antoni, que ja fa dies se prepara per fer-nos una gran rebuda.

Fòra poblat ens sorprèn la nombrosa gentada que'ns espera. L'Alcalde y el senyor Rector ens dirigeixen carinyoses paraules de benvinguda. Els noys de l'escola, portant una bandera catalana y una altra d'espanyola, dirigits pel seu mestre, canten un himne en honor als excursionistes.

Davant de tals demostracions d'afecte'l nostre President dóna mercès al poble de Sant Antoni.

A l'entrada d'aquest s'hi aixeca un bonic arc de fullatge ab una amorosa endreça als catalans. Els balcons són engalanats ab domaços, veyent-s'hi en molts d'ells banderes de les quatre barres y d'Ibiça. Els carrers per ont passem els excursionistes estan tapiçats ab brots de murtra. Atravessem la població seguint a peu cap a l'iglesia de Santa Agnès, a mitja hora escassa.

El camí ha sigut cuidadosament arreglat y la murtra que l'encatifa'ns assenyala per ont hem de passar.

Aquesta excursió es ben interessant. La necròpolis bisantina y l'iglesia catacumbaria de Santa Agnès valen bé la pena de ser visitades. Llàstima que'l temps curteja y no podem detenir-nos-hi com fóra'l nostre desitg.

Pel mateix camí retornem a Sant Antoni, y allí s'organisa la dança típica del país, el «ball dels pagesos» o «La Curta» y «La Llarga», segons l'anomenen els més vells. Se forma un gran cercle

Clixé de Joan Valls

SANT ANTONI: MÚSICS TOCANT LES BALLADES

y van compareixent les parelles de joves habillades ab els típics trajos del país.

El flaviol y el tamborí comencen la tocada y la parella més decidida romp la dança. Ella, la vista baixa, les mans caigudes sobre'l davantal, balla ceremoniosament, ab cert reculliment místic; ell, fent repicar dugues castanyoles enormes, va seguint-la, voltant-la, rendint-li acatament, escometent-la ab salts d'una lleugeresa admirable; y darrera aquesta parella en ve una altra, y una altra després, y el ball s'anima, y es precís repetir-lo per fer callar els nostres aplaudiments.

Ens adverteixen que cal retornar a la ciutat, y tots cerquem els nostres carruatges, que, per evitar confusions, han sigut previament numerats.

La despedida no cal dir que es entusiasta, més encara que l'arribada. Les poques hores que hem passat ab aquella amable gent han servit pera establir uns llaços del més pur afecte que dificilment poden trencar-se. Y abandonem Sant Antoni en mitg d'aplaudiments y d'aclamacions.

El retorn a Ibiça's fa al trot escapat, vertiginós, lo que costa alguna volcada, afortunadament sense conseqüencies.

L'altra excursió, l'organisada per la Cambra de Comerç, es a

Clixé de Ramon Roig

Sant Antoni: Ball dels Pagesos

les Salines, y es porta a cap a bordo del vapor «Salinas», de la propia Companyia.

La travessia se fa feliçment y resulta altament pintoresca.

Els individuus de la Cambra de Comerç se desviuen per complaure als expedicionaris. Aquests recorren les Salines en el tren a vapor de la Companyia, podent-se fer càrrec de l'importancia d'aquesta industria, una de les més floreixents de l'illa.

Abans de marxar som obsequiats ab un esplèndit *lunch*, mentres una orquesta formada per noys dels que treballen a les mateixes Salines contribueix ab ses tocades a donar major alegria a tant agradable reunió.

Poc abans de les set les dugues expedicions se reuneixen al

mateix lloc de partida per tornar a bordo del «Balear», que ab la sirena'ns prevé que es arribada l'hora de marxar.

Tot quant diguem per donar idea de la despedida resultarà descolorit davant de la realitat.

Pugem a bordo acompanyats de nombrosíssimes persones ab qui havem fet coneixença y l'Alcalde dóna lectura d'un telegrama del Bisbe de Sion, fill d'Ibiça, en el qual li prega «saludi als excursionistes que honren a Ibiça visitant-la», y d'un altre de l'alcalde senyor Bastardas agrahint en nom de Barcelona la coral rebuda que tot Ibiça ha fet a l'expedició. Apaibagats els aplaudiments ab que són acullits abdós telegrames, se fa un gran silenci y el nostre President pren la paraula y, commogut, dóna les gracies al poble d'Ibiça, an aquest bocí de terra catalana noble y hospitalaria que tant bella mostra'ns ha donat dels seus enlairats sentiments, de com sab estimar. «Tots els expedicionaris guardarem etern record d'aquesta diada, — afegeix en Torras eloqüentment. — Vosaltres tingueu la seguritat de que'ls catalans sempre'ns considerarem germans vostres y de que com a tals en tota ocasió treballarem pera conseguir les vostres llegítimes aspiracions». L'aprovació es unànim; tots aplaudim les paraules del nostre President, que tant fidelment tradueixen l'estat del nostre esperit.

Després se renoven els oferiments entre abraçades y estretes de mà, que en aquesta ocasió no són fórmules de cortesia, sinó manifestació sincera del nostre afecte, de l'emoció que tots sentim.

El «Balear» retira la palanca, solta les amarres y comença a posar-se en moviment en mitg d'una ovació delirant. Del «Catalunya», del moll, ocupat en tota sa extensió, de tots els punts ont se domina'l port, milers de mocadors ens donen la despedida. Les aclamacions se repeteixen y les sirenes dels altres vapors contesten a la del «Balear».

Nosaltres, desde la coberta, corresponem an aquella entusiasta manifestació fent voleyar els nostres mocadors, victorejant a Ibiça. Adeussiau y a reveure ben prest!

Naveguem ja ab rumbo a casa nostra y en els semblants de tots els excursionistes s'hi veu retratada la satisfacció més completa. Totes les converses recauen sobre l'èxit ab que l'expedició s'ha realisat, les mostres d'estimació ab que per tot arreu se'ns ha rebut, y potser per ser l'impressió més recent, potser per falses prevencions, molts parlen de l'acullida que havem tingut a Ibiça com d'una revelació, com d'una cosa may somniada.

Y es que, per causes que no volem esbrinar, hi ha hagut un

cert interès en menyspreuar a Ibiça, en presentar-la com a la Cendrosa de les Illes, com a terra inculta, de baixos sentiments y males passions. Y això tots havem pogut comprovar no esser cert y que sota l'aspecte rústec y senzill d'aquell poble hi batega un cor noble y generós, un esperit freturós de millora y de progrés, que desitja rompre l'isolament en que se'l té y fer-se conèixer y ben voler de tothom.

Aquesta es l'impressió que personalment ens emportem d'Ibiça, que no es filla solament de la gratitut que tots sentim per les manifestacions de carinyo que havem rebut constantment, sinó d'un convenciment adquirit en presencia de la realitat, parlant ab els seus habitants, escoltant les seves queixes, la manca de ressò que troben les seves aspiracions, vegent-se reduits en son isolament en no poder comptar més que ab ses propies forces.

El dinar transcorre entre l'animació més completa, y abans d'alçar-nos de taula tots els expedicionaris portem un *ban* al senyor Estarellas. *Tres per tres acabant per dèu!* baten les nostres mans, y tres *hurra!* que donem a peu dret coronen aquesta manifestació d'estima al nostre capità.

La nit es esplèndida y convida a restar a coberta. La lluna, caminant cap al seu ple, ompla de claror les tranquiles aigues. El «Balear» va fent la seva marxa lleuger, segur, deixant una blanca estela de lluissors fosforecentes.

Dia 10

Ens despertem a la vista del continent. La costa va dibuixantse y la silueta de Montjuic no triga en descobrir-se.

A mesura que pugen a coberta tots els excursionistes van firmant un missatge de felicitació y agraiment al capità del «Balear», D. Jaume Estarellas, per les seves atencions ab nosaltres y el seu bon zel pera'l major èxit de l'expedició.

A la vista del nostre port els senyors Galí, Plaja, Duran, Pelfort, Galera y altres tenen paraules d'elogi pel Centre, pel seu President, que tant bé ha portat la veu en tots els actes, y pels organisadors de l'expedició. Tots desitgen poder-ne celebrar altres de semblants ab el mateix èxit y bon ordre d'aquesta.

En Torras, en nom del Centre, dóna mercès a tots y en particular a les comissions municipal y provincial, que tant han contribuit al triomf de l'expedició.

El resultat d'aquesta deixa obligat al Centre a organisar-ne una

altra l'any que ve. Que tots poguem tornar a reunir-nos pera portar-la a terme ab la mateixa armonia y companyerisme que ha regnat en la present.

Y arribem a Barcelona. A dos quarts de dèu posem peu a terra.

JOSEP GALBANY Y PARLADÉ

IMATGES Y CAPELLES DE VEHINAT[1]

Carrer d'en Mónach. — En el frontis de la casa que està senyalada ab el núm. 17, a l'alçada del primer pis, hi ha una capelleta enfondida a la paret que cobeja, resguardada per una vidriera, una imatge de Jesús infant. Abans, a més de cremar-hi cada dia el llantió, per les festes y vuitada de Nadal s'hi feya lluminaria. La casa, encara que restaurada de pocs anys, no ha perdut son aspecte de les de l'últim terç del sigle XVIII. Pertany la tal finca a l'Hospital de Santa Creu.

Carrer de l'Argenter. — En la casa del núm. 12, a l'alçaria del primer pis, en una capelleta tancada per dues mitges vidrieres, s'hi guarda l'imatge de Sant Llorenç martre.

Un fanalet d'artístiques pretensions indica que alguna que altra vegada se li fa llum en aquella altura durant l'any. Y es clar que, essent aixís, quan arriba la seva diada no se'l deixa a les fosques, sinó que d'una manera o altra se l'obsequía ab major illuminació. Y si'l vehinat està de bon humor, relativament en aquests temps en que's fa un xic difícil l'estar-ho tothom, aleshores se baixa 'l sant al carrer, se li guarneix un altar de la manera que acostuma fer-ho 'l poble, ab força flors, ab molts llums y poca arquitectura, per no dir gens. S'adorna'l carrer ab enginys y combinacions de paper retallat, y, que se sàpiga, ningú li resa al sant del barri cap oració: són especialment més els que en honor seu dancen alguns balls, mal sia sinó al sò d'un piano de maneta.

Sens dubte que'l sant s'ho pren a les bones el que aquells pacífics habitants del carrer de l'Argenter li dediquin resos en forma de giravoltes. Y no pot ser res més, puix els sants són agrahits y bé ha d'estimar Sant Llorenç la bona voluntat ab que ha sigut respectada sa imatge.

1) Vegin-se 'ls números 149, 150, 152 y 153 del nostre BUTLLETÍ.

Perquè la veritat es que un dia fou trobada en el fons del pou de la casa del núm. 12 y els seus estadants la reberen ab gust, y ab la bona disposició del propietari fou colocada en el frontis de la mateixa finca. Com anà a parar en aquell pou l'imatge? Les versions que s'expliquen, si l'una es absurda, encara ho es més l'altra. No s'ha pogut precisar l'època de la troballa; però per l'aspecte de la figura no ha de fer gaires cents anys.

Tapineria. —Sobre 'l portal de l'antic carreró sense sortida nomenat den Polinyà, davant per davant de lo que fou celler de la vella casa de l'Almoina, entre dues finestretes ab reixa hi ha un ninxo que durant l'any, tancada ab una vidriera y reixat de fil-ferre, guarda una imatge del gloriós martre Sant Llorenç. Com sia que la tal figura consisteix en un bust solament, tant podria representar aquest sant com qualsevol altre dels qui foren diaques.

Sapigut es que entre 'ls barcelonins, al fer referencia d'una persona que està faltada de seny o que obra com a tal, es general formular-ne concepte adequat dient: «N'hi falta un troç com al Sant Llorenç de la Tapineria». Y per aquest motiu pot assegurar-se que entre totes les imatges relligioses que hi ha en els carrers y places de Barcelona, la de referencia es la més coneguda y popular que tenim en aquesta ciutat.

Per burlar-se de la Barcelona vella l'almanac que ab el títol de *Lo Xanguet* se publicà en 1865, entre 'ls ninots que ilustraven aquelles planes abundoses de bon humor hi havia un que recordava la capelleta de referencia ab uns versos que començaven així:

Per sabê 'l bo que hi havia
aquí en arts y monuments,
mireuvos lo Sant Llorenç
que hi ha en la Tapineria.

Però per aquests versos no s'ha de creure que sia molt antiga l'imatge ni la capelleta. Per lo tant, no s'ha de pensar que data de molts cents anys lo ser aquell sant el patró celestial del vehinat.

Tant més en quant s'ha de recordar que qui exercia aquest patrocini celestial era desde prop de tres centuries enrera la Mare de Déu sots l'advocació del Coll. Per la devoció que li tenien els vehins de la Tapineria, cada any, per la diada de Sant Pere, visitaven son santuari que encara està subsistent en la vessant del Coll de Cerola en la part hont està establerta la barriada de Vallcarca.

Aquell dia 'l carrer que'ns ocupa quedava ben solitari, puix tots els seus estadants, que'ls era possible, cap aquella ermita marxaven animats per la bona armonia que entre ells dominava. Durant l'any aquells vehins satisfeyen sa devoció a la Verge en una imatge que tenien dipositada en una capelleta que li havien construit entre 'ls carrers de la muralla del primer circuit de l'arx romà de la colonia *Barcino Julia Faventia Pia.* Aquell mur antiquíssim desaparegué pera poder aixecar en son solar aquella renglera de cases modernes, totes edificades per allà l'any 1845, nomenades encara pels barcelonins vells *cases de l'Inquisició,* en recordança de que tota aquella bandada de carrer pujant fins al que ara porta 'l nom de Comtes de Barcelona, era la part de palau reyal en que, cedit pels Reys Catòlics als inquisidors, aquests hi tenien establert l'odiat Tribunal de la Fè.

Ab motiu d'enderrocar-se aquella paret de pedra que'l temps havia ennegrit, l'imatge de la Marė de Déu del Coll fou trasladada a l'iglesia de Nostra Senyora de l'Esperança, celebrant-li una solemne funció relligiosa que bé pot dir-se que fou la despedida ab que l'obsequiaren sos antics devots. Allí continua completament olvidada en l'altar de Sant Joseph, sense culte y sense que apenes hi hagi qui li resi una Salve.

Per aquest camí vingué a parar Sant Llorenç a ser el sant del carrer de la Tapineria. En aquell vehinat havia comparegut quan a les darreries del sigle XVIII sobre l'entrada del carreró den Polinyà s'hi aixecà la casa encara subsistent. La devoció del propietari envers aquell insigne diaca esforçat martre confessor de la fè cristiana colocà en aquella raquítica capelleta sa imatge. Allí la trobaren els francesos, fent-ne befes y escarnis. Recullida per un piedós vehí, restà retirada de l'expectació publica 'l temps de la dominació napoleònica y del despreocupat constitucionalisme. Retornada, per fi, a son siti, una nit tres estudiants de medecina van divertir-se ab ella fent un cambi d'imatges, trasladant-la a la capelleta d'un altre carrer, y la d'aquest, qual nom no 's recorda, a la de la Tapineria. Passada la broma, ab el retorn mutual dels respectius sants que efectuaren els vehins dels dos carrers, Sant Llorenç continua sent l'únic patró de l'antic carrer que va rebre 'l nom que du d'aquells artesans que constituiren la primera entitat gremial de que's té noticia haver-se establert a Barcelona; y si algun devot del barri fervorós ha acudit a Sant Llorenç fixant-se en la popular imatge, les presentalles que en diferentes ocasions han decorat l'humil capelleta han provat que aquell bust era també trasmissor

de les comunicacions de bon afecte entre 'ls homes de la terra y el sant que viu en la gloria perdurable.

Degut a la pietat d'un vehí, cada any, a l'esdevenir-se la diada del 10 d'Agost, festa del sant, no falten en la capelleta poms de flors, abundant-hi les dalies de variats colors, que ressalten entre la verdor de l'aromàtica aufàbrega. També es illuminada ab alguns ciris. Y si l'avinensa dels vehins arriba a fer-se manifesta, l'adorno es més sumptuós, els llums més abundants y el vehinat dona fè de vida ab aquella comunicació de sentiments unànims que recorda aquella unió dels ciutadans contra la que conspiraven primerament Carles III y desprès els lliberals de l'any 1820, privant aquell les festes de vehinat y aquests, encara més radicals, que desaparegues-sin les capelles dels carrers, que eren el fonament d'aquells dies en que tots els vehins se manifestaven units, y aquesta unió era eficaçment trascendentalíssima pera quan s'esdevenien èpoques de gran crisis, y era la principal enemiga de la política que tant aquell rey com aquells defensors del poble pensaven desenrotllar fonamentada en el principi maquiavèlic de «divideix y venceras».

Y tant si 's fa festa grossa com no, quan ve la diada de l'ilustre fill d'Osca pot assegurar-se que no hi ha en el barri qui no s'alegri y d'una manera o altra no diga, com diu la tornada dels goigs:

Puix tota la cristiandat
vos invoca en aquest dia,
guardau la Tapineria,
Sant Llorenç nostre advocat.

Carrer de la Canuda. — En la fatxada lateral de l'iglesia que generalment nomenen els barcelonins de Santa Teresa, a una alçaria més que regular, s'hi veu enfondida en la paret una capella aixoplugada per una teuladeta de dues vessants y constantment tapada per una vidriera y filat, que guarda en son interior una imatge de la Puríssima Concepció. En dues èpoques de l'any abans acostumava veure-s guarnida de flors y de lluminaria: per la vuitada de la festa en que se celebra aquell Misteri de la puritat sens màcula de Maria en el principi de son ser natural, y el dimecres de la vuitada del Corpus ab motiu de passar per allí les processons de l'indicada iglesia, que se celebrava en aquella diada desprès de l'Ofici, y la del Pi, que sortia a les sis de la tarda de l'endemà dijous, capvuitada. Ara ja fa temps que ha desaparegut la petita graderia que estava colocada als peus de l'imatge mariana y el petit fanalet que resguardava'l gresol que li feya llum de nit y de dia.

Lo que's conserva encara es la pintura al fresc, de no massa valor artístic, figurant uns cortinatges, y per quan s'ha de fer llum a la Mare de Déu hi ha colocada al voltant de la ja mentada vidriera una canyeria que ab gas alimenta una pila de llumets.

Quin motiu fou el que donà origen an aquesta capelleta? Aquesta es l'historia.

Quaranta vuit anys després que la seràfica M. Santa Teresa de Jesús havia establert la reforma carmelitana, fundant el primer convent de monges de Sant Joseph d'Ávila, als 14 de Juny del 1588 arribaven a Barcelona sis monges ab la seva priora. Procedien de la capital de Navarra y era son propòsit l'establir-se en nostra ciutat. Recullides de moment en la casa del noble cavaller D. Guillem de Sant Climent, que estava situada en el carrer dels Mercaders, aviat trobaren un decidit protector en el no menys distingit senyor D. Francesc de Granollachs, qui generosament feu edificar per aquelles relligioses un convent en el citat carrer de la Canuda.

Y com sia que la primera protectora que tingué la comunitat aquella se nomenà Sor Estefania de la Concepció, la nova casa fou posada baix l'advocació de la Concepció Immaculada. Per això en el cap de l'altar major y en la capelleta del carrer s'hi colocà l'imatge de la Puríssima Verge, ostentant en altre temps el simbòlic llimó, que avuy no sosté en ses mans per haver decrets pontificis ordenat que deixés el poble fidel de presentar les figures de Maria Immaculada ab tal alegòric atribut.

Y, axís, la capelleta humil de la Puríssima Concepció del carrer de la Canuda, si poc interessa a l'artista y a l'arqueòlec, interessa al patriota que estima les glories de la terra, puix li recorda an aquella filla dels nobles senyors D. Pere de Rocaberti y de Montcada, de la casa dels ilustres Comtes de Peralada y de D.ª Ana de Gualbes, nascuda a Massanet, població de la provincia de Girona, en l'any 1530, que als cinquanta vuit de la seva edat fou la que, donant sos béns an aquelles set monges vingudes de Pamplona perquè tinguessin ab que sostenir-se, y professant als 15 de Juny del 1588 la regla del Carme descalç, no sols fou la primera monja catalana d'aquell institut, sinó la fundadora del primer convent del mateix ordre que s'ha establert en els antics dominis de la Corona d'Aragó; reviu en la memoria'l recort d'aquella devota de la creencia en el Misteri de la Concepció sens màcula de pecat original, tant defensat pels catalans, baix qual patrocini posà sa vocació relligiosa y aquella casa conventual que per son desprendiment pogué instalar-se; y vint anys després d'una vida exemplaríssima morí en

la pau del Senyor als 13 de Janer del 1608, en opinió d'haver conseguit la gloria eterna.

RAMON N. COMAS

BIBLIOGRAFIA

ANY 1908

En els darrers números d'enguany ens proposem publicar unes lleugeres notes bibliogràfiques de les principals obres que han vingut a augmentar la nostra Biblioteca per donació dels seus autors, y que havent sigut publicades recentment, tenen més o menys relació ab l'excursionisme tal com l'entén y el ve practicant el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

No es, doncs, un Resum bibliogràfic d'aquest any lo que anem a fer, sinó sols una anotació ràpida y lleugerament comentada de les principals publicacions aparegudes aquest any y que nostres consocis podran trobar a la biblioteca del CENTRE mercès a la generositat dels seus autors.

SOCIÉTÉ FRANÇAISE D'ARCHÉOLOGIE: **Congrés Archéologique de France.** — Caen, Imp. H. Delesques, 1907.

Es un interessantíssim volum en 8.ᵘ de més de 700 planes y prop de 200 gravats, en el qual hi van ressenyades les sessions del LXXIII Congrés de la «Société Française d'Archéologie», tingut l'any 1906 a Carcassona y Perpinyà.

Precedeix a les ressenyes de les sessions y a la publicació de les Memories presentades una indicació sobre l'objecte d'aquella important associació y individuus que la composen, y una Guia Arqueològica de les poblacions y llocs en que se celebrà dit Congrés o que foren visitats ab motiu del mateix. Allí 's troba ressenyat tot quant de més notable guarda la ciutat de Carcassona, ab sa coneguda Cité, ses iglesies y museu; com també lo que serven del passat les vehines poblacions y monuments de Cannes, Rieux, Saint-Hilaire y Fontfroide; els notables vestigis romans y d'èpoques posteriors de Narbona, ab son Museu Lamourguier, sa vistosa catedral y demés monuments remarcables que enclou aquella ciutat; y respecte al Rosselló hi trobem de desde sa capital Perpinyà, ab sa catedral, iglesies, Llotja, Castillet y velles cases senyorials, fins a les vehines comarques del Conflent y Vallespir, ab les viles, llocs y monuments d'Arles, Ceret, Elna, Prada, Vilafranca, Sant Miquel de Cuxà, Cornellà y Sant Martí de Canigó.

Les Memories publicades arriben al número de 27, y entre elles podem citar especialment: *Les cavernes y els monuments megalítics del Rosselló*, per Donnezan; *La via romana del Rosselló*, per J. Freixe; *Adicions a la numismàtica del Rosselló*, per J. Massot, L. Durand y J. Puig; *Nota sobre l'iglesia de Serrabona*, per J. A. Brutails; *La Verge de Les Escaldes*, per P. Perdrizet; *Alguns noms de fundidors de campanes rossellonesos*, per B.

Palustre; y *Les influencies lombardes a Catalunya*, per J. Puig y Cadafalch, que assistí al Congrés en representació del CENTRE EXCURSIONISTA, entre moltes altres referentes a la regió del Aude y a diversos monuments de Narbona y Carcassona.

En conjunt y en sos detalls aquest Butlletí monumental de la LXXIII reunió de la «Société Française d'Archéologie» es una publicació importantíssima que ve a augmentar y avalorar la notable colecció dels que ja porta publicats l'esmentada entitat.

LUCIEN BRIET: **Le Bassin supérieur du Rio Vero.** — Château-Thierry, Imprimerie Moderne, 1908.

Es una monografia ben interessant d'aquella pintoresca regió aragonesa que's veu descrita minuciosament en les 91 pàgines que la composen y que van acompanyades de 14 reproduccions fotogràfiques y diversos plans y esquemes d'aquell país.

El seu autor, el conegut excursionista y expert secretari de la «Société de Spéléologie» M. Lucien Briet, ens ressenya, en la forma agradosa y escayenta a que ja'ns té habituats, la seva visita, feta l'any 1906, an aquelles regions montanyenques del Alt Aragó, endinzant-se pels famosos engorjats del Rio Vero, resseguint l'itinerari de desde Boltaña cap a Morcat, Sarsa de Surta, Betorz, Lecina y Alquézar, y visitant totes aquelles barrancades que formen el riu Vero y les torrenteres afluents de desde son insignificant origen a Puimorcate.

Aquest treball de M. Briet es ben notable y digne d'esser conegut per tots els que vulguen visitar o tractar aquella extensa comarcada. En ell lo mateix s'estudía y descriuen les belleses naturals de les serres de Surta y Crapamote y dels penyalars de les gorges de Lecina y Las Clusas, que l'aspecte general de les poblacions seguides, ab el notable Castell de Alquézar y demés monuments remarcables, que les costums y tracte dels senzills habitants d'aquelles encontrades.

Per tot això es de recomanar la lectura d'aquesta obreta, mentres esperem l'aparició dels altres treballs que'ns té anunciats el seu autor.

ALFONS MEILLON: **Esquisse Toponymique sur la Vallée de Cauterets.** — Cauterets, Librairie Cazaux, 1908.

N'Alfons Meillon, el discret president de la Secció de Toponimia de la Federació Pireneísta, ens ha ofert altra notable obra com a fruit dels seus constants treballs que ha aplegat en sa darrera obra que'ns ocupa.

En la primera part de la mateixa comença per un breu examen y atinades consideracions sobre 'ls mapes y llibres publicats y sobre la llengua y ortografia usada en el país, passant després a estudiar els noms regionals de Pireneus, Bigorre, Lavedan y Rivière de Saint-Savin, en quals regions se troba enclavada l'hermosa vall de Cauterets, constituint un acabat estudi d'investigació històrica y etimològica digne de tot encomi.

En la part més important de sa obra, destinada a l'estudi y determina-

ció dels noms de llocs de la vall de Cauterets, comença M. Meillon per unes lleugeres indicacions fonètiques y entra tot seguit en l'estudi de la toponimia d'aquella encontrada.

La tasca portada a cap per M. Meillon es ben meritoria; potser la seva obra, com ell mateix diu, no es una obra perfeta ni acabada, però sí que es una fita ben remarcable que hauran de tenir ben present tots els que vulguen contribuir al restabliment de la vera toponimia pirenenca, avuy objecte de molts estudis y discussions, ben necessaris pera acabar ab l'actual estat de confusió que regna sobre 'l particular.

Francisco Monsalvatje y Fossas: **Colección Diplomática del Condado de Besalú.** — Olot, Imp. Joan Bonet, 1908.

L'infadigable historiaire senyor Monsalvatje 'ns ha ofert enguany dos nous volums de ses *Noticias Históricas*, que en nombre de setze toms han anat venint constantment a enriquir la nostra biblioteca.

El volum que'ns ocupa es el quart referent a la Colecció Diplomàtica del Comtat de Besalú, el que no desmereix pas per sa importancia dels publicats anteriorment. No hi ha dubte de que'ls treballs del senyor Monsalvatje són una base fonamental per tot estudi històric que vulga empendre-s sobre aquella interessant comarca; són un arreplec de datos sobre investigació històrica, un recull de documents autèntics dels que no pot prescindir-se a l'estudiar avuy aquelles encontrades objecte del carinyo y del constant treball de nostre erudit historiaire.

Francisco Monsalvatje y Fossas: **Nomenclator histórico de las iglesias, santuarios y capillas de la provincia y obispado de Gerona.** — Olot, Imp. Suc. de Joan Bonet, 1908.

Es el darrer volum publicat pel senyor Monsalvatje de sa ja nombrosa colecció. En aquesta nova obra, que's compondrà de diversos volums, se venen inventariant totes les iglesies parroquials y sufragànies, santuaris, ermites y capelles existents en el bisbat y actual provincia de Gerona, seguint un ordre alfabètic dins la classificació dels sants baix qual advocació han sigut erigides, constituint un notable apèndix o complement de sa anterior obra *Los Monasterios de la Diócesis gerundense.* Acompanyen aquest volum una serie de làmines reproduint diverses imatges, retaules y monuments descrits o anotats en aquesta interessant obra, per qual publicació 'ns cal felicitar al seu autor, sentint que'l seu exemple no sia imitat per altres publicistes que igualment podrien fer obra semblant y meritoria per altres regions y comarques de nostra terra.

Isidre Torres y Oriol: **Barcelona histórica antigua y moderna.** — Barcelona, 1908.

Constitueix aquesta obra una guia de nostra ciutat, publicada pel nostre consoci D. Isidre Torres y Oriol, gran coneixedor y aimant de la mateixa.

L'obra consta de tres parts: en la primera 's fa un resum històric de Barcelona, estudiant ses vicissituts, fets més remarcables y situació topogràfica, seguint després la ressenya de nostra capital feta en conjunt. La segona part la constitueix una serie de quatre excursions o jornades pera visitar tots els llocs y monuments més notables de Barcelona, dels que'n fa lleugera ressenya o descripció, igualment que dels seus encontorns y rodalies. Finalment, després d'un indicador dels serveis, oficines y establiments públics més importants, acaba ab un Nomenclàtor de tots els carrers y places de la nostra ciutat.

Es una obra d'utilitat pràctica ben remarcable, encara que la seva presentació deixa molt que desitjar.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, pbre.: **Historia de les Ciencies Naturals a Catalunya.** — Barcelona, Imp. «La Hormiga de Oro», 1908.

Nostre amic y actiu consoci Mossèn Norbert Font y Sagué ha publicat darrerament una nova obra examinant a grans gambades l'historia de les Ciencies Naturals a Catalunya desde 'l sigle IX al XVIII, formant una vistosa garba d'anotacions sobre 'l moviment y importancia que en aquestes èpoques tingueren en nostra terra les ciencies naturals, branca — com diu el mateix autor — la més colossal del moviment científic català, per ser les que més lliguen ab el caràcter pràctic y utilitari del nostre poble.

Divideix, Mossèn Font, aquesta obra, en dotze capítols, dedicats consecutivament a l'Astrologia, Cartografia, Medicina, Epidemiologia, Menescalia, Ensenyança, Alquimia, Química, Farmacia, Historia Natural, Agricultura y Botànica, seguits d'altre dedicat especialment a la Zoologia y la Geologia, y d'un Index alfabètic dels autors catalans que s'han dedicat més assiduament al conreu de les ciencies naturals.

Dita obra fou premiada en el Concurs celebrat l'any 1905 per la «Sociedad Económica de Amigos del País» de Barcelona, y es una bona guia o resum de tot lo que s'ha estudiat a Catalunya respecte les principals Ciencies Naturals conreuades en nostra patria; essent ben oportuna l'aparició de l'obra de Mossèn Font, per quant avuy dia 's veu un ressorgiment de nostres aficions científiques y es, per lo tant, molt convenient dirigir enrera nostres mirades per veure 'l camí seguit y les tasques realisades, abans d'empendre novament la caminada vers les regions de les investigacions científiques que venen accentuant-se a nostra terra en tots els camps y aspectes de nostra activitat intelectual. Obres com les de Mossèn Font són bona preparació per tasques de més empresa que es necessari realisar a Catalunya.

R.

REVISTA DE REVISTES

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, núm. 24, Novembre de 1908.

Publica una ressenya per en Narcís Martrus d'una *Visita a les Coves de Collbató y passejada al voltant de Montserrat;* la continuació de *Gacetilles curioses,* recullides per en Joaquim Sarret, y les seccions de *Cançonística popular* y *Paremiologia comarcana,* que cada dia esdevenen més interessants.

Estudis Universitaris Catalans, Maig-Juny de 1908.

Havem rebut aquesta important publicació, que, a més de les seves acostumades seccions, conté un treball-ressenya d'*El primer Congrés d'historia de la Corona d'Aragó,* degut a l'experta ploma d'en Lluís B. Nadal; y altre de M. Marcel Chevalier sobre *L'era quaternaria*, estudi d'aquest període geològic ab especial referencia als Pireneus andorrans.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Setembre 1908.

Publica 'l començament de la crònica d'una *Excursión á Zaragoza, Alhama de Aragón y Monasterio de Piedra*, per J. Agapito y Revilla, acompanyada de diversos gravats y una làmina solta; la continuació de *Los calderones y el monasterio de Nuestra Señora de Portaceli*, de J. Martí y Monsó; y les demés seccions de costum.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Octubre 1908.

Conté, entre altres diversos treballs, dos informes de F. Fita, un sobre *Dos inscripciones cristianas de Ampurias,* y altre sobre les *Inscripciones romanas y visigóticas de Tarifa, Ronda y Morón de la Frontera.* Publica, ademés, un treball sobre la *Real Maestranza de Caballería de Zaragoza,* y altre sobre *Una partida de monedas árabes,* pel Marquès de Monsalud y Antoni Vives respectivament.

Boletín de la Sociedad Española de Excursiones, III trimestre 1908.

Publica 'ls següents interessants treballs: *Excavaciones de Numancia,* per N. N.; *La Basílica del Salvador de Oviedo,* per Fortunato de Selgas; *Monumentos artísticos de Vizcaya,* pel P. Vazquez; *El Monasterio de Aguilar de Campóo,* per V. Lampérez y Romea; y *Escultura en Madrid,* per Enric Serrano Fatigati, ab una vintena de fototipies y diversos gravats intercalats en el text.

Touring, Octubre 1908.

Aquesta important revista del Touring Club Italià publica en aquest número un treball d'en Botarelli sobre *L'Umbria;* un article de Silio Car-

pari sobre *El turisme imaginari;* altre referent als *Ferro-carrils de Montanya,* per Felip Tajani; y diferentes notes alpinistes y sportives molt interessants, com també nombrosos gravats que acompanyen a tots aquests treballs y seccions de que's composa l'important revista italiana.

Alpi Giulie, Setembre–Octubre 1908.

Conté un treball de Fr. Blasig sobre *Els nous refugis dels alpinistes tridentins;* altre d'A. Tosti, *En el bosc de Camaldoni y sobre la Falterona;* altre sobre *L'hidrologia y l'espeleologia,* per E. Boegan; y una *Crònica Alpina,* ab diferentes noticies y ressenyes d'excursions.

L'Excursionista, Novembre 1908.

Publica l'itinerari sobre una excursió a Venaria Reale y Mandria; una Crònica de les excursions realisades darrerament ab caràcter oficial y particular; y unes Notes necrològiques. Dóna compte, ademés, del Concurs fotogràfic realisat com conseqüencia de l'excursió a nostra capital, que sembla ha sigut un èxit pel nombre de concorrents y calitat de les fotografies presentades.

La Montagne, Octubre 1908.

Aquesta constant y puntual revista del C. A. F. publica en el número que'ns ocupa una *Nota sobre la ferrada via de Chamonix a Montenvers,* per E. Nivert; un article de Ch. Gaudier, *L'amor de la montanya; Algunes notes sobre l'ski a França,* per H. Durban-Hansen; *Alguns casos de difluencia de les actuals geleres,* per P. Girardin; l'acostumada *Crònica alpina* y les demés seccions que composen la seva Crònica mensual.

Bulletin trimestriel de la Section du Canigou, Setembre 1908.

Publica una *Ressenya del Congrés de Tarbes,* per M. Soullier; unes *Notes Bibliogràfiques,* d'en Vergés de Ricaudy, sobre la darrera obra d'en Meillon; la Crònica de la Secció, l'acostumada Carta de París, y els següents notables treballs: *Dos primeres curses al Canigó,* per J. Escarra, ressenyant dos interessants itineraris, el del cim del Canigó al cim del Cassamí, y l'escalada d'aquell per la muralla Est que domina l'anomenat Cercle del Glacier; *Nit de Nadal,* records d'Andorra, per Carles Romeu; y *Zig-zags a Cerdanya,* per O. Mengel, ressenyes y impressions de varies visites a les valls d'Err, de Llo y de Ribes, realisades per l'autor.

Entre altres revistes havem rebut durant aquest mes: les *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes,* el *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón, España Cartófila,* la *Revue Catalane* y el *Butlletí de la Societat Húngara de Geografia.*

E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

OCTUBRE DE 1908

SESSIÓ INAUGURAL

El divendres dia 30 d'aquest mes varen rependre-s les tasques oficials del CENTRE, celebrant la sessió inaugural del curs de 1908 a 1909, ab assistencia de senyors representants de les Excmes. Corporacions provincial y municipal de Barcelona y de delegats de l'«Ateneu Barcelonès», «Comitè de Defensa Social», «Unió Catalanista», «Club Montanyenc», «Centre Autonomista de Dependents de la Industria y el Comerç», y altres diferentes associacions culturals.

Després de llegida pel secretari sortint, D. Emili Llatas, la Memoria reglamentaria dels actes realisats per nostra primera entitat excursionista durant el passat curs, el senyor Massó y Torrents, vice-president del CENTRE, llegí un bell parlament inaugural, indicant les tasques realisades y cantant en forma castiça y paraules escayentes y encoratjadores els afanys excursionístics, simbolisats pels cims alterosos de les nostres serralades, qual escalada cal aconseguir pel bé de la patria, com una realitat y com un símbol. Les paraules eloqüents y vibrants del nostre vice-president repercutiren per la sala en un esclat d'aplaudiments de la nombrosa gentada que omplia per complet l'estatge social.

En havent acabat, nostre benvolgut president, D. César A. Torras, va dirigir la paraula a la concurrencia, exposant els actes realisats pel CENTRE durant l'estiu, referint-se especialment al Congrés Pireneísta de Tarbes, a la constitució de les noves seccions de Sports de Montanya y Geografia Física y Geologia, y a l'estat de les obres del Xalet-refugi d'Ull de Ter; acabant per excitar novament a tots els senyors socis, demanant sa entusiasta cooperació pera realisar l'obra patriòtica y educativa encomanada al CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

EXPOSICIÓ DE POSTALS

El mateix dia 30 va inaugurar-se en la galeria y pati del nostre CENTRE l'Exposició de Postals referentes a les diverses comarques catalanes, realisada ab el fi de contribuir a la formació de l'Inventari Gràfic de la nostra Catalunya. Aquesta exposició, sense ser cap obra perfeta ni acabada, es ben interessant, tant pel nombre de les postals aplegades com per la calitat de la majoria de les mateixes. Els principals expositors són els senyors Joan Massó, Domingo Rubert, Ernest S. Comendador, Joan Rubies, Enric Créixans, Climent Torruella, Joan Ribas, Gaspar Sala, Enric Vintró, Angel Toldrà y Viazo, J. Noguera, Magnus Nordbeck, Joseph M.ª Co, J. Soler y Escofet, Joseph Campos, Juli Soler y Santaló, Lluís Valls, Joseph Pons y

Escrigas, A. B. Turull, J. Biosca, C. Oliveró, Lluís Suñol, Joseph Parés, Joseph M.ª Tomàs, Pilar Ferrer Jover, Xaviera de Franch y «Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana».

Dita exposició, de la que parlarem més extensament en un dels propers números, por visitarse cada dia feiner, de quatre a vuit de la tarda.

SECCIÓ DE GEOGRAFIA FÍSICA Y GEOLOGIA

Va reunir-se per primera vegada 'l dia 31, a les dèu del vespre, baix la presidencia del senyor Norbert Font y Sagué, pbre. Després de llegits y aprovats els Estatuts per que haurà de regir-se la mateixa, ja revisats per la Directiva del Centre, va procedir-se a la constitució de la seva Junta, que quedà formada de la manera següent: Francisco Novellas, *President;* Llorenç Tomàs, *Vice-president;* Joseph Salvany y Joan Rosals, *Vocals*, y Melcior Marcer, *Secretari.*

Constituida ja la secció esmentada, els senyors Novellas y Rosals feren ús de la paraula exposant en principi 'ls plans y tasques que deu realisar dita secció dins del nostre Centre, y oferint la seva iniciativa, cooperació y entusiasme pera son millor compliment.

ERRADES

En els darrers números d'aquest Butlletí s'escaparen algunes errades que per sa importancia cal fer remarcar, encara que suposem que'l recte judici y bon criteri dels nostres llegidors ja les devia esmenar. En el treball publicat pel senyor Carreras y Candi en els números de Juliol, Agost y Setembre sobre *Excursions per la Catalunya Aragonesa y provincia d'Osca*, y en les pàgines 201, 225, 226 y 234, se diu equivocadament Segre al referirse al riu Cinca; y en el darrer número d'Octubre, al ressenyar les excursions realisades durant l'estiu pels Alts Pireneus d'Osca per nostre amic Soler y Santaló, s'escaparen algunes errades d'ortografia a l'estampar diversos noms propis, essent les més importants les següents: *Aza* en lloc d'*Ara*, *Faulo* per *Fanlo*, *Turarronya* per *Tucarrouya*, *Salum* per *Sahun*, y alguna altra ja més notoria que no cal esmentar.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya. 24. — Telefon 115

ANY XVIII BARCELONA, DESEMBRE DE 1908 NÚM. 167

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

UNA ASCENSIÓ ALS POSETS-LARDANA (3.367 m.)

PIRENEUS D'OSCA

QUAN un se troba en el cim d'algun pic o port de l'extrem recó nord-occidental de Catalunya y dirigeix l'esguard al NO. vers les montanyes pirenenques de l'Aragó, veu tancar-se l'horitzó, part d'allà de les Malehides, per un eixam de puntes y d'escorxades serralades, de les quals en sobresurt un estiragaçat maciu de color negrós, feixuc y de planera silueta, que té tot l'aire d'una gran montanya. Malgrat trobar-se aquest enclavat en la regió pirenenca de màxima altitut y rodejat de cims de 3.000 m. d'alçaria o poc menys, a tots ells sobrepuja y deixa visible als ulls de l'observador una ampla gelera que s'extén horitzontalment en llur vessant, qual colossal llepaçada deixa solament terreny la negrosa carena. Veus-aquí'ls Posets, la segona eminencia dels Pireneus. Quantes vegades he contemplat desde'ls cims de les Malehides sa privilegiada situació y resseguit sa reptadora carena, ensems que debades pretenia escorcollar les pregones fondalades, que com buids d'ample canyamàs, s'obren entre sos aspres contraforts!

El dia 5 d'Agost de 1907, a ma arribada a Benasque, després d'aquell fastigós viatge per la via Selgua, Barbastro, Graus y Castejón, acordàrem ab mon guia Joseph que enguany, abans d'empendre nostra campanya anual a les Malehides, fariem el recorregut dels Posets, que tantes vegades ell m'havia ponderat ses belleses.

L'endemà sortírem tots dos de la vila, d'aquell ignorat *pied-à-terre* montanyenc, tal vegada'l millor centre d'excursions de tots els Pireneus espanyols. Malehides, Posets, Perdiguero, Vallhibierna, Barrancs, Estós, Literola, són sos vehins esplèndits, que li donen aquell aspecte grandiós a sa xamosa vall. Això anava jo

pensant fent camí vora del riu Éssera amunt, y tot contemplant sa enjogaçada corrent, tant pura com la neu de les Malehides.

No tardàrem gaire en deixar l'aixample de la vall per endinzar-nos per la ribera reclosa a la dreta, per les vessants del Sanchon y de Llauradies, y apareixent a l'oposada del riu les retallades punxes de la tuca de Mont y l'espadat y cònic Ixeya, per hont hi surt en plombada cascata la font de Ruda. Als tres quarts forem a la caseta dels carrabiners y pont de Cubera. Allí deixàrem el riu

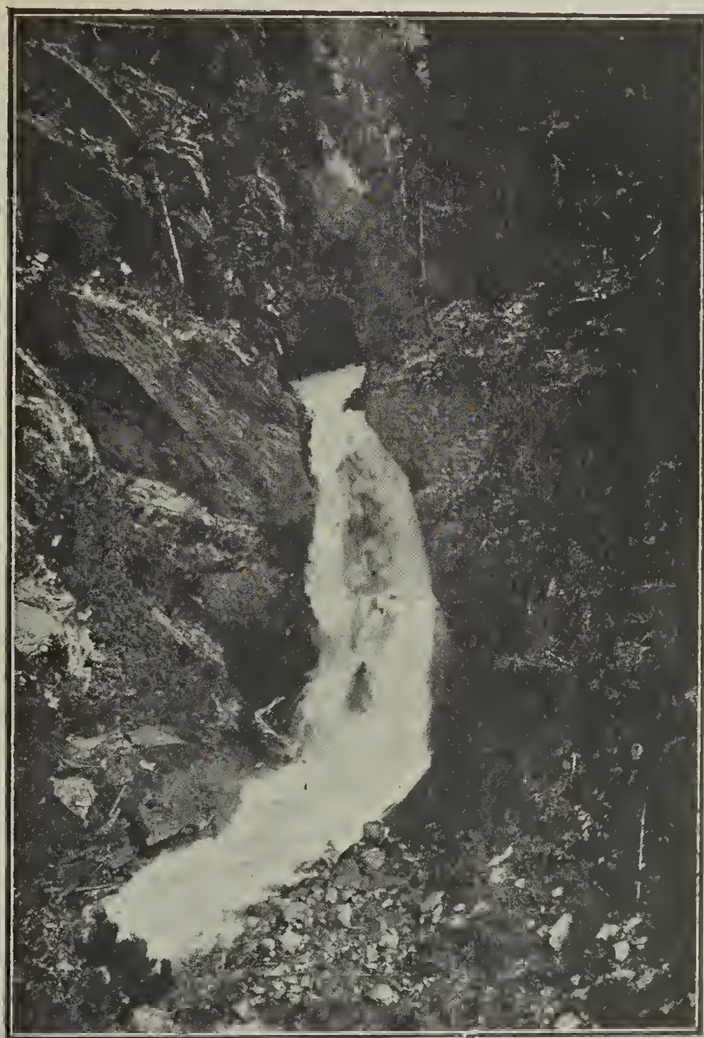
RIBERA D'ESTÓS

Éssera y camí del port, y, passant el susdit pont, guanyàrem vers al NO. el talús format per la *moraine* termenal de la vall d'Estós, avuy transformada a troços en conreus. Encara poden veure-s les tarteres y blocs erràtics escampats arreu.

Per bon camí de ferradura férem via vers el riu d'Estós, que teniem a l'esquerra, y als 20 minuts ens topàrem ab el congost per ont surt aquell riu de la vall del seu nom. Aquest congost té uns 25 minuts de recorregut, havent-hi indrets ont les penyes de banda y banda, aproximant-se, sols deixen pas al riu, que presenta'l llit ple de grossos penyals. Aquesta escanyada porta es l'única sortida de la vall o ribera d'Estós, y se veu tancada cada ivern per les allaus que, atascant-se en aquell estret carreró, barren de moment el curs del riu; més aquest, ab son constant treball, les va foradant, formant un

curiós pont de neu de molts metres d'alçaria, y que subsisteix fins a les darreries de l'ivern. Aixís se justifica, doncs, el nom de Lit (allau) com se l'anomena en aquest congost.

Atravessàrem successivament el riu a la vorera dreta, y als pocs minuts altra vegada a l'esquerra, per les palanques d'Aiguacari; passada la segona, s'acaba l'estret, y la vall s'obre amplement, veyent-se les vessants de la vorera esquerra del riu extendre-s amunt en les verdes comes aglebades de Fontanet y Plana Sastrosa, coronades pels blanquinosos cingles de Gargallosa y cayents del Perdigueret, clapejats de congestes. Al cap de mitja hora entràrem en el bosc de pins de Corones, que s'enlaira per la coma de García fins dessota de les arrenglerades agulles de les Erisueles, que resten invisibles desde baix la ribera. Dintre'l bosc, y prop del camí, se troba la pleta y covatxo de Corones, y més enllà, a uns 10 minuts, el pintoresc barranc que per dins del bosc procedeix de la descàrrega de l'estany gran de les Baticielles. Seguint amunt suaument, y en direcció NO., dins de la pinosa, atravessàrem altre barranc que baixa de l'estany de Montidiego y de la bassa del Pino, que esgraonats se llencen l'aigua l'un a l'altre[1].

Cascada del Tormo

1) En les cartes franceses d'aquests estanys sols n'hi ha marcat un ab el nom de Tormo, nom equivocat, puix es conegut en el país per l'indicat.

Als 30 minuts s'ovira a l'altra banda de la ribera la cascada del Tormo, que per dintre d'una estreta canal s'estimba ab un salt d'uns 50 metres al riu d'Estós, engroixida ab l'aigua que li aflueix del barranc que baixa del Montsero d'Oo y envoltada de retorçats pins. Se gira envers al N. y s'emprèn la pujada del Tormo endinzant-se en el bosc, aont s'hi veuen arbres de gran groixudaria; als 10 minuts, y al cap de la pujada, arribàrem al planell o pleta del Tormo, ab una bona cabana de volta de pedra.

Passada la pleta s'atravessa'l riu d'Estós a sa vorera esquerra, y tornant a seguir la direcció primera NO., que es la dominant de la vall, continuàrem pujant pels aglebats y claps de pins de Riberetes, y als 40 minuts més forem a la pleta y cabana del Cantal de baix, atravessàrem el torrent que davalla del port d'Oo, anomenat del Montsero[1], y que va a desaiguar al riu de la vall, y als pocs minuts més ens trobàrem ab la cabana de dalt. La cabana del Cantal es anomenada aixís per estar a la vora d'un gros bloc que en el país anomenen *cantal* y *cantalera* a lo que nosaltres ne diem *tartera.* Està situada a 1.846 m. a la vora esquerra del riu d'Estós y en la part baixa de les vessants que formen la serralada del Montsero de Oo, aont s'hi obre'l port del mateix nom. (Atravessant per allí la frontera, se baixa als estanys y poble d'Oo y a la vila de Bagnères-de-Luchon.) Aquesta cabana, junt ab altra més amunt d'Oo, són els dos únics refugis que's troben en la vessant aragonesa a la pujada d'aquell alterós port, el més alt del Pireneu. Allí'ns aturàrem pera menjar quelcom y reposar una estona, puix la carga que portavem ja feya estona que donava fe d'existencia damunt de nostres esquenes. Mentres tant contemplavem, a l'altre costat del riu que remorejava als nostres peus, les escabroses vessants que tanquen la ribera pel S., y són les cinglere dels Posets, baixos contraforts que's destaquen de la carena dels cims, quedant aquests invisibles desde allí per causa de la fondaria y estretor de la vall; enfront oviravem estimbar-se en abundoses dèus l'escorredor de l'estany dels Posets (que les cartes franceses ne diuen indegudament de Bardamina). Acaba de donar una ardida nota an aquell paisatge l'airosa silueta de l'enfilat pic de les Pahuls.

Posats novament en marxa, y tot platxeriosament, puix ens sobrava'l temps abans de la nit, continuàrem vers l'O. remontant la vall en cerca del seu origen. Els magnífics aglebats de que està encatifada sa part baixa anaven fent-se més escassos, donant lloc a

1) En els mapes francesos hi està marcat ab el nom desconegut de Gias.

llargues clapes de terrers y tarteres despreses de la carena d'Oo, que teniem a la dreta. El riu d'Estós va mimvant el seu capdal, comptant de menys ab les abundoses dèus abans esmentades y que haviem deixat enrera. En fondes reconades la corrent del riu se fa soterraniament, per trobar-se'l seu llit rublert de groixudes congestes. Als 45 minuts llarcs arribàrem a l'extrem de la ribera d'Estós, que queda tancada per la serralada de Gistain, que de S. a N. uneix els Posets al mitg-dia, ab la carena dels Gorcs Blancs, frontera francesa al N. En mitg d'aquella s'ovira la depressió de la collada de Gistain, que posa en comunicació la ribera en que'ns trobavem ab la de Plan de Gistain o del Port d'Aigues Cruces.

Al N. la reduhida vista's topa ab els trencats esperons del Pic dels Gorcs Blancs, encara ben ple de neu, y que queda enllaçat ab la carena d'Oo, o ratlla de França.

Després d'haver atravessat el riuet d'Estós a sa vorera dreta, prompte fórem al nostre xalet, terme de la jornada, a l'anomenada cabana de les Pahuls[1], lloc forçós ont haviem de passar la nit, per l'endemà fer l'ascensió als Posets.

Aquesta cabana està situada en un petit replà enllosat, dessota y al N. de l'ardit pic de les Pahuls y a 2.080 m., y a manca d'altre es un pobre refugi: un poc més d'un metre quadrat d'espay, tancat per quatre parets de pedra seca y cobert per una lleugera coberta de branques y llosa. A ben segur que, a esser possible, per ma part l'hauria cambiat tot seguit per aquella confortable Renclosa a les Malehides, en la qual al menys no hi manca jaç y llenya.

Ens confortàrem ab el sopar, bo y contemplant com s'anaven apagant les rosades tintes de les geleres de les Malehides, que oviravem al fons de la vall vers a l'E., ensems que apareixien cap al llevant els primers estels en la serena volta, y la naturalesa s'anava envolquellant en aquella solemnial quietut de la nit y en la qual fins hi arribeu a sentir-vos el pols. Entràrem en nostre aixopluc a escalfar-nos y a preparar-nos per la jornada de l'endemà.

Voleu més grossa ironia! De mi puc dir-vos que no sé si la humida penya del meu jaç m'arribà a escalfar, o vaig ser jo'l que vaig escalfar-la an ella; y del meu guia, empelt d'isart, vos trasmeto sa confessió de que no pogué aclucar l'ull en tota la nit pel fred[2].

1) Pahul. Nom usat en la montanya d'Aragó, que equival a terra de pasturatge plena d'aigua-molls.

2) Es més convenient, al fer aquesta ascensió, quedar-se a pernoctar a la cabana del Tormo abans esmentada, encara que situada una hora més avall: no hi manca jaç y llenya.

A les cinc del matí ja anavem pujant per les cayents occidentals del Pic de les Pahuls, que'ns quedava a l'esquerra, y encarats vers al S. seguiem la vessant dreta de la clotada d'aquell mateix nom, y que desde'l coll superior recull totes les aigues de la serra de Gistain per l'esquerra, y les de les cingleres dels Posets per l'oposada. Per una d'aquelles curiositats geològiques que esmentarem prompte, en aquesta secció'l fons de la coma resta sec, y sols en cas de precipitacions atmosfèriques es quan se converteix en

COMA DE LES PAHULS

colectora y primer afluent del riu d'Estós, del que se'n pot considerar com el seu origen per esser el major recorregut, ja que no per son cabdal. Per aquest darrer concepte ha de pendre-s com a naixement de l'esmentat riu el barranc que per l'altra vorera davalla de l'ample cercle tancat al N. per la nevosa carena dels Gorcs Blancs y de Clarabida, y que, a causa d'esser-hi allí etern el desgel, la corrent es sempre constant.

Esbufegant anavem guanyant la costa aglebada, que es molt sobtada, y que crec ho era al màximum en l'indret que passavem, puix al meu guia, segons li tinc experimentat, sos pulmons y bones cames li aconsellen sempre tirar pel dret sense mirar enrera.

Ens decantàrem envers la dreta, aprofitant un petit escorranc rocós, y en 1'45 hores fórem al començ del gran cercle de les Pahuls.

Es aquest una ampla coma o comarcada orientada de S. a N. y tancada en sa part superior al mitg-dia pel coll de les Pahuls, perllongada aresta que soporta la gran gelera que s'extén als peus de la carena termenal dels Posets. La tanquen a l'O. l'enasprada cinglera de Gistain, divisoria d'aiguavessos, y pels cayents de les serres de les Pahuls y Posets a l'E. Aquest cercle, veritablement glaciar, està ocupat en sa part superior pel desbordament de la gran gelera que per la dreta es molt redreçada y plena d'esquerdes. En sa part inferior y en son sol ja més planer s'hi veuen, en confosa barreja ab la *moraine* termenal d'aquell, amples clapes de neu congestada.

Després d'haver fet alto y menjat quelcom, ens dirigírem a l'O. tot planejant pel cercle y trepitjant la primera neu, envers l'avenc o colador de la gelera; als pocs minuts hi forem. Es un forat cercolar d'uns 10 a 12 m. de diàmetre, produit per l'enfonsament del sol y rodejat per la gelera y congestes; en sa vora superior la neu glaçada hi forma una boca o foradada, ocasionada pel desglaç, y per aont ne surt un abundós doll que's precipita ab remor dins l'abim, del que no se'n veu el fons.

Al matí la corrent es molt mermada, augmentant a l'avançar el dia, y arribant al seu major cabdal al capvespre, lo que s'explica per esser aquest provinent del desgel de la gelera superior, y tal vegada sa única desaigua. La sortida d'aquesta corrent soterrania, avuy per avuy, resta desconeguda, puix sa conca hidrogràfica queda completament seca.

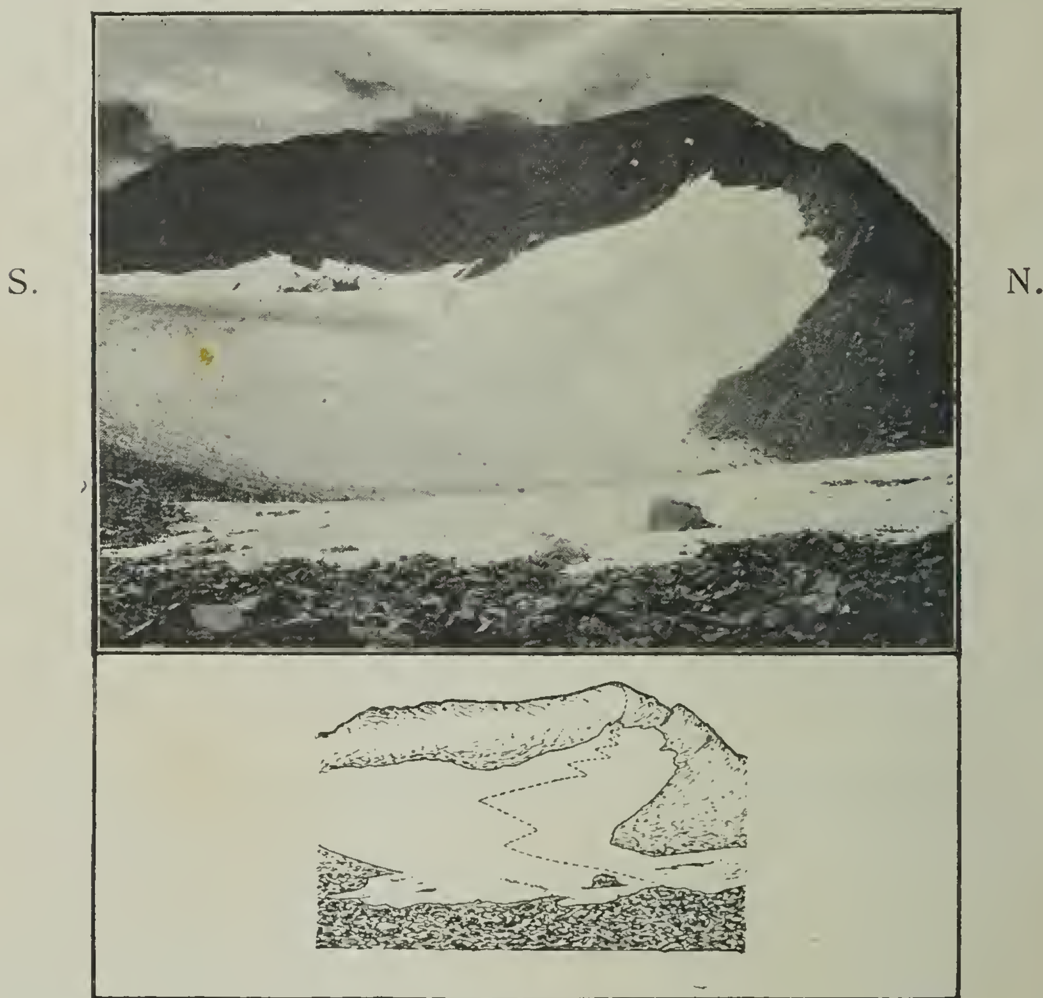
Altra volta en marxa, y, dirigint-nos vers la collada, anàrem pujant per la neu, de pendent suau a l'atravessar el cercle, fins a trobar la vessant d'aquella, en que ja s'hi féu més dreta, més res de dificultats: ni'ls crampons hi són necessaris, al menys a l'hora que nosaltres hi passàrem.

A les 7'30, o sia dugues hores y mitja desde la cabana, arribàrem a la collada de les Pahuls (2.915 m.).

Per dessobre de la mateixa s'extén un ras o pla lleugerament abocat envers aquesta y ocupat per la gran gelera dels Posets. El seu contorn pel costat O. y S. forma àngol gairebé recte, y està reclosa per l'imposant muralla dels Posets, d'un kilòmetre de llargaria de S. a N., que s'enlaira a plom a més de 400 m. de desnivell dessobre la gelera y suporta 'l cim culminant.

Pel S. se'n desprèn d'aquesta carena un contrafort encinglerat que avança envers l'E. y tanca la gelera per aquest indret. Es d'un efecte aclaparant veure aixecar-se pel damunt d'aquella ampla extesa de glaç la feixuga massa negrosa, aont hi relluen els esquistes

de diferents matisos, clapejats pels estrats de calices de color més clar. Aquell conjunt produeix una impressió de suprema majestat y de ben diferent caràcter del que s'experimenta davant d'aquells cercles granítics de les Tempestats y de les Salenques en les Malehides, veritables atreviments en que aquelles esmolades dents de

Maciu culminant dels Posets

serra de llurs carenes semblen talment foradar la volta dêl zenit. Podiem d'això establir el símil d'una magna visió de sobirania apacible per la que teniem enfront, contrastant ab el paroxisme d'un esclat revolucionari per l'altre.

Aquesta terraça glaciar està rodejada en sa part baixa, per l'E. y N., per una faixa de tartera que constitueix la *moraine* mitjana, ja que per la collada avall, y en direcció al cercle per ont haviem pujat, continua la gelera en son desbordament. Malgrat això, per

l'E. aquesta *moraine* arriba fins al caire de l'escarpament que s'aboca dessobre'l cercle granític d'Eriste, formant, doncs, per aquest indret, més bé la *moraine* termenal d'aquell. Es curiós veure en aquesta tartera, en apilotada barreja, els blocs granítics provinents de l'E. y els esquistosos que davallen de la carena dels Posets. Aquesta massa d'enderrocs, introduint-se en les esquerdes de la part baixa de la gelera, sofreix en llur interior, pels moviments de la mateixa, l'arrocegament y consegüent desgast, y apareixen abaix a la superficie y en la *moraine* termenal del cercle abans esmentat, els blocs y grava esquistosa presentant les arestes vives y llur superficie llisa y intacta al costat dels granítics, que queden en part polits y ab les estries característiques.

Es un curiós exemple aquest fenòmen glaciar en els Posets, y una raresa en els Pireneus, degut a la constitució heterogenia d'aquest maciu.

Després d'alleugerir la bóta'ns calçàrem els crampons y atacàrem la gelera en direcció a la muralla. El glaç era ben al descobert y estava solcat per innombrables reguerons, per ont ja'l sol hi feya circular petits xaragalls d'immaculada transparencia que feyen ressaltar el color verdós del glaç. L'inclinació es suau, lo que'ns féu avançar ràpidament; més això no durà, puix a l'acostar-nos a la muralla, la gelera va redreçant-se fins a tocar aquella y a bona alçaria. Les dificultats hi són: es precís anar guanyant la pendent, fent zig-zags envers una xemeneya que s'ovira en la muralla y gairebé en son extrem N. Nosaltres trobàrem el glaç, en aquest troç, cobert d'una gruixa de neu toba, lo suficient pera aguantar-nos, circumstancia que'ns afavorí, y que sense ella pot esdevenir un entorpiment en l'ascensió. Als pocs passos de la muralla la vora de la gelera s'extreny y estira, fins a entrar en la canal o xemeneya. Aquí la pendent es exageradament dreta de més de 50° y cal molt compte de no lliscar, y mercès encara que en aquest desgraciat cas l'esllavissada per la gelera no podia veure-s complicada ab el perill d'esser engolit per alguna esquerda, puix allavores no se'n veya cap d'elles en tota sa extensió. Uns tres quarts d'hora aproximadament tardàrem en atravessar-la, trobant-nos en sa part superior y dessota la xemeneya. Allí un ab prou feines pot aguantar-se dret, degut a que la vora de la gelera es tant estreta que no deixa gairebé lloc per la petjada; es un veritable caire lo que's forma, puix el glaç se troba separat al llarg de la muralla en tota sa extensió, obrint-se entre ells una pregona esquerda o *berg-schrund* gens afalagadora.

Això es lo que constitueix el major perill de l'ascensió als Posets; perill que's pot convertir en obstacle invencible quan aquesta esquerda, formant fosso, no presenta cap solució de continuitat envers la muralla, y que es a les darreries de l'istiu quan s'han fos els ponts de neu. Aquests, dignes de tota precaució, constitueixen l'únic pas vers la xemeneya. Per sort, ne trobàrem un allavores, y, previ'l prudent tanteig, l'atravessàrem sense novetat, y trobant-nos a l'altre costat a roca ferma. Ja'ns haviem entaforat en la xemeneya, que la teniem dessobre nostres caps. Amunt, doncs, a gatejar per aquella escala de migrats graons, y assegurant el pas, puix la penya no es ben sòlida y a cada petjada's produia un esllavissament. Uns 20 minuts de constant atenció'ns bastaren pera guanyar la carena. Allí seguírem aquesta, que es estreta, uns 10 minuts, fins a trobar el punt culminant, el qual assolírem abans de les nou, havent-hi posat, desde la cabana, unes quatre hores, comptant-hi les parades.

Ens trobavem en el cim dels Posets, a 3.367 m. d'altitut. A un home li sembla talment trobar-se allí sospès en l'espay, puix a banda y banda de la cantelluda carena, que no té més d'uns 10 a 15 pams d'amplaria, s'extenen espantosos precipicis, en especial envers l'O. o vessant oposada a la que haviem pujat. Arestes inaccessibles de trencada roca y fondals atapaits de glaç y tarteres s'aboquen y cauen vertiginosament als profons, per entre les quals s'hi veu relluir a troços la ribereta del Plan de Gistain o del port d'Aigues Cruces.

Del panorama esplèndit que desde allí s'ovira sols traduiré les paraules de l'home que coneix millor tot el Pireneu, l'insigne Russell. Diu: «La vista es d'un esplendor incomparable. Avuy, fins després d'haver-ne contemplat tantes d'altres, la judico tal com ho fiu 24 anys ha. Es la més bella y extesa de tots els Pireneus. Sa gran alçaria y son isolament es tal vegada'l secret de llur magnificencia»[1].

Es els Posets, per sa altitut, el segon pic de tota la carena pirenenca, tenint sols 37 metres menys que Aneto (Malehides), y desde son alterós cim un pot fer-se càrrec de l'intrincada orografia d'aquesta maravellosa secció dels Pireneus.

El maciu del Posets pot considerar-se com formant part d'una alineació oblicua, de les quals formen l'estructura dels Pireneus, y que, procedent de les montanyes de Cauterets y cercle de Troumouse, entra en el territori d'Osca, atravessant al biaix la ratlla

1) Russell: *Souvenirs d'un Montagnard.*

1. Carena dels Ports d'Oo.
2. Maciu del Perdiguero.
3. Montanyes de la Vall d'Aran.

Panorama desde'l cim dels Posets

4. Les Malehides.
5. Serres de Castanesa.

fronteriça en els pics de les Loseras y de la Munia, al N. de les Tres Sorores; dirigint-se vers al SE., forma una serralada intermitent de terrers primaris, y, seguint un aixecament o plec anticlinal, passa pel maciu de Punta Suelsa o d'Ordiceto, acabant dessobre d'Eriste.

Aquest agrupament granític dels Posets constitueix una taca irregular y aixamplada, destacant-se d'ella dues ramificacions més importants: una que's dirigeix vers al N. a trobar la frontera entre'ls ports d'Aigues Cruces y el d'Oo, y allí s'extén en una faixa, penetrant a França pels ports de Clarabida y d'Oo; l'altra ramificació's perllonga per la Montanyeta d'Eriste y les Espadas, seguint vers al S. per les serres de Sin y de Barbaricia per abaixar-se en el port de Sahun.

Pot evaluar-se l'extensió d'aquest nucli granític en uns 40 kilòmetres quadrats.

Aquestes dues ramificacions formant una sola serralada orientada sensiblement de N. a S., continua a l'altra vessant del port de Sahun ab la calcàrica serra de Chia, y, enlairant-se en l'agrupament del Cotiella, acaba en la Penya Montañesa, y son llarc esquenall constitueix una divisoria hidrogràfica que delimita per l'orient la conca de l'Éssera, y per l'oposada la del Cinqueta.

Les vessants del maciu dels Posets, pel llevant, se sostenen en una serie de terraces glaciars esgraonades desde la gran gelera y formant una enrevessada xarxa de puntes y carenes clapejades de comes lacustres, fins a terminar en les serres de Perramo y d'Eriste, dessobre'l *talweg* de l'Éssera. Pel contrari, vers al ponent cauen sobtadament, en arestes vertiginoses a la ribera del Cinqueta, y la gelera que's forma en aquesta vessant arriba a presentar el seu sol a més de 45° d'inclinació.

Queden, doncs, reculats els Posets d'alguns kilòmetres al S. de la línia fronteriça de cims. Son maciu es, per consegüent, aragonès, aixís com sos rivals les Malehides y les Tres Sorores (Mont Perdut), el triunvirat de majors eminencies dels Pireneus. El nom de Posets es solament usat pels montanyesos de la vall de Benasque, cambiant-lo pel de Lardana'ls de la ribera de Gistain y afluents.

Altra volta xemeneya avall, y, entrats a la gelera, hi férem una deliciosa glissada. A la poca estona'ns varem trobar al caire de l'escarpament que cau dessobre la coma dels estanys d'Eriste, que'ls vèyem relluir com espills esgraonats al fons.

Com jo volia variar l'itinerari visitant aquesta regió y la dels

estanys de les Baticielles, posats novament en marxa, deixàrem a l'esquerra la collada de les Pahuls, per aont haviem pujat el matí, y començàrem a davallar envers la serra de les Pahuls, que teniem a l'enfront. La baixada es infernal, primerament per les congestes, que per desgracia s'acaben prompte, començant la tartera, que es formidable. Hi ha blocs allí d'algunes tonelades de pes, y que cal anar sortejant, saltant d'un a l'altre, parant compte de no esquitllar-se dins de les escletxes.

Ab dues hores de marxa forem a la collada dels Posets, petita depressió oberta dessobre la coma d'Eriste. Es un contrafort de la carena superior que, desprenent-se de la collada de les Pahuls, avança d'O. a E. ab suaus ondulacions envers la serra de Perramo, y servint de divisoria d'aiguavessos de la ribera d'Estós al N., y del barranc o Aigüeta d'Eriste al S. Seguírem aquella en direcció al llevant, per sa carena, y a gran alçaria, contemplant l'ampla clotada dels estanys d'Eriste, y al fons bon troç de la ribera del mateix nom. De tant en tant trèyem el cap a l'esquerra per alguna de les bretxes que s'obren en la serra, y oviravem a vol d'aucell la pregona ribera d'Estós, y a l'altre costat d'ella, esplèndidament extesa tancant l'horitzó, la serralada que, començant en el Pic de Clarabida, segueix per la carena del Port d'Oo, el Cillo de la Vaca, el maciu del Perdiguero y montanyes dels ports de la Glera y del Bom, aont hi relluíen els glaços. Per cert que en una de les ràpides aparicions per una d'aquelles espitlleres poguerem sobtar un escamot d'isarts que descuidadament geien en una congesta. Ja podeu contar l'esverament d'aquelles bestioles al veure-ns dessobre d'ells. Allò fou un campi qui puga deliciós.

Ab mitja hora més de seguir per la serra, planejant pels secs aglebats, ens trobàrem davant de la bretxa de l'estany de Montidiego, que s'ovira desde aquell enlairat punt de vista enclavat al fons y rodejat de tarteres.

Carenejant anàrem descrivint una suau corba envers el SE., vorejant sempre la coma d'Eriste, y arribant en una de les forçoses baixades, per causa dels dolents passos, a tocar un dels estanys més alts de la clotada.

Mitja hora més de pujada'ns portà a la collada de les Baticielles (2.615 m.). Allí haviem de deixar aquesta comarcada d'Eriste, per entrar en la de les Baticielles, o afluent del riu d'Estós. Abans d'atravessar-la donàrem una darrera ullada y a reveure al sobirà maciu dels Posets, que majestuosament s'aixecava rematant aquell esgraonament de terraces glaciars, y qual basament está format per

un seguit d'estanys que ab el contrallum brillaven com a estela de diamants.

Es sens dubte aquest el millor punt de vista de conjunt dels Posets, y desde allí's presenta llur gelera ab el contorn tant característic, y que distingeix desde molt lluny aquesta montanya de l'eixam de pics que la rodegen.

Ens quedaven encara dues hores fins a l'estany de les Baticielles, aont pensavem pernoctar. Avall, doncs, per la barrancada en

Estany de Montidiego

direcció E., trobant a l'hora de caminar el primer estany, que es de petites dimensions y sembla no tenir sobreixidor visible. Al fons ens tancava l'horitzó l'enasprada serra de Perramo, nua de vegetació, més d'una escabrositat atrayenta. Allí, empresonat per les cingleres, hi ha l'estany del mateix nom. Continuant baixant, més enllà'ns topàrem ab l'altre estany, que, junt ab una petita bassa un xic apartada, se comuniquen llur capdal, donant lloc son sobreixidor a un barranquet que aboca l'aigua a l'estany gran de més avall.

La baixada's va fent més sobtada pels replans aglebats y plens de penyals despresos dels cims, tenint sempre enfront les serres de Perramo.

Prompte cambiàrem la direcció E. per la del SE., y ab uns

30 minuts més assolírem el caire de l'embut que envolta'l gran estany de Baticielles, que'l teniem a nostres peus a més de 200 m. de fondaria fortament reclòs per tots indrets. La vista d'aquella gran rodona extensió d'aigua era magnífica: allavores prenia ab la vesllum del capvespre un fosc to blavós, destacant en els verds aglebats de ses voreres y de les dretes vessants cobertes per les pinoses y escorrancs de roques y pedruscall que s'anaven lligant

SERRES DE PERRAMO

pel S. fins a tancar la visual ab aquella restellera de pics de pedra, alguns d'ells inaccessibles fins pera'ls isarts que s'anomenen Les Erisueles.

Pel damunt de l'estany, a l'altra part de la fondalada de la vall d'Estós, y de la que no arribavem a ovirar el seu fons, tancava l'horitzó, formant un bon teló, aquell soperb grop montanyós que's presenta de gairebé tots els indrets alterosos d'aquesta regió, les Malehides.

Un quart llarg tardàrem en posar-nos al nivell de l'estany. Fent equilibris per aquells aspres escorrancs y vorejant-lo per la dreta, a dos quarts de set de la tarda arribavem a la petita cabana a la vora de l'aigua, havent empleat desde'l cim dels Posets unes cinc hores.

Aquesta cabaneta està situada a l'extrem oriental de l'estany y

prop de sa boquera; es molt petita; està coberta per un sostre de troncs y gleba; serveix pel pescaire que a la temporada hi puja a pescar les truites de l'estany, que hi són abundoses. Quan nosaltres

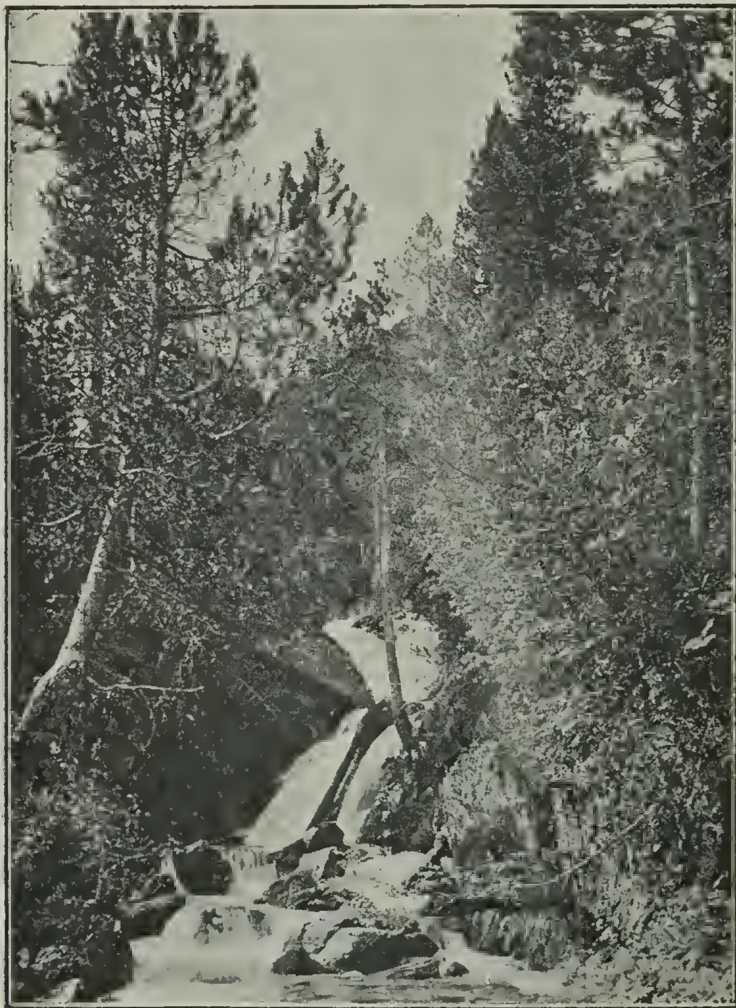

Estany Gran de les Baticielles

hi arribàrem se trobava'l pescaire dins de l'aigua fent la recullida del filé o xarxa, embarcat en una rudimentaria barca en que no hi mancaven rems y timó tot d'una peça. En aital vaixell, y mercès a la seva amabilitat, després vaig donar una volta a l'estany y rebre fins un bany de peus y cames. En mig de l'estany hi sobressurt

una vella soca d'abet, que hi resta clavat en son fons. Segurament hi fou portada allí per una allau, puix a l'ivern queda aquella superficie líquida glaçada y soterrada per la neu. Se troba aquest estany a 2.315 m. d'alt.

En aquell esquifit aixopluc hi passàrem la nit, y resultà encara més esquifit, puix erem cinc persones ajaçades dins, a tall d'arengades en tabal. Allí sí que no tinguerem fred com a les Pahuls. Tant se valgué, perquè cap de nosaltres dormí, jo fent recompte de les impressions de la jornada y escoltant a estones l'animada conversa, que era en certs moments disputa, entre'l pescaire y son pobre ajudant, un vell carrabiner retirat, que sentint-se calificar d'animal per amunt, desfogava'l seu mal humor ab unes sortides que'ns feyen esclafir el riure. Aquelles disputes eren un veritable sainet.

BARRANC DE LES BATICIELLES

A l'endemà, a punta d'auba, vaig sortir ab el meu guia, y per la vorera de l'estany emprenguerem la baixada en direcció E. per la bonica pinosa, que no'ns deixà fins baix a la ribera. Anàrem sempre envistes del barranc que surt de l'estany. El camí es de dolent pas, més hi arriben a transitar les cavalleries, podeu comptar de quina manera!

A la mitja hora, y després d'haver ovirat l'aiguabarreig del

barranc esmentat, ab el que serveix de desaigüa a l'estany de Perramo, forem a un petit planell aont s'hi troba altre estany anomenat de l'Escarpinosa, y pintorescament envoltat per l'arbreda y els verds aglebats.

Seguírem baixant pel bosc espès d'avellaners y brossa, y ab una hora desde les Baticielles ens trobàrem baix a la ribera d'Estós y en el camí que puja de Benasque. Allí recorreguerem aquesta ribera, avall sempre, arribant a la vila abans de mitg-dia.

Juli SOLER y SANTALÓ

Agost de 1907. Clixés de l'autor.

IMATGES Y CAPELLES DE VEHINAT [1]

Plaça del Born.—Les bombes y projectils de l'exèrcit de Felip V havien malmès aquell monument que la fè en el Misteri de la Puríssima y Immaculada Concepció de la Santíssima Mare de Déu havia aixecat en 1706 en aquesta plaça del Born. Y sos habitants, que ja s'havien acostumat a veure a tot'hora l'imatge mariana que era símbol de la fermesa de sa creencia en la singular prerrogativa ab que havia distingit el Senyor an aquella excepcional criatura de la niçaga d'Adam y Eva, no pogueren prescindir d'aquella visió.

Axís fou que, mirant ont podrien colocar una altra imatge de la Puríssima, vegeren que cap altre siti mellor que aquella especie de capelleta que forma sobre'l llindar de la porta l'ojiva en degradació que hermosseja la fatxada oriental del magnífic temple de Santa Maria del Mar. Y substituint l'antiga figura que en Bernat Salvador colocà en aquell lloc representant a la Santa Mare de Déu conforme havia sigut establert en aquelles capitulacions convingudes entre ell y els obrers de l'iglesia a 10 d'Octubre de 1542 en ordre a la construcció d'aquella hermosa portada, per una altra figura que representés la perpetua virginitat d'aquella en tot temps immaculada Senyora, vegeren satisfets llurs desitjos.

Els vehins de l'antiga plaça, desde aleshores ençà, s'han esmerat en fer lluir l'imatge objecte de sa devoció, procurant fer-li llum tant de nit com de dia y en les principals diades, sobre tot en la

1) Vegin-se'ls números 149, 150, 152, 153 y 166 del nostre Butlletí.

del 8 de Desembre, no sols hi han cremat la llantia, sinó tots els ciris que s'ha pogut fer cabre al davant d'aquella esculptura, a la qual algun escriptor ha nomenat la *Mare de Déu del Born*. També s'ha adornat aquella volta que la cobeja ab garlandes y poms de flors, simbòlica manifestació de la bellesa de sentiments que sempre en tot temps ha distingit als feligresos de la més rica parroquia d'Espanya.

Y la celestial Senyora, desde son trono de gloria, ha volgut també que aquella figura que la representa fos avalorada per la llegenda, y que com a cosa sagrada ningú s'atrevís a insultar-la. Axís s'ha mostrat protectora de l'ignocencia y severa ab el delinqüent.

Mirant l'imatge s'observa que està en una posició un xic forçada. Per la direcció del cos deuria mirar cap a la dreta, però té la testa girada cap al costat contrari y mirant a terra. No es això per un capritxo de l'artista, sinó per un prodigi que explica una llegenda que's pot dir coneix tothom que viu o ha viscut en el Born y sos encontorns.

Vivia prop del Rech, sol y aislat, un home vell que tenia fama de ric y d'avar. No's tractava ab ningú més que ab aquells que's veyen obligats a recórrer a ses grapes de prestamista. Tothom el tenia per jueu, tant si ho era com no. Una nit negra d'hivern uns malfactors entraren a casa seva, li robaren tot quant tenia y el malferiren, creyent haver-lo mort. En la casa del costat hi vivien una mare y un fill. Ella filava al torn, ell repassava la peça que tenia al teler, puix era veler de seda. A l'oure'ls ¡ay! de la víctima corregué'l minyó a veure lo que passava en la casa del vehí, trobant-se ab aquest agonitzant. Espaordit de l'espectacle horrible que presenciava, al veure entregar sa ànima a Déu an aquell infeliç, corregué a dir a sa mare lo que passava. Sentint venir la *ronda,* amatents tanquen la porta de la botiga, y tots quiets apaguen el llum y s'en van al llit.

Al cap de poca estona truquen a la porta. Es la ronda, que, al visurar la casa ont s'ha comès el crim, ha trobat unes tisores prop el mort y busca de qui són. Són les que aquell veler feya servir per tallar els nuats de la peça; ell ha regonegut que eren seves, y la justicia creu haver trobat ja'l lladre y assassí d'aquell prestamista. En raó d'això se l'enduen pres, y com no's troben altres indicis de qui pot haver sigut el criminal, els jutges de l'Audiencia creuen que ja n'hi ha prou ab les tisores aquelles per acreditar qui ha sigut el delinqüent, per més que ell juri y torni a jurar la seva ignocencia.

Al cap de pocs dies en la plaça del Born s'hi aixeca la forca. De l'antiga presó del Veguer ja'n surt la trista comitiva que al condemnat a mort al suplici acompanya. Per la Boria, capella de Marcús y carrer de Montcada arriba al Born. Al veure l'imatge de Maria de sobre la porta de l'iglesia, el sentenciat demana poder dirigir sos precs per última vegada a la Mare de Déu, a la que tants cops havia fet confidenta de sos piedosos sentiments. La comitiva 's detura; aquell pobre s'agenolla, y ab veu que tothom la sent exclama: «Verge Maria! Mare de Misericordia, vós sabeu que só ignocent del crim que se m'imputa! Tingueu pietat de mi!».

Y l'imatge, que tenia 'l cap enlairat mirant al cel, acota la testa y mira ab ulls que semblen plorosos an aquell que l'ha invocada. El poble ha vist ben bé l'acció d'aquella figura de la Reina celestial y crida: «Ignocent es el reu! Ho diu Maria Santíssima!». Y, ple de fè, al veler ja treuen d'entre'ls soldats que'l guarden y l'entren a Santa Maria. Ja ha entrat a sagrat, ja l'Iglesia li ha donat el *dret d'asil,* ont la justicia dels homes perd tots els drets sobre'ls que s'hi acullen.

Poc desprès dos criminals que's trobaven en poder del Tribunal se confessen autors d'haver donat la mort a un vell ric del barri de la Ribera.

Aixís va confirmar-se l'ignocencia del pobre veler de seda. A Santa Maria varen fer-ne gran festa y l'imatge del portal que mira al Born fou guarnida ab moltes flors y abundant lluminaria, y aquella diada fou de goig pels vehins d'aquella plaça.

Desprès cada dia, al fer-se vespre, se va veure una mare y un fill que, un cop refeta la llum del fanalet que llumenava l'imatge de la Puríssima, s'agenollaven als graons de la porta y durant molta estona resaven. Morí la mare, y el fill comparegué a fer oració en companyia de sa esposa, y quan tingué fills els ensenyà a ser devots de la pietosa Senyora que l'havia deslliurat d'una mort tant terrible com ha de ser la de la forca per l'ignocent que ha de sofrir-la.

Aquesta es la llegenda que saben de memoria tots els antics vehins del Born; aquesta es l'historia que no han oblidat encara tots els bons fills de Barcelona que guarden ab amor les recordances del passat, com guarda'l bon fill el patrimoni dels seus pares.

Però hi ha una altra narració històrica, no tant coneguda com l'anterior, que prova que la Mare de Déu, si bé es protectora dels que bé l'estimen mostrant-li sa devoció en l'imatge del Born, també sab castigar an aquells que li manifesten desamor.

Per allà aquells dies del trieni constitucional de l'any 1820 al

1823, quan s'havia manat que's traguessin totes les imatges que estiguessin a la vista en la via pública, s'esdevingué que, passant per la plaça del Born ab el fusell al coll uns *milicianos* d'aquells que a tota hora no sabien cantar altra cosa que

Viva la Petita!
Ara més que mai
capellans y frares
vagin per avall,

un d'ells, fixant-se en l'imatge de la Verge, digué a un dels companys: «Tira-li un tiro», y aquest, sense pensar-s'hi gens ni mica, apunta y descarrega l'arma. El tir no féu blanc, però es fama que l'instigador d'aquella acció tant sacrílega no parlà may més cap paraula clara; que en N. G... enraonà sempre més tant palpiçot que costava entendre-l. Persones que tingueren acasió de conèixer an ell y a la seva familia aixís ho expliquen.

Carrer de Sant Pere més alt. — En la cantonada de la casa número 1 d'aquest carrer y del núm. 2 del de les Voltes de Junqueres, a l'alçaria del primer pis, hi ha una capella d'estil barroc, que ostenta un agrupament de la Verge Santíssima voltada d'algun angelet. Es, ab els frontis de la mateixa casa, que són esgrafiats, el mellor ornament del carrer. No es principalment la tal capella un excelent exemplar en el seu genre, sinó una esculptura digna d'estima per esser un bon record del oblidat mestre esculptor barceloní en Joan Enrich, un dels artistes de més empenta que tingué la Barcelona de mitjans de la penúltima centuria.

Representa aquell agrupament Nostra Senyora dels Angels fent referencia al patrocini celestial baix el qual fou establert el Gremi de Velers de Seda, que va esser la corporació que en 1763 aixecà la casa de referencia y es avuy propietat del «Ilustre Colegio Mayor de la Seda». Si bé als peus de l'artística imatge hi ha encara'l ferro que sostenia'l llantió que en altres temps la llumenava, aquests han cambiat y ara ni un sol dia a l'any li fan lluminaria. No fa pas molts anys que quan, a iniciativa de D. Josep Fiter e Inglès, l'antic entusiasta de les coses de la velluria que tant caracterisaven la nostra terra, se netejà y se restaurà ab tota conciencia tant hermosa esculptura, hi hagué intent de ressorgir aquella pràctica, però la cosa no passà avant. Això no vol dir que'ls qui composen la susdita entitat propietaria hagin deixat de ser tradicionalistes baix aquest punt d'atendre'l protectorat de la celestial Senyora, ja que

no's reuneix la Junta que no tinga encesos alguns ciris l'imatge de la mateixa que presideix la sala de sessions; y també té'l dit «Colegio del Arte Mayor de la Seda» com a principal diada de l'any aquella en que li dedica a l'Augusta Regina dels Angels cultes solemnes en una de les iglesies de la ciutat, com ho practicaren sos avant-passats en les del convent de Sant Francesc, de Santa Caterina y de la Mercè.

Perquè'l Gremi de Velers de Seda, si no fou un dels primers que foren establerts a Barcelona, no fou pas dels menys importants, ni tampoc dels que demostraren menys activitat.

Les primeres ordinacions que del mateix se citen foren aprovades per una reyal cèdula que subscrigué en les Corts de Montzó l'emperador Carles V d'Alemanya en data del 16 de Desembre del 1533, y aquelles esdevingueren les dels anys 1553, 1562, 1645, 1666, 1685, 1686 y 1692, totes encaminades a procurar el desenrotllament d'aquella industria y al bon nom dels agremiats.

Y la capella de la cantonada d'aquella finca que aixecaren fa cent trenta cinc anys els mestres velers de seda continua, a pesar de les contrarietats esdevingudes durant aquest període, en que les corporacions d'artesans, no sols foren disoltes, sinó que s'ha regonegut la necessitat de restablir-les, però ningú atina en la manera més a propòsit per fer-ho, es encara una nota ben escayenta de l'art de Barcelona antiga que està esperant que'l picot de la reforma de la part vella, tenint-hi tota la consideració possible, la tregui de lloc y la coloqui sols Déu sab aont.

Carrer de Sant Pere més alt, núm. 3. — Una senzilla portadeta de l'època del renaixement clàssic de l'art que's veu a un costat del frontis d'una finca establerta sens dubte en més antiga data, segons indiquen aquelles dues obertures d'estil ojival que hi ha en la mateixa paret, per l'inscripció llatina que's llegeix en el fris del cornisament que sostenen dues columnetes o pilastres, diu al vianant que allí al costat de la casa anteriorment retreta, que fou dels Velers de Seda, hi ha instalada una capella-santuari dedicat a Sant Cristòfol martre.

Fou establerta y dotada convenientment per allà l'any 1568, pel notari causídic D. Mateu Roig, havent demanat abans autorisació pera instalar-la al Concell de Cent y al senyor Bisbe. Als 18 d'Octubre de l'indicat any començaren les obres de sa construcció, que foren acabades l'any vinent.

Com que la casa no ocupa un solar gaire gran, l'interior del

santuari resulta bastant mesquí, tant de fondaria com d'ample y d'alt. En la paret del fons hi ha un petit retaule ab l'imatge del sant, y en la paret del costat de l'Epístola una làpida dóna compte de la fundació d'aquell lloc sagrat.

Aquell Roig establí en la capella un benifet o capellania, del que'n féu administrador al Concell Municipal. Per això en la susdita portada hi ha l'escut de la ciutat. Els concellers cuidaren sempre de proveir la plaça cada cop que s'havia, per un motiu o altre, d'elegir capellà perquè cuidés del culte y administració. Dels concellers ne vingueren els regidors que determinà'l Decret de Nova Planta, y també anaren complint conforme al llegat fet per aquell procurador del tribunal, y encara continua exercint aquells drets la corporació municipal d'ara.

La capella té'l seu capellà, però quasi sempre està tancada, obrint-se molt especialment la vigilia, el dia de la festa de Sant Cristòfol y els dies de la vuitada. En aquests dies s'hi celebren en honor de l'insigne martre que la religió ha sancionat ab sa apostòlica autorisació y la gent fidel ha popularisat contant d'ell varies llegendes. Aixís la fè, en sa intercessió poderosa davant de Déu, ha arrelat en el cor del poble y són bona colla'ls devots que compta aquí com per tot arreu.

D'aquests també són bona colla'ls que visiten al sant en la seva capella del carrer de Sant Pere més alt, en la seva diada, que especialment són del vehinat.

RAMON N. COMAS

EXPOSICIÓ DE POSTALS DE CATALUNYA

A la crida feta pel CENTRE EXCURSIONISTA als editors y coleccionistes de postals, han respost brillant representació d'uns y altres.

Més de cinc mil cartolines foren enviades reproduint interessants coses de la terra. La natura y l'art, els tipos y costums populars, molt de lo que té Catalunya d'atractívol, desde'ls punts de vista artístic y pintoresc, s'ha reunit en poc espay en aquesta exposició.

Les postals van esser instalades per la Comissió organisadora en el pati y en la galeria gòtica del pis. Senzills llistonets de fusta ab un petit galse per banda, separats a la mida reglamentaria, les sostenien. No's va posar cap ornament: les columnes romanes y

les arcades gòtiques eren ja bon acompanyament per l'Exposició.

Les comarques catalanes, y especialment l'Empordà, la Garrotxa, el Rosselló, la vall d'Aran, el pla d'Urgell, el Gironès, Tarragona, el pla de Bages, el Vallès, la costa de Llevant y quasi totes les altres, en més petites coleccions, se presenten gràficament als ulls dels visitants.

A més de tot lo generalment conegut, per sa major importancia, apareixen notes inèdites de viu interès. Hi ha postals valioses per l'assumpte que reprodueixen; altres ho són per l'art exquisit ab que s'ha triat pel fotògraf el punt de vista.

Cal esmentar, entre lo més sobressortint, les vistes marines de Roses, Cadaqués y L'Escala; paisatges de les Guilleries, riberes y gorges de Querançà, grans pics y llacs de la vall d'Aran, les vores del Llobregat, tot reproduit en hermosíssims clixés.

Les monumentals ciutats de Tarragona y Girona hi són esplèndidament representades; també Poblet, Santes Creus y Ripoll. Innombrables edificis de caràcter religiós y civil apareixen per tot arreu. En l'impossibilitat de detallar, esmentarem algunes de les més notables postals referents a castells de l'Edat Mitjana; exemple, la casa de pagès gòtica fortificada de Montradon, la torra de can Vilà a Vallgorguina del Vallès, casa-castell de La Bisbal, torra del castell de Verdú a la plana d'Urgell (de planta circular, magnífica, ben aparellada), les ruines dels castells de Maldà y Bellcaire, les fortificacions de Torroella de Montgrí.

Entre les postals referents a Cervera n'hi ha d'esplèndides de sepultures existents a l'iglesia de Santa Maria, sota arcades apuntades ab imatges jayents y frisos ab hermoses figures. També pot formar-se precís concepte de l'Universitat, ab el magnífic altar barroc de la capella, aont hi ha maravelloses esculptures de la Mare de Déu y àngels.

Innombrables objectes arqueològics d'interès estan figurats en ben fetes postals. Axís el retaule de la Mare de Déu de la Llet a Torroella de Montgrí y la testa-relicari y ornaments sagrats de Bagà.

Respecte costums populars criden l'atenció les coleccions d'un enterrament a Queralps y la professó per mar a Santa Cristina de Lloret de Mar.

En fi, generalisi-s lo dit respecte punts concrets a molts variats aspectes de l'esser de Catalunya y's tindrà idea de lo que es la nostra exposició de postals, de la visió que'n resulta de visitar-la.

L'exposició ja ha sigut feta. Els seus resultats no seran immediats, sinó d'efectes lents y segurs. Les impressions produides, les anotacions preses, les excursions projectades, tindran sos efectes anys a venir; a poc a poc, sense que consti enlloc, apareixerà'l resultat de la primera exposició de postals de Catalunya. Obra colectiva potser també podria resultar-ne: el CENTRE no deixarà d'estudiar-ho.

El CENTRE EXCURSIONISTA agraeix moltíssim als expositors la benemèrita obra que han fet deixant-li les postals. A cada un d'ells, quals noms vam publicar en el nombre anterior del BUTLLETÍ, donem desde aquestes planes grans mercès.

BIBLIOGRAFIA

ANY 1908

(Acabament)

DOCTOR D. JAUME ALMERA: **Descripción de los Terrenos Pliocénicos de la Cuenca del Bajo Llobregat y Llano de Barcelona.** — Barcelona, 1908.

Aquesta notable obra que acaba de publicar se es un interessant aplec de diferents treballs del propi autor estampats a començar de l'any 1894, y que es considerada com un dels complements de la publicació del Mapa Geològic de la Provincia editat baix els auspicis de l'Excma. Diputació de Barcelona. L'obra del Dr. Almera, filla y fruit de moltes excursions y tasques meritories, es un estudi complet del territori pliocènic català, ab una descripció general acabada de sa propia constitució y de la flora y fauna del mateix, exposant la paulatina evolució de la comarca tractada, a l'acabar l'era terciaria, y enumerant un gran nombre d'especies recullides; constituint tot plegat una fita remarcable y decisiva pera la confecció de la Geologia General de la nostra Catalunya.

MARIAN FAURA Y SANS: **Espeleologia.** — Albert Martín, editor. — Barcelona, 1908.

Es un follet que formarà part de la Geografia de Catalunya actualment en publicació, constituint un estudi sintètic d'espeleologia catalana y un inventari bastant complet de ses diverses manifestacions com a efectes geodinàmics observats en nostre terrer. L'immensa majoria de les coves y avencs de Catalunya darrerament explorats s'hi troben ressenyats junt ab altres fenòmens hidrològics, y el seu índex espeleològic de Catalunya es, sens dubte, el més complet dels publicats fins avuy dia, desprès de les ensenyances

y exposicions del Dr. Almera, d'en Lluís M. Vidal y de Mossèn Norbert Font y Sagué, que són els que han portat la davantera en aquesta classe d'estudis a Catalunya.

Del mateix autor havem rebut dos altres petits fullets: *Adicions a la Fauna Miogènica de Montjuich* y *La Fosforita a Catalunya*, abdós ben interessants pels aficionats als estudis geològics de la nostra terra.

Onésime Réclus: **Manuel de l'Eau.** — «Touring Club de France». — París, 1908.

Es una bonica y interessant publicació, esmeradament presentada, que honra al T. C. F. y al seu autor, que per medi del seu treball ha contribuit poderosament a enriquir la colecció iniciada l'any passat ab l'aparició del *Manuel de l'Arbre*.

En Réclus divideix la seva simpàtica obra en cinc parts: *La pluja, Les fonts, Els torrents, Les riveres, Gloria a l'aigua com a l'arbre!*, estudiant en elles els aspectes generals de totes les qüestions relacionades ab aquesta materia y les concrecions de les mateixes en diferents casos particulars. Aquesta obra està presentada ab profusió de gravats que avaloren el mèrit real y veritable d'aquesta publicació, qual vulgarisació fóra obra molt profitosa pera atendre a la necessaria propaganda pera la defensa de les nostres montanyes.

Joseph Gudiol: **Mestre Joan Gascó.**—Imp. J. Horta. — Barcelona, 1908.

Es una ben escrita y notable obreta, dedicada a la contribució de l'historia de l'obra pictòrica mitg-eval en la nostra terra, fent una biografia de l'artista Joan Gascó y una exposició completa de les tasques artístiques d'aquest pintor navarro que adoptà a Vich per sa patria, residint-hi més de 25 anys, fins a sa mort, y llegant-nos un capdal artístic de gran valor, com són els retaules de Sant Miquel de la Catedral, el de la Mare de Déu dels Angels del Convent de Framenors, el del Carme, el de Santa Bàrbara de la Pietat, els de Sant Sebastià y Santa Elena de la Mercè, els de Sant Andreu, Sant Joan y Nadal de la Sèu, y altres de Vich y de sa comarca y rodalies, com els existents a Sant Joan de Fàbregues, Vilanova de Sau, Sant Julià de Vilamirosa, Sant Pere de Torelló, Sant Romà de Sau, Santa Maria de Cabrera, Folgaroles, Sant Martí Sentfores, Sant Feliu de Torelló, Sant Martí den Bas y moltes altres que fóra llarg anomenar. Acompanya aquesta obra de l'erudit y entusiasta arxiver del Museu Episcopal de Vich una serie de documents autèntics referents a contractes, y ademés una colecció de gravats reproduint molts dels mellors retaules deguts al pinzell del mestre Joan Gascó.

Antoni Rubió y Lluch: **La Acròpolis d'Atenes a l'època catalana.** — Imp. Barcelonesa, 1908.

Es un fullet contenint el discurs pronunciat per l'autor en l'Academia

de Belles Arts de nostra ciutat referent al tema apuntat, que desenrotlla cuidadosament, esclarint el passat d'aquella gran capital y celebrada Acròpolis en els seus diferents aspectes, y principalment en el período de la dominació catalana, que respectà y servà aquella joya del Partenon com no ho feren els altres pobles que petjaren aquelles terres. L'obra del senyor Rubió y Lluch, molt ben documentada, ens revela una vegada més lo aprofitats que resulten pera nostra cultura'ls viatges y estudis per ell realisats en aquelles regions.

Ferran de Sagarra: **Los Segells del Rey En Jaume I. Sigilografia dels Comtes d'Urgell.** — Imp. Casa Caritat, 1908.

Són dos notables reproduccions de treballs ja publicats per l'Academia de Bones Lletres, ressenyant de la manera conciençuda a que ja'ns té acostumats el senyor Sagarra la sigilografia propia d'aquell gran rey, y la d'una de les cases més notables y poderoses de la nostra historia. Un y altre van acompanyats de diversos gravats y làmines soltes reproduint alguns d'aquells curiosos segells tant ben estudiats y ressenyats per l'autor, infadigable aimador y historiaire de la nostra terra.

Lucien Briet: **Le Clocher de Charly.** — Imp. Moderne, Chateau-Thierry, 1908.

Es la darrera publicació rebuda recentment del seu autor, qui'ns descriu en ella'l cloquer de l'iglesia de Charly-sur-Marne en totes ses manifestacions, abans y després de llur restauració. D'aquest monument ne fa una detallada ressenya, com també de ses antigues campanes y de les que avuy voleyen en aquella airosa torra que domina l'interessant iglesia de tant bonica població. L'obreta aquesta està acompanyada de diversos gravats.

Eusebi Bosch Humet: **Cançons Populars.** — Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1908.

Acabem de rebre aquesta publicació de nostre consoci'l distingit mestre E. Bosch, que ab tot carinyo y cuidado ha vingut aplegant un vistós ramell de bonicoyes cançons catalanes recullides per les abruptes Guilleries y que constitueixen potenta demostració de la real vàlua del nostre folk-lore musical y poètic. Fins a una vintena pugen les cançons aplegades, totes molt ben armonisades, de cayent agradós y caràcter marcadament popular, que honren al mestre Bosch, devent felicitar-nos per l'aparició d'aquesta obra, desitjant-li bons seguidors.

Precedeix l'obra un adequat y ben escrit pròleg del popular folk-lorista n'Aureli Capmany.

R.

REVISTA DE REVISTES

Bulletin Annuel de la Société des Excursionnistes Marseillais.

Havem rebut el butlletí anyal d'aquesta societat corresponent al 1907 y que publica un extracte de totes les excursions realisades durant l'any; varies noticies oficials sobre la mateixa, y diferents treballs-ressenyes de les més importants excursions realisades especialment pels Alps y els Pireneus.

Bulletin Pyrénéen, Setembre-Octubre 1908.

Continua publicant el notable treball d'en Beraldi sobre *Els oficials topògrafs als Pireneus,* y *Les Montanyes Malehides,* per en Le Bondidier. Publica, ademés, un treball de M. Lucien Briet, *Ramond y Lomet,* notes biogràfiques completes y ben interessants d'aquestes dugues personalitats; altre de Ch. Cadier referent a *El castell de Achert y l'Agüerri; L'Astazon pel Nord,* pel Dr. R. Croste; y *Cursa d'entrenament,* per Paul Dive, descripció pintoresca que continuarà en el següent número.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Octubre 1908.

Publica l'acabament de la ressenya d'una *Excursión á Zaragoza, Alhama de Aragón y Monasterio de Piedra,* per J. Agapito y Revilla; la continuació de *Las antiguas Ferias de Medina del Campo,* per C. Espejo y J. Paz; y l'acostumada secció de *Efemérides inéditas;* acompanyant aquest número una làmina solta y dos gravats intercalats en el text del primer dels esmentats treballs.

Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos de Orense, Juliol-Agost 1908.

Havem rebut aquesta modesta però important publicació, insertant un treball de E. Marquina y Alvarez referent a la notable iglesia parroquial de *San Martín de Loiro,* a hora y mitja d'aquella capital, y de qual esbelta fatxada'n reprodueix una fotografia per medi de làmina solta que acompanya aquest número, qual text queda completat per *La epigrafía latina en la provincia de Orense,* per M. Diez Sanjurjo; *Los caminos antiguos y el itinerario núm. 18 de Antonino en la provincia de Orense,* pel mateix senyor; y algun altre treball y noticies soltes.

Boletín de la Real Sociedad Geográfica, III trimestre 1908.

Publica interessantíssims treballs, entre ells un de D. Joaquín de Ciria y Vinent, *La Provincia de Zamora y el lago de San Martín de Castañeda,* ressenyant més o menys detalladament tot quant de notable 's conserva y existeix per aquelles comarques, y d'una manera principal l'estany de Sanabria, de Benavente o de San Martín de Castañeda, ab sos cinc kilòmetres de llargaria per tres d'amplada, situat pintorescament a més de mil metres

sobre'l nivell del mar. Inserta també la traducció *Observaciones en los ventisqueros pirenaicos*, de L. Ch. Gaurier, referents al pic de Pundillos o del Infierno, y a la regió del Balaitous. El primer de dits treballs va acompanyat de profusió d'ilustracions gràfiques.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Novembre de 1908.

Entre altres treballs històrics y diferentes varietats y noticies, publica'ls següents informes: *Algunas relaciones históricas raras y curiosas,* pel Marquès de Laurencin; *Nuevas inscripciones de Zahara y Prado del Rey, en la provincia de Cádiz,* per E. Romero de Torres; y *Los miliarios romanos del Valle de Otañes,* per M. Martínez de Casa-López.

Hojas Selectas, Novembre de 1908.

Aquesta importent publicació barcelonina, que tot sovint dóna compte de viatges y excursions y de curioses notes gràfiques ab ells relacionats, inserta en el número que'ns ocupa, entre molts altres treballs, un article de Robert J. Payró sobre *Buenos Aires;* altre de F. Climent Terrer referent a *Curiosidades religiosas del Thibet y de la India;* y un altre sobre *Excavaciones de Ampurias;* tots ells acompanyats de nombrosos gravats y datos ben interessants.

Alpin Journal, Novembre 1908.

Aquesta important revista anglesa publica, entre altres, els següents treballs: *Algunes ascensions en 1907,* ressenya de varies excursions alpines per H. V. Reade; *Kabru en 1907,* donant compte de les ascensions a dita montanya del continent asiàtic, per C. W. Ruberson; *Ascensió a l'agulla d'Hêrens* (Alps), per W. C. Compton; y *Notes sobre una excursió a les Graians,* per C. F. Mesde; tots acompanyats d'hermoses ilustracions. Publica també unes interessants notes sobre'ls Accidents Alpins y les noves exploracions montanyenques durant el corrent any, a més de les acostumades seccions de Notes alpines y Revistes y Noticies.

Touring, Novembre 1908.

La revista que mensualment publica 'l «Touring Club Italiano» conté en el present número uns *Apunts de Cartografia retrospectiva de l'estany de Como,* per L. V. Bertarelli; la continuació de *Turisme imaginari,* per Silio Caspani; y altres diferents articles y notes esportives, a les quals dedica preferent atenció aquesta curiosa revista.

Imer, III nombre del 1908.

Aquesta notable publicació de l'Associació sueca d'Antropologia y Geografia inserta una relació de Gunnar Andersson referent a l'*Expedició del vapor «Danmark» a la costa NE. de Groenlandia,* ab diversos gravats; y altre treball del mateix autor sobre *Noves exploracions coralesques;* a més de diferentes cartes y de la secció de Noves, en la qual se dóna compte de

l'expedició polar del capità Mikkelsen, com també de les darrerament realisades a Magellan y Spitzberg.

La Montagne, Novembre 1908.

Inserta en lloc preferent una sintètica relació, *En la cadena del Ruwenzori*, feta pel doctor Alexandre Roccati, un dels que prengueren part en aqueixa important expedició portada a cap pel Duc dels Abruzzos per aquelles regions del Africa equatorial, que minuciosament descriu el Dr. De Filippi en sa ressenya de dita exploració recentment apareguda. Acompanyen aquest interessant resum descriptiu vuit boniques reproduccions d'altres tantes fotografies directes de V. Sella, altre dels intrèpits expedicionaris. Completen aquest número un treball de Lluís Huette contenint diverses anotacions referents a *Una ascensió al cràter del Etna* realisada en 1782; la *Crònica Alpina,* ab noticies de noves exploracions pirenenques, vies de comunicació, refugis y accidents desgraciats ocorreguts recentment; y les seccions de Bibliografia, Notes Alpines y Crònica del Club Alpí Francès, del qual es portant-veu aquesta notable revista.

Bulletin Hispanique, Octubre-Desembre 1908.

Publica la continuació dels treballs de G. Cirot y C. Pitollet respectivament, referents a *Enquesta sobre'ls jueus espanyols y portuguesos a Burdeus* y *Els primers ensaigs literaris de Fernán Caballero;* a més d'un estudi històric de M. Marion sobre *El marescal Suchet*, y altre de P. París, *Excavacions y descobriments arqueològics a Espanya y Portugal*, donant compte de diferentes troballes a Ibiça, Numancia, Elche, Toledo, Serra Morena y altres llocs de la Península. Publica, ademés, l'acostumada secció de Varietats y unes notes bibliogràfiques, entre elles unes d'en Brutails referents a l'obra d'en Rubió y Lluch *Catalunya a Grecia.*

També s'han rebut, entre altres, els darrers números de *El Viajero,* revista ilustrada que's publica a Barcelona y que conté una ressenya y gravats del nostre Xalet-refugi d'Ull de Ter; *Boletín Oficial de la U. V. E. «Touring Club Nacional»; Fotografía Práctica;* la *Ilustració Catalana;* la *Revue Catalane* y nombroses publicacions extrangeres, entre elles *O Instituto,* y els portant-veus de la Real Associació Neerlandesa de Geografia y del Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins.

E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

NOVEMBRE DE 1908

CONFERENCIES

ELS CATALANS-MALLORQUINS MESTRES DE LA CARTOGRAFIA A L'EDAT MITJANA. — El dia 6 d'aquest mes nostre benvolgut consoci l'eminent arquitecte D. Lluís Domenech y Montaner va començar la tanda de conferencies del curs actual ab una de ben curiosa y interessant sobre cartografia catalana, de la qual en féu un detallat estudi desde l'aparició de les primeres d'elles per allà'l sigle XIV, fent remarcar el seu valor y estima com a documents demostratius d'una vera y notable civilisació catalana en aquelles èpoques. Exposà la forma de les mateixes, policromades, sobre pergamí y ab anotacions dels darrers descobriments geogràfics coneguts abans de llur publicació. Estudià especialment les cartes d'en Dolcet, del 1339, d'en Soler, d'en Vallseca y moltes altres, per acabar demostrant la gran importancia de la cartografia catalana, filla, sens dubte, d'alguna escola existent en aquella època, y la necessitat de la divulgació del seu coneixement per sa importancia absoluta ben manifesta y per sa prova ben palpable d'un grau d'intensa cultura que nostra patria va alcançar en l'Edat Mitjana a la davantera de la civilisació mondial.

Durant el transcurs de tant notable conferencia 'l senyor Domenech y Montaner va presentar, per medi de projeccions fotogràfiques, algunes de les cartes estudiades, de les quals també n'hi havia alguna d'exposada en la sala de conferencies del nostre CENTRE.

EL DARRER CONGRÉS DE LA FEDERACIÓ DE SOCIETATS PIRENEÍSTES. — Nostre amic y consoci D. Francesc Blanch, delegat del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA al Congrés Pireneísta de Tarbes, va donar compte, el dia 13 del mes actual, de les tasques realisades pel mateix, de les quals res ne diem per haver-ne ja parlat llarga y oportunament en aquestes mateixes planes. El senyor Blanch va exposar novament les mostres d'afecte y els obsequis rebuts de nostres companys de l'altra vessant, que semblen servar bona recordança de nosaltres y que desitgen extrènyer en lo possible'ls confraternals llaços que a tots ens uneixen. El mateix conferenciant va presentar, per medi de projeccions lluminoses, una vistosa colecció de vistes fotogràfiques obtingudes durant el viatge y excursions realisades ab motiu de dit Congrés.

UNA ASCENSIÓ AL VIGNEMALE. — En la sessió del dia 20 nostre bon amic el Dr. D. Francisco Xavier Parés va llegir una ressenya de l'excursió al Vignemale realisada ab unió d'altres estimats consocis y de diferents congressistes aplegats a Tarbes ab motiu de la reunió de la Federació de Societats Pireneístes.

L'interessant treball del senyor Parés va ser acompanyat de la presentació de nombrosos clixés fotogràfics de vistes d'aquelles encontrades, que anaren projectant-se en el transcurs de la conferencia, que, com les anteriors, va veure-s en extrem concorreguda per gran número de benvolguts consocis.

La Barcelona del temps del rei en Jaume I. — El dia 27 D. Joan Barta y Prats va donar una conferencia sobre aquest tema, ressenyant lo que material y intelectualment era nostra capital en aquella data, lo que exposà en forma escayenta, triat llenguatge y ab una gran munió de datos interessants que feren que tothom pogués fer-se càrrec de l'estat de la nostra Barcelona en aquella època esplendorosa per nostra patria catalana.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

Va inaugurar les seves tasques el dia 14 de Novembre ab una notable sessió encomanada a nostre erudit consoci D. Ramon Miquel y Planas, qui va disertar sobre *Rondallística*, fent un atinat y complet estudi de la colecció de rondalles del malaguanyat escriptor D. Pau Bertran y Bros, explicant llur origen y essencia característica y contant-ne alguna de les més remarcables, lo que va continuar en la sessió del dia 28, constituint tot plegat una notable disertació del senyor Miquel y Planas y una completa exposició d'un recull folk-lòric importantíssim. S'ha de fer remarcar que a l'anar contant el senyor Miquel y Planas cada una de les rondalles tingué l'acert d'anar reproduint per medi de projeccions fotogràfiques la serie de dibuixos que'l jove artista senyor Vila ha confeccionat pera ilustrar l'obra d'en Bertran y Bros y que representen les escenes y accions explicades en les rondalles.

INAUGURACIÓ DEL «CENTRE EXCURSIONISTA DEL VALLÉS»

El dia 15 de Novembre aquest novell «Centre Excursionista», de Sabadell, va celebrar la seva festa inaugural ab un solemne acte realisat al «Centre Català» d'aquella població, y a la qual haviem sigut especialment invitats. Ab aital motiu foren alguns els socis del nostre Centre que's traslladaren an aquella ciutat germana.

L'acte va començar a les cinc tocades de la tarda ab paraules encoratjadores pronunciades pel president del «Centre Català» y pel del nou centre excursionista, qui va cedir la presidencia de l'acte an en César A. Torras, que ho es del nostre. Seguidament l'entusiasta company senyor Montllor, organisador principal y president de l'entitat qual inauguració oficial allavors se celebrava, va llegir un notable discurs exposant els motius que'ls havien induit a sa creació y les tasques principals que's proposaven realisar. Després de llegida una *Oda al Vallès*, original del conegut poeta senyor Rovira y Serra, nostres companys D. Eduard Vidal y Riba

y D. Joan Danés y Vernedas, y el senyor Timoteu Colominas en representació del «Club Montanyenc», van dirigir la paraula a la nombrosa concurrencia que omplenava aquella gran sala, exposant la finalitat y l'enlairament de les tasques propies y encomanades a l'excursionisme català. El senyor Torras va cloure l'acte ab sentides y patriòtiques paraules de felicitació y encoratjament, resumint tot lo exposat pels anteriors oradors.

Novament ens complavem en testimoniar nostre agraiment y nostre companyerisme vers el novell «Centre Excursionista del Vallès», al qual desitjem molts anys de vida y moltes satisfaccions en ses empreses culturals y patriòtiques.

NOVES

L'Exposició de Postals. — En altre lloc d'aquest mateix número 'n parlem degudament. Sols ens cal afegir que la mateixa ha sigut molt visitada, havent-se acordat tenir-la instalada fins al 31 del corrent mes de Desembre, després de qual data 's mirarà la possibilitat de traslladar-la a una important ciutat de Catalunya, a fi de complaure 'ls desitjos manifestats per la més prestigiosa de ses corporacions.

Secció de Sports de Montanya. — Havent arrivat ja de Zurich les luges, skis, raquetes, piolets y demés material de sports d'hivern, a darrers d'aquest mes celebrarà dita secció l'inaugural de ses tasques ab una excursió als Rasos de Peguera y altra al Montseny, a les quals aniràn seguint altres a fi de practicar y d'implantar ben prompte en nostra terra dits sports, tant coneguts y vulgarisats en altres paisos.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona. — Tip. «L'Avenç», Rambla de Catalunya. 24. — Telefon 115

INDEX ALFABETIC

NOMS PROPRIS

(ELS NÚMEROS INDIQUEN LES PLANES)

NOMS TOPOGRAFICS *

* En aquest Index consten solament tots els noms topogràfics citats en aquest volum com a llocs visitats o descrits en el mateix, no constant les repeticions contingudes en un mateix solt o article.

TAULA GENERAL

GRAVATS

LAMINES SOLTES A DOBLE PLANA

